ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ТРИДЕСЕТ ШЕСТА КЊИГА

ГОДИНА ДЕСЕТА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1905.

ДЕЛО

КЊИГА 36. Јули, 1905. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

ОВО ЈЕ МОЈА ЗЕМЉА!...

Ја видим није дуго,
      доћи ће жељан дан,
Стасаће деца наша,
      одважан мушки пâс,
Поносна чела неће трпети
      ропства срам,
Нит' срце оков стида,
      што стеже сада нас.

Отхранили су веће векови
      пород свој
Време је дало снагу,
      време ће дати плам,
Из праха понижења
      устаће народ мој,
Поноса свестан свога и
      свестан себе сам.

Већ гледам децу нашу:
      кад дође суђен час
Набрекнуће им груди
      свима у један ма'
Закликтаће им душа
      свима у један глас
Оно је моја земља,
      где с мачем станем ја!

Пијетро Косорић

ИЗ „ПРОЗАИДА“

?

У часу кад душа зажели мира,
Кад ми се светски притаје боли —
Скривена жеља једна обузме мушке груди
И ко да срце запита разум:
„Реци, да ли ме моја драга љуби?

А кад ми биће обузме миље
И крв заструји ко бујно пролетње биље —
Намах од свега тога опет никаквог трага,
Јер са потсмехом разум запита срце:
„Реци, зашто те воли твоја драга?“

Junius

ТАТИНЕ ПРИЧЕ

I

Рано сам остао без оца, или, ако ћете, отац без мене, или, најбоље рећи, и он без мене и ја без њега.

Да ли је мој Тата видио од мене икаква хаjира и ишта зазнао до немира и бригâ, не знам; мени пак од њега није ништа у насљеђе остало осим гласа јуначког сина и танталског бремена традиционалних политичких мука и борбе.

Чудно сам се васпитавао у дому својих родитеља. Отац мê учио моралу примјером и — шибутом, начела ми је предавао уз гусле, на друштво мê навикавао озбиљним свјётом и крвавим погледом, а за рад и борбу ме спремао руковањем свијетлог оружја.

Ако и у колико нијесам оправдао ватрене жеље и испунио витешке наде свога у крви окупатог оца, није крив нико други до моје њежне и питоме мајке, која је више вољела да јој син постане човјекољубиви учитељ но крволочни војвода. Њен је уплив био на мене што и вода за усијано гвожђе, помоћу које се оно нâђӣ у челик.

Татина нарав и карактер и Мамина њега и напутак створили су од мене неку загонетну средину од бујности и меланхолије, одушевљења и разочарања, родољубља и космополитизма, крвожедности и хуманости, карактерности и необузданости — управо ово што сам а што, да то нијесам, не бих нипошто желио да будем.

Сјећам се као да је јуче било.

Дом је мојих родитеља био мусафирски хоџак; врата су му била отворена за свакога, како за домаћег тако и за странца, за друга и недруга, за пријатеља и завидљивца, за богата и за просјака у подне и поноћи. Око Тате се увијек врзла тевабија као око не знам каква мулућа, а о месојеђама би у нашој кући бивала сијела. Међу сијелџијама би се увијек намрштени и ијетки отац разведрио, разрахатлехисао, прекрстио ноге на шарену серџаду, запалио бојали чибук са сребрним такумом, па узео мене у крило — а ја бих му танким прстићима стао жбаркати око срмајли оружја за бенсилахом или му мрсити црне густе и дебеле брке до иза ушију. Разговори који су се ту водили били су обично о старом добу и крвавим бојевима и мегданима.

II

Прелиставајући тефтер својих херојских успомена, ако не овим ријечима а оно потпуно у овом смислу, између осталога, Тата би отиснуо причати ово:

— Често наш народ, српски православни народ, отприје по херцеговачко-босанском небу, плавом као вилино а чистом као рибље око, могаше виђети нека особита небесна „знаменија“ и божја чудеса и „приказанија“.

Каже, да је, као дијете, запамтио — како би за турско доба у Херцеговини ђе-год на гувно или под дрво при каквом извору изилазили стари људи сиједих брада до паса, бијеле косе до рамена, с бијелим штаповима у десницама и црним бројаницама у љевицама, па би упрли своје влажне очи у сафирни небесни свод, као пеленче у свијећу. Гледали су и зирили и побожно показивали један другоме на божје прилике — или на црвен барјак на истоку баш на оном мјесту окле сунце на Ђурђев-дан гране, или огњен крст с милиунима распрштаних зрака насред неба, или нимб око мјесеца као око светитељске главе, или у сребрнастом раскомаданом облачном прамењу још по једно мало „мртво“ сунце jä мјесец, или јатомице прелијетање звијезда с једног краја на други преко ведрог небосклона, или падање луча озго на земљу, или хватање сунца и мјесеца у коштац с неситом хаждајом тамо неђе иза сланог и дебелог мора на крвавом западу, или чудновате приказе по читавих

фантастих градова и предјела у одблијеску гараво-сињих облака, или појаву сивога сокола на југу право пут Свете Земље и хришћанске ћабе, како држи сколутану змију у кљуну и канџама.

— А, кад би понеки од унука Змај-Огњена Вука и Змаја од Јастрепца прелетио и просуо свој сјёвак по ватреном путу изнад Невесиња „с Мора на Дунаво“, сиједи би се старци гуркали лактовима, шаптали о нечему и крстећи се уздисали као одојчад за матерњом храном.

— А данас, браћо моја, од свега тога нема ништа!... Откад се појави у наше стране овај проклети дошло — бечко-будимско двоглаво црно чудовиште — све се промијени и свака нам се срећа затрије, као да све подивљали вјетар спуха у прашину и разнесе у ђавоље греде. —

III

— То је било на десет-дванаес' година прије наше гласите и неталичне Невесињске Пушке. Гонећи се с Турцима од Мајевице до Планинице, неђе уз часни пос' ујавим се кришом са својом четом ускока у манастир Житомислић. Ту се, брате си мој, исповиједимо по 'ајдучком закону земљи уз олтар светога храма, а игуман покојни Серафим, побожна душа и изнурени старац к'о паучак, причести нас све из-реда без икаква околишења — и то све по ноћи при сјају небеснијеʼ и земаљскијеʼ свијећа и благослову божијеʼ анђела и православнијеʼ икона.

— Потље причешћа нас сиједи игуман одведе у тајну ћелију на зијафет; угости нас што је Бог д'о; и да нам шјёт о свему, како је умио. Препоручи нам: да пазимо да не прзнимо руке осветом над нејачи, па ма она и душманска била; да не отимљемо зле'уду нафаку и јадо-нймет од само'ранаца; да прије прегриземо језик но што опоганимо уста богохулном ријечи и непоштеном лажи; да прије погинемо но пољубимо у скут и у руку зулумћара и горег од себе; а да Бога, вјеру, образ, име, свој род, груду родног камена и друг друга љубимо и од своје крви више.

— Ја потегок те му дадок два дуката да мени и мојој чети држи 'денија за здравље и срећу и да ме при освећењу свете тајне спомиње. Елем, с ријечи на ријеч, са ствари на ствар, расговор се запођеде и о тадашњијем свјеткијем приликама.

— „'Вала Богу, оцо, на његову дару!“ зађок ја к'о 'арамбаша; „Кад ти је Бог д'о — да му је слава и милос'! — те ш њим разговараш свакн дан, би ли нам ти знао казат': на шта ће све ово изаћ' до пошљетка?“...

— Игуман не би лијен, но скочи к'о да су му петна'ес' година а не шесет, отвори неки раф на дувару и изнесе једну дебелу књигу од зечине — бијаше сва црвенијем словима исписата, па се задуби у њу.

— Брате си мој! Ми пуши, а шути и присркуј мученицу из пунијe плосака, а игуман нешто по књизи чати и преврћи лис' по лис' — Бога ми, ўчи по за комад, док се тек у једна доба исправи, залута погледом по нама, па с' окрену правце мени.

...„Е!“ заучиње: „Браћо моја, није фајде крит' ништа! Што је Бог одредио да бидне, то се мора испунит' зор зориле.

...Ев' ово је, к'о што видите, књига „староставна“. У прва сретна доба српског царства ову су србуљу по гласу самог Ар'анђела Гаврила својеручно исписивале наше старе патрике и владике. Од постањ' свијета до Страшне Судије она предсказује шта сê чинило и шта ће бит'.

...„Ево саде шта нам се под овом црвеном пасхалијом проriче:

...„Настаће — каже — друго вријеме. Небо ће се помутит' тамом к'о око бијелом. На истоку ће се показат' крвав мач, а запад ће се вас претворит' у црвенило к'о броћ. Планине ће се затрес' сам Бог зна од чега, а иж њиг звјерад избјежад' с циком и урликом. Ријеке ће се посваћат' с рибама, а ни саме неће знат' зашто, и искочит' из коритâ а неће умјет' оварисат' куд ће. Читава ће се јата вукова појавит' за бијелом курјачицом и завит' куд год се помолиш. Славље ће прокукат' а гавранови пропјеват' — Настаће рат.

...„И ви ћете бит' први што ћете се мотат' у њему к'о варнице у диму. А продужиће вам се ципан ино наш народ што се су три прста крсти између три сиња мора. Турци ће нам кидисат' на кумбуље, почев од Шама и Медине и Мисира па све до Саве и Дунава. И крв ће протећ' из камена и с боквице и шљеза прокапат', а од базда барутнога дима ће и орлови крепават' на ле́ту.

...„Таде ће нам доћ' у индат неки пријатељи у бијелијем аљинама — смјеђи људи из шјеверова царства, црномањасти са сунчевије' врата и мрки из југова гнијезда. И народ ће нам

се ограшит', и Турке ћемо сломит' на халаје до у перишан, те ће с' одбит' од нас неколико конака ближе Пејгамберовој Ћаби и увућ' врат у рамена к'о спуж рогове у спужалину.

...„И пуцуће вјетар са шјевера те рашћерат' ону катранасту маглу изнад нас; а наше ће се — дотад крваво — сунце окупат' у росу од облака, те ће нам синут' — 'ваљетно име божије! — к'о златна јабука у ђевојачкој руци. Но за мало.

...„Удариће jôпе други вјетар са запада, а сами ће га анатемњаци кроз своје аратосне трубе надут' и придружит'га дивљем ви'ору из Анадола и од Стабола. И побиће се четири вјетра унакрс' испод облака к'о четири дива небесна. Само се по себи разумије да ће бит' јачи они чили но они уморни, они проклети од оније' праведније' — баш к'о што ј' и поганство у данашњи вакат претежније но поштење. И на то ће нечастиви наћерат' облак на наше тек ражџилитано сунце, те ће потавњет' и небо и земља да се никуд не можеш маћ' с једнога мјеста. Све ће живо панут' ничице и од стра' заклопит' очи рукама. А кад се мало поразгали и смири те се народ смједне и могбудне обазрет' око себе, виђеће е му нема бијелије' пријатеља но иг вјетрови сподбили и однијели натраг у њи'ов сенат — шћели не шћели!

...„И таде ће утолит' и јужни и источни и шјеверни вјетар, а западни ће наврijет' жешће но игда и нанијеће црне људе у црнијем чизмама те ће поклопит' нас и земљу нашу к'о скакавци тек покошену ливаду.

...„Стамболскога султана у црвеном ћурку и крвавијем јеменијама замијениће тудешки ћесар у гаравом шкрљаку и плавоме мундиру с ужеженијем влачегом у руци — и тешко ономе врату око кога г' он обавије!

...„За владе тога намет-цара ће пропиштат' и српско сковиниче у замету у мајчиној утроби; а и они старац што је на турскијем чеңђелима висио пожалиће за Османлијом, који је — по души — био зулумћар али и јунак и сојевић при томе новом белају и бетерсузу.

...„Но то неће тако остат' довијека. Дођ'ће напошљетку неки вакат кад ће Бога Правде теткнут' мученичке сузе и вапај кажњене сирочади, његове пасторчади, те ће нам послат' из Едемске Царевине риђе људе у црвенијем 'аљинама а под црвенијем барјацима у помоћ. Они ће нам донијет' огањ свијести, свежањ стријела̂ слоге, муње снаге, мачеве освете и громове

витешког поклича, те ћемо срушит' све што треба да с' обурда и подић' све што је за подизање.

…„И тада ће из љескове ресе прокапат' млијеко к'о из вимена најмљечније краве; из вријеска и другог цвијећа ће шицнут' мед сам по себи; ваздух ће постат' чис' и свјеж к'о анђеоски пољубац невиног ђетета, испуњен и обогаћен здравијем мирисом к'о ливада о Видову дану и богохвалнијем славопојем милогласније' тичица к'о што је обогаћено грло и груд тек вјенчане невејсте звекетом злтније' и бисерније' ђердана. Жито, а да га нико не сије, поинћ'е само из земље а да је нико не оре. Људски ће живот бит' попут оног небесније' љиљана; сунце среће неће никад залазит' с неба свјетског мира. — И благо ономе пасу што та доба дочека!"…

VI

— Од бирземана су, каже, биле чувене виле у Бјеловином Језеру у Борчу и на гласу орлови Благајлије у благајскијем гредама. Виле су животариле по старом хадету, пјевајући и купајући језерском водом своје набубреле снијежне дојке и златокосе власи, верући се по шуми и шкркама кроз Невесиње, и прелијећући с брда на брдо, с облака на облак те кришећи муње и стријељајући по гори јунаке. Орлови су пак вили гнијезда и логоровали у познатој пећини Херцега Шћепана у Благају, чувајући му ту на аманет им од њега предату богату оставу, и узлијетајући кроз облаке те их обаметајући да не пуцају громовима у народске рањаве светиње и оборена чела к тлима и прашини.

Српски је народ и с једним и с другим био у дослуку. Виле су га слатким и спасоносним пјесмама крријепиле у вјери, оживљавале у љубави и подржавале у нади; училе га уз гусле србовању, а у свакој му муци и невољи били с руке. Орлови су му били највјернији савезници његових најбољих синова — горских царева ускока и хајдука. Шестарећи и вијући се по плавој дучини, уходили су им добре пљенове и масне шићаре; грактањем и кликтањем им јављали ђе им и на кога ваља ударити; својим су их крилима заштићавали од зла и непогоде; у бусијама им предмете осветничког устрмљења — испреметане душманске лешине — черечили гвозденим канџама и черупали

челичним кљуновима. Хајдуци су њих и они хајдуке потпуно разумијевали. Орлови су дозвољавали вилама да им черупају паперје с груди те завијају ране рањених ускока, а с оног су им свијета доносили у кљуну животворне воде које су виле мијешале с горским биљем те правили мелем за видање јуначких хајдучких рана и народних болова.

— Но јао! Баш онда кад наврије швапска неман из Беча и мацарски ћулибрк из Будима на нашу и на сито и на решето просијану Херцег-Босну, нестаде и вила у Невесињу и „Благајлија“ у Благају.

— Једне јесење вечери одједном се̑ наоблачило, као да је ђаво дошао те небо и земљу намазао катраном. Пљу̑шти̑ла је киша, рекао би и из неба и из земље. Осула се̑ страховита грмљавина, одбијајући се од испресамићених брежина и стапајући се са шумом лиснатих дубрава и зви̑зди̑м пронзитељних вјетрова, да су се куће тресле и обарале и брда проламала — што-но ријек. Сијевале су муње; једна другој није дала одушити; и пецале својим змијастим, вијугавим и ватреним језицима врхове и шибутове одвојеног висином полусухог, сухог и сировог дрвећа у стародревној борачкој шуми. Вјетар је горопадно мео; носио дрвље и камење; обарао сијена и кровове; и танковрхе јеле, затупасте борове, трепетне јасике, здепасте дубове, витке брезе, жилићели иве, тврде дренове, високе грабове, кабасте букве и господске тисе љуљао назад и напријед, а шумор им мијешао и разносио попут јесење јеке надошлог водопада. Бура се махнито ломила и разлијегала, стењући звиждучући, завијајући и урлајући — као да се̑ отворио пакао са свим ужасима из себе.

— Под рушидбеном бујицом ускипјеле холујине камење се̑ обурдавало са својих стрменитих положаја, и котрљало се низ окомите стране те с грозовитом праском падало у побјесњеле речице и поточине. Неретва бијаше страшно придошла и прелила се преко и најширих међа свога корита. Сва цјенушава, као бијесан пас кад забали, у јецавом бунилу дераше између наткапљених греда по свом завојитом судбом прописатом путу између прапсконских долија, носећи што год дохвати.

— У старој шуми на планинској узвишици око Бјеловиног Језера необуздани се вихор бијесно ковитлао и чупао и крљао из коријена и старо и средовјечно и младо дрвље. Нагонећи се на зелено у гори језеро, цјетко му је мрскао огледалону раван,

и у кључевима и валовима његове питке воде умивао каљаво и згрежбано лице околних грубо стрмљивих му обала, чији се глиб сустопице враћао и језерски чисти и свијетли образ брљао.

— На оној страни језерске обале ђе је у недосижној искони дух стварања заборавио саздати још једну главицу; на оном мјесту које највише личи зубној шкрботини у устима каквог јуначине; ђе је језерска вода, излокавши себи капију, отворила речни пут, као реп у жмурка, до Неретве, због надошлих поточањака и кишног пројева Бјеловино је Језеро грчевито превирало у овај мах. Вода му је надирала кршевитим коритом поманитале Језернице и стропаштала се у запјенушеним и бучним водопадима низ вратоломне урвине и испрегибане окомке мимо питоми Улог до у подивљалу Неретву. А ова је, јурећи као помам између поднебесних литица и хамбулинâ, гњевно ударала балавим таласима о зборано камењиво подножје орлујског благајског брда. Низ његове се пак браздате стијене уз немушто роморење обараху кишни поточићи, као знојне грашке низ погрежбано чело изнемоглог под бременом стогодишњег старца или грозне сузе вјерне љубе над искасапљеним лешем свога непрежаљеног војна на крвавом разбојишту.

— Неће око саме поноћи засијеваше муње јаче но све дотад; загрмјеше громови страшније но сви дотад; зајаука и заковрати вјетрина жешће но сва прије тога; и затутње земља као да прште на четворо и као да се распучише све седморо небеса, а све оно што се налази с ону невидовну страну од њих као да се стропошта на ову мршаву земаљску окорину. Тргнувши се иза сна од страхоте таког земљотреса, људи, полуголи, избјежаше из својих склоништа, у недоумици неки грабећи своју ђецу а неки и без ње — као да су на-домак смака свијета. Стаде вриска жена и нејачи — да ти оба уха заглухну а коса ти се од ужаса увис накостријеши. Стока искочи из својих торова и обора, па нададе бјежати то овамо то онамо, као да ју је читаво јато вукова заокупило. А најзад сву ту стравичну забуну и ужасну галаму заглуши за срце ујед̓љива цика и очајнички вапај бјелогрлих вила бродарица из Бјеловина Језера и нагоркињâ са Зелен-Горе, Лолије, Црвња и Вележи, и предсмртни клик који душу раздире орлова Благајлија из благајске пећине испод обурваног и закоровљеног у бурјан града Херцегова.

— Сјутра-дан, пошто се раздани и попреста рђаво вријеме, оштећене се невесињске стране и промукле горе виђаху покуњене и тужне, као сву ноћ исплакана мати над гробом свога јединца и хранитеља. Мутна и крвава, Неретва се жалостиво вијугаше између окупаних херцеговачких брда, као блахор под клизавом и љигавом крљушти између сурих омеђина кроз зимзелени бршљан и коприву-жару. Искрљано и изломљено дрвеће тљаше у смртним мукама по невеселим пропланцима и исквареним висовима, као оборени војник коме је на бојишту топ обје ноге покосио. Примирено Бјеловино Језеро, обагрено крвљу својих житеља и пришћућорено у својој котлини, дријемаше и стињаваше се, као изнемогао див коме су и оно једно око саврх главе извадили; а својим раскоканим валовљем бућкаше о камените обале — као кад се из очајања лупа челом о камен или удара шакама у прси полуђела мајка преступница над лешином ванбрачног плода своје утробе, чијом је невином крвљу мало прије упрскала своје џелатске прсте: само да избјегне срам и стид пред предрасудном свјетином а за Бога како буде. Благај пак са замком и пећином као да непомично куњаше и натмурено пркосаше сивом прамењу густе магле која га облијеташе и око цикуљастог му врха извијаше као хамедија око главе каквог јеменског мујезина — права слика скелета каквог претпотопског змаја кад га милијуни летећих мрава обиколи, или неког старог духа коме је савременост обнеспособила моћ враћања и маштарија.

— И отада више нико у читавој Босни и Херцеговини ни једне цигле виле ни једног једитог Благајлије нити чу нити виђе. Да ли их нечастива неман поби муњама и громовима; да ли их рашћера непогодом и вјетровима; да ли их некако зароби и како их упропасти и оте испред наших очију и између нас? — То је засад тајна за наш смртни нараштај, као и то: да ли ће игда више невесињске планине вила а Благај орлова угледати и имати.

— И отад окрену нероднца у земљу и квареж с поганством у народ, као да се свијет преврну наопако. Сунце изгуби свој први весели и благодатни сјај; мјесец побуђави и потавње; звијезде се пропасјалучише и стадоше људима намигивати и жмиркасто им се подругивати; пјесма пресахну на уснама, као да се никад није ни рађала; дипле засушише и изгубише свој идилски ђилиђ, а гусле некуд промијенише свој витешки глас

ли окренуше га са радосног и похвалног на жалостивни и покудни гӯд.

— А све то зашто и због кога?...

— И докле, Господе?!...

— Хеј, наша златна старино! Како бијаше отприје, како ли је сад, како ли ће тек посада бити?!...

Радован Тунгуз-Перовић Невесињски

ВИЗАНТИЈСКА УМЕТНОСТ

I

Хришћанство се зачело у доба када је једна пространа цивилизација била на заходу. Гоњено испрва, и савршено неразумљиво једноме свету који је био прожет сасвим другим уверењима, оно је потајно, као дуб жиле испод земље, ширило своје велике истине међу људе. Али су при свем том судари били неминовни. У колико је садашњица била шкрта и оскудна у делима праве и велике културе, у толико су традиције из славне прошлости биле јаче, а успомена на сјајне епохе живља. На промолу Хришћанства, још су једнако градови у Грчкој и у земљама јелинског Истока (Родос, Пергамон, Александрија и др.) изгледали као прави музеји[1], у којима се налажаху у изобиљу, поред несавршенијих радова нових школа, и оригинали, или бар одличне копије, једнога Фидија, Праксителa и Скопаса. Када је римски орао разапео крила и над тим ведрим земљама, живљаше у њима један народ, који је убрзо постао просвећени учитељ окрутних завојевача. У Рим се тада, као у Париз за време Наполеонових похода, довлачила уметничка дела да красе палате и тргове. Грчки су градови, на тај начин, постали нека врста уметничких расадника, у којима се живо пословало у духу ранијих времена, како би се што боље и брже задовољиле развијене уметничке потребе италске аристократије и самога народа римског. Радови грчких умет-

[1] Ch. Bayet: L'art byzantin, p. 10.

ника, не само што су у Италији имали најбољу прођу, него се онда налазило и доста људи, који беху способни да их подвргну стручној процени. Та је околност благотворно дејствовала на унутарњу вредност савремене јелинске уметности, и много допринела да она, на самом исходу свом, дочека још једну знамениту епоху. Из мешања њеног с римским елементима и из оне неосујетљиве размене, која се сама од себе почиње да врши, чим се ове културе, ма како различне биле по висини, додирну — излучио се, као природна последица, један комбинирани стил, који је у себи помирио веселост јелинске душе с озбиљношћу римскога темперамента. Када се Хришћанство појавило, Composita — стил био је у пуноме цвету, а његови споменици беху расејани по свој римској империји.

Поникло у једноме народу, у кога смисао за лепоту форме никад није ни био развијен, Хришћанство је са својом суморном теоријом о небесном царству морало доћи у опреку с религијом, којој су земаљска блага била преча. Култ Дионија, вечито мамурнога бога штедрога чокоћа и пенушавог вина, и обожавање Венере, дражесне заштитнице безбрижне младости и земаљске љубави, били су тад у јеку. Том насмејаном свету, који је и саме богове скинуо на земљу, морали су свети оци хришћански изгледати врло комични, када се гнушаху сликарства и скулптуре, и када у лепоти тела откриваху увреду ока и морала. Речита проповед св. Павла у Атини, испред кипа једне Афродите с Милоса или Аполона Белведерског, изгубила се као глас у пустињи. Зар бог да буде ружан; зар сме тело једнога бога бити трошно и наказно! Ко може таквога бога волети — тога мрачнога бога, који онима што у њега верују крати свако задовољство на земљи?... Људе класичког доба навикнуте да искључиво у оном што је позитивно траже смисао и лепоту живота, отуђивао је од себе мистицизам првобитнога хришћанства. Ма колико да је у то време и само њихово веровање у егзистенцију сопствених богова било донекле поколебано, ипак земљиште беше још врло непогодно за брзо успевање нових идеја, које су на људе чиниле дуго утисак фантастичних утопија. С тога је хришћанство било принуђено да ради лагано, да чини уступке и да позајмљује од класичне културе одећу за своје идеје. Народна је уобразиља била навикла да види предмете свога веровања насликане или извајане; народи верују кроз уметност. Хришћанство је осетило ту истину и при-

грлило уметност. Готови уметнички облици стајаху му на расположењу и оно је имало само да се користи њима. Тако је постала нова уметност, позната под именом Старе или ране хришћанске уметности. Пошто је она била први претеча византијској уметности, то ћемо се, у ширим потезима претходно њоме позабавити.

Историјска важност старе хришћанске уметности готово је несрачунљива. Она је била посредница између античке културе и уметности Средњега Века. За читав низ столећа, скоро до краја X в., Хришћанство се разносило по свету у облицима јелинским. Узмимо на пр. чести уметнички приказ „Христа као доброг пастира“, било у виду фреске, мозајика или статуе (фреска у катакомбама св. Агнеше код Рима или чувена статуета у Латерану). Младалачка фигура Христова, у краткој туници и с јагњетом на раменима, није ништа друго него имитација добро познате античке статуе „Хермеса с овном на леђима“ Der widdertragende Hermes). Или: фреске са плафона катакомбе св. Домитиле, са сценама из Старога и Новога Завета (у среди Христос крај стада и с лиром у руци, а наоколо: „Данило у лавовској пећини“, „Мојсије ствара воду из стене“, „Давид с праћком“ и „Христос оживљује Лазара“). Да се ова фреска не налази у једној хришћанској катакомби, нико не би ни часа часио да не огласи Христа за Орфеја, а Данила за Херкула. Могло би се још много таквих примера навести зарад веће потврде овога парадоксног факта: да је баш Хришћанство временом постало најревноснији популаризатор једне многобожачке уметности! Али се то још много лепше види на старим хришћанским саркофазима, који су обично копије римских, и на првим хришћанским црквама или т. зв. василикама.

Почетак IV. в. означава време, када су у историји Хришћанства, а следствено и у историји хришћанске уметности извршене најзначајније промене. У то доба пада и Милански Едикт, којим је Хришћанство признато за државну религију. Сâм Константин мења веру и постаје због тога велики. До тога времена, унижавано и обесвећивано, ступа Хришћанство наједанпут под моћну царску заштиту. Та нагла промена имала је двогубо дејство. Она је с једне стране учинила да број следбеника нове вере несразмерно порасте, али је с друге стране још више омела Хришћанство у стварању своје, потпуно оригиналне, културе. Сад се више није имало ни времена за то,

јер је ваљало много хитније послове посвршавати. Пре свега требало је градити цркве. У катакомбама не само што није имало места за многобројне нове присталице, него оне више не беху ни достојне једне вере, која је постала слободна, са свима привилегијама од стране императорског двора и врховне државне управе. На против, сад је ваљало подизати што више цркава[1] и трудити се да буду што веће и лепше.

Хришћанска црква слична је у толико античком храму, што обоје представљају дом божји; а разлика је у томе, што хришћанска црква, осим тога, представља још и место, на коме се сви верни искупљају, како би заједнички могли учествовати у служби божјој. Према томе, хришћанска је црква отворена много већем броју људи, него што су били храмови Грка и Римљана; а из тога, као природна консеквенца, излази: да је хришћанска црква морала садржати у себи куд и камо више простора од грчко-римскога храма.

Први хришћански архитекти били су свесни те потребе, и само је у томе њихова заслуга. Ма колико да се у последње време труде неки стручњаци, да у хришћанској василици открију извесну оригиналност, ипак она остаје очигледна копија познатих античких василика,[2] само у неколико измењена и новим потребама прилагођена. У осталом, хришћански архитекти нису имали ни потребе да измишљају какав нов облик, јер подеснијега од античке василике која им је свакога дана била пред очима, не би ни могли тако брзо изнаћи. Осим тога, и обична практичност налагала им је да се користе оним што већ постоји и што је у сваком погледу добро.

Као што је у античкој василици простор за судске процесе био одељен од дела грађевине који је служио као трг, тако се и у хришћанској василици издвајала апсида — пребивалиште владике и свештенства — од уздужнога простора,

[1] Тако је одиста и било. Савремени хроничар црквенски, Евсевије, вели на једном месту: „У сваком граду приређиване су велике свечаности, на којима су освећиване нове цркве и ударани темељи новим грађевинама. У таквим се приликама стичу владике из најудаљенијих крајева, а народи поклањају један другоме љубав своју“.

[2] Античка — римска — василика спадала је у ред световних (профаних) грађевина. То је била подужа четворокутна зграда, са једним широким двоспратним простором у средини, који су два реда стубова делили на три одељења. Тај је простор служио као трг, а полукружно издубљење у дну било је одређено само за судске процесе.

у коме се публика бавила за време службе. Дуж полукружнога зида апсидног простираху се клупе за свештенике, а у среди, у једноме издупку, подизаше се престо владичин (катедра). Зидови и свод апсиде беху покривени ликовима Христа, апостола и светаца. На граници између ње и уздужнога простора дизао се, обично над гробом каквога мученика (т. зв. „confessio“), још увек примитиван олтар, надкриљен балдахином на стубовима. Он је морао бити приступачан свима погледима, јер је на њему вршен обред приношења свете жртве. Над њим се разапињаше триумфални лук, подупрт на обема странама по једним огромним стубом. Зид који је испуњавао празнину између тога лука и таванице, био је такође покривен ликовима светаца у мозаику или al fresco[1].

Уздужни простор пак, који заузима највећи део грађевине, састојао се из једног одељења у средини, познатог у архитектури под именом „средњега брода“, коме се лево и десно придружаваху по један или два узана и нижа ходника, али — технички речено — „споредна брода“. У средњем броду су се обично бавила свештена лица; десни је био одређен за људе (andron), а леви брод за женскиње (matronikion). Бродови су били растављени један од другога колонадама стубова, који су били међусобно повезани или заједничким каменим балваном (архитрав) или великим округлим луковима, на чему су почивали горњи стубови дотичнога брода. Ти су зидови били испробијани симетричним редовима прозора, кроз које је продирала дневна светлост.

У цркву се улазило кроз један портик и једну пространу четвороугаону дворану (atrium), у чијој се средини налажаше бунар (cantharus), из којег се верни умиваху. Сваки је брод био везан с атриумом нарочитим вратима. Изнутра је цела зграда била покривена таваницом од позлаћена дрвета; а на гдекојим црквама није ни било тавана, те се грађа од крова могла из цркве лепо видети. (Види сл. на идућој страни)

Од старих хришћанских василика заузима, по величини основнога плана и по отмености својој, прво место: Сан Паоло пред Римом. Ова је василика подигнута још крајем IV в., под владавинама Теодосија и Хонорија. Њена апсида само широка је око 80 стопа, а уздужни јој се простор састоји из

[1] W. Lübke: Geschichte der Architektur.

пет бродова. Год. 1823. разорио је пожар, и тек је у наше дане обновљена. За њом долази Сан Пјетро, на чијим је темељима у XV в. дигнута данашња чувена Петрова црква у Риму.

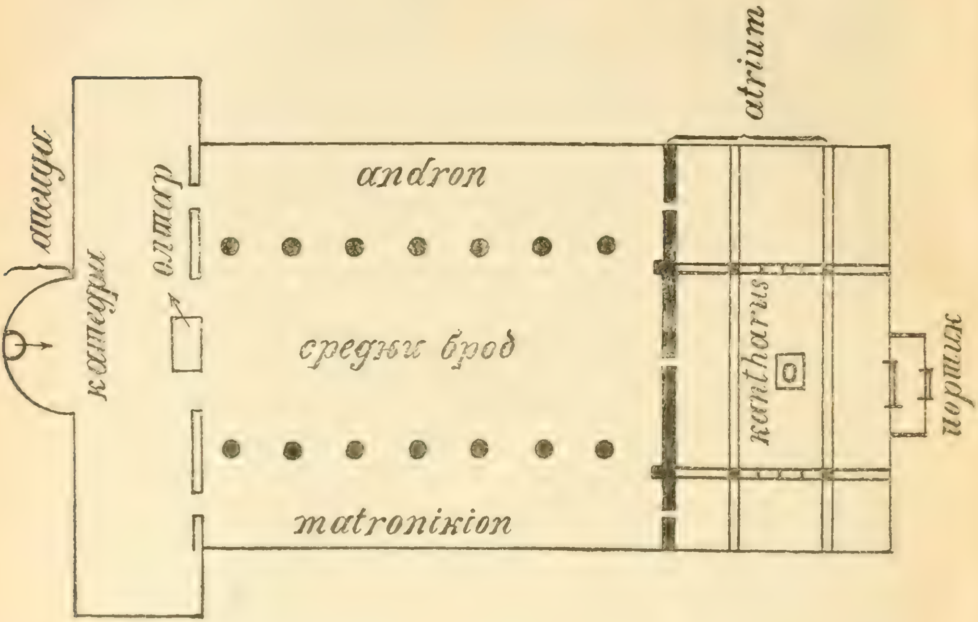

Основни план једне хришћанске василике.

Од осталих хришћанских василика у Риму вредно је споменути: Санта Марија Мађоре, Санта Сабина и Сан Пјетро ин Винколи (све три из V в.); Сан Лоренцо из почетка VI и Сан Клементе из IX. века.

Д-р Божидар С. Николајевић

(Наставиће се)

ЛЕКЦИЈА ПРАВИЧНОСТИ

ПРИПОВЕТКА

И. Н. ПОТАПЕНКА

(СВРШЕТАК)

Обично би се посадио у „наслоњачу одмора“, но сада је ходао по кабинету, ослушкујући сваки шум у предсобљу а нарочито звонце. Страшно га је узбуђивала садашња потреба, да ради тајно, чему се није навикао.

Не мешајући се у новинарске интриге и навикнут свагда да ради отворено, веома га је тиштала перспектива да говори полугласно и чак, може бити, и нешто да слаже.

И ето, око осам часова, чуло се звоњење и дубок глас провинциског издавача питао је, да ли је он код куће. Кроз један минут издавач је био у кабинету.

— Ну шта сте решили, драги Петре Васиљевићу? — веома јаким гласом отпоче издавач.

Петар Васиљевић погледа га са неразумевањем. Сувише занет својом „одсудном мишљу“, он је некако са свим изгубио из вида главни узрок посете издавачеве и у први моменат чак му се учинило, да је гост говорио баш о том, о чем је он мислио.

— Решио... Да, изволите!... проговори он, но од једном опоменувши се свега, сети се о чланку и одмах се поправи: — Ах, да, да... То ради сарадње? Да, да... управо...

Издавач погледа на њ сумњиво... „Шта је то с њим? Изгледа, да је јасно, да сам због сарадње дошао, а он као да се о њој случајно сетио... Шта је то?“

— Па разуме се, због сарадње, Петре Васиљевићу... Шта друго? — рече он гласно.

— Да, да, наравно... Ја то исто и велим... — рече Заботов.

— Ну па шта сте решили? — понови своје питање издавач.

— Како да вам кажем? Признајем, ја... Ја готово нисам ни мислио о томе...

— Петре Васиљевићу! Та шта то чините? Ви хоћете да ме убијете! — узвикну издавач, и при том произведе тако висок глас у басу, као да се Заботов доиста спремао да га убије а он звао у помоћ.

— Па зар Ви не знате, драги мој Петре Васиљевићу, да сам ја само због тога у Петрограду? — Ах, ах, ах!.. — с жалостивим укором додаде издавач...

Ствар је била у томе, што је Петар Васиљевић доиста био обећао да ће се промислити и данас дати одлучан одговор односно сарадње. И у нормалним приликама он би неизоставно одржао реч. Он би чак могао раније казати, у ком смислу би било његово решење: он би отказао своју сарадњу.

У суштини ствар је била проста. Провинциски издавач је хтео да „освежи ступце“ својих новина. У граду где је он живео, његове новине биле су за много година једним гласником духовног живота његових грађана. Но ту скоро на један пут се јави конкуренат, у облику других новина, које нису ни у чем уступале његовим новинама. Претплата и глас листа одмах су почели да се колебају и падају. Исцрпевши сва средства у месту, издавач је решио да се обрати за помоћ престоници и дође овамо.

И, изгледало је, да није било никаквих разлога, да му Петар Васиљевић откаже своју сарадњу. Новине су биле „чисте“, и није због чега имало да се долази у сукоб. Правац је у њима био врло симпатичан. Око десетак његових сабрата по перу, којима се издавач већ обратио, дали су свој пристанак. Петру Васиљевићу требало је одмах да изјави: „пристајем са задовољством“, тим пре, што су и предложени услови били повољни.

Ну Петар Васиљевић место тога казао је: „Извините ме, ја никада ништа не решавам од једном. Допустите ми да се размислим и решим. Дођите к мени у четвртак у вече, и тада ћу Вам дати одлучан одговор.

На издавача је ово рђаво утицало. Требало је чекати још четири дана, а посао га јо звао кући, у губерниски град. Ну

он је тако ценио сарадњу Заботова и тако му је био потребан за Васкрс његов чланак, да је због тога остао. Али дође до тога да његова жена, узнемирена његовим дугим седењем, на један пут неочекивано допутује у Петроград.

— Ну како то, Петре Васиљевићу — продужи да му пребацује издавач: — та ја сам се надао... седео... чак и жена ево допутовала... Уобразила да ми се нешто рђаво десило или да ме је коњ убио... Па и шта да мислите, мили мој Петре Васиљевићу? Пристаните, све је...

„Ђаво да га носи! — помисли у том тренутку Петар Васиљевић. — Оно истина: није ништа лакше но пристати... Ну не допада ми се његово лице. О свачему се распитује и прави се важан...“ Али се на један пут сети своје „одсудне мисли“ и би му јасно, да без пристанка на давање чланака, не може се њено остварење ни замислити. И он, више не мислећи, врло се брзо реши и рече:

— Ну, добро... ја ћу Вам давати чланке и у опште... пристајем... Ну... хтео сам и ја Вас да замолим... Хоћете ли Ви мени да учините једну услугу?...

— Молим Вас, Петре Васиљевићу, — опет дубоким гласом у басу узвикну обрадовани издавач: — зашто пак једну? Стотину, хиљаду услуга готов сам Вам указати, драги мој!... Ви само чланцима нас послужите а већ за услуге не брините...

— Врло добро... Ах, да! — од једном се присети Петар Васиљевић. — Не разговарајмо тако јако... Код мене у кући има, знате, болесника...

— Доиста? Ах, опростите, молим Вас... У таквом случају да нисам сметао? Надам се, да није опасно!...

— Не, не, ни то, ни друго... Ничег озбиљног. Тако, незнатно... Ну, ипак — говоримо тише. Видите ли, у чему је ствар...

И Петар Васиљевић поче веома тихим гласом излагати у чем је ствар, а издавач почео се некако гушити и усиљавати да би задржао свој звонки, дубоки глас, при чем ипак с времена на време извикиваше...

— Да, то је прекрасно! Ништа лепше! Ја Вам захваљујем!... И у добри час, што је моја жена овде! Она ће ово волети, него ма шта друго! Хвала Вам, хвала, ја ћу управо, тако рећи, с великим уживањем...

— Само говоримо тише, — понова га опомену Петар Васиљевић, опазивши да он опет повишава глас.

— Ну значи, ствар је свршена! И ја не смем више да Вам досађујем својим присуством! — рече провинциски издавач и, подигавши се, поче се здравити. — Будите спокојни... ја ћу проћи на прстима... Не гледајте, што сам тако дебео, — проћи ћу као сламка ношена ветром...

Ухвативши већ руком за врата заустави се.

— Дакле сутра у једанаест часова? — упита он.

— Да, да, молим Вас: равно у једанаест часова у јутру!... — одговори скоро шапатом Петар Васиљевић.

— Тако ће и бити... Али само и за чланке немојте заборавити, драги Петре Васиљевићу... Чланци молим Вас, нека буду важнији од онога... А! како Ви мислите?

— За Вас — да! А за мене — сасвим обрнуто!

— Ну, гле! Опет излази, да се интереси издавача и сарадника не слажу, ха, ха, ха! — шалећи се говораше издавач и понова се поче здравити.

Петар Васиљевић спроведе га кроз предсобље и сам затвори за њим врата.

Не обзирући се на дубоко уверење, да он врши правичну ствар, Петар Васиљевић цело то вече био је узбуђен и осећао се рђаво. Дотле у његову породичну животу, ако су се и дешавале мале размирице, ипак се никада није дошло до тога, да се приступа средствима, која напомињу на војну. А сада — та то је била права војна. Кућа се разделила на два непријатељска логора. Њега сматрају као непријатеља, — то не подлежи никаквој сумњи. Па и он сам, — зар не припрема непријатељску ствар?

„То је — самоодбрана! — говораше, да би се утешио. — Треба пак једном за свагда дати Марији Михаиловној лекцију правичности и угледања. И немогућно је, да људи, који стоје једно другом тако блиско као муж и жена, тако различно схватају обавезе према човеку и друштву. После ове лекције она ће разумети, да саучешће тражи жртве“...

Тако је он себе умиривао, али од тога му није било лакше. Наравно, он није ни мислио да се правда, био је чврст. У његову карактеру било је много упорства, није волео да одступа, чак некад на штету себи самом. И цело то вече ништа није могао да ради. Књиге су лежале отворене, чланак недовршен.

Једнако је ходао по соби и при том није имао никаквих одређених мисли ни јачих осећаја, а то је управо одвратно стање.

У будоару, где је у усамљености проводила време Марија Михаиловна, поступак Заботова тога вечера објашњавао се некако друкче. Тако дуготрајно ходање Петра Васиљевића из угла у угао није била обична појава. Навикла се она да је у кабинету дубока тишина, у сред које могло се чути лагано шкрипање пера или шум од превртања листова. По некад се вршило и ходање по соби — од стола ка орману с књигама, но кратко, два три обрта, не више.

И, разуме се, промена начина живота у кабинету, била је доведена у везу са главним догађајем у кући. „Код њега је отпочела грижа савести, — мислила је Марија Михаиловна: — јамачно, јамачно! Он не може ни читати, ни писати; њему се не седи у месту. Па другче и не може бити. Петар Васиљевић у суштини није рђав човек. На против, он има срца. И кад не би били ти проклети „принципи“... с њиме би било лако живети“...

Тако је мислила Марија Михаиловна и почела се надати, да ће на крају крајева „добро срце“ добити превагу над „принципима“. Сем тога, надала се мало и у утицај, који је имала на Петра Васиљевића њена мати, Олга Игњаћевна Баруљина.

Сутра ће она отпутовати у Љесни, све ће испричати матери, наравно, са потребном обазривошћу, и донети од ње писмо, а већ то писмо све ће довршити.

С обзиром на те околности и не пазећи на то, што је врло мало остало до дана, када ће се извршити преглед касе Андрије Михаиловића, Марија Михаиловна легла је мирно да спава, скоро у потпуном уверењу, да ће Петар Васиљевић поступити тако, „како треба.“

И толико је имала силну веру у то, да је сутра у јутру, пред полазак у Љесни, својој матери, послала Андрији Михаиловићу утешно писамце: „Не очајавај мој мили André; има неких предзнака... Ну, једном речју — ја се надам. Овог часа идем к maman. Мислим, да ће се вечерас све уредити. Твоја Масја“.

А Петар Васиљевић, ма да се пробудио тога дана сувише рано, старао се што је могућно дуже да остане у постељи. Већ у осам часова почео је да ослушкује, шта се ради у кући и наравно приметио, да је Марија Михаиловна, пробудивши се, звонила за собарицу, потом изишла и почела се умивати и радила је то, по обичају, око пола часа; за тим је пила кафу у

трпезарији и у то време полугласно је давала наређења куварици односно ручка и доручка. Све је он то слушао и услед тога ово мучно време пролазило му је брже.

Најзад је чуо како је она тражила од собарице своју ручну торбицу, — поуздан предзнак наумљеног путовања и заповедила јој да опомене куварицу да за доручак не препече месо, „јер то господин не воли“.

Ова пажња чак је дирнула Петра Васиљевића, али ипак није изазвала у њему никакво кајање.

Даље је слушао како је ишла по предсобљу намештајући шешир, огртач и вео. По том шкрипну кључаница на вратима и у стану све умуче.

Тада Петар Васиљевић скочи из постеље и поче брзо да се облачи. Било је већ око десет часова. Брзо ће наступити и одређени једанаести час. Када је изашао у трпезарију, где га је чекао још врели самовар, на столу је нашао писмо њему адресовано а без поштанског знака. Одмах је познао рукопис Марије Михаиловне и пре него га је отворио, у мислима га је прочитао. Ту се наравно налазе „последњи разлози“, којима је намењено да сломију његову упорност.

Марија Михаиловна је писала: „Идем к мами. Сутра ће Андрији бити преглед касе. Срамота, која ће постићи њега, тиче се и мене, па наравно и тебе. Мени изгледа, да, кад људе везују дубоки осећаји, они се ни пред чим не заустављају један другог. А ако се заустављају, то… остављам теби самом да довршиш. М.“

Петар Васиљевић прочита ово писмо и не придаде му ни најмању важност. Није прва година како је био ожењен, и врло је добро знао шта се још не изговара за задовољење женске ћуди.

„Ово је написано за сваки случај: можда ће имати утицаја“, — рече он и отпоче пити чај.

IV.

„Ах, кад би се све ово што пре свршило…“ — не без раздражења мишљаше Петар Васиљевић, када, свршивши са чајем, пређе у кабинет.

Ну „све ово“ ишло је лагано, а њему је време пролазило

узалуд. Ништа није могао да ради. Себе је пак осећао тако, као да је учинио преступ.

А више од свега на свету бојао се тога, ако би у то време дошао ма ко од познаника. До тога времена односно свога решења објашњавао се само са самим собом; а тада би јамачно отпочела распитивања и морало би се лагати.

Ствар је закаснила само за пола часа. Већ у пола дванаест у стану је отпочела чудна граја, каква давно у њему није била. У кабинэт је дотрчала собарица, необично узбуђена.

— Господине! Овамо су дошли некакви носачи... Веле, као да су за намештај некакав...

— Носачи? — упита Петар Васиљевић, као да је то за њега била новост.

— Ја мислим, да није погрешно... — изјави собарица.

— Не, не... То су к нама дошли. Њима треба издати из гостинске собе...

Из гостинске собе? — убезекнуто упита собарица.

— Да, да. Диван, две наслоњаче и шифоњер...

— Господине, шта је то?

Собарици је ово изгледало невероватно. Она је већ пет година живела код Заботових и тако се саживела са овом кућом и упознала са њеним стањем, да га није ни у чем могла другчијим замислити. Њој је изгледало да без дивана, двеју наслоњача и шифоњера то већ неће бити та кућа, него нека друга. Па и господин и госпођа биће други, и цео свет ће се изменити. И она је гледала у Петра Васиљевића двоумећи се.

— Ну да, све једно шта... Нека они узму, а ви припазите...

Собарица се неодлучно упути вратима, но, недошавши до њих, заустави се.

— А шта ће госпођа?... Госпођа ће жалити неизмерно... рече она.

Петар Васиљевић гледаше у њу и од једном се наљути.

— То се све вас ништа не тиче, Јелисавета... Извршите то што вам говорим!...

Јелисавета се покуњи и пође да изврши. У гостинску собу уђу носачи, узму диван, две наслоњаче и шифоњер, пажљиво обавију све то асурама и изнесу из стана.

Петар Васиљевић за време тога пустошења гостинске собе ни једном није ни провирио из кабинета, као да се све то њега

није ни пицало. Био је веома љутит. То је одмах опазила собарица, кад је дошла да му достави, да су носачи узели диван две наслоњаче и шифоњер и однели их. Он чак и не погледа на њу, не даде јој никаквог одређеног одговора, но тако — промрмља нешто.

Чуло се звонце у предсобљу и собарица је понова ушла у кабинет и јавила, да је дошао „јучерашњи господин“.

— Замоли га да уђе овамо! — рече Петар Васиљевић и с неком необичном живошћу пође к вратима.

Уђе издавач и опет отпоче у кабинету тајанствени разговор, који је овога пута био кратак. Издавач положи на сто неки пакет. По том упита:

— А реците како Ваши болесници? Њима је, надам се, боље?

— Захваљујем Вам! — опоро прогунђа Петар Васиљевић и чак се не примаче к пакету, који је издавач метнуо на сто.

Издавач брзо увиде да домаћин данас није расположен, и поседавши још минут два, из пристојности, поздрави се и оде. Петар Васиљевић узе пакет, некако га немилосрдно стеже, згужва и баци у фиоку од стола.

Па ипак расположење његово поста повољније кад се све то свршило: носачи са намештајем отишли и издавач такође. Он чак осети подобност да пише, седе за сто и поче да ниже редове; али је посао ишао усиљено и он га брзо прекиде.

„Но ево шта ћу: доручковаћу и ићи ћу у редакцију. Тако ће време проћи неприметно“, — рече у себи и потражи доручак.

Ово је била проста формалност. Он није имао апетита. У опште није волео да доручкује код куће петком, када је жена ишла у Љесни. У толико мање могао је сада да једе, ма да је доручак, према наредби Марије Михаиловне, нарочито према његову укусу спремљен. По том, затворивши фиоку са судбоносним пакетом, оде у редакцију.

Овде су сви били зачуђени тим случајем, што је Заботов обично долазећи овамо на пола часа, седео сада од једног до пет часова, мешајући се у све редакциске послове и питања. Изгледало је, да га данас интересује свака маленкост. Читао је преписку из унутрашњости, држао је чак и коректуру туђих састава. И све то ради тога, да би ма како убио време.

Најзад сат је показао четврт на шест. Он узе капу и оде кући. У шест часова је обично долазила Марија Михаиловна.

Код куће, у предсобљу, нађе официрски шињел.

„Значи, да је Андрија Михаиловић овде“, — помисли он.

Но ни у трпезарији ни у кабинету не виде шурака. Он се завукао у будоар Марије Михаиловне и тамо чекао. Чувши кораке Петра Васиљевића изиђе отуда и завири у кабинет.

— Може ли се к теби? — упита он.

— Зашто не? — упита опет Петар Васиљевић и при том је тако зловољно погледао у њега, да је овај био готов да се уклони, али, сматрајући то за малодушност, уђе.

— Шта, Масја се још није вратила? — промуца он, очевидно не знајући, како да отпочне разговор.

— Ја мислим, да ти то знаш боље од мене… Ти си био у њеној соби…

— Ти, свакако, данас ниси расположен…

— Да, нисам расположен… Погодио си…

Са свим се он данас грубо опходио са шураком. И откуда Масја мисли да има некакве наде? Зар се може имати наде у тако грубог човека?

А Петар Васиљевић међу тим испод ока посматраше како се Баруљин за ово дана јако променио. Образи му пребледели а испод очију појавили се огромни модри колутови.

Шурак је некако непрестано ходао по соби често застајкујући час пред орманом с књигама, час пред којом сликом, час пред прозором, као да први пут гледа те предмете; а Петар Васиљевић седео је у „наслоњачи одмора“, пушио цигарету и немилосрдно ћутао, као да се наслађавао његовим глупим положајем.

Пратио је покрете Баруљинове и мислио:

„Кад би ти само знао да ту, у фијоци писаћег стола лежи нешто, одређено за твоје спасење, ја мислим, ти би учинио разбојнички напад на мој скромни сто!..“

— Реци ми молим те, Петре Васиљевићу, — од једном прекиде ћутање Баруљин: — каква је то код вас промена?.. Намештај су из гостинске собе некуда однели…

— Да однели! — тоном необичног спокојства одговори Заботов.

—Ваљда на оправку? Или ради покривања другом материјом?

— Да, на оправку и… и ради покривања другом материјом…

— Очигледно, он ми се руга!.. До ђавола, какве ту могу бити наде!..“ — помисли Баруљин и дође му, да одмазди до-

маћину равном дрскошћу. Ипак, налазећи се у дављеничким околностима, савлада себе и уздржа се.

— Изгледа, да ти досађујем... боље да идем у будоар!... — рече и ишчезе.

На скоро после тога у предсобљу се чуло звонце и собарица, са предосећањем да иде госпођа, као стрела промаче кроз коридор, упутивши се у предсобље. И тада Петар Васиљевић осети, да је наступио одсудни моменат. Ну чудна ствар! Он од једном осети тако мирно спокојство, као да му ништа друго није предстојало, до обичног ручка са женом и шураком.

„Мора бити, да је то онај исти осећај, који се јавља за време боја код војника у том моменту, када се он лицем у лице срета с непријатељем,“ помисли он.

А Марија Михаиловна мора бити да је врло журно скинула у предсобљу каљаче и огртач, те собарица није доспела ништа да јој саопшти. Она брзо пође право у кабинет — у рукавицама, са ручном торбицом и у шеширу.

— Ти си код куће? — упита она, ма да је то било тако очигледно.

— Као што видиш! — кроз зубе одговори Петар Васиљевић не мичући се с места.

— Мама ти је послала писмо!.. Буди тако добар те га прочитај!..

И Марија Михаиловна као уз пут метну на сто коферат с писмом и упути се даље к вратима.

— Добро, прочитаћу га... Стани!

Она се заустави и виде га већ да стоји поред стола.

— Шта је?

— Ево... — он откључа фиоку од стола и извуче је. — Ево... узми ово и... дај твоме брату... он је тамо, код тебе...

— Ово су... новци? — упита Марија Михаиловна, гледајући у њега и у гомилу банкнота некако збуњеним и у исто време засијалим очима.

— Ово су — новци. Овде је управо толико, колико је њему нужно: хиљаду двеста рубаља!

— Пећо... Та је ли могућно?... Како си мио!... — узвикну Марија Михаиловна, зграбивши обема рукама банкноте. — Значи, ти си се решио?..

— Да, решио сам се.

— Ах, мили, мили!... Хвала ти! Хвала!..

— Не захваљуј, молим те!.. — грубо скупивши обрве, рече Петар Васиљевић.

— Она га је радознало посматрала:

— Како то да не захваљујем, Пећо.

— Па ето тако: не захваљуј и ништа више...

— Како си чудноват... У осталом, разумем... Теби је наравно, било тешко решити се... — Ово је — жртва...

— Дај новац брату!... — осорљиво рече Петар Васиљевић и окрете се к прозору.

— Марија Михаиловна ућута и тихо изиђе из собе. Петар Васиљевић не промену свога положаја, и као да се укочио пред прозором. Напрегао је слух и пажљиво слушао.

Тамо је ово једно за другим следовало: жена је ушла у спаваћу собу, где ју је чекао Андрија Михаиловић, и дала му новац. Он стрпа новац у шпаг и обави се њој око врата, препун радосне захвалности, а за тим потрча к Заботову, улете у кабинет и узвикну:

— Петре Васиљевићу! Драги мој! Како да ти захвалим? Ја просто немам речи... Не, знаш, то је тако великодушно, тако благородно...

Петар Васиљевић, као од камена, стајао је на свом месту, лицем к прозору а леђима к њему, и не помаче се. Тада Баруљин прекиде поток захвалних речи и као да се збунио.

— Како је чудновато, ипак... Ти чак нећеш да примиш од мене захвалност...

Петар Васиљевић са полуокренутом главом рече му кратко:

— Знаш, Андрија... Ти... Ти боље бежи...

— Ну зашто пак? Зашто? Ако је то за тебе било толико тешко... узми натраг...

— Са свим не... Ни мало није то, али... боље бежи! То је у твом интересу.

— Не разумем!...

— Сад ћеш разумети!

У будоару, међу тим, ствар је такође ишла својим током. У то време, кад је Марија Михаиловна узбуђена, радосна, дрхтећим рукама скидала шешир и рукавице, уђе собарица, и саопшти јој:

— Госпођо, а овде без Вас намештај узели...

— Шта?

— Намештај узели, госпођо...

— Какав намештај? Ко је узео намештај?

— Носачи, госпођо... Тек што сте Ви отишли, у скоро дошли носачи... Ја сам јавила господину и господин заповедио да издам... А после тога дође јучерашњи господин и... Већ ми тако изгледа, да је он господину новац донео...

Марија Михаиловна гледала је у Лизу и ништа није разумела.

— О каквом намештају ви говорите, Лизо?

— Па о гостинској соби, госпођо. Диван, две наслоњаче и шифоњер... Њих су и однели... И сад — ево видите... Сад је тамо празан кут.

И Лиза отвори врата гостинске собе и покретима позва Марију Михаиловну да погледа у празан кут. Марија Михаиловна махинално пође за њом и тек тада је све разумела.

Гостинска соба представљала је ужасан призор. Најмилији кутић Марије Михаиловне, тај баш, за који су познаници говорили: „како је прекрасан тај Ваш кутић!“ — зијао је пуст. Најбоље ствари, које су састављале украс стана, ствари са којима је била везана успомена на њихов медени месец, — биле су однесене...

И њој је сада било јасно све, што се догодило. Петар Васиљевић јој је у шали причао, да се тих дана провинциски издавач усхићавао њиховим намештајем а нарочито да је жудно поглéдао на диван, две наслоњаче и шифоњер...

Покренута неком страном силом она пројури кроз трпезарију у кабинет, с лупом отвори врата и заустави се на прагу.

— Петре Васиљевићу... — гласом који је дрхтао и при ком су већ јуриле сузе, проговори она: ето дакле на што сте се Ви решили... Ето на што! Ну, кад је тако, то знајте: не треба ми Ваш новац... Узмите га натраг!.. Андрија, чујеш ли? Ако имаш ма трунку љубави према мени... Чујеш ли? Дај му одмах новац... дај, дај!... Мој мили диванчић... Ши-фо-њер... И сузе су се већ потоком лиле из њених прекрасних очију.

— Но Масјо... — тихо, нежно умиривао ју је Баруљин, а сам у исто време опрезно иђаше натрашке ка другим вратима: — ти се најпре умири, а по том слушај објашњења Петра Васиљевића... Ну, ну, умири се, Масјо...

Последње речи он је изговорио већ за вратима, а одатле на прстима, као стрела појури у предсобље, дохвати с чивилука шињел, сабљу и качкету, оставив чак каљаче, подиже кључа-

ницу, и као лопта, скотрља се доле низ степенице. Сад је тек разумео, зашто му је Петар Васиљевић саветовао да што пре бежи кући.

Шта се збивало за тим у кабинету Заботова, мучно је описати. Марија Михаиловна, не штедећи лепоту својих очију, плакала је, падала је у несвест, устајала, изговарала страшне укоре, опет падала у несвест, потом наступи грозничаво стање, за тим изјави да више ни минута неће остати у овој кући... Петар Васиљевић на све то непрестано јој је предлагао да пије воде и да се умири, при чему се није ограничавао само на речи, но као брижни муж отрча у трпезарију и донесе отуда стакло воде.

Све је ово трајало око један час. Најзад Марија Михаиловна стаде се умиривати, јасно плакање замени се тихим јецањем и лаким дрхтањем рамена̂, а по том и ово престаде.

Тада Петар Васиљевић седе до ње и рече јој са свим пријатељским гласом, шта више не без израза нежности:

Ну сада можеш да слушаш, Масјо, и да расудиш. Та, доиста, требало је избавити твога брата..- Помисли шта му је грозило! А намештај — шта? За намештај ми ћемо зарадити и опет купити такав исти... Ну право је, боље је живети неко време без омиљеног намештаја, него узети туђ новац и сваког тренутка сматрати себе лоповом...

Неизвесно је, да ли су подејствовале на Марију Михаиловну његове убедљиве речи или је утицао на њу пријатни глас и нежно додиривање њене руке или јој је најзад просто досадило да узалуд троши енергију, ну Марија Михаиловна није му противуречила и није покушавала да га одгурне. Она је само подигла главу и слабим, дубоко потресеним гласом проговорила:

— Ах, ја сам тако страдала, Пећо!

И опет заплака, ну то је већ био остатак суза, који је требало излити.

— Ништа, ништа! — тешећи је рече Петар Васиљевић. — Устани, добро се умиј хладном водом па... Па да ручамо

— Шта? — Зар ми још нисмо ручали? Ах, да, збиља... Ти си сиромах гладан! А куд се деде Андреја?

— О, он је ухватио маглу!.. Али слушај, драга моја, ти си тражила, да ми он даде новац... У његову положају то је било много теже, него да даде ђаволу душу, па је стругнуо благовремено!...

На то се Марија Михаиловна већ осмехнула.

— Како је он хитар! Ну, Пећо, пошљи по њега... Нека дође да руча. Он, сиромах, тамо, може бити, тужи... Напиши му док се ја умијем и спремим... А знаш, Пећо, ти... Ти имаш право, — рече она, устајући с дивана: — доиста, боље је жртвовати своје но... Ну, да, једном речју — ти имаш право... ја ћу — за десет минути бити готова!

Она оде, а Петар Васиљевић седе за сто и написа:

„Андрија Михаиловићу, опасност је прошла. Масја Вас моли да дођете да ручате с нама. Ипак, за сваки случај, из предострожности, новац оставите код куће, или још боље — однесите га у вашу касу...“

Кроз четврт часа у трапезарији је седело њих троје и потпуно мирно ручали.

Пожаревац, 1904 год.

С руског превео
Мих. Ј. Миладиновић

О МУЖЕВЉОЈ ВЛАСТИ НАД ЖЕНОМ

С ПОГЛЕДОМ НА НАШ ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК

ОД

ДР. ДРАГ, АРАНЂЕЛОВИЋА

(СВРШЕТАК)

У чему се састоји санкција законских наређења да је глава брачне заједнице муж, чије је наредбе жена дужна слушати, ако оне не представљају злоупотребу мужевље власти. Пре свега да констатујемо, да муж по нашем грађанском законику нема права да своје наредбе, које се оснивају на мужевљој власти, од жене телесним казнама над овом изнуђава. Муж не сме тући жену и бојем је принуђавати на послушност.[1] Такав поступак био би противан самоме појму брака,

[1] У § 349 казн. зак. прописано је, да ће се, на тужбу повређеног, казнити затвором до тридесет дана старешина, за кога би се доказало, да је спрам своје жене и других домаћих крајње нечовечан био и ове немилосрдно тукао и злостављао, а у § 350 наређује се, да ће се и кућно чељаде на тужбу старешине задруге или куће казнити затвором до 10 дана због крајње непослушности, а кад би домаће исправителне мере против упорника употребљене без успеха остале. Из ових законских објашњења Ђ. Ценић у своме коментару казн. зак. изводи право за старешину куће да овај сме „своје млађе, па и жену, покарати, па и ударити и то не само шамаром него и прутом! Ја мислим да је, што се тиче жене, ово тумачење противно духу грађан. законика. Пре свега, као што је у тексту изложено, власт мужа над женом није истоветна са влашћу родитеља над децом. За тим кад казн. зак. по § 349 казни крајње нечовечног старешину, који би жену немилосрдно тукао и злостављао, онда тиме није хтео казати, да муж може жену тући, само да бијење не сме бити крајње нечовечно и немилосрдно. Законодавац је само хтео рећи, да ће немилосрдно злостављање жене бити кажњено, а

у коме по пропису § 108 супружници треба да љубавно међу собом живе и пристојно једно друго да предусретају. Истина по § 920 грађ. зак. удате жене уподобљавају се малолетницима, над којима родитељи и старатељи и по најмодернијим законицима[2] имају право телеснога кажњавања, те би услед тога могли доћи на мисао, да се и мужу при вршењу његове мужевље власти има признати право телесног кажњавања над женом. Међу тим такво мишљење било би погрешно. И ако се удата жена по § 920 „уподобљава младолетнима," ипак има велике разлике између односа родитеља и старатеља према деци и односа мужа према жени, и услед тога и не може се на однос мужа према жени применити све оно, што важи за однос родитеља према деци. Жене се „уподобљавају младолетнима" само што се тиче њихове способности за предузимање правних послова која је у интересу брачне хармоније, а не због умне неразвијености женине, ограничена, те жена правне послове не може предузимати без мужевљег одобрења, који на тај начин најбрже о њима сазнаје и њихову штетност по брак може отклонити. За одржање те брачне хармоније и брачног интереса довољно је што муж има права не дати жени одобреље за правни посао у случају, кад би имао разлога веровати, да ће се тиме слога и срећа у браку изложити опасности. Према овоме право мужевље да,

да ли ће мање злостављање жене мужу бити допуштено, то треба одлучивати по грађан. законику, који, као што смо видели то недопушта. Мање злостављање жене није истина по казн. законику кажњиво, оно не представља кажњиво дело, али оно ипак није мужу правом допуштено. У праву има много што шта што се не казни кривич. казном, али и поред тога ипак није допуштено то чинити. Има поступака некажњивих али за то неморалних. А муж, који тако злоставља жену, да то злостављање није немилосрдно и крајње нечовечно, не казни се истина по § 349 казн. зак., али њега ипак постиже морална осуда. Жалостан би у осталом то брак био, у коме би супрузи смели једно другом све чинити осим оно, што је казненим закоником забрањено. Такав брак није имао ни наш законодавац на уму, кад је постављао наредбе о мужевљој власти.

[2] В. на пр. §§ 1631 и 180 о нем. грађ. зак. По нашем законику то право имају родитељи на основу §§ 115 и 124, а ако то није изрично споменуто као у немачком законику. Јер по наведеним законским прописима и родитељи су дужни васпитавати своју децу. Па кад имају дужност да децу васпитају, онда им се морају признати и овластити и на употребу средстава, којима ће они своју дужност испунити. Међу средства долази по педагошким начелима и право умереног и разумно г телесног кажњавања.

слично родитељу и старатељу, телесно кажњава своју жену не може се изводити по § 920 грађ. зак.

Генерална санкција права која потичу из мужевље власти јесте у томе, што се жена, која основане наредбе мужевље не слуша, излаже моралној осуди друштва. Жена скитница, која сваки час оставља мужа, жена која занемарује домаће послове, имовину своју и мужевљу растура, на децу не пази, таква жена биће од друштва морално осуђена. Истина у много случајева оваква санкција мужевље власти неће бити довољна за остварење исте, али права, која потичу из мужевље власти, такве су природе, да их законодавац јачом санкцијом, на пр. принудом државне власти, није могао огарантовати, већ се морао задовољити споменутом моралном осудом жена, које се мужевљој власти не покоравају. Не може власт натерати жену, да мужа не оставља, да у кућењу штеди, да на децу и чистоту пази...

Као посредна санкција мужевље власта појављује се и овлашћање да муж може тражити развод брака, ако се жена не повинује његовим основним наредбама. Наравно да онда непослушност женина мора бити таква и толика, да је њоме створен који од законом прописаних узрока, услед којих се може развод брака тражити. На пр. жена која не слуша мужа да с њиме заједно станује, већ живи у другом месту, даје мужу могућности, да на основу тач. 4. § 94 грађ. зак. тражи развод брака због неизвесног и злоковарног одсуства.[1] Посредна је санкција мужевље власти и у томе, што би он услед непослушности женине могао тражити на основу § 102 грађ, зак. разлучење од заједничког живота, а то исто и жена у случају злоупотребе мужевље власти.

Из свих разлагања о санкцији мужевље власти јасно се види, како је законодавство немоћно, да средствима, која му стоје на ресположењу, помогне страни која неправедно пати у браку, да до законом му признатог права дође. Законодавац побраја исцрпно права и дужности која мужу и жени припадају, и која би, кад би их супружници испуњавали, учинила, да брак буде онаква веза између мужа и жене, какву су још стари Римљани замишљали: Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris com-

[1] С друге пак стране злоупотреба мужевље власти даје могућности жени, да она тражи развод брака, на пр. у случају злостављања према тач. 2. § 94 грађ. зак.

municatio.[1] Али како брак и није само правна установа, како он дубоко задире у морал и религију, то се не може ни очекивати да само законодавство својим прописима и принудним средствима зајемчи супрузима призната им права и срећу у браку.

8. Од појединих права, која мужу у брачној заједници на основу мужевљеве власти припадају, на првом месту ваља споменути право мужа да одређује место становања и стан. За то се и сматра да жена има оно место становања, које и њен муж, па баш да она фактички у томе месту не станује. Према овоме сви законски прописи, који се тичу места становања, важе како за мужа тако и за жену, тако по § 31 грађ. суд. поступка за жену надлежан је суд њенога мужа и т. д. И наш грађански законик у § 110 даје мужу ово право, наређујући да је супруга дужна за мужем „ићи и где он за добро нађе с њим онде живети“. Ма колико дакле жена да жели живети у једноме месту или у извесној улици и стану, ипак је мужевљево право, да место становања и стан одређује, и женина је дужност, да се наредби мужевљевој повинује. Али и поред категоричког прописа § 110 да је сутра дужна за мужем ићи и где он за добро нађе с њим онде живети, муж не сме с погледом на § 108 грађ. зак. злоупотребљавати дато му право да одређује место становања и стан, јер онда жена није дужна свога мужа послушати. Муж, коме без икаквога разлога падне на памет, да живи на Златибору, или који хоће да се настани у иностранству, из разлога да само своју жену шиканира, злоупотребљује своје мужевље право, и жена га тада није дужна послушати. У таком случају не би жена могла бити оглашена за криву страну, кад би муж због осуства жениног тражио развод брака (т. 4 § 95 грађ. зак.), нити ће она тада бити изложена моралној осуди друштва, којој би на пр. била изложена жена, која не би са болесним мужем хтела живети на Златибору или у иностранству. Муж злоупотребљује своје право и онда на пр., кад од жене захтева, да она проводи с њим скитнички живот: да с њиме станује час у једном час у другом месту. Међу тим ако је муж по своме позиву упућен да често мења место становања, на пр. као глумац или уметник у пут-

[1] Брак је веза између мужа и жене и уједињење за цео живот, заједница по божанском и човечанском праву C. 1 D. 23,2.

ничком позоришном друштву, као трговац по вашарима или као инжињер, који ради на грађењу неке железничке пруге итд. онда га жена мора пратити на његовом путу и с њим заједно становати.[1]

Пошто муж има права да одређује заједничко место становања и стан, то му се признаје и право да се обраћа и властима, да би своју жену приволео да к њему у његово место становања и стан дође или да друге, који би жену спречавали да к мужу дође, нагони, да је пусте. Још је римско право давало мужевима средство — т. зв. interdictum de uxore ducenda — којим су од власти могли захтевати, да нагони онога, који жену задржава да оде мужу, да је пусти. Наш грађански законик уредбом од 6. фебруара 1857 год. В.№ 212, одштампаном под § 108 грађ. зак., наређује да нико сем родитеља и сродника жениних, као и месне власти, не сме примити к себи одбеглу жену од мужа. По том законском наређењу муж, коме жену задржавају да дође у његово место становања и стан, има права обратити се полицијској власти и тражити од ове, да онима, који му жену задржавају нареди, да му жену пусти. Не учине ли оне то, онда могу бити одговорни а по § 197 казн. зак. по коме се, на тужбу мужа, кажњава затвором од три месеца до пет година онај, ко туђу жену с њеним саизвољењем но без знања и противу воље њенога мужа одведе или на захтевање овога последњег неће да изда, међу тим ако сама жена изјави, да неће к мужу на заједничко живљење, онда њу полиц. власт, може само саветовати да мужу иде али је не може кажњавањем принуђавати да се врати мужу. У случају категоричке изјаве женине да неће к мужу на продужење брачног живота, полицијска је власт дужна упутити и њу и мужа надлежном пароху ради прописног мирења и даљег поступка. Упорство женино да живи заједно с мужем може у даљем судском поступању

[1] Немачки судови доносили су одлуке, да жена није дужна становати у истом стану с мужем ни онда, кад би она ту била изложена грубим злоставама од стране мужа или свекрве, кад би се у истом стану захтевало од ње да ради оно, што би по њен живот било опасно, кад би муж у истом стану држао као послугу женску, са којом је раније невенчано живео. В. Dernburg. Bürgl. K. 4. св. стр. 101 пр. 5. Нема сумње да и по нашем грађан. зак. жена не вређа мужевље право одређивања заједничког стана кад се опире, да у **таквом** стану с мужем станује.

бити разлог, да се изрече разлучење од заједничког живота (§ 102 грађ. зак.) или развод брака (тач. 5. § 94 грађ. зак.)[1]

Законско наређење да муж има право да одрређује место становања и стан јавне је природе и не може се вољом странака мењати. Према томе уговор, којим би супружници уговорили, да ће за све или за неко време брачнога живота живети у извесном месту, или да ће место становања одређивати жена или да ће муж смети мењати место становања само с одобрењем жениним, био би ништаван. Њиме се муж не може ограничити у своме праву да одређује место становања и стан брачне заједнице.

9. По сили своје мужевље власти муж има право од жене захтевати да она носи његово породично име (презиме) пошто она ступа у његову породицу. Промени ли муж своје породично име, онда и жена његова мора промењено име узети. Међу тим жени је слободно додати породичном имену свога мужа своје породично презиме, ма да то код нас није у обичају: на пр. Љубица Јовановић рођена Петровић. Породичним именом свога мужа има се жена потписивати и на свима писменима, која су за јавност одређена; власти су дужне и у праву одбити оно писмено женино, које би она другим (на пр. девојачким) презименом потписала. Ако жена води трговачку радњу, она по правилу и онда има да носи име свога мужа и њиме да потписује своје писмене обвезнице. Међу тим, ако је жена као девојка водила радњу под својим девојачким именом, и оно јој за фирму служило, онда јој је слободно и по удаји потписивати се својом фирмом, јер је ова позната и може бити с поверењем примана у саобраћају.

Мужевље породично име задржава жена и по смрти мужа док се не преуда. Ако се пак разведе брак, онда настаје пи-

[1] За одржање брака у снази заинтересована је, поред приватних лица, и држава. За то је у § 103 грађ. зак. и прописано, да супружници на развод брака не могу уговора чинити, нити се на уништење или развођење могу сагласити. Како би се пак супрузи, да би изиграли закон и добили развод могли сагласити, да жена остави мужа, па на основу тога да овај тражи развод брака с погледом на тач. 4. § 94. грађ. зак., то је дужност духовног суда да извиди све околности, под којима је жена оставила мужа и разлоге, због којих неће к њему да се врати, па тек кад се утврди, да договара између њих није било, и да је једна страна желела да остане у браку, да пресуду изрече.

тање, да ли разведена жена сме и даље носити мужевље име. У аустријском је приватном праву ово питање спорно. Угледни писци[1] заступају мишљење, да има аналогије између случаја кад брак престане смрћу и случаја кад престане разводом и према томе сматрају, да и разведена жена има да носи мужевље име. Али има и писаца, који то жени не допуштају.[2] Код нас сасвим је умесно, по моме мишљењу, обичајем утврђено, да разведена жена узима своје девојачко породично име. Ово је умесно с тога, што су по схватању нашега народа распуштенице у рђаву гласу (што је, наравно, у много случајева без разлога и према томе за осуду је такво мишљење друштва о распуштеницама), па би било неправично једну, и без своје кривице, разведену жену, нагонити да можда целога века носи име бившег мужа и тиме на сваком кораку да буде излагана неповерљивом предусретању...[3]

---

[1] Krainz II стр. 405 Kirchstetter, Komentar стр. 94. Stubenrauch I стр. 169.

[2] Dollinger IV стр. 250.

[3] Цело ово питање о праву мужа да захтева да жена носи његово породично име није у нашем праву законским прописима регулисано, већ се оснива на обичају. У § 92 аустр. грађ. зак. прописано је: „Жена добија име свога мужа и ужива права његовога сталежа.“ Најбоље је тек ово питање регулисано у немачком грађан. законику § 1355 „Жена добија породично име мужево.“ § 1577: „Разведена жена задржава породично име мужево. Жена може понова узети своје породично име. Ако је она пре ступања у разведени брак удата била, то она може понова узети и име, које је имала при ступању у овај брак, осим ако је само она за криву страну оглашена била. Поновно узимање имена бива изјавом пред надлежном влашћу: изјава се има дати у јавно овереној форми. Ако је само жена за криву страну оглашена, онда јој муж може забранити, да носи његово име. Забрана се изјављује пред надлежном влашћу. Она се мора дати у јавно овереној форми. Власт треба забрану жени да саопшти. Са губитком мужевљег имена жена понова добија своје породично име.“

БАРТЕК ПОБЕДИЛАЦ

— ХЕНРИК СЈЕНКЈЕВИЧ —

I

Мој се јунак звао Бартек Словик, али како је имао обичај да се бечи кад му се говори, суседи су га звали Бартек буљави. Са славујем је имао мало сличности, али место тога његове умне способности и одиста хомерична наивност стекли су му надимак: Глупи Бартек. Овај је надимак био најпопуларнији и сигурно ће само он прећи у Историју, ма да је он носио још и четврти, званични. Пошто речи с л о в и к и ч л о в и к немају за немачко ухо никакве разлике, а Немци воле да у име цивилизације преводе варварска словенска имена на културнији језик, с тога се у своје време, при уписивању у војску, водио овакав разговор:

— Како се зовеш? пита Бартека официр.

— Словик.

— Шлопк?... Аха! Ja. Gut.

И официр записа „Mensch“.

Бартек је био из Погненбина, а у кнежевини познањској и осталим покрајинама старе Пољске многа села носе ово име. Имао је он осим имања, куће и две три краве, још коња шарца и жену Магду. Хвала буди оваком стицају прилика могао је да живи мирно и сагласно с мудрошћу из ова два стиха:

„Коњ шарац — жена Магда,
Што ће Бог дати — и иначе ће да да̂“.

И заиста му је живот протицао како је Бог дао, и тек кад Бог даде рат, Бартек се забрину озбиљно. Дошла је наредба да

се иде, да се остави кућа, имање, и да се све преда жени. У Погненбину су људи уопште били доста сиромашни. Бартек је зими радио у фабрици те се тако помагао — а сад шта ће? Ко зна кад ће се рат са Французима свршити? Магда, кад прочита позив, стаде да куне: — „Дабогда поцркали! Ослепили дабогда!.. И ако си глуп... опет ми те жао; а ни Французи ти неће прогледати кроз прсте — осеку главу, па то ти је!...“

Осећа Бартек да жена говори паметно. Француза се бојао као ватре, а сем тога је и њега било жао. Шта су њему Французи учинили! Што да он тамо иде и зашто, у ону страшну туђину где нема ниједне болећиве душе. Кад је човек у Погненбину, изгледа, тхе, ни овако ни онако, као у Погненбину: али кад нареде да се иде, тек онда се види да је ту боље но игде. Али тада нема помоћи — таква је судбина, треба ићи. Бартек загрли жену, затим десетогодишњега Франка, затим пљуну, прекрсти се на изађе из куће, а Магда за њим. Он и дете су плакали, он је говорио: „Но, мир, но!“ и тако се нађоше на путу. Ту тек видеше да се у целоме Погненбину дешавало исто што и код њих. Изишло је цело село, пут је прекривен позваним војницима. Они иду на железничку станицу, а жене, деца, старци и пси прате их. Позванима је тешко на души, само неколицини млађих висе луле о зубима; неки су већ пијани, за почетак; неки певају промукло:

„Скшињецкога руке и златно прстење
Неће више махати сабљом у боју.“

А и по неки Немац од погненбинских насељеника пева од страха Wacht am Rhein. Сва ова шарена и разнолика гомила, усред које блистају жандармски бајонети, иде поред ограда крају села с виком, жагором и лармом. Жене загрлиле своје „војнике“ на плачу; једна старица показује свој жути зуб, и прети песницом некоме у даљини. Једна куне: „Бог вас покарао за ово наше плакање!“, чују се узвици: Франче! Каско! Јосо! Срећан вам пут!“ Пси лају. Црквено звоно звони. Свештеник сам чита молитве за умрле, јер се многи од ових који сад иду на станицу неће вратити. Рат их узима све, али их неће вратити. Плугови ће зарђати по њивама, јер је Погненбин објавио Француској рат. Погненбин не може да пристане на превласт Наполеона III и заузео се за шпански престо. Глас звона прати гомилу која је већ изишла у поље. Пролазе поред

распећа: капе и качкете лете с глава. На друму се диже жућкаста прашина, јер је дан сух и леп. С обе стране жито шуми тешким влаћем и повија се под ветрићем који овда онда пирне. У плавом ваздуху лебде шеве и свака цвркуће без престанка.

Станица! — Гомила још већа. Ту су већ војници из Велике Кривде, Мале Кривде, из Вивлашчињаца, из Њедоље, Мизерова. Мување, жагор, збрка! Станични су зидови облепљени прогласима. Рат је „у име Бога и Отаџбине". Народна ће војска да иде да брани своје загрожене породице, жене, децу, куће и имања. Види се да су се Французи нарочито окомили на Погненбин, на Малу Кривду, Велику Кривду, на Вивлашчињце, Њедољу и Мизерово. Тако се бар чини онима што читају прогласе. У чекаоници дим из лула пресићава ваздух и заклања прогласе. У сврви се тешко споразумети, сви иду, лармају, вичу. На перону се чује немачка команда, чије оштре речи звоне кратко, сурово, заповеднички.

Разлеже се звоно; писак! Издалека се чује силовити дах локомотиве. Све ближе, јасније. Ово изгледа да се примиче рат.

Друго звоно! Језа подузима свакога. Нека жена почиње да виче: „Јадоме! Јадоме!" Сигурно виче свога Адама, али жене прихватају реч и вичу: „Јадон! (Иду!). Неки глас јачи од осталих додаје: „Французи иду", и док длан о длан паника обузима не само жене, него и будуће јунаке од Седана. Гомила се заљуља. Међутим воз стаје пред станицом. На свима су прозорима капе са црвеним шпритима, и мундири. Види се да има војске као мрави. На вагонима за угаљ црне се дугачке топовске цеви; над откривеним вагонима јежи се шума бајонета. Очевидно је војницима наређено да певају, јер цео воз дршће од силних мушких гласова. Нека сила и моћ бије од овога воза чији се крај не види.

На перону почињу да уређују војнике. Ко може, још се прашта. Бартек размахну ручердама, као крилима од ветрењаче, очи избечи:

— Но. Магдо, с Богом остај!

— Ој! Мој јадни човече!

— Више ме нећеш видети!

— Шта знам!

— Нека те мајка Божја чува и брани...

— С Богом! Чувај кућу.

Жена га загрли, плачући.

— Бог те чувао!

Настаје последњи час. Писка, плач и запевка жена заглушује за неколико минута све. „Срећан пут! Срећан пут!“ Али су војници већ одвојени од збркане светине, већ праве црну, збијену масу која се скупља у квадрате, правоугаонике, и почиње се кретати вентилом и правилношћу машине. Команда: „Пењи се!“ Квадрати се и правоугаоници преламају у средини, испружају се уским појасевима ка вагонима и губе се у њима. У даљини локомотива пишти и избацује колутове црнога дима. Сад већ одише змај, бљујући пода се потоке паре. Јецање жена достиже врхунац. Једне покривају очи кецељама, друге пружају руке вагонима. Испрекидани јецањем гласови изговарају имена мужева и синова:

— С Богом, Бартече! — виче оздо Магда. — Па не иди тамо куда те не шаљу. Нека те Мајка Божја… С Богом! Еј, леле мене!

— Чувај кућу — одзива се Бартек.

Низ вагона задрхта одједанпут, вагони лупнуше једни о друге и кретоше се.

— А сећај се да имаш жену и дете — виче Магда касајући за возом. Срећан ти пут, у име Оца и Сина и Светога Духа! Срећан ти пут…

Воз је ишао све брже, возећи ратнике из Погненбина обадве Кривде, из Њедоље и Мизерова.

II

На једну се страну враћа Магда ка Погненбину и плаче, а на другу страну света лети у сиву даљину воз наједжен бајонетима, а у њему Бартек. Сивој даљини краја не сагледа. Па и Погненбин се једва види. Само се мало види липа, и торањ се на цркви сија, јер се на њему прелама сунце. За мало па се и липа изгуби, а златан је крст на торњу изгледао као светла тачка. Докле се ова тачка сијала, Бартек ју је гледао, али кад и ње нестаде, сељаковом страху не беше границе. Обузела га силна изнемоглост и осећа да је пропао. С тога је почео гледати у подофицира, јер већ, осим Бога, није било никога над њим. Шта ће сад с њим бити, то је већ капларева ствар, а Бартек нити више што зна, нити разуме. Каплар седи на клупи и,

држећи карабин међу коленима, пали лулу. Дим, као облак, сваки час му заклања забринуто лице. Не гледају у ово лице само Бартекове очи, гледају га све очи из свију кутова вагона. У Погненбину или у Кривди сваки је Бартек или Војтек свој госа, сваки мора мислити о себи за себе, али сад је за то каплар. Ако им се нареди да гледају десно, гледаће десно; ако лево — лево сваки се пита погледом; „А? шта ће с нама бити?“, а он пак зна колико и они, па би он волео да му когод старији у том погледу изда какву заповест и обавештење. У осталом сељаци сад не смеју да питају отворено, јер је сад рат, са свом поворком ратних судова. Шта је слободно, а шта ли није, не зна се. Бар они то не знају, а плаше их опет речи као што је Kriegsgericht,[1] коју добро не разумевају, али је се тим горе боје.

У исти мах осећају да им је овај каплар сад још потребнији но на маневрима под Познањем, јер само он зна све, он са њих мисли, без њега они ни маћи. Међутим је њему сигурно већ отежао карабин, јер га даде Бартеку да га држи. Бартек узе оружје радосно, заустави дисање, очи исколачи, па гледа у каплара као у икону; али му отуда мала корист.

Ух... нешто је зло, јер и каплар као да је с крста скинут. На станицама вика и беванка, каплар командује, врти се, грди, да би се показао пред старијима, али чим се воз крене, сви ућуте, ућути и он. И за њега свет има две стране: једна светла и разумљива, то је његова кућа, жена и перина, друга мрачна, али сасвим мрачна, то су Француска и рат. Његово одушевљење као год и одушевљење целе војске, радо би позајмило ход од рака. Погнебинске је ратнике оживљавао дух, у толико очигледнији што је био не у војницима, но на раменима. А пошто је сваки војник имао на рамену торбу, шињел и осталу војничку опрему свима је било и сувише тешко.

Међутим је воз хуктао, тутњио и летео у даљину. На свакој су станици закачивали нове вагоне и локомотиве. На свакој си станици видео качкете, топове, коње, бајонете пешачке и заставе уланске. Лагано се спуштало лепо вече. Сунце се разлило у велику црвену светлост, високо на небу дизала се стада малих, лаких облачића са ивицама поцрнелим са запада. Најзад воз престаде примати људе и вагоне, само се тресао и јурио напред у ону црвену светлост, као у море крви. Из отвореного

[1] Kriegsgericht — ратни суд.

вагона у коме је седео Бартек са Погненбинцима, видела су се села и варошице, торњићи на црквама, штркови посавијани као куке како стоје по гнездима на једној нози, усамљене куће, вишњеви воћњаци. Све је то промицало као стрела, а све црвено. Војници стадоше шапутати међу собом тим слободније што је подофицир, подметнувши торбу под главу, заспао, са порцуланском лулом у зубима. Војтек Гвиздала, сељак из Погненбина, који сеђаше поред Бартека, муну га лактом:

— Бартече, слушај!

Бартек му окрете лице са замишљеним, букљавим очима.

— А што гледаш као теле кад иде на кланицу — шану Гвиздала. Него ти, јадниче, на кланицу и идеш, то је сигурно...

— Хеј! Хеј! — уздише Бартек.

— Је л' те страх? — пита Гвиздала.

— Што да није...

Вечерња светлост постаде још црвенија, те Гвиздала пружи на њу руку и настави шапутање:

— Видиш ону светлост? Знаш ли, лудо, шта је оно? Оно је крв. Овде је Пољска, наша земља, разумеш? А чак тамо далеко, где се оно онако светли, оно је Француска.

— А хоћемо ли брзо стићи?

— Што, ваљда једва чекаш? Веле да је бестрага далеко. Него не бој се, Французи ће изићи у сретање...

Бартек стаде напрезати своју погненбинску памет. Мало после запита:

— Војтече?

— Шта је?

— Ама, на прилику, каки је то народ, ти Французи?

Овде ученост Војтекова у једанпут спази пред собом амбис, у који беше лакше улетети главачке, но излетети. Знао је да су Французи — то су Французи. Слушао је нешто о њима од старијих људи, који су о њима причали да су увек свакога тукли; најзад је знао да су то неки врло туђи људи: али како да се то протумачи Бартеку, да би и он могао знати колико су туђи.

И он најпре понови питање:

— Каки је то народ?

— Аха!

Три је народа знао Војтек: у средини „Пољаци“, с једне

стране „Москаљи“ а с друге „Немци“. Али Немаца је било од више руку. Хотећи дакле да буде више разумљив но тачан, рече:

— Каки су народ Французи? Како да ти кажем... мора да су и они Немци, само још гори.

А Бартек ће на то:

— О, стрвине!

Дотле је према Французима имао само осећање неописнога страха, а сад је овај пруски добровољац осетио према њима праву патриотску мржњу. Него још није био све разумео како треба, те опет упита:

— Па то ће Немци с Немцима да ратују?

Овде Војтек, као други Сократ, одлучи да пође путем поређења, те одговори;

— А зар се твој Лиско не дави с мојим Бурком?

Бартек зину и неко време гледаше свога учитеља.

— Па јес, истина...

— Па и Аустријанци су Немци — наставља Војтек — а зар се наши нису били с њима? Та стари је Свјершч причао, кад је био у томе рату, да им је Штајнмец викао: „Напред, момци, на Немце!“ Само са Французима није тако лако.

— За Бога.

— Французи ни у једном рату нису изгубили. Кад се он залепи уза те, не одлепи се, не бој се. Сваки је њихов колико два или три наша, а браде ти имају као Чивути. Неки је опет црн као ђаво. Такога кад угледаш, онда слободно Богу душу.

— Па онда што ћемо ми на њих? — пита у очајању Бартек.

Ова филозофска примедба можда није била онако глупа како се чинило Војтеку који, очевидно под утицајем надахнућа, пожури да одговори:

— И ја бих више волео не ићи. Али ако не пођемо ми, доћи ће они. Немаш куд. Читао си шта је било наштампано. Каже, најгоре су се окомили на наше сељаке. Причају да су они с тога лакоми на оне земље што би хтели да кришом преносе ракију из Пољске, а власт не да, па је с тога рат; но разумеш ли?

— Што да не разумем — рече Бартек с резигнацијом.

Војтек настави:

— А и на жене су ти лакоми, као пас на поздер...

Па то онда они, на прилику, не би опростили ни Магди?

— Они ни бабама не праштају.

— Аа! — узвикну Бартек, као да хоће да каже: кад је то тако, онда ћу да тучем!

И заиста му се чинило да је то превршило сваку меру. Ракију најзад и нека преносе из Краљевине Пољске, али од Магде себи руке. Сада ти мој Бартек на цео овај рат поче гледати са гледишта свога интереса и осети неки понос кад помисли да оволика војска и оволики топови излазе да бране Магду од покварених Француза. И нехотице му се стискоше песнице а страх од Француза се у његовом мозгу помеша са мржњом према њима. Дође до уверења да већ није куд ни камо, да треба ићи. Међутим се вечерња светлост угасила. Смркло се. Вагон на неједнаким федерима стаде се јако љуљати, а по такту његових покрета љуљаху се лево и десно качкете и бајонети.

Прође један, прође други сат. Из локомотиве сипаху милијуни варница које се као дуги злаћани млазеви и змијице укрштаху у помрчини. Бартек за дуго не могаде да заспи. Као ове варнице у ваздуху, тако су у његовој глави врцале мисли о рату, о Магди, Погненбину, Французима и Немцима. Чинило му се да не би могао, баш и кад би хтео, устати са ове клупе на којој седи. Најзад заспа, или боље занесе се. И одмах долетеше привиђења: најпре угледа како се његов Лиско дави са Војетковим Бурком, све одлеће длака са њих. Он зграби батину да их развади, кад у једанпут виде нешто друго: поред Магде седи Француз, црн као света земља, а Магда се задовољно смеши и кези. Остали се Французи подсмевају Бартеку и пружају прст на њега... Сигурно локомотива тутњи, али њему се чини да то Французи вичу: Магда! Магда! Магда! Магда! Бартек подвикну: језик за зубе, лопови! Пуштајте жену! А они: Магда! Магда! Магда! Лиско и Бурко лају, а цели Погненбин виче: не дај жену! — Да ли је он везан или није? Није! Кидиса, запе, везе попуцаше, Бартек Француза за гушу, и на једанпут...

На једанпут га силно заболе, као да га неко удари, Бартек се пробуди и ђипи. Цео вагон пробуђен, сви питају шта се десило. А оно јадни Бартек зграбио подофицира за браду. Сад пак стоји прав као свећа, два прста наслонио на слепо око, а подофицир млата рукама и виче као бесан: — Ach Sie Dummes Vieh aus der Polakei! Hau' ich den Lümmel in die Fresse dass ihm die Zähne sektionenweise aus dem Maule herausfliegen werden!

Подофицир чисто промуче од беснила, а Бартек једнако стоји с прстима на слепом оку. Остали војници гризу усне да се не засмеју; него се боје јер из подофициревих уста падају још последње речи: Ein polnischer Ochse! Ochse aus Podolien! Најзад умуче све. Бартек опет седе на старо место. Само осећа да му се образ почиње некако надувати, а локомотива као за инат непрестано понавља: — Магда! Магда! Магда!

И још је Бартек осећао неку велику жалост...

III

Јутро! Треперава, бледа светлост обасјава лица сањива и изнурена од неспавања. По клупама спавају у переду војници, једни поспуштали главе на прси, други их позаваљивали. Рађа се јутарња светлост и залива руменилом цео свет. Ваздух свеж и оштар. Војници се буде. Сјајно им јутро вади из таме и магле неку незнану земљу. Хеј! Где ли је сад Погненбин, где ли Велика и Мала Кривда, где ли је Мизерово? Ово је већ туђина и све друкчије. Наоколо брегови обрасли храстовином, у долинама куће са црвеним крововима и црним пругама на белим зидовима, куће лепе као палате, обрасле лозом. По где где цркве са шиљатим торњевима, по негде фабрички димњаци из којих куља густ дим. Само је овде некако тесно, нема поља и њива са житом. Место тога има људи као мрави. Промичу села и градови. Воз, не задржавајући се, пролази много мањих станица. Морало се нешто десити, јер се свуда виде гомиле света. Сунце се лагано помаља иза гора, те један и други Маћек почиње да чита оче наш. За њиховим примером иду и остали; први зраци обасјавају сељачка лица, молећива и озбиљна.

Међутим воз стаје на главној станици. На мах га опкољава гомила света — већ има вести са бојнога поља. Победа! Победа! Има већ неколико сати како су стигле депеше. Сви су очекивали пораз, те кад их пробудише лепом вешћу, радости не беше краја. Људи поизлазили из постеља и кућа полуодевени, и похитали на станицу. Са неких се кровова већ вију заставе, а из свију руку мараме. У вагоне уносе пиво, дуван и цигаре. Одушевљење је неописано, лица сијају од среће. Wacht am Rhein грми као гром. Неки плачу, неки се грле. Unser Fric потукао до ноге! Освојено је топова, застава. У племе-

нитом заносу свет даје војницима све што има. Војнике обузима нада те и они почињу да певају. Вагони дрхћу од силних мушких гласова, а свет са чуђењем слуша неразумљиве песме. Погненбинци певају: „Барагошу, Барагошу, ој не губи наду.“ Die Polen! Die Polen! говори светина ради објашњења искупља се око вагона, дивећи се изгледу војника, и у исти мах крепећи се у радости причањем анегдота о страховитом јунаштву ових пољских пукова.

Бартеку су надувени образи, што га, уз његове жуте бркове, буљаве очи и големи кошчати узраст чини страшним. А и чуде му се као особитој зверци. Какве Немци имају браниоце! Тај ће тек ојадити Французе! Бартек се смешка задовољно, јер је и њему мило што су Французе потукли. Сад бар неће стићи до Погненбина, неће завести Магду, ни заузети земљу. Смешка се дакле, али пошто га лице веома боли, он се криви, те је заиста страшан. Зато једе с апетитом Омировога јунака. Кобасице од пасуља и чаше пива губе се у његовим устима, као у чељустима. Дају му цигаре, пфениге, он узима све.

— Добри неки народ ови Немци — вели Војтеку, а мало после додаје — а видиш да су Французе потукли!

Али скептички Војтек баца сенку на његову веселост. Војтек предсказује као Касандра.

— Французи увек пусте да их потуку у почетку, да би преварили, а после кад навале, све пршти.

Војтек не зна да његовово мишљење дели већина Европе, а још мање зна да се цела Европа вара с њим заједно.

Иду даље. Све куће, докле ти око види, покривене заставама. На неким станицама стоје дуже, јер је свуда пуно возова. Са свих страна Немачке хита војска да појача победничку браћу. Возови су окићени зеленим венцима. Улани задевају на копља ките цвећа које су им поклонили уз пут; међу овим уланима већина је Пољака. Често се чују из вагона у вагон разговор и довикивања:

— Како сте момци! А куд Бог да!

Понекад из воза, који промиче по суседној шини, долети позната песмица:

„С оне стране Сандомира
Вели дева војнику...

А тада Бартек и његови другови прихваћају:

„Пан-Војниче, ходи милуј,
Још нисам јео — Бог ти платио!“

У колико су из Погненбина пошли жалоснији, у толико су сад пуни одушевљења и духа. Али први воз са првим рањеницима из Француске квари ово лепо расположење. Воз се зауставља у Deutz-у и стоји дуго, да пропусти возове који хитају на бојно поље. Но докле сви пређу преко моста у Келн, треба неколико сати. Бартек трчи заједно са осталима да гледа болеснике и рањенике. Неки леже у затвореним, неки, због немања места, у отвореним вагонима, и они се могу видети добро. Чим погледа, јуначки дух Бартеков опет одлете на раме.

— Шта је ово, Војтече, по Богу!

— Тако ће бити и с тобом.

— Исусе Христе! И то се тако кољу људи. А кад избије сељак сељака, жандари га терају у полицију и казне.

— Е, а сад је онај бољи, који побије више људи. Ти си ваљда мислио, глупаче, да ћеш пуцати као на маневрима, или у мету, не у људе.

Ту се показа јасна разлика између теорије и практике. И наш је Бартек био војник, ишао на маневре и вежбе, пуцао, знао да је рат за то да се убија, али сад кад виде крв рањеника, ратну невољу, обузеше га нека слабост и малаксалост, те се једва држи на ногама. Опет поче поштовати Французе, и то се поштовање смањи тек кад стигоше из Дајца у Келн. На централној станици први пут видеше заробљенике. Опкољавало их је мноштво војника и света који их је гледао поносно, али још без мржње. Бартек се проби кроз светину, размичући је лактовима, погледа у вагон и зачуди се.

Гомила француских пешака, малих, прљавих измршавелих, у поцепаним плаштовима наслагана је у вагону, као рибе у бурету. Многи су пружали руке за поклоне које им је давао свет, у колико томе нису сметале страже. Бартек је, по ономе што је слушао од Војтека, имао сасвим друкче мишљење о Французима. Дух му с рамена опет уђе у груди. Осврте се да ли је ту Војтек. Он стајаше поред њега.

— Шта си ти причао? — пита Бартек. — Па ово су прдавци. Да треснем по глави једнога, четворица би се претурили од страха.

— Мора да су се некако смањили! — одговори тако исто разочаран Војтек.

— Како ли они говоре?

— Сигурно не говоре пољски.

Умирен у томе погледу, Бартек пође дуж вагона.

— Страшни кукавци! — рече, свршивши преглед пешака.

Али су у идућим вагонима седели зуави. Они му зададоше више бриге. Пошто су седели у затвореним вагонима, није се могло утврдити да ли је сваки двапут или трипут колико обичан човек, али се кроз прозоре виделе дуге браде и јуначна озбиљна лица старих војника, црне масти и страшно сјајних очију. Бартеков се дух опет упути рамену.

— Ови су страшнији — шану тихо, као да се боји да га не чују.

— А још ниси видео оне што се не дадоше ухватити — одговори Војтек.

— По Богу!

— Видећеш.

Нагледавши се зуава, пођоше даље. Одмах при првом вагону Бартек одскочи као опарен.

— Ајаој, Војтече, у помоћ!

На отвореном се прозору видело тамно, скоро црно лице једнога туркоса с преврнутим очима. Мора да је рањен, јер му се лице згрчило од бола.

— Не рекох ли ти! — рече Војтек.

— Ово је ђаво, не војник. Боже, буди милостив мени грешному.

— А погледај-дер какви су му зуби.

— Чума га уморила! Не гледам ја у њега.

Бартек ућута, али ускоро опет упита:

— Војтече!

— Шта је?

— А кад бих онога прекрстио, да л' би помогло?

— Безбожници немаре за свету веру.

Дадоше знак да се пењу. Мало после воз пође. Кад се смрче, Бартек је једнако пред собом видео црно лице туркусово и страшне му беоњаче. Из осећаја који су у тај мах оживљали погненбинског ратника, не би се могло много предсказати о његовим будућим успесима.

IV

Блиње учешће у великој битци код Гравелота најпре увери Бартека да се у битци има чему дивити, а нема се шта радити. У почетку је било наређено да и он и његов пук стоје са пушкама „к нози“, у подножју брда засађенога виноградима. Издалека су грмели топови, изблиза су пролетали коњички пукови с тутњавом од које се земља тресла; блистале су час заставице час кирасирски мачеви! Над брдом по плавом ваздуху, прелетале су с фијуком гранате као бели облачићи, затим је дим испуњавао ваздух и заклањао хоризонат. Изгледало је да битка, као бура, прелази странама; али то је трајало мало.

После извеснога времена неко чудно комешање око Бартековога пука. Пред њега се почеше заустављати други пукови, а у празнину између њих долетали су што може коњ потрчати, топови, те су испрезани на врат на нос и окретани чељустима брду. Сва се долина напуни војском. На све стране грме команде, лете ордонанси. А пољски редови шапућу један другоме: „Ој, добићемо ми, добићемо!“ Или, узнемирени, питају један другога: „Хоће ли већ почети?“ — „Сигурно хоће“. Ево се приближује неизвесност, загонетка, можда смрт.. У диму, који заклања брегове, нешто страшно ври и врти се. Све ближе се чује потмула грмљава топова и грохот пушака. Из далека допире као нека нејасна треска; то већ почињу картечи. На једанпут, кад грмнуше тек намештени топови, затресоше се и земља и ваздух. Пред Бартековим пуком нешто страховито запишта. Погледаше: лети као нека сјајна ружа, као облачић, а у том облачићу нешто пишти, смеје се, шкргуће, рже и урла. Сељаци вичу: граната! граната! Међутим ова ратна птица лети као вихор, примиче се, пада, пуца! Страховит пуцањ проби уши, тресак као да се свет руши, а ваздух фијукну, као да ветар духну. У редовима који су више топова настала је збрка, разлеже се вика и команда: „мирно!“ Бартек стоји у првоме реду, карабин му при рамену, глава горе, брада подвезана те зуби не цвокоћу. Није слободно задрхтати, није слободно пуцати. Стој! Чекај! А ево лети друга граната, трећа, четврта, десета. Ветар разноси дим са брега. Французи су већ отерали с њега пруске батерије, већ су наместили своје и сад сипају огањ у долину. Сваки час из винограда излазе дуге беле пруге дима. Пешадија под заштитом топова, силази све ниже, да отпочне

огањ из пушака. Већ су на пола брега. Сад се виде врло лепо, јер ветар растерује дим. Да није лоза процветала маком? Није, то су црвене капе пешака. Одмах их нестаје у виновој лози, не виде се; само се по где где вију тробојне заставе. Почиње брз, грозничав, неправилан пушчани огањ, појављујући се изненада на разним местима. Над тим огњем непрестано фијучу гранате и укрштају се у ваздуху. На брегу по некад јекну узвици којима оздо одговара немачко ура: „ура!“ Топови оздо грме без престанка. Пук стоји непомичан.

Но огањ почиње и њега обавијати. Зрна зује као мухе и пролећу са страшним звиждуком. Све их је више; већ звижде око глава, носева, очију, руку, иду их тисуће, милијуни! Чудо је како сви не изгину. На једанпут се, одмах иза Бартека, чује узвик: „Исусе!“ затим: „Мирно!“, опет: „Исусе!“ „Мирно!“ Најзад већ јаок непрекидан, команда све учестанија, звиждук све чешћи, без прекида, страшан. Убијене извлаче за ноге. Страшни суд!

— Бојиш ли се? — пита Војтек.

— Што да се не бојим!.. — одговара наш јунак, цвокоћући зубима.

Па ипак стоје обојица, и Бартек и Војтек, па им чак ни на ум не пада да би се могло побећи. Наредили су им да стоје, па крај! — Бартек лаже: не боји се он онако како би се тисуће других бојали на његовом месту. Дисциплина влада његовом уобразиљом, а уобразиља му чак и не износи положај овако страшан какав јесте. Али Бартек мисли да ће га убити и ту мисао поверава Војтеку.

— Сунце ће опет сијати, и ако убију једну будалу! — одговара набусито Војтек.

Ове речи много умирују Бартека. Умирен у том погледу, стоји стрпљивије, само осећа голему врућину и зној му лије низ лице. Међутим огањ постаје тако силан да се редови губе на очима. Већ нема ко да извлачи побијене и рањене. Кркљање самртника меша се са звиждуком куршума и хуком пуцњаве. По кретању тробојних застава да се скривени у лози пешаци примичу све ближе. Стада картеча десеткују редове које почиње обузимати очајање.

Али се у овом очајању осећа нестрпљење и беснило. Да им нареде да пођу напред, полетели би као одуја. Они само не могу да стоје у месту. Један војник изненада скида капу

с главе, треска је што год може о земљу и вели: — Једанпут се мре!

Бартеку од ових речи опет толико одлахну, да се скоро ни мало не боји. То је сељачка философија, боља од сваке друге пошто даје наду. Бартек је у осталом и сâм знао да се једанпут мре, али му је ипак било мило што је то чуо, и сад је потпуно убеђен, особито што је борба прелазила у пораз. Ево је пук, не избацивши ни метка, већ скоро преполовљен. Гомиле војника из других, разбијених пукова протрчавају поред њега у нереду, само ови сељаци из Погненбина, Велике Кривде, Мале Кривде и Мизерова, задржавани гвозденом дисциплином, још стоје. Али се и у његовим редовима већ осећа неко колебање. Часком ће попуцати дисциплински окови. Земља им под ногама постаје мека и клизава од крви чији се непријатни мирис меша са мирисом барутнога дима. На понеким местима војници не могу да се збију, јер их лешеви преграђују. Крај ногу људи који су још живи, друга половина лежи у крви јечећи, грчећи се, умирући или мртвачки мирни. Не може да се дише. У редовима настаје гунђање.

— Довели су нас на кланицу!

— Нико неће остати жив!

— Still polnisches Vieh — чује се глас официрâ...

— Лепо је теби иза мојих леђа...

— Steht der Kerl da!

Изненада неко поче говорити:

— Под твоју заштиту...

Бартек одмах прихвата:

— Стајемо Света Божја родитељко!

И одмах хор пољских гласова на овоме пољу смрти моли се заштитници Ченстоховској: „Молимо те да наше молитве не презреш!“ А оздо их прате јаоци: „О, Марија, Марија:“ И услишала их је, јер у тај мах допада на коњу у пени ађутант, разлеже се команда: „На бајонет! Ура, јуриш!“ Гребен се бајонета нагло спушта, ред се истеже у дугу линију и јури брежуљцима да бајонетом потражи непријатеља којега не могаше очима сагледати. Али од брежуљкова подножја наше сељаке дели око двеста корака и тај простор морају прећи под смртоносним огњем. Да ли неће изгинути до једнога, да ли неће узмаћи? Изгинути могу, али се повући неће, јер пруска команда зна шта треба свирати овим пољским сељацима за јуриш. Усред рике топова’

усред пушчанога огња, дима, збрке и јаока, гласније од свих трупа диже се до неба химна од које им свака кап крви игра у прсима. Ура! одговарају Матеје. „Докле ми живимо!“ Обузима их занос, пламен им лиже уз образе. Иду као олује преко попадалих лешева људских и коњских, преко поломљених топова. Гину, али иду кличући и певајући. Већ допадају до винограда, нестаје их. Само песма јечи, по некад сине бајонет. На врху огањ све страшнији. Доле трубе непрестано свирају. Француски плотуни постају бржи, све бржи, грозничави и убрзани...

Наједанцут умучу.

Тамо доле стари војнички курјак, Штајнмец, пали порцеланску лулу и вели задовољно:

— Њима само то свирај! Стигли су већ јунаци!

И доиста мало после једна од поносно уздигнутих тробојака подскакује у вис, повија се и нестаје је...

— Ови се не шале! — вели Штајмец.

Музика непрестано свира исту химну. Други познањски пук иде у помоћ првоме.

У лози ври битка бајонетима.

Сад, Музо, певај мојега Бартека, да би потомство знало шта је радио. И у његовом су се срцу страх, нестрпљење, очајање слили у један осећај — беснила; а још кад чу ову музику, свака се жилица у њему затеже као жица. Коса му се накостреши, из очију врцају варнице. Заборавио на свет, на то да се „једанпут мре“, но зграбио силним шакама карабин па лети напред. Док излете на брежуљак претурио са десетину пута, разбио нос, умрљао се земљом и крвљу која му је потекла из носа, и лети напред бесан, задихан, једва дишући. Избуљио очи да би у части што пре опазио каквога Француза, најзад их крај заставе угледа тројицу на једанцут. Беху туркоси. Али мислите ли да је Бартек устукнуо? Не! Он би сад и самога Луцифера ухватио за рогове! Допаде до њих, а они с виком кидисаше на њега; два бајонета, као две жаоке већ, већ му додирују прса, — Ја кад ти мој Бартек зграби карабин за тањи крај, као левчу, пак да размахну, па кад развуче... Само му одговори страшан врисак, јаок — и два црна тела стадоше грчевито дрхтати на земљи.

У тај мах трећем, који је држао заставу, долете у помоћ десетину другова. Бартек као зграноваи кидиса на све њих. Скресаше, сину, грухну! А у исти мах у колутима од дима чу се промукли рик Бартеков:

— Промашили сте!

И опет карабин у његовим рукама направи страшан лук, опет су ударцима одговарали јауци. Пренеражени туркоси устукнуше пред овим побеснелим дивом и, да ли је Бартек пречуо или су одиста викали нешто арапски, тек му се чинило да они разговетно вичу:

— „Магда! Магда!“

— Магду ли хоћете! — заурла Бартек и једним скоком паде у сред непријатеља.

Срећом у тај му мах Матеје, Војтеци, и остали Бартеци притекоше у помоћ. Усред густога винограда настаје бој прса у прса и у гомили, а пратио га је тресак карабина, дување на нос, и тешко дисање бораца. Бартек је беснео као бура. Одимљен обливен крвљу, више налик на звера но на човека, не освргћући се ни на шта, сваким је ударцем обарао људе, ломио карабине, разбијао главе. Руке су му се кретале страшном брзином машине која сеје смрт. Стигнувши до заставника зграби га гвозденим прстима за грло. Заставнику се очи избуљише, лице му се наду, закркља, и руке му пустише мотку од заставе!

— Ура! — подвикну Бартек и дигнувши заставу махну њоме по ваздуху.

Ту је заставу видео из долине генерал Штајнмец.

Али ју је могао видети само за трепутак, јер је већ у другом Бартек том истом заставом располутио једну главу покривену качкетом са златним ширитом.

Међутим су му другови измакли напред.

Бартек остаде један часак сам. Смаче заставу, метну је у недра и, зграбивши оберучке мотку, полете за друштвом.

Гомиле туркоса, урлајући нељудским гласом, бежале су сад ка топовима на врх брега, а за њима су трчале Матеје вичући, јурећи, тукући кундацима и бајонетима.

Зуави код топова поздравише и једне и друге огњем из пушака.

— Ура! — подвикну Бартек.

Сељаци стигоше топовима. Код њих настаде нова борба хладним оружјем. А у тај мах други познански пук стиже у помоћ првоме. Мотка се од заставе у Бартековим снажним ручердама претвори у неко паклено млатило. Пренераженост стаде обузимати зуаве и туркосе. Бежали су с места на коме се борио

Бартек. Мало после већ је он седео на топу, као на погненбинској кобили.

Али још га војници добро и не видеше на првом, он је већ седео на другом код којега је опет оборио заставника са заставом.

— Ура Бартек! — подвикнуше војници.

Победа је била потпуна. Освојени су сви топови. Француски пешаци, наишавши с друге стране брега на пруски пук положише оружје.

Ипак је Бартек у потери задобио и трећу заставу.

Требало га је видети кад је, уморан, обливен знојем и крвљу, дувајући као ковачки мехови, силазио са брега носећи на раменима три заставе. Французи! Ех, шта су они њему! Поред њега је ишао Војтек, подеран и рањав, те ће му Бартек: — Шта ти оно неки причаше! Та ово су црви, никакве снаге у костима немају. Изгребли су и мене и тебе, као мачке, али то је све. А ја чим кога млатнем, он ти о земљу трес...

— А ко је знао да си така прзница — одговори Војтек, који је видео Бартекова дела и почео га гледати сасвим другим очима.

А ко та дела није видео! Историја, сав пук, и већина официра: Сви су сад са дивљењем гледали овога дивскога сељака ретке плаве косе и буљавих очију. — Ach! Sie verfluchter Polaken! — рекао му сâм мајор и повукао га за ухо, а Бартек му од радити показа чак и десницу. Кад је пук опет стајао на подножју брега, мајор га показа пуковнику, а пуковник самоме Штајнмецу.

Овај прегледа заставе и нареди да их узму, затим поче осматрати Бартека. Мој Бартек стоји опет затегнут као струна и поздравља оружјем, а стари га генерал гледа и задовољно клима главом. Најзад стаде нешто говорити пуковнику. Јасно се чује реч: Unterofficier.

— Zu dumm, Excellenz! — одговара мајор.

— Да видимо — вели Његова Екселенција и обрнувши коња прилази Бартеку.

Бартек већ ни сâм не зна шта је с њим. Нечувено у пруској војсци: генерал хоће да говори са редовом. Његовој ће Екселенцији то бити тим лакше, што зна пољски. У осталом тај је редов отео три заставе и два топа.

— Одакле си? — пита генерал.

— Из Погненбина — одговара Бартек.

— Добро. Твоје име?

— Бартек Словик.

— Менш... тумачи мајор.

— Менс! — понавља Бартек.

— Знаш ли зашто бијеш Французе?

— Знам, Целенцијо...

— Кажи!

Бартек почиње муцати: Јер... јер... На једанпут му, срећом, падају на ум Војтекове речи, те изговори брзо, да се не би помео:

— Јер су и они Немци, само су још горе стрвине.

Образи старе Екселенције почињу подрхтавити, као да би Његова Екселенција прснула у грохотан смех. Али се мало после обрће мајору и вели:

— Имали сте право.

Мој Бартек задовољан собом, стоји непрестано као струна:

— Ко је добио данас битку? — пита опет генерал.

— Ја, Целенцијо! — одговори без устезања Бартек.

Образи у Екселенције почињу опет подрхтавати.

— Дабоме, дабоме, ти! Ево ти награде...

Стари ратник скида гвоздени крст са својих прсију и придева га Бартеку. Лепо расположење генералово се сасвим природним путем огледа на лицима пуковника, мајора, капетана, па чак до подофицира. По одласку генералову пуковник од своје стране даје Бартеку десет талира, мајор пет, и тако редом.

Чудна ствар! Један једини Војтек није баш задовољан нашим Бартеком.

У вече, кад су обојица заселн крај ватре, кад су племенита Бартекова уста била пуна пунцата кобасице од пасуља, као год што је кобасица била пасуљем, Војтек се одазва тоном дубокога уверења:

— Ej, Бартече, глуп си као ноћ...

— А што? — вели преко кобасице Бартек.

— Што си ти, човече, причао Французима да су и они Немци?

— Па ти си казао...

— Али требало је да видиш да су генерал и официри такође Немци.

— Па шта то мари?

Војтек поче некако муцати:

— То, исто и ако су они Немци, опет им то не треба говорити, јер то није лепо...

— Ама ја сам то казао за Французе, није за њих...

— Ех, ама кад...

Војтек прекиде нагло, очевидно је и он хтео да рекне нешто друго, хтео је да објасни Бартеку да пред Немцима не треба рђаво говорити о Немцима, али му се некако језик помео!...

V

Неко време по том краљевско-пруска пошта донесе у Погненбин ово писмо:

„Нека је хваљен Исус Христос и његова света Родитељка! Најљубазнија Магдо!“ Шта има код тебе ново? Лепо је теби у кући под перином, а ја овамо страшно ратујем. Били смо код велике тврђаве Меца и била битка и тако сам ти Французе излемао да се цела пешадија и артиљерија дивила. И сам се генерал дивио и рекао да сам баталију добио и дао ми крст. А сад ти ме и официри и подофицири много поштују и за мало за што ме шљискају. Затим смо одмаширали даље и била је друга баталија, само нисам утувио како се то место зове, и опет сам ја лемао и четврту заставу отео, а једнога сам највећега кирасирског пуковника обалио и заробио. А кад буду наше пукове сами слали кући, подофир ми је световао да напишем „рекламацију“ и да останем, јер у рату само се спавати нема где, али да једш колико можеш, а и вина у овој земљи има свуд, јер је народ богат. Кад смо палили једно село, нисмо опростили ни деци ни женама, па ни ја. Црква ти је изгорела до темеља, јер они су католици, и људи је изгорело доста. Сад идемо на самога цара и биће крај рату, а ти чувај кућу и Франка, јер само ако не чуваш, ребра ћу ти поломити да познаш који сам. Богу те препоручујем.

Бартоломеј Словик“

Види се да се Бартеку свидео рат и почео га је сматрати за свој занат. Стекао је велико поуздање у себе, и сад је ишао у бој као на неки рад у Погненбину. По сваком боју су на његове прси летеле медаље и крстови, па и ако није постао подофицир, сматран је у опште као први редов у пуку. Свагда се

покоравао дисциплини, као и пре, и свагда је био неустрашив, као човек који не зна за опасност. Ова неустрашивост није више долазила као у прво време, од љутине. Сад јој је извор био војничка извежбаност и поуздање у себе. Уз то је његова дивска снага издржавала све напоре, маршеве и неугодности. Око њега су пропадали људи. Он једини није се мењао, само је постајао све дивљији и све немилостивији пруски најамник. Сад је он Французе не само тукао, но их је почео и мрзети. А изменили су му се и остали појмови. Постао је војник — родољуб и слепо је обожавао своје старешине. У другом писму Магди писао је:

„Војтек је прекинут преко половине, али за то и јесте рат, разумеш ли? А а он је био будала јер је говорио да су Французи Немци, а Немци, то су наши“.

Магда у одговору на оба писма изгрди га као никога:

„Најљубезнији Бартече — писала је — пред олтаром ми привенчани! Да Бог да те Господ покарао. Ти си будала, безбожниче, кад католички народ у друштву са псима убијаш. Ни то не разумеш да су ти лутеранци, и ти католик им помажеш. Заволео си рат, дроњо, јер можеш ништа да не радиш, само да се бијеш, пијеш, и друге да грдиш, и да не постиш и цркве да палиш. А дабогда тебе у паклу пекли што се још тиме и хвалиш и што ни према старима ни према деци немаш милости. Сећај се, овну, шта је у светим књигама златним словима писано за пољски народ од почетка света до страшнога суда, у који дан Бог неће за таке несреће имати милости, и поправи се, Турчине један, да ти не расцопам ту твоју главурду. Шаљем ти пет талира, ма да ја овамо оскудевам, јер не могу да постигнем, и имање пропада. Грлим те, најљубазнији Бартече.

Магда“

Ове су придике на Бартска учиниле слаб утисак. „Жена не зна шта је служба, мислио је, а овамо се плеће!“ И ратовао је као и пре Одликовао се скоро у сваком боју, те је најзад на њега пао поглед још достојнији од Штајнмецовог. На послетку, кад су десетковани познањски пукови послани натраг у Немачку, он је, по савету подофицира, поднео „рекламацију“, и остао. С тога се нашао под Паризом.

Сад су му писма била пуна презирања према Французима. „У свакој ти битци стружу као зечеви“, писао је Магди. А писао је истину! Него му се опсада није баш свиђела. Под Паризом је требало по читаве дане лежати у рововима и слушати грм-

љаву топова, копати често шанчеве и киснути. Уз то му је било жао свога старога пука. У овом, у који су га сад преместили као добровољца, били су већином Немци. Немачки је знао по мало, јер се још у фабрици научио, али је знао врло рђаво. Сада је почео брзо напредовати. Ипак су га у пуку звали ein polnischer Ochs, и само су га медаље и страховите песнице чувале од подсмевања. Али је после неколико битака задобио опште поштовање код нових другова и почео се с њима полако сажнвљавати. На крају су га сматрали за свога, јер је цео пук прославио. Бартек би увек сматрао за увреду кад би га когод назвао Немцем, али је опет сам себе, да би се разликовао од Француза, називао ein Deutscher. Њему се чинило да је то сасвим нешто друго, а сем тога није хтео да мисли да је он гори од других. Али се деси догађај који би га бацио у дубоке мисли, да је мишљење штогод штогод било лакше за овај херојски мозак. Једном су неколико чета из његовога пука послали против слободних стрелаца, спремили су им заседу и стрелци су у њу упали. Али овога пута Бартек не виде црвене капе које беже после првих метака, јер је одред био од старих војника, остатак некога пука страначке легије. Опкољени, бранили су се упорно, и најзад кидисаше да бајонетом прокрче пут кроз прстен пруских најамника. Бранили су се тако упорно да их се један део пробио кроз војску, а особито се нису дали заробљавати, знајући каква судбина чека слободне стрелце. С тога је Бартекова чета заробила само двојицу. У вече су их затворили у собу, у шумаревој кући. Сутра ће их стрељати. Неколико су војника стражарили пред вратима, а Бартека су метнули у собу, код разбијенога прозора, заједно са везаним заробљеницима.

Један је заробљеник био човек у годинама, просед, врло хладан; другоме је могло бити двадесетак година: плави му брчићи једва покрили наусницу, а лице му је више личило на девојачко но на војничко.

— Свршено је — рече по кратком ћутању млађи — куршум у чело, па крај!

Бартек тако задрхта да му карабин у рукама звекну: младић је говорио пољски.

— Мени је већ свеједно — одговори други немарно — Бога ми, све једно. Наскитао сам се већ толико, да ми је досадило...

Бартеку је срце куцало све живље...

— Слушај, — настављао је старији — нема се куд. Ако се бојиш, мисли о чему другом, или лези па спавај. Живот је гадан! Тако ми Бога, мени је свеједно.

— Мајке ми је жао! — одговори загушљиво млађи.

И хотећи да угуши узбуђење, или да превари самога себе, стаде звиждукати. Наједанпут прекиде и узвикну с дубоким очајањем:

— Дабогда ме гром убио! Чак се нисам ни опростио!

— Онда си побегао од куће?

— Јесам. Мислио сам: потућиће Немце, биће Познањцима боље.

— И ја сам тако мислио. А сад...

Старији махну руком и заврши нешто тихо, али му те речи покри шум ветра. Ноћ је била хладна. Ситна киша је с времена на време прекидана пљуском, оближња је шума црна као гробница. У соби је ветар звиждао по угловима и арлукао по камину као пас. Лампа, намештена високо над прозором да је не би ветар угасио, бацала је на собу доста трепераве светлости; али је Бартек, стојећи одмах испод ње до прозора, био у тами.

И можда је боље што заробљеници нису видели његово лице. Са сељаком се дешаваху чудне ствари. С почетка се зачудио, те је исколачио очи на заробљенике и трудио се да разбере шта говоре. Дакле они су дошли да туку Немце да би Познањцима било боље; а он је тукао Французе за то исто. И ову ће двојицу сутра стрељати! Шта је ово? Шта да он, јадник, о томе мисли? А кад би им нешто проговорио? Кад би им казао да је он од њихова племена, да му их је жао? — Наједанпут га нешто стеже у грлу. Шта ће да им каже? Хоће ли их спасти? Онда ће и њега стрељати! Хеј, до Бога! Шта је ово с њим? Жалост га толико гуши да не може остати на месту.

Нека страховита туга налеће на њега, чак од негде од Позенбина. Незнани гост у најамничком срцу, милосрђе, виче му души: „Бартече, спаси своје! То су твоји!“ а срце се отима кући, Магди, Позненбину, и отима се као никад дотле. Доста му је ове Француске, овога рата и бојева. Све изразитије чује глас: „Бартече, спаси своје!“ Дабогда овај рат у земљу пропао! Кроз разбијен прозор црни се шума и шушти као погпенбинско борје, а из тога шуштања опет нешто виче: „Бартече, спаси своје!“

Шта ли ће он да уради?

Хоће ли утећи с њима у шуму, или шта? Све што год пруска дисциплина улије, од једанпут се буни на ту мисао... У име Оца и Сина! Само да се човек прекрсти. Он, војник, да побегне? Никад!

Међутим шума шушти све јаче, а ветар звижди све жалосније.

Старији сужањ одговара изненада:

— И овај ветар, као с јесени код нас...

— Остави ме на миру!... — одговори млађи понииштеним гласом.

Ипак мало после неколико пута понавља:

— Код нас, код нас, код нас! О Боже! Боже!

Дубок уздах слива се са звиждањем, а сужњи, опет, леже мирно...

Бартека почиње трести грозница.

Најгоре је кад човек не даје себи рачуна шта му је. Бартек ништа није украо, а било му је као да је нешто украо па се боји да ће га ухватити. Ништа му не прети, а опет се нечега страшно боји. Ево му ноге клецају под њим, карабин му страховито тежи, и нешто га гуши, као неки велики плач. За Магдом или за Погненбином? За обојима, али и овога му је млађега сужња тако жао, да не зна шта да ради.

Понекад се Бартеку чини да спава. За то се време ветар још појачава. У његовом звиждању множе се чудна дозивања и гласови.

Наједанпут се Бартеку под качкетом свака длака кострешн.

Чини му се да тамо негде у мрачним мокрим шумским дубинама неко јечи и говори: „Код нас, код нас, код нас!“

Бартек се стресе и удари кундаком о земљу да се расани.

И доиста му се врати присебност... Осврће се: сужњи леже у углу, лампа светлуца, ветар хуји, све је у реду.

Сад светлост пада управо на лице младога заробљеника. Право девојачко или детиње лице. Али су му очи склопљене слама му под главом, па изгледа као мртвац...

Од како је Бартек Бартеком никад га није било оволико жао. Баш га нешто одиста стеже за грло, одиста му из груди иде плач...

Међутим се старији сужањ с муком обрће на бок и вели:

— Лаку ноћ, Влада...

Настаје тишина. Пролази сат, Бертеку је веома зло. Ветар свира као погненбинске оргуље. Сужњи леже мирно; наједанпут се млађи подиже с напором и узвикује:

— Карло!

— Шта?

— Спаваш ли?

— Не...

— Слушај, мене је страх... Говори што год хоћеш, а ја ћу се молити...

— Па моли се!

— „Оче наш иже јеси на небесјех, да сватитсја имја Твоје, да придет царствије Твоје...

Јецање прекида изненада речи младога сужња... ипак се још чује испрекидан глас:

— „Да будет... воља... Твоја!...“

— О, Исусе! — вије нешто у Бартековим прсима — О, Исусе!

Не! Он не може уздржати дуже! Још часак само па ће викнути: „Господичићу! Та ја сам сељак!..“ Затим кроз прозор... у шуму... Нека буде што ће бити!

У тај се мах из предсобља чују равномерни кораци. То је смена, са њом подофицир. Смењују стражаре.

Сутрадан рано Бартек је био пијан. Идућег дана тако исто.

Али у даљим данима насташе нови походи, сукоби, маршеви... и драго ми је изјавити да се наш јунак вратио у равнотежу. После ове ноћи остало му је само мало љубави према флаши, у којој се може увек наћи сласти, а по некад и заборава. Иначе је у биткама био још страшнији, победа га је пратила свуда.

VI.

Опет протече неколико месеци. Било је већ у велико пролеће. У Погненбину су вишње цветале и окитиле се силним листом, а на ливадама се зеленила бујна трава. Једнога дана је Магда седела испод куће и љуштила за ручак ситне кромпире, који су пре пристајали за марву но за људе. Али то је било пред новином, у Погненбин је завирила невоља. Видела

се она и на Магдином поцрнелом и брижном лицу. Може бити да би заборавила на бригу, жена је, зажмуривши, певала танким, високим гласом:

Oj, мој Јаша је на војни! Oj! Писма ми пише,
Oj, а и ја њему — oj! Јер сам жена му.

Врапци су на трешњама цвркутали као да је натпевају, а она је, замишљена, погледала час на пса који је спавао на сунцу, час на пут поред куће, час на стазицу од пута преко баште и поља. Можда је Магда гледала на станицу и с тога што је она пречи пут за станицу; и Бог јој даде да не погледа узалуд. У даљини се појави нека прилика, те жена наткри очи рукама, али не могаде видети ништа од светлости која јој је засењивала очи. Само се Лиско пробуди, диже главу на другу страну. У исти мах до Магдиних ушију допре неразговетна песма. Лиско ђипи и што може полете човеку. Тада Магда мало побледе. — Да л' је Бартек, да л' није!

Наједанпут ђипи тако да се карлица с кромпирима претури, није више било сумње. Лиско се пропиње човеку чак на груди. Жена полете напред, викнувши од радости што је грло доноси:

— Бартече! Бартече!

— Магдо, ја сам! — викао је Бартек наместивши шаке око уста и хитајући.

Она отвори вратнице, закачи за дирек, поведе се, у мало не паде и загрлише се.

Жена стаде говорити брзо и на претрг;

— А ја мислим да се нећеш ни вратити... Мислила сам: убили га!.. Шта је теби? Стани лепо! Да те се нагледам! Много си се осушио! О, Исусе! Oj, ти, лоло!... О, најмилији!... Вратио си се! Вратио!...

С времена на време је скидала руке са његовога врата и гледала га, и опет му их савијала око врата.

— Вратио се! Хвала Богу!... Мој драги Бартече!... Како Како си?... Хајде у кућу... Франек је у школи! Немац по мало и књи децу. Деран је здрав. Само су му очи буљаве, као и теби. Oj, време је било да се вратиш. Ја ни маћи. Невоља, права невоља!... Кућа се руши. Житница прокишњава. Како си? О, Бартече, Бартече! Само кад си дошао! Што сам ти имала муке са сеном!... Чермјењицкови су ми помагали, него оста-

вимо то! Па јеси ли здрав? О, што ми је мило! Бог те је чувао. Хајде у кућу! О, по Богу, чисто не верујем и да си ти! Ама шта је теби? Еј, куку мене!

Магда тек сад виде дугачку масницу на Бартековом лицу, која се пружаше од слепоочнице низ образ, чак до браде.

— Тхе, ништа.., Кирасир ме то мазнуо, али и ја сам њега. Био сам у болници.

— Исусе!

— Ех, није то ништа.

— А мршав си као смрт.

— Ruhig! — одговори Бартек.

Био је одиста мршав, поцрнео, пун ожиљака. Прави победилац! Уз то се поводио.

— Шта је теби, да ниси пијан?

— Ништа... слаб сам још.

Био је слаб, то је истина; али је био и пијан, јер му је због слабости један полић био довољан, а он је на станици попио три четири. Али је за то изгледао као прави победилац. Пре тога никад није изгледао овако.

— Ruhig! — понови. Свршили смо Krieg (рат)! Сад сам ја господин, разумеш? А ово видиш ли? — показа руком крстове и медаље. — Знаш ли који сам ја? Ај? Links! Rechts! Heu! Stroch! Сено! Слама! Слама, сено! Halt!

Ово halt дрекну тако силно да жена одскочи неколико корака од њега.

— Јеси ли полудео?

— Како си, Магдо? Кад ти кажем како си, онда како си?... А знаш ли француски, ти, глупачо једна?.. Мусју, мусју! Ко мусју! Ја мусју! Знаш?

— Човече, шта је теби?

— А шта се тебе тиче? Was? Доне дипер, разумеш?

Магди се поче набирати чело.

— Како ти то трабуњаш? Шта не знаш пољски? Прави си лутеранац! Од збиље ти кажем! Шта су од тебе начинили!

— Дај ми да једем!

— Улази у кућу!

Свака је команда имала на Бартека утицај коме није умео да се одупире. Чувши дакле „улази“ исправи се, опружи руке низ бедра, окрете се полу-лево и одмаршира куд му је наређено. Тек се на прагу прибра и погледа Магду зачуђено.

— Шта ти, Магдо? Шта ти?

— Напред! Марш!

— Он уђе у кућу, али паде на самоме прагу. Сад му је тек ракија ударила у главу. Поче певати и освртати се по кући за Франком. Рекао је чак и: morgen Kerl! и ако Франка није било. Затим се засмејао, корак сувише велики, два врло мала, викнуо ура! и пао на кревет колики је дуг. Увече се пробуди трезан, одморан, поздрави се с Франком и, искамчивши неколико пфенига, изврши тријумфални поход у крчму. Слава му је пре њега стигла у Погненбин, јер су неки војници из других чета његовога пука, вративши се раније, причали његова јунаштва код Гравелота и Седана. Кад се сад разишла вест да је победилац у крчми, сви му стари другови похиташе да га виде.

Седи дакле наш Бартек за столом, нико га сад не би познао. Он онако миран пре, сад лупа песницом о сто, шепури се и блебеће као ћуран.

— А сећате ли се кад сам оно потукао Французе шта је рекао Штајнмец?

— Како да се не сећамо.

— Причали су о Французима, плашили, а оно је сићушан народ, was? Они једу салату као зечеви, па тако и беже. Пива ти они не пију, само вино.

— Гле!

— Кад смо палили које село, они одмах склапају руке и вичу: Питје! Питје! А то значи да ће дати пиће само да их не дирамо. Али се ми нисмо на то освртали.

— То се може разумети како они говоре? — упита један момчић.

— Ти не можеш разумети, јер си глуп, а ја разумем. Доне дипен, разумеш?

— Шта то велите?

— А јесте ли видели Париз? Тамо су ти биле баталије једна за другом. Али смо у свакој победили. Они немају добре команде. Тако су говорили људи. Плот је, веле, код њих добар, али су клинци рђави. И официри су им рђави, и генерали не ваљају, а с наше стране добри.

Maћej Кјеж, старац, паметан газда из Погненбина, стаде махати главом.

— Ej, добили су Немци страшну војну, добили, а ми смо им помогли; али шта ћемо ми за то добити, Бог једини зна.

Бартек избуљи очи.

— Шта то говорите?

Немци нас ни пре нису хтели гледати, а сад су ти подигли носеве као да ни Бог није старији од њих. Још ће нас горе презирати, па и презиру.

— То није истина — рече Бартек.

У Погненбину је стари Кјеж толико био уважен да је цело село мислило његовом главом, те је било дрскост бити противнога мишљења; али је Бартек сад био победилац, и сам уважен. Ипак су га сви погледали зачуђено, па чак по мало и љутито.

— Шта, ти хоћеш с Маћејем да се препиреш?... Шта то радиш?...

— Шта је за мене Маћеј! Ја сам говорио са мало бољима, разумеш ли! Зар нисам говорио са Штајнмецом, was? А да Маћеј измишља — измишља. Сад ће нам бити боље.

Маћеј посматраше неко време победиоца.

— Еј, моја будало! — рече.

Бартек тресну песницом о сто, те поскочише све чаше и полићи.

— Still der Kerl da! Hau! Stroch!..

— Мир, не дери се! Упитај, глупаче, попу или пана.

— Зар је попа био у рату? Или је био пан? А ја сам био. Не верујте, људи. Сад ће нас поштовати. Ко је баталију задобио? Ми смо је задобили. Ја сам је задобио. Сад што год затражим, даће ми. Ако ћу да у Француској будем пан, бићу. Власт најбоље зна ко је највише тукао Французе. А наши су пукови били најбољи. Тако је писало и у заповестима. Сад су Пољаци на гласу, разумете?

Кјеж одмахну руком, диже се и оде. Бартек је и на политичком пољу однео победу. Младићи, који су остали с њим, гледали су га сад као икону; а он је говорио:

— А ја што год хоћу, даће ми. Да није мене, онда не велим! Овако је стари Кјеж будала: разумете. Кад власт наређује да се бије — да се бије! Ко ће мене да презире? Немац? А ово шта је?

Овде опет показа крстове и медаље.

— А за кога сам ја тукао Французе? Није за Немце, шта ли? Ја сам сад бољи Немац, јер никакви Немац нема оволико овога. Дајте пива! Разговарао сам се ја и са Штајнмецом и са Подбјељским. Дајте пива!

Полако се спремаше пијанка. Бартек запева:

„Trink, trink, trink!
Wenn in weiner Tasche
Noch ein Thaler klingt!“

На једанпут извади из џепа шаку пфенига.

— Узмите! Ја сам сад пан... Нећете? Еј; много ли смо ми блага у Француској задобили, али је отишло. Мало ли смо се ми села напалили, људи наубијали... Бог зна кога не... Францнаера...

Расположење се пијаних људи мења нагло. Преко очекивања Бартек згрте новац са стола и поче говорити жалостиво.

— Боже, буди милостив мојој грешној души!

Затим наслони оба лакта на сто, а главу на руке и ућута.

— Шта ти је? — упита неко од пијаних.

— Шта сам им ја крив — прогунђа кроз зубе Бартек — Сами су нашли! Само ми их је било жао, јер су обојица наши. Боже, буди милостив! Један је био као рујна зора. А сутрадан ти је био блед као крпа. А после су их затрпали још живе... Ракије!

Наста тренутак неугодне тишине. Сељаци су се згледали зачуђено.

— Шта то говори? — упита неко.

— Са савешћу ти нешто разговара.

— Због тога рата човек пије — прогунђа Бартек.

Напи се ракије једном два. Неко време поседе, нем, затим пљуну и опет му се врати веселост.

— А јесте ли ви говорили са Штајнмецом? А ја јесам. Ура! Пијте! Ко плаћа? Ја!

— Ти плаћаш, пијанице једна, ти! — чу се Магдин глас. А и ја ћу теби платити, не бој се.

Бартек погледа жену укоченим очима.

— А са Штајнмецом си говорила? Ко си ти?

Магда, место да му одговори, обрати се осетљивим слушаоцима и стаде се жалити:

— Људи, погледајте моју срамоту и моју несрећу. Вратио се, обрадовала сам му се као некоме доброме, а он се вратио пијан. И Бога је заборавио, и пољски је заборавио. Легао је да спава, истрезнио се, а сад опет пије и мојим радом, мојим знојем плаћа. А откуда ти новци? Зар то није моја зарада

моја црквица, а? То, људи, више није католик, није човек, то је прави Немац што блебеће немачки и гледа да учини човеку зло. То је отпадник, то је...

Ту је загушише сузе, затим подиже глас за октаву више:

— Глуп је био, али добар; а сад шта су од њега начинили? Чекала сам га вечером, чекала јутром, и дочекала га. Ни од куд утехе, ни од куд смиловања! Боже силни! Боже трпељиви!... Да Бог да ми се ти згрануо, да Бог да постао прави Немац.

Последње речи заврши необично жалостиво, скоро запевајући. А Бартек на то:

— Мир, док те нисам звекнуо!

— Удри, одсеци главу, одсеци одмах, убиј! — виче наметљива жена и, опруживши врат, обрати се сељацима:

— А ви, људи, гледајте.

Али сељаци почеше одлазити. Убрзо се крчма испразни, остадоше само Бартек и жена испружена врата.

— Шта пружаш ту шију као гуска — гунђа Бартек. — Хајдемо кући.

— Одсеци! — понавља Магда.

— Е баш нећу — одговори Бартек и тури руке у џепове.

Ту крчмар, хотећи прекинути свађу, угаси једину свећу. Настаде мрак и тишина. Мало после разлеже се пиштави глас Магдин:

— Одсеци!

— Е баш нећу — одговори победнички глас Бартеков.

Према месечини се виде две прилике како иду од крчме кућама. Једна од њих иде напред и жали се гласно, то је Магда; за њом, оборене главе, иде досто покорно победилац од Гравелота и Седана.

VII

Међутим се Бартек вратио толико изнурен и слаб, да неколико дана није могао радити. То је била велика несрећа за кућу, којој је веома требала мушка рука. Магда се помагала како је умела. Радила је од јутра до мрака; суседи Чермјењицки су јој помагали колико су могли, али опет то није било довољно, и имање је ишло по мало у расап. Уз то је било и нешто дуга код насељеника Јуста, Немца, који је у Погненбину

некад закупио од спахије неколико јутара необрађене земље, а сад је у свем селу имао најбоље имање и готових новаца које је зајмио на поприличан интерес. Позајмљивао је на првом месту пану Јажињскому, чије је презиме светлило у „златној књизи,“ али који је баш због тога морао одржавати сјај дома на одговарајућем ступњу; а зајмио је Јуст и сељацима. Магда му је има већ пола године дужна дваестину талира, које је делом уложила у рад на имању, делом слала на границу Бартеку. Но то не би било ништа. Бог је дао родну годину и из будућега приноса могао се дуг исплатити, само да се све ради како треба. На несрећу Бартек није могао радити. Магда није у то баш много хтела да верује, те је ишла попу да га пита како би могла мужа натерати на рад; али он одиста није могао. Нестало би му маха чим би се и мало заморио, а и крста су га болела. Седео је дакле поваздуге дане пред кућом и пушио из порцеланске луше са сликом Бизмарковом, у белом мундиру и кирасирским шлемом на глави, и гледао је измученим, сањивим погледом човека из чијих костију још није изашао умор. При том је размишљао по мало о рату, по мало о победама, о Магди, по мало о свему, по мало ни о чему.

Једанпут, кад је тако седео, чу издалека Франков плач.

Франек се враћао из школе и драо се да се све орило.

Бартек извади лушу из уста.

— Но, ти Франче! Шта ти је?

— Ја, шта ти је!... — понови Франек, јецајући.

— Што плачеш?

— Ја, како да не плачем кад сам био бијен...

— Ко те био?

— Ко други, но пан Беге!

Пан Беге је вршио дужност учитеља у Погненбину.

— А какво право има он да те бије?

— Ваљда има, кад ме био.

Магда, која је копала у башти, пређе преко плота и с мотиком у руци приђе детету.

— Шта си радио? — упита.

— Шта сам имао да радим. Него ми пан Беге казао да сам пољска свиња и избио ме и рекао да ће сад, кад су победили Французе, нас газити, јер су они најјачи. А ја му ништа нисам учинио, него је он питао који је сад највећи човек на свету, а ја сам казао да је Свети Отац (Папа), а он ми опалио

шамар, а ја сам почео да плачем, а он ме назвао пољском свињом и рекао да ће сад, кад су Французе победили...

Франек је остао понављати: „а он казао, а ја сам казао“, докле му Магда не покри рукама лице, а она се окрете Бартеку и стаде да виче:

— Чујеш! Чујеш!... Иди ти туци Французе, а после нека ти Немац дете туче као пса, нека га грди!... Иди ти туци... нека ти Шваба дете убија: ето ти награде... нека ти одрпаница...

Ту и Магда, разнежена својим говором, стаде плакати у друштву с Франком, а Бартек истрештио очи, разјапио уста и скаменио се — скаменио се тако да речи није могао прословити, а још мање разумети шта је било. Како то? А његове победе... Поседе још мало, ћутећи, на једанпут му сину нешто у очима, крв му појури у лице. Зачуђеност, као год и пренераженост, често код простака прелази у бесило. Бартек ђипи и процеди кроз зубе:

— Ја ћу се с њим разговорити.

И оде. Није било далеко. Школа је била одмах иза цркве. Пан Беге је стајао баш пред ходником, окољен гомилицом прасићу, којима је бацао комадиће хлеба.

Био је висок човек, од својих педесет година, још чврст као дуб. Није био много дебео, лице му је само било врло дебело, а у том лицу су пливале крупне рибље очи, с изразом смелости и енергије.

Бартек му приђе врло близу.

— Зашто ми ти, Немче, дете бијеш? was? — упита.

Пан Беге се одмаче од њега неколико корака, одмери га очима без трунке страха и рече хладно:

— Напоље, пољска „путала!“

— Зашто дете бијеш? — понови Бартек.

— Ја и тебе била, пољска „гејак“. Сад ћемо ми вама показати ко је овде господар. Иди у ђавола, иде ме тужи суду... одлази!

Бартек зграби учитеља за раме и стаде га снажно дрмати, вичући промукло:

— Знаш ли који сам ја? Знаш ли ко је Французе потукао? Знаш ли ко је са Штајнмецом геворио? Што бијеш дете, швапска вуцибатино?

Рибље се очи пана Бегеа избуљише ни мало горе од Бар-

тековиx, али је пан Беге, био спажан човек и одлучи да се једним махом ослободи нападача...

Тај мах се изрази јаким шамаром на лицу победноца од Гравелота и Седана. Тада се сељак избезуми. Бегеова глава учини два нагла покрета, налик на покрете клатна, с том разликом што су покрети били страховито брзи. У Бартеку се опет пробудио страховити победилац туркоса и зуава. Узалуд је Бегеов двадесетогодишњи син, Оскар, снажан као и отац му, дотрчао у помоћ. Заметну се кратак, страшан бој, у коме син паде на земљу, а отац се осети у ваздуху. Бартек га је дигнувши руке у вис, носио ни сам не зна куда. На несрећу пред кућом је стајала каца с помијама, које је госпођа Бегеовица ревносно остављала за свиње, и сад нешто бућну у кацу, а мало после виде се како из ње стрче Бегеове ноге и стрижу врло брзо. Бегеовица испаде из куће.

— У помоћ! У помоћ!

Присебна жена одмах претури кацу на просу мужа заједно са помијама.

Из суседних кућа полетеше насељеници у помоћ.

Десетину Немаца кидисаше на Бартека и стадоше га тући, ко батином ко песницом. Начини се гужва у којој је Бартека тешко било разликовати од непријатеља: десетину се тела збило у једну масу која се грчевито вије.

На једанпут из те масе испаде, као тане, Бартек и што може полете к плоту.

Немци потекоше за њим, али се у исти мах чу страшно трештање плота у Бартековим се гвозденим рукама створи проштац.

Обрте се запенушен, бесан, измахну прошцем: прснуше сви.

Бартек кидиса за њима.

Срећом не стиже никога. За то се време прибра и стаде се повлачити кући. Ах! Да су нешто пред њим Французи! Ово би одступање историја обесмртила.

Било је овако: око двадесет нападача, скупивши се, поново су наступили на Бартека. Он се повлачио полако, као дивљи вепар кад га гоне пси. С времена би се на време осврнуо и застао, тад су застајали и гониоци. Проштац му је задавао силно поштовање.

Али су га гађали камењем, и један га камен рани у чело

Крв му је заливала очи. Осећао је да изнемаже. Поведе се, поведе, испусти проштац, и паде.

— Ура! — повикаше насељеници.

Али пре но што стигоше, Бартек се диже. То их устави. Овај рањени курјак могао је још бити опасан. У осталом то се дешавало већ близу првих пољских кућа, а издалека се видело неколико момака како трче што их ноге носе на бојиште. Насељеници се вратише својим кућама.

— Шта је то било? — питаху придошлице.

— Пропустио сам Немце мало кроз руке — одговори им Бартек.

И изгуби свест.

VIII

Начини се од комарца магарац. Немачке новине написаше врло узбудљиве чланке како питоми немачки народ гони варварска и затуцана маса коју подстичу антидржавне агитације и верски фанатизам. Беге постаде херој. Он, тих и благ учитељ, који шири просвету у најдаљим крајевима отаџбине; он, истински проповедник културе међу варварима, први је пао као жртва нереда. Срећом те иза њега стоји сто милијуна Немаца који неће допустити да се… и т. д.

Бартек и не сања каква му се бура спрема над главом. На против, био је расположен. Био је уверен да ће на суду добити. Та Беге му је истукао дете, и њега је ударио први, — а после су онолики напали на њега! А он се морао бранити. Још су му и главу каменом. И коме? Њему, којега су именовале дневне заповести; њему, који је задобио битку код Гравелота, који је говорио са самим Штајнмецом, који има оволика одличја! Заиста му није ишло у главу како су могли Немци о свему томе не знати и тако га увредити, као год што није могао бити паметан како је Беге могао претити Погненбинцима да ће их сад Немци ногама газити за то што су они, Погненбинци, онако мушки тукли Французе кад год им се дала прилика. Али за себе био је сигуран да ће суд и влада бити на његовој страни. Та они ће тамо знати ко је и шта је починио у рату. Ако нико други, Штајнмец ће се заузети за њега. Та Бартек се због тога рата и разболео и имање задужио, па ће му ваљда доделити правду.

Међутим су за Бартека дошли жандарми. Надали су се да ће наићи на страшан отпор, јер их је дошло петорица с пуним пушкама. Варали су се. Бартек није ни мислио. Наредили су му да седне на кочије, сео је. Само је Магда очајавала и упорно понављала:

— Хеј, зар ти је требало оне Французе онако тући? Ето ти сад, јадниче, ето ти.

— Мир, глупачо! — одговарао је Бартек, и путем се доста весело осмехивао на пролазнике.

— Показаћу ја њима кога су нападали — викао је с кола.

И са својим медаљама на прсима возио се у суд као триумфатор.

И заиста му је суд био милостив. Признате су му околности. Бартек је осуђен само на три месеца затвора.

Осим тога је осуђен да плати сто педесет марака као оштету породици Беговој и осталим „повређеним по телу насељеницима“.

„Па ипак зликовац — писале су у извештају из суда Posener Zeitung — не само по саопштеној пресуди да није показао ни најмање кајања, него је осуо тако погрдним речима и тако је безочно стао пребацивати суду своје тобожње услуге, да се може само чудити што га присутни прокуратор није поново ставио под суд за увреду суда и немачкога племена...“

Међутим је Бартек мирно размишљао у затвору о својим подвизима код Гравелота, Седана и Париза.

Него бисмо били неправедни, тврдећи да и поступак папа Бегеа није изазвао накакав јаван протест. На против, на против. Једнога кишовитога јутра један пољски посланик је врло речито доказивао како се променило понашање према Пољацима у Познањској кнежевини, како би, за јунаштво и жртве које су поднели познањски пукови у рату, требало више водити рачуна о народним правима у познањској провинцији; како је најзад г. Беге из Погненбина злоупотребљавао свој учитељски положај, тукући пољску децу, називајући их пољским свињама, и претећи да ће, после овога рата, дошљаци ногама газити домороце.

И док је посланик овако говорио, киша је мирно падала; а пошто таквога дана људе обузима сањивост, то су зевали конзервативци, зевали национал — либерали и социјалисте, зевао је и центар, јер се то догодило пре културне борбе.

Најзад је преко ове „пољске жалбе“ Парламенат прешао на дневни ред.

Бартек је за то време седео у затвору, или боље лежао у затвореничкој болници, јер му се од ударца каменом отворила рана коју је задобио у рату.

Кад није имао грозницу мислио је, мислио, као онај ћуран који је цркао од мишљења. Али Бартек не црче, само ништа и не измисли.

По некад ипак, у тренутцима које наука зове lucida intervalla падало му је на ум да можда није требало онако „лемати“ Французе.

За то су опет Магди наишли црни дани. Требало је платити казну, а није се имало откуд. Позненбински би попа радо помогао, али се у каси не нађе ни пуних четрдесет марака. Бедна ти је била парохија тај Погненбин, а сем тога старчић никако није знао како му се новац разилази. Пан Јажињски није био код куће. Говорило се да је отишао у краљевину за неку богату девојку.

Магда није знала куда да се окрене.

На продужење рока није било ни мислити. — Па онда шта? Продати коња, краву? Иначе је било пред новину, најгоре време. Жетва се примицала, радови су захтевали новаца, а потрошило се све. Жена је кршила руке од очајања. Поднела је суду неколике молбе за милост, набрајајући у њима Бартекове заслуге. Није добила чак ни одговор. Рок се примицао а с њим и попис.

Молила се Богу и молила, горко помињући старо време пре рата, кад су били имућни и кад је Бартек још и у фабрици зарађивао. Отишла је суседима да позајми новаца: нису имали. Сви су осетили последице рата. Јусту није смела ићи, јер му је и иначе била дужна, а није му платила интерес. Међутим је Јуст изненада сам дошао к њој.

Једно после подне седела она на кућњем прагу и није радила, јер је и снагу изгубила од очајања. Гледала је преда се како се муве јуре по ваздуху и мислила „како су ове мухе срећне, лете безбрижно и не плаћају... и т. д.“ С времена на време тешко уздахне, или јој се са побледелих усана отме тихо: „Боже! Боже!“ Наједанпут се пред вратима појави отомбољени нос Јустов, под којим се видела обешена лула. Жена побледе. Јуст се одазва:

— Morgen!

— Како сте, господине Јусте?

— А мој новац?

— О, мој златни господине Јусте, стрпите се мало. Шта ја, сирота, могу? Мужа ми затворили, казну за њега морам да платим, не знам куд ми је глава. Боље да умрем, но што се овако мучим из дана у дан. Почекајте, мој златни господине Јусте.

Заплака се и, сагнувши се, покорно пољуби гојазну, црвену Јустову руку.

— Кад дође пан, узајмићу од њега да вама дам.

— Добро, а чиме ћете казну платити?

— Зар ја знам. Сем да продам краву.

— Онда ћу вам ја позајмити још.

— Бог вам платио, мој златни господине. И ако сте лутеранац, ипак сте добар човек. Од збиље вам кажем! Да су остали Немци као ви, човек би их благосиљао.

— Али ја не дам без интереса.

— Знам ја, знам.

— Онда ћете ми написати једну квиту на све.

— Хоћу, златни господине, Бог вам платио и за то.

— Ићи ћу у варош, па ћемо потврдити признаницу.

Отишао је у варош и свршили су ствар, али је пре тога ишла попи за савет. Шта се ту могло саветовати? Попа је говорио да је рок сувише кратак, да је интерес сувише велики, и веома је жалио што пана Јажњскога нема код куће, јер би можда он помогао. Али Магда није могла чекати да јој продаду стоку и морала је пристати на услове Јустове. Позајмила је триста марака, то јест двапут колико је износила „казна“, јер је требало имати који грош и за рад на имању. Бартек, који је морао потписати признаницу да би важила, потписа. Магда је због тога нарочито ишла у затвор. Победилац је био веома поништен утучен и болестан. Написао је опет молбу и изнео своје заслуге, али му молбу не примише. Чланци Posener Zeitung-а учинили су те су га власти омрзле. И зар власти нису дужне да штите мирни немачки народ „који је у последњем рату дао толико доказа пожртвовања и љубави према отаџбини?“ С правом су дакле одбили Бартекову молбу. Али није чудо што га је то сасвим утукло.

— Сад ћемо ми пропасти сви до једнога — рече жени.

— Сви до једнога — понови она.

Бартек се нешто веома замисли.

— Страшна ми се неправда чини — рече.

— Беге нам гони дете — вели Магда. Ишла сам да га молим, а он ме још и изгрдио. Еј! Сад су у Погненбину Немци јачи. Они се сад не боје никога.

— Сигурно су они најјачи — рече тужно Бартек.

— Ја сам проста жена, али ти ово велим: јачи је Бог.

— У њему је наша нада — додаде Бартек.

Неко време ћутаху обоје, затим он упита:

— Но, а како ћемо с Јустом?

Ако Бог милостиви дâ родну годину, можда ћемо му се моћи како одужити. А можда ће нам и пан помоћи, ма да је и он дужан Немцима. Још пре рата су причали да Погненбин мора да прода. Сем ако се ожени богатом девојком.

— А хоће ли се вратити брзо?

— Ко га зна. У двору веле да ће се скоро вратити, са женом. Немци ће га приклештити чим се врати. Свуда ти Немци! Има их као мрави! Куда се обазреш, где се не надаш, у селу, у вароши, свуд Немци, ваљда за грехе наше. А спаса ни од куд!

— А можда ћеш се ти некако довити, та ти си паметна жена.

— Шта ја могу да се довијем? Ваљда сам ја од беса зајмила новац од Јуста? Кад би дошло до суда, онда би имање и она кућа у којој седимо били његови. Јуст је бољи Немац од осталих, али и он човек гледа свој џеп. Неће нам опростити као што ни другима није опраштао. Зар сам ја луда, зар ја не знам што ми он ћушка новац! Али шта да се ради! Шта да се ради! — говораше, кршећи руке. — Светуј ти, кад си паметан. Умео си Французе тући, али шта ћеш кад ти крова над главом нестане, или кашике јела?

Победилац од Гравелота ухвати се за главу.

— О, Исусе! Исусе!

Магда је била добра срца; дирну је овај Бартеков бол, те одмах рече:

— Смири се, човече, смири се! Не хватај се за главу кад ти још није зарасла. Само нека Бог дâ родну годину! Жито ти је тако лепо, да би чисто пољубио земљу, а и пшеница. Земља није Немац, неће ти учинити неправду. И ако је због твога рата земља рђаво урађена, опет жито расте да ти око стане!

И добра се Магда осмехну кроз сузе.

— Земља није Немац... — понови још једном.

— Магдо! — рече Бартек гледајући је својим буљавим очима — Магдо!

— Шта?

— Ама ти си... као...

Бартек је осећао према њој велику захвалност, али није умео да је искаже.

IX

Магда је одиста вредела колико десет од ње горих жена. Држала је мало оштрије свога мужа, али га је истински волела. У часовима љутине, као оно онда у крчми, говорила му је у очи да је глуп, али је иначе волела да људи мисле друкче: „Мој се Бартек прави глуп, али он је препреден“, рекла би често. Међутим је Бартек био паметан колико и његов коњ, и без Магде не би умео изићи на крај ни са имањем, ни са чим. Сад је ето било све на њеној доброј глави, и кад је почела ићи, трчкати, молити, испроси спас. Недељу дана после посете у затвореничкој болници упаде опет код Бартека, задихана, весела, срећна.

— Како си, Бартече, лоло — повика радосно. — Знаш, дошао пан! Оженио ти се у Краљевини; млада му као јагода. А узео ти је уз њу свакојака блага!..“

Погненбински се пак одиста оженио, дошао са женом кући, и заиста узе уз њу „свакојака блага“.

— Па шта је с тим? — упита Бартек,

— Ћути, глупаче! — одговори Магда. — Ух, ала сам се задихала! Ух, Исусе!.. Отишла сам да поздравим пану, гледам: изишла преда ме као нека краљица, млада као роса, лепа као зора... Ала је врућина! Ала сам се задихала!...

Магда стаде брисати кецељом знојаво лице, а после поче опет говорити на претрг:

— Хаљину ти је имала плаву као различак... Обгрлила сам јој ноге, а она ми и ручицу дала... пољубила сам је: а ручице су ти јој миришљаве и мале као у детета!... Као год нека светица на икони, и добра је, и милостива према несрећи. Почела сам је молити да нас спасе... Бог јој дао здравља!... А она вели: „Што год, вели, будем могла учинићу“. А кад говори, мислиш мед јој из уста тече. После ти јој станем причати како је у Погненбину народ несрећан, а она каже: „Ej, да је само у Погненбину...“, а онда ти се ја расплачем, а и она

са мном. У то наиђе пан, виде да она плаче, па кад ти је стаде љубити, и у уста, и у очи... Панови нису као ви!.. Онда му она каже: „Учини што можеш за ову жену!“ Мајка је Божја благословила, ону јагоду златну, нека је благослови децом и здрављем. И одмах пан каже: „Погрешили сте много што сте пали у руке Немцима, али, вели, спашћу вас и Јусту ћу исплатити“.

Бартек се стаде чешати по леђима.

— Ама па и пана су Немци имали у рукама.

— Шта то мари, кад је пана богата. Сад би они могли све Немце у Погненбину купити за трице, па пак има право да тако говори. Избори ће, вели пан, бити скоро, нека људи не гласају за Немце, а ја ћу Јусту дати, а и Бегеа ћу умирити. А пана га за то загрли, а он пита за тебе и каже: „ако је слаб, онда ћу се ја с доктором разговорити да му напише уверење како сад не може да издржава затвор. Ако га не ослободе сасвим, онда ће, вели, одлежати зимус, а сад је потребан за жетву.“ Чујеш ли? Јуче је пан био у вароши, а данас доктор иде у Погненбин, позвао га пан. Доктор није Немац. И уверење ће написати. Зимус ћеш седети у затвору као краљ, биће ти топло, а даће ти џабе и да једеш: а сад ћеш кући, на рад, и Јусту да се одужимо, а пак можда неће ни тражити интереса, а ако му не платимо на јесен, онда ћу се код пане умолити. Мајка је Божја... Чујеш...

— Добра пана. Нема шта! — рече весело Бартек.

— И ти ћеш јој морати пасти пред ноге, и ти, иначе ћу ти расцопати ту твоју главурду. Само да Бог рада да̂! А видиш од куда је спас?Ваљда од Немаца? Јесу ли ти дали макар грош за те твоје глупе медаље? Ај? Разбили ти главу, то ти је награда. Пашћеш пани пред ноге, велим...

— Што да не паднем! — одговори одлучно Бартек.

Изгледало је да се победноцу опет осмехује срећа. После неколико дана известише га да је, због болести, за сад ослобођен затвора, до зиме. Но пре тога срески начелник нареди да га изведу преда њ. Бартек оде, премро од страха. Овај сељак који је с бајонетом у руци отимао заставе и топове почео се бојати сваког мундира више но смрти, почео је носити у срцу неко глухо, несвесно осећање да га гоне, да могу учинити од њега шта хоће, да је над њим нека преголема сила, немилостива и зла, која ће га сатрти ако јој се одупре. Стајао је сад

пред среским начелником, као некад пред Штајнмецом, исправљен, трбуха увучена, прсију испупчених, не дише. Било је ту и неколико официра: рат и војничка дисциплина изиђоше пред Бартека као живи. Официри су га гледали охоло и презриво, као што се пристоји пруским официрима према простом војнику и пољском сељаку. Он стоји скоро не дишући, а срески начелник говори нешто заповедничким тоном. Није молио, није наговарао, — наређивао је, претио. У Берлину је умро посланик расписан је нов избор.

Du polnisches Vieh! Пробај само да гласаш за пана Јажињског, пробај!

Официрске се обрве у тај мах скупише у страшне лавовске боре. Један огризајући врх од цигаре, понови за среским начелником: „само пробај!“ а победиоцу Бартеку дође душа у нос. Кад чу једва чекано: „одлази!“ окрете се полулево, изађе и одахну. Наређено му је да гласа за г. Шулберта из Велике Кривде. Наредбу није ни мислио непослушати, али одахну, јер је ето ишао у Погнебин, јер је о жетви могао бити код куће, јер је пак обећао исплатити Јуста. — Изађе из вароши. Обастре га жуто житје класје. При пиркању ветра тешки је клас ударао о клас, и сви су шумили сељаку милим шумом. Бартек је још био болестан, али га је сунце загревало. Хеј! Како је на свету красно! — мислио је изнурени војник. А и Погнебин је већ близу!

X

Избори! Избори! Госпођи Марији Јажинској их је пуна глава, не мисли, не говори, не сања ни о чем другом.

— Ви сте госпо, велики политичар — говори јој сусед племић; љубећи јој, као змај, ручице, а велики се политичар румени као вишња и одговара са чаробним осмејком:

— О, ми агитујемо колико год можемо.

— Пан Јозеф ће бити посланик! — вели убедљиво племић, а „велики политичар“ одговара:

— Ја бих веома желела, ма да ми није толико због Јозе колико с тога (овде „велики политичар“ неполитичарски порумене) што је општа ствар.

— Прави сте Бизмарк! Јест, Бога ми! — узвикује племић и опет љуби ручице, затим се одмах саветују о агитовању.

Племић узима на себе Доњу Кривду и Мизерово (Велика је Кривда изгубљена, јер је тамо баштиник пан Шулберг), а госпођа Марија треба да се стара о Погненбпну. Она не зна шта ће од радости што јој је додељена тако важна улога, и не губи време. Сваки дан је можеш видети на широком друму међу сељачким кућама: подигнута хаљина у једној руци, сунцобран у другој, а испод сукње се помаљају сићушне ножице, и ватрено табају у великој политичкој мисији. Улази у куће, пролазницима назива: „Помози Бог!“ обилази болеснике, привлачи народ, помаже где може. Она би то чинила и без политике, јер има добро срце, али за политику у толико више. Шта не би она учинила због те политике?! Ето, само не сме да призна мужу, а желела би отићи на сеоски збор, чак је смислила и какав би говор требало држати. Ала би то био говор! Што би био! До душе она га можда не би смела изговорити, али кад би га изговорила... то би тек било! С тога се, кад у Погненбин стиже глас да је збор растурен, велики политичар заплакао у својој соби, поцепао махраму, и целога су му дана очи биле црвене. Узалуд је муж молио да се не једи толико. — Сутрадан је у Погненбину агитовање било још жешће. Госпођа Марија не узмиче сад ни пред чим. За један дан обиђе по двестину кућа и грди Немце тако страшно да је муж мора стишавати. Али нема опасности. Људи је дочекују радосно, љубе јој руке и смеју се на њу, јер је тако лепа, тако румена да где дође, светлост доноси. По реду дође и Бартековој кући. Лиско је не хте пустити, али га Магда у љутини тресну дрветом по сред чела.

— О, милостива пано! Моја златна, моја дивна, моја јагодо! — узвикује Магда и љуби јој руке.

Бартек, као што је решено, пада јој пред ноге, мали је Франек прво љуби у руку а после меће прст у уста и губи се у дивљењу.

— Надам се — вели млада госпа — надам се, драги Бартече, да ћете гласати за мога мужа, а не за Шулберга.

— О, моја зоро! — узвикује Магда. — Ко би још за Шулберга гласао! Болест га тешка напала! (Овде љуби госту руку). Немојте се, молим вас, љутити, али човек не може да се уздржи, кад говори о Немцима.

— Баш ми је муж говорио да ће исплатити Јусту.

— Бог му дао! (Овде се Магда окреће Бартеку:) Шта си се укрутио као нека клада? Он је, молим вас, много ћутљив.

— Гласаћете за мога мужа, јел' те? Ви сте Пољаци, ми смо Пољаци, па ћемо се помагати.

— Шију бих му заврнула, само кад не би гласао! — одговори Магда. — Шта стојиш као проштац? Много је ћутљив. Та макни се!

Бартек опет љуби госпу у руку, али непрестано ћути, и мрачан је као ноћ. У мислима му стоји срески начелник.

* *
*

Примиче се изборни дан, дошао је. Пан Јажињски је сигуран да ће победити. У Погненбин долази суседно племство. Племићи се већ враћају из вароши; гласали су па ће сад у Погненбину сачекати резултат, који ће им донети свештеник. Затим ће бити обед, а у вече ће Јажињски отпутовати у Познањ, одатле у Берлин. Нека су села изборнога округа гласала још јуче. Резултат ће се знати данас. Гости су сви расположени. Млада домаћица мало узбуђена, али пуна наде и насмејана, тако је љубазна, да се сви слажу у томе, да је пан Јажињски у Краљевини нашао прави драги камен. До душе овај драги камен не може да се скраси на једном месту, трчкара од госта до госта и чека да јој сваки каже да ће „Јоза бити изабран“. У истини она није славољубива и не жели из сујете да постане посланиковица, него је увртела у своју младу главу да она и муж имају да изврше истинску мисију. Срце јој куца онако силно као на венчању, и радост јој обасјава лепо лишце. Провлачећи се вешто кроз госте, приближава се мужу, вуче га за рукав, и шапуће му на ухо, као дете које некога назива „господине посланиче!“ Он се смеје, и обоје су веома срећни. Обоје имају велику жељу да се изљубе, али пред гостима то не иде. У осталом сви погледају сваки час кроз прозор, јер је ствар одиста важна. Пређашњи је посланик био Пољак, и сад у овом округу Немци први пут истичу свога кандидата. Очевидно им је победилачки рат дао одважности, али баш због тога су ови у погненбинском двору желели да буде изабран њихов кандидат. А уз то још пред обедом не недостаје патриотских говора, који потресају нарочито младу домаћицу, непривиклу на њих. У извесним је тренутцима спопада страх. А ако учине какву под-

валу при пребрајању гласова? Али опет, ваљда у бирачком одбору нису сами Немци? Старији јој објашњавају како се гласови броје. Она је то слушала сто пута, али воли да опет чује. Ах! Та ту се решава хоће ли у парламенту народ имати браниоца или непријатеља. Још мало па ће се то одлучити, још врло мало, јер се на путу зададе прамен магле. „Попа иде! Иде попа!“ — говоре званице. Домаћица бледи. Сва су лица узбуђена. Уверени су у победу, али им опет у последњем тренутку срце бије јаче. Но оно није попа, оно се кмет враћа, на коњу, из вароши. Можда што зна? Везује коња за гвоздени колут и и хита у двор. Гости, с домаћицом на челу, испадају у ходник.

— Има ли вести? Има ли? Је ли наш пан изабран? А? Ходите овамо! Знате ли сигурно? Је ли резултат објављен?

Питања се укрштају и падају као град, а сељак баца капу у вис.

— Наш је пан изабран!

Домаћица пада на клупу и притискује таласаве прси.

— Живео! Живео! — вичу суседи. Живео!

Слуге допадају из кухиње. — Живео! Потучени Немци! Живео посланик! И госпа посланиковица!

— А попа? — пита неко.

— Сад ће — одговара кмет — још броје...

— Дајте обед! — виче посланик.

— Живео! — вичу остали.

Опет сви улазе у салу. Честитања домаћину и домаћици иду већ мирније, само домаћица не уме да сакрије радост и без обзира на сведоке савија мужу руке око врата. Али јој то не узимају за зло: на против, све обузима раздраганост.

— Хвала Богу, још смо ми живи! — вели сусед из Мизерова.

У тај се мах пред ходником разлеже зврка кочија, и у салу улази свештеник, а с њим стари Маћеј из Погненбина.

— Здраво! Здраво! — вичу. Дакле чија је већина?

Попа један часак ћути, и на једанпут баца, као у лице овој општој радости, две одсечне и кратке речи:

— Шулберг... изабран!

Часак запрепашћеност, град журних и плашљивих питања на која попа опет одговара:

— Шулберг изабран!

— Како? Шта се десило? Како то? Кмет је казао да није! Шта се десило?

У тај мах господин Јажињски изводи сироту госпођу Марију, која гризе махраму да не би бризнула у плач или изгубила свест.

— Их несреће! Несреће! — говоре званице, хватајући се за косе.

У тај мах из села долазе неки нејасни гласови, као неки радосни узвици. То погнебински Немци славе своју победу.

Јажињски се опет враћају у салу. Чује се како домаћин вели домаћици: „il faut faire bonne mine“. И доиста домаћица више не плаче. Очи су јој сухе, образи врло румени.

— Испричај нам како се то десило — рече мирно домаћин.

— Како да се не деси, милостиви господине — вели стари Маћеј — кад су и овдашњи, погненбински сељаци гласали за Шулберга.

— Који то?

— Како, овдашњи?

— Дабоме. Ја сам својим очима видо, и сви, како је Бартек Словик гласао за Шулберга...

— Бартек Словик? — вели домаћица.

— Јесте. Сад га они грде. Сељак се ваља по земљи, плаче, жена га грди. Али ја сам видео како је гласао...

— Из села га истерати! — рече сусед из Мизерова.

— Јер, милостиви господине — вели Маћеј — и остали, који су били у рату, гласали су као и он. Веле да су им наредили...

— Злоупотреба, гадна злоупотреба власти, незаконит избор, насиље! Подвала! — чују се разни гласови.

Није био весео ручак тога дана у погненбинском двору.

У вече су домаћини отпутовали, али сад не у Берлин, него у Дрезду.

Јадни, проклињани, грђени и омрзнути Бартек седео је за то време у својој кући, туђ чак и рођеној жени, јер ни она не проговори с њим ни речи, целога дана.

* *
*

Те је јесени Бог дао родну годину, и Јуст, који баш у то доба прими Бартеково имање, беше весео што је свршио добар посао.

Једнога дана ишло их је троје из Погненбина у варош: човек, жена и дете. Човек је био веома погурен, више налик на просјака но на здрава човека. Ишли су у варош, јер у Погненбину нису могли да нађу службу. Киша је лила, жена је горко плакала од жалости за изгубљеном кућом, и целим селом. Човек је ћутао. Цео је друм био пуст, ни кола, ни човека, само је крст надносио нада њ своје покисле руке. Киша је лила све јаче, гушће, и смркавало се.

Бартек, Магда и Франек су ишли у варош, јер је победилац од Гравелота и Седана имао ове зиме да одлежи затвор због г. Бегеа.

Јажињски су се једнако бавили у Дрезди.

С пољскога
Л. Р. Кнежевић.

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР

(СВРШЕТАК)

Док је све то ђаковачки владика код куће, за свој народ, за народну просвјету и за народну част изводио, име је његово било познато већ у читавоме образованом свијету. Глас му је разнио црквени сабор, што се састао у Риму 1869 године, а познат је под именом ватиканскога сабора.

Ми смо до сад имали довољно прилике, да видимо, како Штросмајер није ни као човјек ни као владика био једностран, реван само за једну страну, већ га видјесмо као црквенога умника, који је свој високи положај умио спојити са схватањем рада човјека. Такви је био и на црквеном сабору.

Много се о томе говорило, много се писало, много се Штросмајеру и подметнуло — што је само доказ, да су га и изван домовине држали великим човјеком — а ја ћу овдје само укратко припоћити, поради чега је Штросмајерово име било разглашено по свијету баш с ватиканскога концила.

Мени познати као најновији писац о ватиканском концилу, језовита Th. Granderath у својој књизи Geschichte des vaticanischen Konzils, који је радио на врелима ватиканскога архива и по стенографским биљешкама, признаје за Штросмајера, да се одмах у почетку истакнуо као особит говорник. Признаје му изврсно познавање латинскога језика и велику говорничку вјештину. Познаваше, тако већ иде традиција од ватиканскога концила, особито добро Цицерона, па се радо и служио у својим говорима Цицероновом риториком. Од 12. децембра 1869. год.

Штросмајерово име бијаше познато свима члановима концила, а полагано и читавоме католичкоме свијету, а и другдје.

Штросмајер је с француским бискупима први потписао молбу, да се промијени ред расправљања на црквеноме збору, Ватикански су кругови сложили такви ред расправљања, да се слободнијим члановима концила чинило, да тај ред није друго већ самовоља, која се у онакву збору не би смјела да допусти. До данас нема у свим фазама јасно привезана потпуна рада ватиканскога концила; а нема га за то, јер је по одредбама папе Пија IX сваки члан овога збора морао присећи, да ће о свему шутјети и да у јавност неће ништа износити. Потписујући 12. децембра 1869. год. Штросмајер као вођ петицију на папу да како да је захтијевао да се ублажи и ова одредба. Из Granderath-ове се књиге разбира, да су потписивачи ове петиције наводили као узрок своме захтјеву то: добра и поштена ствар, а напосе овако замашна за цркву и читав католички свијет, како се имала решавати на овом збору, не смије бити тајна, будући да би се из тајности могло закључити, да се црквени оци боје са својим разлозима изаћи пред свијет, по чему може само да страдава углед и озбиљност збора. Штросмајер је био увијек човјек слободе, за то није чудо, да је он и сад војевао за слободу, праву и истиниту слободу свих људи свега свијета против допуштања слободе само појединим лицима, па била то лица и у самоме Ватикану.

И то нам ваља споменути код прве ове појаве ђаковачкога владике у Риму. Не зна се, ко је саставио овај поднесак на папу, али се из извадака види, да су састављачи били, може се рећи, потпуно незадовољни састављачима реда за сабор. Незадовољни црквени оци питају зашто се хоће да спријече слободне расправе, за што само одабрани кругови имају право да бирају чланове појединих комисија, или зашто да сам папа именује те чланове мјесто да их бирају сви чланови овога сабора? По овој представци на папу њезини потписивачи потпуно су увјерени, да се овако изиграва свака слобода, да су сазвани нови црквени достојници само за то, да даду свој глас на оно, што су саставили људи који могу да буду посве опречнога увјерења. Јер шта би друго и значило ово одређивање него: папа има једини права да износи на претрес члановима збора ствари, а други имају право да кажу само своје мишљење, а одлука припада папи?

Несумњиво је, да су људи, научени на слободно расправљање, били изненађени поступањем вођа концила, па је и нама разумљиво, да се Штросмајер нашао међу француским владикама и да је он, који се код куће много борио за слободу свога народа, с болом у души гледао, како ватикански црквени збор по својем раду неће да иде оним стопама, што су их утирали пређашњи црквени зборови. Предалеко бих ишао, кад бих хтио спомињати, како је покојни владика у сваком слободоумнијем питању за овога великога ватиканскога збора свагда радио о слободи и у цркви и у свијету, већ држим, да ми је доста то утврдити према оним врелима, која се не могу ни с које стране узети као једнострана и противничка врста. Но ваља ми одмах рећи, да су противници приређавача ватиканскога концила успијевали толико, што се бар изјавило, да ће се слобода расправљања штитити. Сам Штросмајер је доживио на концилу оно, што није ни један други члан његов.

Кад се расправљало о томе, да ли су позвани сви кршћански заступници, т. ј. да ли су позвани на овај збор осим католичких владика и православни епископи и протестанти, говораше Штросмајер тако о протестантима, да је много назочних владика подигло формалну буну против Штросмајера. Али он се није дао омести. Предсједник га је прекинуо и индиректно га прекорио — но ђаковачки се владика није престрашио. Он је говорио као образовани представник маленога свога народа и даље, док онима, који су мислили, да га смију у његову говору спречавати, јер је по својем, а не њихову увјерењу говорио истину, није напокон успјело, да га тероризирањем уз протесте његове не макну с говорнице. Ђаковачки је владика од 1870. године био познат у читавоме свијету, јер уза сву тајност расправљања ова бурна сједница није могла да остане тајном пред свијетом. Штросмајер је био заточник и заставник слободне мисли и слободне ријечи у очима образована свијета, а што су се више пред јавношћу крили и затајивали догађаји у сједницама — то је у свијет продирало више и додавања, дакако на славу Штросмајерову.

Да је било немилих појава међу оцима, који су искали да сију љубав и мир, не усуђује се занијекати ни Granderath. Но што је најгоре код свега тога, то је ширење ружних гласина о владици Штросмајеру. Није доста било, да су га називали одметником, већ су говорили, да Штросмајеров приватни живот

ни најмање не одговара животу једнога владике. Ја у овој појави нападања на приватнога човјека и владику не могу да видим друго, већ немоћ противника великога ђаковачкога говорника и богослава, који је у свакој прилици, па и Ватикану, говорио ријечи духа јеванђеља: „Вјера, која би била кадра сијати раздор међу браћом, не би била вјера, не би била истина, него блудња људска“. Но ако се свијет почињао занимати и питати, гдје је то малено Ђаково, одакле долази овакви човјек и овакви дух, Хрвати су имали довољно узрока, да буду поносни својим владиком, који их је пред читавим свијетом, што мисли и ради око слободе не само тијела, већ и духа, управо разгласио. Наш је владика у Ватикану проводио свој дуговијечни принцип: Libertas summum naturae donum — слобода је највећи дар природни. Тога се дара он није могао да одриче нити за себе нити за друге. У Ватикану су се бојали овакве ријечи — али свијет је славио онога, који се јавно пред сабраним црквеним оцима усудио захтијевати слободу и напредак не само за знаност, већ и за вјерско схватање и разумијевање прилика овога свијета. Те су идеје у Хрватској биле истакнуте већ у доба, кад је Штросмајер постао владиком, како се види из писања наших новина 1848. и 1849. године. Није могуће у овакву чланку, који је намијењен читаоцима, да само у главним цртама упознаду огромни губитак народа, који је имао до сад само једнога Штросмајера, написати више догађаја из рада Штросмајерова у Риму. Но држим, да је потребно споменути, да су везе владичине с Римом биле за неко вријеме попустиле. Требало је почекати, да на папинску столицу дође дух, који ће разумјети оно, што је владику ђаковачкога одбијало од Рима. Послије избора папе Лава XIII. већ су се прилике промијениле. Штросмајер је остао исти, који је и прије био. Кад га је умник на папинској столици разумио, није ни он хтио, да не поради око онога, што Штросмајеру је и као владици сријемскоме и као великоме Славенину, каквим су га признавали већ од 1860. године, кад је у царевинском вијећу у Бечу својим политичким дјеловањем изашао као заштитник Славенства, било од првога часа на памети.

Штросмајер се као владика држао насљедником у владичанству словенскога апостола св. Методија. Овај пак словенски научитељ и апостол мораше поради словенске службе и оданости спрам словенске цркве да подноси многу невољу од оних,

којима није било стало толико до цркве и вјере, колико до части, власти и додадака. А што је св. Методију била светиња, коју је он намро многим својим и недостојним насљедницима, то је и Штросмајер поред својих других културних дужности држао најсветијим позивом и с обзиром на цркву и с обзиром на народ. „Ма сто пута ткогод довикивао да је Хрват — говораше Штросмајер 1882. године — не верујем му, ако не пригрли, ако свом душом не чезне за нашом литургијом, јер ова је у стању чудеса у ово доба произвести. — Наш народ имао је и вршио право славенске литургије; жалосним положајем сахрањено је ово право, али још није утрнуло. Сад или никад треба да га се докопамо, на срце притиснемо и с њим умремо.“ И право је имао, кад је тако говорио.

Сав свијет с потпуним правом мисли, да је на побуку и увјеравање ђаковачкога владике папа Лав XIII. издао свој декрет познат под именом „Grande munus,“ којим је славенске апостоле Ћирила и Методија прогласио свецима, што се имају по цијеломе католичком свијету поштовати и славити. И Хрвати захвалише великоме папи на уста Штросмајерова за ову особиту част словенства. Но није то било једино. Кад не би било политичких противника славенства, по настојању Штросмајерову и склоности и увјерењу папе Лава XIII. данас међу нама католичким Словенима, бар на југу, не би од 1882. године било латинскога богослужја и латинскога језика. Како је то питање за нас Хрвате са сваким даном јаче и погубније, јасно се разбира из резултата посљедњих мајских вијећања наших владика у Риму. Међу њима није већ било владике Штросмајера, који би и својим угледом и својом умном снагом могао пред Латинима показати, да је право на нашој страни и да политичка утјецања у оваквим пословима не смију да говоре. Штросмајер је као погодио: не успијемо ли за Лава XIII., таква часа више не ће бити; знао је он и сам добро, што значи имати умника на мјесту, с којега могу да иду трајне и здраве одлуке. Али су притисци били јачи него воља и снага наших: ми, како толико пута, тако и сад, изгубисмо бој! Хоће ли доћи повољније вријеме за нашу народну цркву, то се не да прорицати, али да и за тај посао нећемо имати може бити ни за стољећа нашега Штросмајера, то би се дало вјеровати. И тако је смрт Штросмајерова била и на овом пољу огромни губитак за нашу, а мислим да смијем рећи, и за славенску ствар.

Свакако је веома карактерно за нас јужне Словене, кад је славенски језик имао доћи до свога права код католичких Славена у Хрватској, Далмацији, Босни, Црној Гори, Истри, а дакако и за католике у Србији, што се баш у ово доба нашло православних владика, да приговарају и прекоравају Штросмајерово настојање око славизације наше цркве, све само од страха, да Штросмајер не би ово радио као какви особити ревнитељ римске цркве. Заборављали су ти противници Штросмајерови оно, што је он 1877. год. говорио за источну и западну цркву. Те су његове ријечи остале увијек њему равналом и потицалом у раду, а вриједно их је и на овоме мјесту споменути. „Вјера нам је осим једне једите изнимке једна и иста. Опћенита пак је она света и отајствена жртва; опћенито нам је свећенство, које предавање црквено чува; опћените су нам свете књиге божјега надахнућа; а опћенит нам је и број седам светих сакрамената, које је Исус сам уредио, да по њима у свим потребоћама живота свога плодове муке и смрти његове уживамо. Све су то свете везе, које нас на љубав братску пукају и побуђују. А штета би, срамота и грехота била, да чим смо самом вјером једни другима ближи, да тим одурнији и неспоснији једни према другима у јавном животу будемо.“

Не слаже ли се то с његовим кијевским телеграмом? Не слаже ли се то с натписом на улазу његове дивне цркве у Ђакову? Не слаже ли се то с оном његовом жељом, да му се на гроб поставе заговорници славенства и оснивачи славенске цркве, као пратиоци пред суца најпотоњега? А напокон зар и није његова академија, университет, његов политички и црквени рад од 1860. године ишао за тим, да нестане шовена, да нестане, бар међу нама православнима и католицима, који смо дјеца једне мајке, а најближа браћа, да нестане само поради вјере сијане мржње и сваће? Та он као насљедник св. Методија на сријемској владичанској столици свагда проповиједаше љубав међу црквама, а никад мржњу; он се као владика католички осјећаше у неку руку и духовним оцем 150 хиљада православних у његовој епископији. Кад би год међу њих долазио, они су га примали лијепо и достојно, као брата, који носи љубав и мир, који жели јединство духа и љубави. Дапаче и у самим Карловцима, гдје би из куртоазије могли госта дочекати, свагда га радо и лијепо дочекиваху, да чују његове слатке ријечи. Народ је без разлике вјере долазио, да слуша његову ријеч, па кад је

он 1882. године у Даљу разлагао о својој најмилијој теми: о јединству цркава, слушао га је и садашњи патријарха карловачки, и послије проповиједи дођу к њему и рече му: „Брате, ја све то потписујем, што сте говорили!“ Има ли његових дјела, која би обарала ријечи у том погледу? Држим да нема људи, који би их знали навести.

Да не би по овоме ко мислио, да је Штросмајер био мекан човјек, па као занесени може бити неки фантаста за јужно славенство није ни сам као владика разбирао што ради. Нашло их се оно 1870. год. у Риму, а има их и сада, који су вољни као из увјерења казати, да је Штросмајер био слаб и нехајан католички бискуп. Дакако да оваквим судијама лебди пред очима далеко мања мисао и далеко једностраније схватање дужности епископских него ли је то и могло да буде код покојнога ђаковачкога владике. Ко знаде, да је Штросмајер свагда и без измирења презирао оне, који су се истицали тиме, да својим радом покажу жељу господства, а особито господства једнога народа над другим; ко знаде, да је Штросмајер увијек имао пред очима тежњу за јединством људскога рода тај ће у ситницама наћи приговора на рад владичин, али у цијелости га мора признати ваљалим.

Штросмајер у политичком погледу није никад прелазио у љубави не своме народу међа, које би изазивале господујући шовинизам хрватски; браћу љуби као родбинство, а сматра ту љубав дужношћу свакога поштењака. Жели узајамности, али то није никада државно јединство. А што га је водило у политици, то је као веома образован човјек и врстан познавалац богословије једнако развијао и у црквеноме своме раду: нека не буде подређених, и осуђиваних нека нема господара; љубав нека веже све у једно и у братској љубави нека свијет напредује у вјерским стварима и у душевности. Како је сам управо мрзио људе без значаја и несталности у одлучивању, тако је на другој страни у љубави и жељи за напредовањем људскога рода свагдје радио, да се поравнају опреке и да им се нађе начин измирења.

Ко га хоће да мотри само као католичкога владику, тај ће му моћи и приговарати, да није био реда ревнитељскога; но да је био владика љубави, да је био за спајање, а нигдје за одвајање, тога му неће моћи нико да порече. А да ли је љепше једно или друго, тога ми није потребно овдје даље распредати.

Само ћу споменути — и опет само за то, да ме не би ко криво разумио — Штросмајер није био човјек и владика, који би у сваком случају и свагдје и пристајао на слогу и заједницу, па страдало и његово увјерење. Те слабости у њега није било. У осталом ко може презирати и ко неће рђаву да прашта, тај не може ни да буде слабићем у схватању своје задаће и свога увјерења. Штросмајер је у стотинама згода показао, да је и велик човјек и велик дух, по увијек само човјек, па они којима би мило било да му бар на којој страни приговоре, радо ће се у четири ока набацити на Штросмајера као на владику. Било је њему и приговора, што је трошио своје паре у културне послове. Ти су приговори увијек пали само поради једностраности. Али ми сви знадемо, да се овакe задјевице постепено губе и нестаје их, а велике замисли, знатнија дјела остају. Штросмајеров рад као рад владике остаће сјајним примјером потомству и његовим насљедницима, хтједну ли да раде за добро свога народа.

На грудима и књигама Јана Колара загријаше се многи наши људи. У Хрватској је идеја Коларова нашла веома одушевљених ученика, који су на словенској узајамности градили своје илирско царство духовно. Штросмајер је као ђак залазио у Пешти Колару. Већ је онда дознавао, што значи рад једнога Палацкога и Ригера за Чехе, а кад је био у Бечу, ови одлични родољуби и трудбеници народа чешкога бијаху му другови. Већ је и у Загребу била лијепа кита увјерених Илира. Које чудо, да је млади Штросмајер, поставши ђаковачким владиком, узео себи за грб модро небо, полумјесец са звијездом даницом као знак за свој рад око препорађања наших земаља? То је била звијезда проводница хрватске књиге и политике све до Јелачића. Његово гесло: „Све за вјеру и домовину“ на једној страни са поменутим грбом бијаше као ознака за наставак рада у Хрватској прије 1848. године, а на другој страни; „Просвјетом к слободи“ бијаше гесло за рад у напредак. И што су Хрвати проводили да именовања Штросмајерова за владику, то је он настојао да даље дотјера, па му је то и успјело. Идеја славенске узајамности код Хрвата није никад заспала — највећи њезини заговорници бијаху најпознатији наши људи и у политици и у књижевности, а све пријатељи Штросмајерови. И данашњи још увијек само идејални односи, који изазваше и овај чланак у овоме листу, нису ништа друго, већ наставак влади-

чине мисли, коју је он у свакој згоди показивао и доказивао. Његови односи спрам свих Славена бијаху увијек најтоплији; но спрам браће најближе и што искренији. У лијепоме вијенцу славе, што но је Штросмајеру запало на различним странама великога славенскога свијета, много му је вриједило признање с једином одликовањем у оној од црногорскога кнеза Николе. Руси, Пољаци, Чеси, Словаци, Словенци, Срби и Бугари у различитим згодама код слава народних почастише нашега владику. Али у самоме Београду дочека владику слава, као признање његових врлина.

Владика Штросмајер већ 1860. 5. новембра доби од младога српскога кнеза захвалу за честитку код преузимања власти, гдје му Михаило каже, да сви пријатељи јужнога словенства морају себи честитати, што имаду на овакву мјесту тако одлучна заштитника. (Радило се о уређењу односа спрам Аустрије). А послије што је било са српским кнезом и са политичким основама — то је познато. У дане његове смрти изнијели су српски листови и других вијести, које Штросмајера карактеришу као „поборника своје народности — како рече Михаило — и народног значаја.“

Споменућу овдје његове односе само спрам Србије, јер би о другим Славенима било прије мјеста у приказивању владичина рада, који би се односио на све веће и мање његове радове.

По својем звању бијаше витар за католике у Србији, гдје је имао и одличних пријатеља. То му је давало прилике, да је седам пута походио Србију. Прилике су хтјеле, да се нашао и 1868. год. у Србији. Како су га Београђани дочекали, нека посвједочи Београдска Србија од 2. новембра 1868. год., која је писала о Штросмајерову боравку у Београду овако: „Синоћ су код нас ношене бакљаде у част владици Ј. Ј. Штросмајеру. Ово ваља да прибележимо као један од врло значајних часова у повесници наше младе вароши и наше младе земље. Значајем је ово час прво по том, што показује развитак личне свести у нас. Обично се указивала почаст код нас само онима, који само својом влашћу или својим положајем стоје изнад обичне површине. А овде видесмо синоћ потпуно поштовање личне узвишености, личне врлине и заслуге. Значајан је ово час и по том, што показује, да је нешто жива у грудима нашим мисао о заједници нашега поцепаног народа. Ако је ишта у нашој власти, оно нам је потпуно у власти, да остваримо духовну заједницу

нашега целога народа, да се знамо и да се помогнемо као браћа. А куд ће лепшега појава него кад православни Београд поздравља и штује католичкога владику, кад се грле браћа, које је иста црква божја тако често и тако жалосно раздвајала. — Значајан је напокон тај час и по самом чину, на који је почаст учињена. Стекао се при бакљади најотменији свет београдски, а усхит му се не да изрећи. Певачко друштво „Лијепа наша домовина“ (хрватска народна химна), на „Што ћутиш, ћутиш Србине тужни“ и „Напреј заставе славе,“ а на пенџуру један поред другога стоје владика ђаковачки и митрополит српски.“

Јован је Бошковић поздравио Штросмајера у Београду; у своме говору рече и ово: „Ми не претимо ником овом својом заједницом већ желимо отворено и искрено, да смо у пријатељству са сваким народом, који љуби слогу и који поштује права народа српско-хрватскога, где га год има.“ Дух Штросмајеров, идеја његова бијаше јака и у Београду.

То су били вањски искази. Сам је Штросмајер увијек остао једнак, па ћу споменути само једну његову мисао изречену у самој ђаковачкој цркви 1883. год., како је схватао српске односе спрам Хрвата. „Зло ради, ко крв од крви дијели; једна смо браћа, један језик, једна нам срећа, једна будућност. Да су ми ѐви Срби овдје, ја бих им рекао да чују, што им католички владика вели: „го, бос, невољан слободу је себи извојевао српски народ; својом крвљу, својим мачем и својим мукама писао је своју повјест. Није је досмио писати пером, али су му је други написали и признали његово јунаштво“.

Што је ђаковачки владика учинио за Босну, то ће тек потоња времена знати приповиједати; а што је урадио за Словенију и за Бугаре, то се може разабрети из велике споменице, која је изашла 1905. год., а написали су је као педесетгодишњи дар бискупу његови свећеници М. Павић и М. Цепелић. У тој књизи има за свакога занимљивих података, па ако је и писана као панегирик, грађа за вијек Штросмајеров у Хрватској прибрана је у толикој мјери, да ће се једва у нашој сиромашној литератури моћи доћи до већега дјела о Штросмајеру.

И овај мој посао излази као похвала; но ја нисам ни могао друкчије: ваљало ми је истакнути главна дјела Штросмајерова — а то ми даје право тежње за истином, да га само хвалим. Штросмајер је био владика, али он је у својем владичанству постајао великим човјеком, оцем просвјете и културе хрватске,

на што је као владика радио, то је све говорило више о његовој умничкој слави него ли о слави једноставнога, обичнога владике. Није ни Штросмајер био ништа друго него човјек, но човјек, који се тек у вијековима рађа и маленим народима. У њега је било свих слабости људских, али је у њега било и врлина, какве се налазе само код умника. Њега је створило хрватско илирство, но што је гријеха у његову раду, то се има добрим дијелом одбити на наше народно развијање. Не може се рећи, да је Штросмајеров положај њега створио. Његов положај само је добро долазио, да се мисао могла претворити у дјело. Није свака његова баш увијек била једина ваљана; но то је много, што је главне институције хрватске управо он дозвао животу, и што нашнапредак долази управо из његових институција.

Штросмајер је, може се рећи, био управо од Провидности послан Хрватској. Његово доба најживљега рада бијаше кратко: од 1860.—1884. год, он завршује своју мисију. Али у том је размаку основао академију, университет, изградио дивну ђаковачку катедралу и отворио галерију слика у Загребу. Ако и није за сваки овај институт идеја никла у души Штросмајеровој — признати се мора, да је Штросмајер први приступао к извођењу идеје. У Хрватској и то много значи. Као велики културни прегалац сабираше око себе трудбенике око просвјете, па се може мирне душе рећи, да је његов вијек окупљао око себе све родољубе и научењаке, да проводе његове замисли. У ситницама се није губио.

Споменем ли, да је Штросмајер уза свој умни рад за своју домовину у најразличније циљеве поразднјелио око шест милијуна круна (динара), мислим, да ће се још боље моћи разумјети његово значење за Хрватску. У њега се нашло срца, духа, мисли и великашке, управо краљевске дарежљивости, па није никакво чудо, да је свагда, до последњега свога часа био пријатељ великих мислилаца, а одлучан противник фарисеја. Као човјек је осјећао угризања црва, али га то није могло зауставити у раду. Ако и није код куће свагда налазио оно поштовање, које је заслужио, он је у срцу носио љубав за свој народ и њему тражио да осигура мјесто у културном свијету.

Може се готово рећи, да га је Бог чувао до крајњих међа људскога вијека, да види, какви ће успјеси бити од његова рада. Деведесету је годину навршио; успјеси његова рада били су већ осигурани и он се могао преселити од нас оставивши нас сироте без оца, али са задужбинама, које ће му чувати у народу вјечни спомен.

Загреб.

Dr. Ђ. Шурмин

МАТИ

— ВЕРЕСАЕВ —

Јутрос сам ишао по улицама Старе Дрезде. У души ми је било непријатно и некако незгодно: ишао сам да гледам њу, прослављену Сикстинску Мадону: њој се сви диве, срамота је њој се не дивити: међутим, безбројни снимци, које сам ја виђао, доводили су ме у праву недоумицу, чему се ту може дивити; мени су се свиђала само два анђелчића доле. И ето, — ја сам знао, — да ћу с поштовањем стојати пред сликом, и с пажњом гледати у њу, гледати непрестано и старати се да навучем на себе подесно расположење: а пркосни ђаво ће се у души подсмевати и говорити: „ја се не стидим ничега, — не свиђа ми се, па то ти је!..“

Ушао сам у Цвингер. Велике су сале одозго до доле покривене сликама. Очи се растрче, не знаш у шта да гледаш и тражиш у каталогу спасоносне звездице, које означавају „достојно поштовања“. Ево великих врата, која воде у северну собу на углу. Пред очима затрепереше познате контуре, јасне боје одела... Она! С непријатним, готово непријатељским осећањем ушао сам у собу.

Усамљена, у великом раму, који личи на иконостас, а полази још од пода, висила је на зиду слика. С лева, с великог прозора, који је био полупокривен црвеном завесом, падала је светлост. На малом дивану и код зида седели су и стојали људи и тупо с поштовањем бленули у слику. „Другови по несрећи!“ — помислим ја, смејући се у души; али се одмах пожурим да угушим у себи тај смех и с озбиљним, посматрачким изгледом станем код зида.

И одједном, — неприметно, неосетно, — све унаоколо као да поче ишчезавати; нестаде људи и зида, нестаде украшеног иконостаса; све више се губише у магли старац Сикс и кокетна Варвара, као да су се стидели и осећали да нису потребни слици. И усред те магле јасно су се видела два лица, — младенца и матере, — и пред њиховим животом све унаоколо било је бледо и мртво... Он, скупивши усне, великим, страшно-великим и страшно-црним очима пажљиво је гледао више глава у даљину; те су очи виделе у будућности све: виделе су фарисеје, који су устали да заштите поредак, и издајицу — пријатеља, и чиновника — судију, који је прао руке, и народ, који је викао „распни га!“ Да, он је видео тим проницавим погледом како ће да стоји под трновим венцем, избраздан шибом, с лицем унакаженим увредама, као тамо кроз неколико сала на малој слици Гвидо Рени...

И поред Њега — Она, озбиљна и замишљена, с округлим, девојачким лицем, с челом замагљеним велом предосећања. Ја сам гледао, гледао, и мени се чинило — Она је жива и вео час наилази, час силази с њенога младог, милог лица... А у уму се бесмислено понављао почетак потписа, који сам доле прочитао:

„Fece Raffaello a'monaci neri...“

— Шта је то тамо доле, јаје? — питао је нечији женски глас из мртве, бледе магле.

— То је папска тиара, — одговори мушки глас.

А вео се уздизао и понова спуштао на чисто девојачко чело. И сва Она била је пуна живота, пуна љубави према животу и земљи... И ипак — она није пригрљивала сина к себи, није се старала да га заштити од будућности; она је, напротив, грудима истицала њега на сусрет тој будућности. И озбиљно, сконцетрисано њено лице је говорило! „Настала су тешка времена и ми нећемо видети радости. Али потребно је велико дело, и благо Њему, што он то дело узима на себе!“ И лице њено се светлило страхопоштовањем и поноситом гордошћу према његовом подвигу. О кад се сврши подвиг... Кад се он сврши, њено срце ће препући од материнске туге и крв ће из њега истећи. И она је знала то...

У вече сам седео на брилевској тераси. У души ми је било тако, као да се у животу десило нешто врло важно и нарочито. У ваздуху је пиркао априлски ветрић, пупољци на дрвећу су

бујали, с оне стране Елбе на нагубу обале се зеленела пролетња трава. Сунце је зашло, запад је био покривен наранџастим велом, град се огртао плавичастом маглом. По мосту преко Елбе, високо, као по ваздуху, projурио је воз, оцртавајући своју црну силуету у наранџастом фонду вечерње светлости... Ја сам седео и одједном ме обухватила светла радост, која уздиже душу, — радост и гордост за човечанство, које је умело да створи и да уздигне на висину такво материнство. И нека се у мртвој магли чују само плашљиво јецање и речи прекора, — постоји Она, постоји тамо, у ономе фантастичном четвороугаонику Цвингера, и, док она постоји, вредно је и весело живети на свету. И мени, невернику, хтело је се да се молим Њој.

Смркавало се. Ја сам ишао кроз пијацу од Августовог моста. На небу се оцртавала два црна, као почађала шиљка цркве св. Софије. Ево и њега, ћутљивог Цвингера. Његови су прозори тавни, унутра тишина, ни живе душе. И мени би чудно, — зар и у тој соби може бити мрачно, зар се Њено лице не светли?

С руског

М. Јанковићева

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Госпођа Броничова, која дотле беше већ дошла к себи, изјави, да се сад могу добити докази најпотпунији, и да ће се срце покојног пана Евстахија показати у ствари веће него што свет мисли. „Покојник је преко мере волео Линету, а такав човек не може бити рђав“. Њу, т. ј. госпођу Броничову, покаткад је потсећао на Теодора, због тога јој је толико прионуо за срце. Био је до душе каткад у толико грубљи у колико Теодор пријатнији, али су оба били честите душе, о којима ће сам Господ Бог најбоље суд изрећи.

После се окрете Линети те јој напомену да ће јој најмање узбуђење изазвати бол у слезини, те да пази да не дадне маха урођеној јој осетљивости. Осећајући да је и њега и Линету први пут сад спашла жалост Завиловски јој стаде љубити руке.

Овако расположење прекиде први Кановски, који рече, као да размишља о несталности људских ствари:

— Радознао сам шта ће госпођица Завиловскова учинити са толиким чибуцима старога Завиловскога?

И одиста стари племић имао је толику збирку лула да би

било доста за цео град, и некада је, зато што није марио за цигаре, скупљао око себе љубитеље пушења на чибук. Али брига Коповскога за лулама не би умирена, јер у тај пар Завиловском дође писмо од Полањецког којим се потврђивала вест о смрти старога, и он сам звао на погреб, а опет и зато што се и Основски са женом поче спремати да оду до Јасмјења.

Остаде на том да се сви крену у град, где ће госпође успети да покупују разне ситнице ради жаљења, а сутра дан на дан погреба да буду у Јасмјењу. Тако је и било. Завиловски оде у свој стан да однесе ствари и да припреми црнину, а после оде до Полањецких, држећи да су и они дошли од Бигјелових. Слуга му рече да је јуче био ту само господар, али је одмах отишао у Јасмјењ, близу кога је пре две недеље или најмио стан или купио кућу. Чувши то он се врати вили Основских да бар вече проведе са заручницом. У претсоби се зачуди тоновима Штраусова валцера који долажаху негде из дубине дома, а кад у најближој соби нађе на госпођицу Ратковску и поче је питати ко свира.

— Линета са господином Коповским — одговори му она.

— А зар је Коповски још ту?

— Дошао је пре четврт часа.

— А Основски!

— Нису се још вратили из града. Анета набавља тамо што треба.

Први пут осети сад Завиловски да је незадовољан са Линетом. Он је знао да јој покојни стари племић није био ни род ни помози Бог, па ипак му се учинило да ни најмање није било време згодно за свирање с Каповским у четири руке. Учинило му се да ту недостаје укуса. И госпођа Броничова која је умела читати с лица, погоди тај израз шта значи.

— Линета је била страшно узбуђена и заморена — рече, чим уђе, а њу ништа тако не узнемирује, као музика. Страшно сам се узнемирила, јер је одмах стало чупати по стомаку, у том баш и господин Коповски и ја сама рекох да одсвирају штогод.

Они одмах престадоше свирати и немили израз ишчезе са лица Коповскога. У тој је вили било за њега много свежих драгих успомена. У сумрак поче под руку са Линетом шетати по собама, и задржавајући се час овде час онде, сваког се тренутка сећао по чега год.

— Сећаш ли се — говорио је у њеном атељеу — ту си ме при сликању ухватила за чело, да ти окренем главу и тада сам те први пут цмокнуо у руку. А кад си рекла: „разговорите с тетком“ не само да сам изгубио присебност него ми стало било и дисање... Мила ти моја, драгана моја...

А она му одговори:

— А како си онда био пребледео!

— А како и да не пребледим, кад ми срце стало од узбуђења. А и пре сам те тога неограничено волео до лудила.

Госпођица Кастели подиже очи горе и мало после рече:

— Како је то све красно!

— Шта, Линето?

— Што све то почиње некако тако као каква проба, као каква игра, па се некако тек улети и клопка хоп!

Завиловски је поче притискати на груди па рече:

— Дакле клопка! Онда ја моје девојче држим и не пуштам.

После ходећи све тако под руку уђоше у велики салон. Завиловски показа на стаклена врата, па рече:

— Наш балкон и наш багрем.

Било је све мрачније и мрачније. Намештај у соби губио се у мраку. Овде онде од позлаћених рамова за слике одбијало се по нешто светлости, као какве очи да погледају у млади пар.

— Волиш ли ти мене? — упита је одједанпут Завиловски.

— Ти знаш!

— Реци: волим!

— Волим.

У тренутку је притеже силно на груди и поче говорити гласом, који се променио од силног узбуђења, које је њиме овладало:

— Ти просто немаш појма колико је среће у теби. Тако ми Бога, немаш. Ти не знаш како ја тебе волим. Живот бих дао за тебе. Цео свет бих дао за једну длаку из твоје главе! Ти си мени и свет и живот; ти си све моје! Ја бих без тебе на мах умро.

— Седимо — шапну госпођица Кастели — тако сам уморна.

Они седоше. Раменима се наслонили једно на друго, тако сакривени у мраку. Наста тренутак ћутања.

— Шта ти је, ти сав дрхтиш? — упита Линета.

Али она сама, да ли заталасана успоменама, да ли покренута његовим осећајима да ли његовом близином, стаде живље дисати, зажмуре и сама поднесе своја уста.

Дотле је Коповски у оближњој соби зевао од досаде са госпођицом Ратковском и старом Броничовом; али у тај пар се зачуше звуци оног валса, који је он мало пре свирао с Лингетом.

Кад се Завиловски вратио својој кући учинио му се његов момачки стан некако пуст и тужан, као нека циганска черга без циља, о којој ни успомена не може остати. Он помисли да му се та златна Лингета тако обавила око срца, да без ње одиста не би ни могао ни хтео живети.

Сутрадан је био погреб старога Завиловскога, и то неизмерно велика пратња. Околна имања, будући ближе граду припадала су људима јачега стања, који су лето проводили већином на страни, а са истога разлога мало је остало и познаника старога Завиловскога у граду. Али је дошла била маса сељака, која се тискала у цркви и погледала на мртвачки сандук као да се чуде, како то да тако силан богаташ, који је имао толико земље и новаца и свега на свету, како то да он сад иде у земљу као који било сиромашак од реда. Други су опет посматрали госпођицу Завиловскову која „наслеђује тако грдно имање". И, што ти је човек, не само момци, него и зрели људи, познаници старога нису се могли уздржати ни за време опела од размишљања: шта ли ће сад госпођица с тим милијунима, које јој остало за утирање суза. А било их је и таквих који су нагађали да ће и млади Завиловски бити наследник знатног дела тог имања као блиски рођак, па се питали да ли тај срећни поета, сутра можда већ милијунар, неће престати да пише стихове. И држали су с некаквим необјашњивим задовољством да ће вероватно престати.

Али је пажњу у главном обраћала госпођица Јелена. Сви су се чудили како је она подносила тај губитак, јер после очеве смрти остаде сама самцита, без ближих крвних сродника, као млади песник, па и без пријатеља, о којима се одавна престала старати. Она је ишла за сандуком са лицем које се заливало сузама, али лицем мирним, како је код ње био обичај, нешто мало само леденијим него обично, а кад се вратила с погреба, причала је о очевој смрти, као да је оно било најмање пре неколико месеци. Даме из Авеновског летњиковца нису могле појмити да из ње говори силна вера, и да јој се на основу те вере, та смрт, поред оне коју је она преживела и која је њену душу ранила, учинила истина тужном али у исто време и као неки благослов, да она изазива сузе бола, али не и сузе

очајања. И одиста стари Завиловски је умро побожно и ако нешто изненадно. Од како је дошао у Јасмјењ имао је обичај да се два пута недељно исповеда, те није био оскудан у верској утеси. Умро је с бројаницама у рукама, у својој фотељи, а прво заспао лаким сном, болова није имао никаквих, јер су га његови свакодневни напади напустили пре неколико дана, тако да му се стала појављивати нада на скоро оздрављење.

Приповедајући о том својим загушеним и монотоним гласом обрати се госпођица Јелена господину Завиловскому с речима:

— Вас је такође често спомињао. Готово на један сахат пре него што ће издахнути говорио је: ако ви дођете до Бучника, код Полањецких, да вам одмах јавимо, јер би хтео да се пошто пото види с вама. Он вас је много ценио и волео.

— Госпођице — рече Завиловски и примаче њену руку к устима — и ја га с вама оплакујем свом душом и свим срцем.

И у његову гласу као и у речима било је нечег племенитог и искренога, и очи госпођице Јелене залише се сузама, а плач госпође Броничове разлеже се тако гласно, да није било бочице са мирисима, које Линета поднесе њој под нос, она би добила нервозни напад.

Госпођица Завиловскова, и не обраћајући пажње на овај плач, стаде захваљивати Полањецкому на помоћи, коју је указао јер се он старао о свем оном што један погреб од ближњих сам по себи товари на ближњега, поред саучешћа у тузи ближњих, који кога својега изгубе. Он је пак све те ситне бриге узео на се и са услужности, а и ради тога што се користио сваком приликом да се чим било забави да би се само отарасио размишљања.

Марина није била на погребу, јер њен муж није желео да се она излаже тегобама и замору, него је место тога правила друштво госпођици Завиловсковој код куће, тешећи је, колико се то могло. Она је желела да је поведе заједно с дамама из Основсковог летњиковца у Бучинек и да је задржи ту неколико дана. Полањецки потпоможе молбу своје жене, али госпођица је имала код куће своју стару наставницу и пријатељицу, те одби уверавајући Марину да јој у Јасмјењу неће бити тако тешко, и да баш сад првих дана не би хтела да га напушта.

Зато оне опет из летњиковца Основскога, које су и иначе по наговору Шварскога намеравале да посете Полањецке, пођоше драговољно са својим познатима у Бучинек, у толико пре,

што је госпођа Броничова осећала воље да од Полањецких дозна подробније о последњим часовима старога Завиловскога. Марини је била врло занимљива госпођица Ратковска те је узе у своја кола, те се деси оно што се често у свету догађа: да ова млада жена и девојка осетише неку узајамну привлачност. У сетним очима госпођице Ратковске, у њихову изразу, у њеном лицу, „мирну“ како се изразио Швирски, било је такога нечега, по чем је госпођа Марина на први поглед познала и погодила да је то нека несмела природа, навикла да се повуче у се, али природа нежна и осетљива. С друге стране опет Ратковска се толико наслушала од младог Завиловскога о Марини (а наслушала се због тога што остале даме у летњиковцу Основских нису радо пружале ухо похвалама других) да, видећи по њеним очима заинтересованост и симпатију, на које по својој сиротињи и осамљености није била навикла, пристаде уз њу свом душом и срцем. На тај начин дођоше до Бучинка већ као добре познанице, и Швирски, који присне са Полањецким, Основским и Коповским није морао бити много проницав да погоди да ће суд Маринин о Стевки бити на њену корист.

Ипак је хтео да чује тај суд. Марина стаде показивати гостима свој нови стан, који ће постати и њихова својина, пошто се Полањецки већ био решио да купи Бучинек. Разматрали су нарочито парк, у коме су биле необично старе беле тополе. Користећи се тим прелажењем Швирски узе Марину под руку и при повратку кући, кад се друштво разишло по разним алејама, упита је навалично:

— Па, госпођо, какав је први утисак?

— Не може бити лепши. Оно мора да је особито нежно девојче! Потрудите се да је упознате.

— Ја! А нашто то? Ја ћу учинити да изађем са бојом. Зар ви мислите да нећу то учинити? Само под условом: још данас и то у Бучинку. Немам ја већ времена да расматрам и да се размишљам. У тим стварима мора човек бити ризика. Данас ћу изаћи са бојом тако, као што ту пред вама стојим.

Госпођа Полањецка се стаде смејати мислећи да се он шали, а он одговори:

— И ја се смејем, нема у том ничега тужнога. Не мари ништа што ће бити баш на дан погреба старога Завиловскога: ја нисам човек од предрасуда. Чак на против, у нечем јесам и ето верујем да ће све бити добро што пође из ваше руке.

— Али то није из моје руке. Ја сам се с њом тек упознала.

— Мени је све једно. Целога сам се својега века бојао женскиња, а ове се баш ништа не бојим! Она просто на просто не може бити незахвална срца.

— Не, и ја мислим да не може.

— А, ето, госпођо. Ако пристане целога ћу је својега века носити ту (и показа где срце стоји), а ако не прими...

— Шта онда?

— Онда ћу се затворити и неколике недеље сликаћу од рана јутра до мркла мрака. Али мислим да ће морати пристати. Поуздан сам у то да она за оног женског Петка, онога Коповскога, не мари. Она је на овом свету сама и сирота, а мени ће учинити доброчинство за које ћу јој остати захвалан целога свога века, јер сам ја у основи добар човек, па се бојим да не покварим.

Марина тек тада опази да Швирски можда говори озбиљно, те му одговори:

— Ви сте заиста добар човек, али се нећете покварити.

Он одговори врло ватрено:

— На против. Могло би се тим завршити. Према вама ћу да будем искрен. Да ли ви мислите да сам ја тако срећан, као што изгледа да сам. Верујте, да нисам. Стекао сам неки грош и славе — то је истина. Али међу људима нема човека који је пружио руку за каквим идеалним женским створењем, као ја што сам. Па шта? Нашао сам на вас, на госпођу Бигјелову, можда још две три, красне, истините, умне и чисте као суза... Допустите! Не ласкам вам, а ово што ћу за овим рећи, нећу критиковати, него само да откријем свој бол. У нашега женскиња нашао сам толико онога што се зове шик, толико простих и плитких душа, толико саможивости, толико незахвалних срдаца, толико лутака од картона, толико неискрених аспирација, да бих од тог могао да се поквари десет пута бољи човек од мене.

После мало додаде:

— Она ми се чини друкчијом: тиха, блага и врло честита. Дај Боже да је таква и у самој ствари и да ли хоће.

Дотле госпођа Броничова спопби Полањецкога без околишења па опучи говорити а очи к небу издигла.

— О, да! Он ме подсетио на моје младе године, и ако ви видите да су се наши односи били прекинули на дуже време, ипак сам му ја остала пријатељица до краја живота. Мора да

сте слушали о том... Али не! Нисте могли слушати, јер нисам нигде и никоме о том говорила., да је од мене само зависило да ја будем Јелена мати. Двапут ме тражио, и оба сам га пута одбила. Ценила сам га и волела и сувише, али ћете разумети да младост тражи друго нешто, оно што сам нашла у мојем Теодору... О, да! Једном је то било на Исхији, а други пут у Варшави. Овога је то веома болело — али шта сам му могла учинити? Кажите право?

Полањецки није имао ни најмање воље да одговара на то ни искрено ни неискрено: шта би учинио да је било на месту госпође Броничове, те рече:

— Ви сте вероватно желели да ме што питате?

— Да, да! Хтела сам вас питати о његовим последњим часовима. Јелена рече да је брзо свршио, али ви као тако близак сусед, мора да сте га погодили, можда сте упамтили шта је говорио, можда знате какви су били његови последњи смерови и мисли. Немам у том никаквог нарочитог интереса. Нема створења које би било мање лично незаинтересовано. Не знате ви Линету! Али стари ми је обећао да ће младому Завиловскому оставити своја добра у Познању. Ако није одржао обећање нека му и Господ опрости као што му и ја праштам. Истина имање не значи Бог зна шта. А и ко је дао бољи пример како се не гледа на имање, него Линета. Да није тако, она не би одбила такве партије, као што су били Јао Колимасао, или господин Канафаропулос. Ви сте зацело слушали о господину Уфињском. Он је такође тражио Линету. О, драги господине, ако је ико ишао за имањем, ми баш нисмо! Али не бих желела да моја Линета икада помисли да је штогод жртвовала, јер онако међу нама речено она ипак жртвује, а ако узмемо како остали свет цени, жртвује веома много!

На то Полањецки, како га је Бог дао жустра, а naљућен последњим речима госпође Броничове, одговори:

— Нити сам познавао маркиза Јао Калимасао, нити тога господина Канафаропулоса, али у овој ствари ове титуле звуче ми мало чудно.

Допуштам да госпођица Кастели полази за Завиловскога из љубави, али је ту искључена свака жртва. Ја сам, госпођо, човек отворен и говорим онако како мислим. Да ли је Завиловски и практичан човек, сасвим је друга ствар, али Завиловски

не зна и не пита шта доноси госпођица Кастела; ви потпуно видите шта он уза се има, баш и у том светском погледу.

— Па ја видим да ви и не знате да Кастели воде порекло од Марина Фалијера...

— Зацело, госпођо, нити сам ја то слушао до сада, нити ико живи. Рецимо да за мене и за вас такви погледи немају значаја, кад сте већ и сами рекли: како госпођица Линета чини жртву по том како то свет сматра, ја ћу бити тако слободан да вам опонирам и да вам речем како су, не говорећи о таленту Завиловскога, они једно за друго партија.

По његову гласу и лицу могло се видети: ако госпођа Броничова не би остала на том, што јој је он рекао, да је готов био да говори још отвореније; али је госпођа Броничова имала више стрела у своjем тоболцу, те одмах ичепа руку Полањецкому, протресе је јако и повика:

— Ах како сте ви добри, кад се тако силно заузимате за господина Игњата, и како вас само за то волим! Али против мене њега није потребно бранити, јер сам и ја веома заволела њега, као да ми је рођени син. Кога ја имам на овом свету до њих двоје, а ако распитујем: да ли не знате о каквом било распоређењу, које је учинио стари са имањем, то једино из љубави према Игњату. Знам да стари људи радо одлажу и одлажу, као да би се тиме могла и смрт одложити. Али, господине, смрт се не може одложити! Не, не! Само Јела неће учинити ништа са свима тим милијунима!... док Игњат!... он би могао тек раширити крила... Мени и Линети стало је пре свега до његова талента. Али кад би било што од онога.

— Шта вам ја могу рећи — одговори Полањецки. — Да је стари мислио на Игњата то је за мене ствар несумњива, а казаћу вам и зашто. На неких десетак дана пре смрти наредио је да се донесе неко старо оружје, да ми га покаже, при чем се окрете ћерци и чуо сам да јој је овако говорио: „Ово не вреди у тестаменту помињати, али после моје смрти подај то Игњату, теби на што ће“. Из тога изводим да је већ или поменуо што у завештању за Игњата, или је о том мислио. Више ништа не знам, јер га нисам ни питао. Ако буде каквог новог завештања, за дан два знаће се, а госпођица Јелена зацело га неће скрити...

— Познајете ли ви добро ту честиту Јелену? Али, да, да: ви је не можете знати као ја, а ја за њу могу јамчити. Немојте

никад преда мном посумњати у њу! Зар она да сакрије завештање! Она то никад не би учинила, господине мој!

— Будите тако добри да ми никад не приписујете мисли, које нису биле моје и којих се ја клоним. Завештање се ни у којем случају не може скрити, јер се прави пред сведоцима.

— Па ето и не може јер се прави при сведоцима. Поуздана сам у то да се не може сакрити. У осталом стари је тако волео Линету, да не би заборавио на Игњата, макар иње ради само. Он је носио на рукама, кад је била ето оволичка...

Ту госпођа намести шаку над шаком тако, да би могла показати Полањецкому колика је била онда Линета, а мало за тим додаде:

— А можда није била ни толика!

После тога вратише се осталому друштву, које свршивши прегледање парка пође на обед. Полањецки је гледао у лепо лице госпођице Кастели и помишљао да је морала бити и онда диван дете, кад је стари Завиловски носио на рукама. После се сетио покојне Литке, коју је он сам носио на рукама те ће запитати:

— Знате ли се ви одавна са покојним Завиловским?

— О, да! — одговори госпођица Кастели. — Имаће, Бога ми... четири године... Тето, колико ће бити од кад се знамо са старим Завиловским?

— О чем' ли та заљубљана главица мисли! — повика госпођа Бронилчова. — Ах, господине Полањецки, како је то срећан век, како срећно доба!

Дотле Швирски, седећи поред госпођице Ротковске, осећаше: како ће много теже ићи да испуни обећање, које је дао госпођи Марини, него што је он мислио. Сметало му је друштво а још више неки немир у срцу, те никако није могао да дође до оне слободе, којом се увек кретао. „Помисли — говорио је у себи — та ја сам већа страшљивица, него што сам замишљао!“

И некако није му ишло. Хтео је бар да припреми земљиште, а говорио је о сасвим другом чем, него што је желео. Опазио је да је у госпођице Ратковске леп врат, са неком бисерном бојом око ушију, и да јој је глас био веома звучан, али је опазио да од тога постаје још несмелији. По обеду цело друштво остаде, као у инат, заједно. Даме су биле прилично заморене од пратње, а кад један час доцније госпођа Анета изјави да је време повратку, осети да му је и криво и нешто лакше.

„Није моја кривица — помислио је — ја сам баш имао тврду намеру.“

А кад су даме већ седале у кола оно осећање лакнућа претвори се у жаљење самога себе. Помислио је на своју самоћу, да нема коме да преда ни славу, ни имање, помислио је на своје осећање према госпођици Ратковској, а нада, коју је она у њему будила, од искрене симпатије којом је према њој задахнут био од првог виђења — и у последњем тренутку се осмелио.

Он пружи руку госпођици да је води колима, па рече:

— Молио ме господин Основски да допаднем још који пут до његовог летњиковца — и врло добро! Зацело ћу доћи, али с четкама и палистром. Тако бих волео да снимим вашу главу!...

Ту прекиде тражећи начина како би наставио да дође до оног до чега му је било стало, али кад опази да му се ваља журити јер недостаје времена. Али госпођица Ратковска очевидно не навикнута да се ма ко њоме интересује запита зачуђена.

— Моју?

А Швирски живо нешто загушеним гласом рече:

— Допустите да будем ваш одјек да и ја поновим ту реч.

Госпођица Ратковска га погледа као да не разуме о чем је реч, али у тај мах је госпођа Анета позва у кола, те Швирски једва доби времена да јој стисне руку и да рече.

— До виђења!

Кола се кретоше. Разапети штитови од сунца већ скрише лице госпођице Ратковске, сликар отпрати очима кола што се удаљаваху и већ задаваше самому себи питање:

— Да ли сам се ја изразио:

Био је уверен да ће госпођица Ратковска целим путем мислити о том што јој је он рекао. Говорио је сам себи да се добро држао и да се добро користио њеним питањем. У том погледу био је задовољан собом, али му је у исто време чудно било што то он сад не осећа ни велике радости ни великога немира, и што некако тупо осећа као да му још штогод недостаје.

Учинило му се да је мало узбуђен према тако судбоносном тренутку. И замишљен се врати од капије у кућу.

Госпођи Полањецкој, која је издалека мотрила на њихово растојање гореле су уши од радозналости, али и ако јој муж у тај пар није био у соби не смеде прва запитати него Швирски то питање прочита само из њених очију, те одговори.

— Свршено, госпођо. Истина не сасвим. Није било згоде за опширнији разговор, те ми није дала одговора, не знам чак да ли ме је и разумела.

Како Марина није опазила у њему ону живост, којом је пре тога говорио и то приписивала узнемирености, хтеде га мало утешити, али то омете Полањецки, који баш тад уђе. Стаде се и Швирски праштати за полазак, али пошто хтеде прво да задовољи њену радозналост, па да иде, не осврте се на то што је ту и Полањецки, рече:

— Свакако ћу сутра бити у Основских, или ћу писати; надам се да ће одговор бити како треба.

Врло усрдно пољуби руку госпођи и убрзо је био на путу, у сивом диму од дувана и удубљен у своје мисли.

Као сликар, он се тако навикао да схвати све сликарске разнолике ситнице, које му пред очи излазе, те је то и сад чинио, али некако узгред, без нарочитог запажања као да то чини тек површином мозга.

— Па шта је, болан Швиро? — говорио је сам себи. — Шта се то с тобом дешава? Да се нисн побојао својих двадесет и пет година те не смеш да прескочиш тај ров? Зар није било оно што си певао јутрос рано. Где је твој напон? Где твоје весеље? Жениш се, разумеш ли, стара момчино? Но, најзад и то!

Али је то било узалудно његово наморавање себе самога. Онај унутарњи човек оста хладан: појмио да то што му се десило треба да је срећа, али он тога није осећао.

Стао се све више чудити. Изгледа да је учинио све са својом умешношћу и вољом. Нит је био дете, нити плашљивац нити хистеричан да не би сам знао шта хоће. Кад једном смисли да ће нешто бити добро — онда он не мења план. Госпођица Ратковска остала је нето оно умиљато чељаде, и што га не загрева сад јаче мисао: да ће она бити давно жељено његово „женче." Што се надање, које већ прелази у стварност, не претвори у радовање, него му негда у дубини душе оставио нешто као неки облачак?

— Оно што сам ја њој зборио — мислио је — могло је бити исправно, али сухо испало. Ђаво да ме носи, ако не буде било сухо, а уз то и непотпуно. Просто на просто још нисам сигуран и не осећам да је све извршено.

Ту му сликарски утисци прекидоше ток мисли. У једној оближњој пољани полегале овце, па онако у даљини, а сунцем

обасјане учинише му се на оном зеленом тлу као пламенови, сјајни и златом опточени.

— Баш су те овце нека небеска створења. Импресионости имају мало права, али, ђаво нек их носи ја се женим, — мрмљао је Швирски.

Он се врати својим мислима. Да!... Има разних тих мисли, које човек не би хтео да има, али има и осећаја, које не би хтео да окрене у изразима мисли. То је било и са Швирским. Он није заволео Ратковску, и то је био готов, прост одговор на сва питања, која је себи задавао. Он га је отуривао, колико је год могао. Није хтео признати да би узео ту девојку само зато што је имао јаку вољу да се жени. Трудио се да протумачи зашто да не осећа ствари, које су већ свршене, а то је било заваравање. Он није био заљубљен. Други су људи долазили до заљубљења само помоћу женскога, а он осећањем љубави у своме срцу хтео је доћи до жене. Други су имали божанство, па зидали за њега храм, он код готовог храма хтео је да нађе и божанство за њега, не што би осећао да му треба, него што би то тако лепо пристајало тој архитектури. И сад је познао како то да је јутрос дисао таквом топлином, а сад остаје хладан.

Његово чуђење мало помало стаде прелазити у сету. Сад је размишљао да би можда бити учињено било много боље да је, уместо да размишља о жени, уместо да прави којекакве теорије, да је просто узео прву згоднију девојку на коју наиђе, а која би му била по срцу и души. Сад је схватио да човек воли ону у коју се заљуби и не дотерује се она никаквим напред постављеним теоријама о љубави, јер се та љубав, као и деца, добивају од жене. Сећао се како му је још у Риму Полањецки причао о неком младом лекару, којега је нека обична лутка отурила, те је говорио: „Знам ја каква је она, али не могу душе своје од ње одвојити.“ То је била љубав, силна као смрт. Тај је волео!... Не зна се како и зашто му падоше на ум госпођица Кастели и Завиловски? Он се сећао како је овога лице било као с оног другог света, каквог га је виђао у вили Основских.

И опет се пробуди у њему артиста, који је услед толикогодишњег навикњавања улазио у човека и онда кад је човек мислио о стварима сасвим десете врсте. У тренутку му паде на ум госпођица Ратковска, па он сам, па лице Завиловскога и оно

што је представљао његов израз. Као нека оваплоћена халуцинација..., али још нешто... нешто још стварније.

Стресе се наједаред.

— Чудновато — помисли — то је трагична глава!

XII

Неколико дана доцније Завиловски, на позив Полањецкога, оде с овим у град. Млади песник није никако волео да напушта вилу Основских, али га је позивала госпођица Јелена, да присуствује отварању тестамента њенога оца. Он, Полањецки и заступник старога Завиловског, адвокат Конуловић оду у Јасмјењ. Кад је после два дана у писму Линети Завиловски само излио своја осећања, а ни речи није поменуо о тестаменту, госпођа Броничова, коју су ти изливи раније одушевљавали, сад тајно призна Анети: да је прво и прво такав начин писања заручници управо глуп; а друго да има „quelque chose de louche“ у таквом као нарочито удешаваном прећуткивању о тестаменту.

Истина прво је писмо било из града, а друго после доласка у Јасмјењ, али је стара тврдила да је у оба случаја ваљало да бар чекате своје надање, а ћутањем показивао је Линети да се ничему и не нада, и тако је просто врећа.

Основски је тврдио томе на супрот: да Завиловски прећуткује своја надања просто из деликатности према Линети, и стога дође између њих до мале препирке из које изађе то: да људи у опште имају сасвим наопаке појмове о логици и деликатности.

— Да и о логици: можда није ваша кривица што сте такви, али сте такви, мој Јузјо, сви ви људи!

Она не остаде да се скраси ту и после два дана нађе какав било изговор те оде у град, да се обавести о том шта је с тим тестаментом.

Враћајући се сутрадан она довезе са собом госпођу Машкову коју је нашла на станици, а која је желела да се види са „том милом госпођом Анетком“, а донесе и вест да се није нашло никакво ново завештање старога Завиловскога, и да је по оном ранијем једина наследница свега огромнога имања госпођица Јелена Завиловска. Ту је вест донело и писмо Завиловскога на трећој страни, које баш тада прими Линета, а то

је тако поразило госпођу Бронићову, да јој је долазак госпође Машкове изишао из памети.

Све је то било одиста веома чудно. Оне су се пазиле са Завиловским као с човеком који нема нигде ништа. Госпођица Кастели постала је његова заручница онда кад није било ни помена о каквим изгледима на тестаменат. То је било испрва под утицајем госпође Анете која је „подстицала жар код Кастели“ то је било под утицајем огромног утицаја који су произвеле песме Завиловскога, под утицајем његове славе: због славољубља Линетиног и госпође Бронићове, која се осећала задовољна толиким славољубљем, али која је искидана тим самим што је тај чувени Завиловски, који је обратио на се пажњу целога света, клекнуо пред никојом другом, већ баш пред Линетом. Било им је до гласа њенога: како је она могла да претпостави човеку с имовином човека који је имао само оно што има Завиловски. А кад се једном тако отисло онда и у животу са људима бива што и са стварима кад их речна матица потхвати. Сад како тако, Линета постаде заручница Завиловскога, и да није било доцније овог изгледа, нико од њих ни Линета, ни Анета ни Бронићова не би му замерили што нема ничега од наслеђа. Али је таква људска природа, зато што су никле те наде, и што су оне учиниле да Завиловски буде необично добра партија, сад кад је разгнао ветар стварности нико се није могао одупрети осећању да је обманут. Једни су се истински једили, други, као Каповски и г-ђа Машкова (која ни сама није знала зашто) осећаху потпуно задовољство што је ствар такав обрт узела, али то осећање није могао избећи чак ни такав пријатељ Завиловскога, као што је био Основски.

У последњем писму госпођици Линети Завиловски је између осталога писао и ово: „Волео бих да сам највећи богаташ овога света, само тебе ради, али шта би ми то све било без тебе. Искрено ти велим да више и не мислим о том, а знам да и ти, која по земљи не гамижеш, не желиш да се због тога толико једиш колико и ја сам. А ја савршено ништа тако ми љубави моје! Кад се овако закунем, кунем се свим што ми је најсветије, и онда ми мораш веровати. Људима прете у овом свету свакојаки недостаци, али ти се ја кунем да ти нећеш ниједан осетити. Злато моје једино, чедо моје, госпођице моја!“

Линета показа то писмо Анети, Ратковској, а кад тетка

дође и њој, њој нарочито. И ако се Завиловски није варао у њој бар у погледу тога, ипак кад се у вили Основских говорило само о том завештању, она је ћутала. Можда су јој само очи добиле онај пређашњи полусањиви изглед, можда се у углу њених уста негде купила бора кад се говорило о Завиловском, можда је увече с тетком разговарала много оштрије о том, кад би после општег опроштаја одлазила на спавање, али баш као створење „које не гамиже по емљи“ пред људима није говорила о том.

Кад Коповски оста једном на само с њом и поче разговор о том, она намести прво прст на своја уста, потом издалека према његовим устима у знак да о том не жели говора. Шта више и госпођа Бронцичова је исказивала своје разочарање врло пажљиво. Али кад није била у соби није могла одржати на устима нагомилану тугу на срцу, што је неколико пута одвело тако далеко да се умало није посвађала са Основским.

Он је био избацио из своје душе оно осећање обмане, од којега се ни сам у почетку није могао одбранити, те се старао свим силама да умањи слику катастрофе и докаже да је Игњат у опште изузетна партија, а да баш ни у финансиском погледу не стоји лоше.

— Не мислим — говорио је — да би он престао певати, кад би био наследник старога Завиловскога, али би му само управљање тако огромним имањем заузело толико времена, да би његов таленат могао од тога претрпети штете. Ви се сећате како је Хенрих осми рекао, кад је неко од великаша насрнуо на Холбајна: „Од десет сељака, кад ми прасне ћеф, направићу десет лордова, али не могу ни једнога Холбајна“, Игњат је изузетан човек. Вероваћеш ми да сам веома ценио Линету и иначе, али је она у мојим очима још више порасла од онога часа, кад сам је познао каква је према Игњату... Бити нешто у животу таквога човека то је судбина којој би многе позавиделе. Је ли, Ането?

— Разуме се — одговори госпођа Основска — да је мени најпријатније код човека који јесте нешто.

Основски јој одговори пола смејући се, пола озбиљно:

— А зар ти мислиш да мене не тишти често што једна таква жена, као што си ти, припада таквој нули, као што је господин Јосиф Основски. Али сад лека нема; што било, било. Уз то још та нула силно воли.

После се обрати госпођи Броничовој:

— А ви размислите и о том: да Завиловски има десетак петнаест тисућа рубаља, и да ће му по смрти његовога оца остати оно што је стари овом оставио. Сиромах неће бити...

Госпођа Броничова махну главом презриво:

— Па разуме се, Линета није гледала на богаство кад је пристала да буде његова. А да нам је до тога било ваљало је само да мрднемо прстом и ето нам Кемафаропулоса...

— Тетко, смилујте се! — завика смејући се госпођа Анета.

— А још све није свршено — рече Осповски. — Госпођица Јелена и онако се неће удати, те ће имање неком припасти, ако не на Игњата, а оно на његову децу — у том је цела ствар.

Видећи да госпођа Броничова још никако не диже главе, додаде:

— Но, тето, остало је у Божијој руци. Игњат од тога није ни за длаку мањи.

— Та наравно — одговори она нешто зловољно. — Наравно да то све ништа не мења. Завиловски је човек талентован, али је добио девојку преко свакога очекивања. О да, о том не може бити сумње. Разуме се да тај иметак овде не значи бозна шта, а људи и иначе веле да га је он не баш најчеститије увећао. Нека му се Господ смилује и опрости му што ме обмануо, не знам зашто... И данас смо се ја и Линета молили Богу за њега... Тешко је ту наћи се! Волела бих да није имао обичај да говори неистину, јер можда им је то породична махна; и ја и Линета више бисмо волели да нам господин Игњат и није давао на знање да ће постати његов наследник...

— Али молим, молим — прекиде је живо Осповски — он то никад није чинио!... Допустићеш, тето, да је то и сувише! Није хтео ни да им иде; сами сте га ви на то нагнали.

Али је госпођа Броничова већ узела била ђем на зуб и ништа је није могло сад зауставити, те одговори још раздраженије:

— То он теби није давао на знање, а мени јесте. Ево Линете па нека каже. Већ сам ти рекла: то на страну. Разуме се да то не мења ништа, ах ово мало реда, то није баш због тога. Ти ниси нигда био мати, те као човек, нећеш моћи да разумеш колико ми матере бриге имамо кад дајемо дете у туђе руке. Познала сам тек сад да Завиловски, покрај свих својих врлина,

има набуситу нарав... Има! Ја сам све нешто у њему слутила... А, ако је тако, то је за Линету просто смрт... И сам господин Полањецки није другог мишљења... Сам Полањецки, његов вајни пријатељ (у колико људи могу да буду пријатељи један другом) дао је на знање, да је и његов отац био такав, и да је стога сишао с ума, што може бити наследно. Знам да господин Игњат воли Линету (у колико људи могу кога истински волети) али да ли ће та љубав остати задуго? Да је он нешто мало самољив, то ми ни ти не можеш порећи (у осталом сви сте ви такви). Али немој се чудити ништа што је мене у последње време нешто страх: да моје дете падне у руке самољивца, окрутна човека и битанге...

— Ух! — повика Основски, обраћајући се својој жени — Тако ми твоје младости ово је да човеку заглуну уши! Ово је да човек полуди!

Али је изгледало да госпођа Анета овај разговор посматра као на позоришту. Она се и пређе забављала кад би се споречкала госпођа Броничова и њен муж, а сад је било куд и камо забавније, јер госпођа Броничова погледа некако сажаљиво на господина Основскога па настави:

— А уз то та сфера!... Сви ти Швирски, Полањецки, Бигјели! Сви смо ми били заслепили за тим Завиловским, али право да говоримо, да ли је то сфера погодна за Линету? Тешко! Сам је Бог направио разлику међу људима, а отуда разлике и у образовању. Ти можда то и не опажаш колико треба (људи у опште за такве ствари немају очију). Али ја ти кажем да има ту разлика које на дуго и дуго остају. Зар си ти заборавио ко је Линета, па ако би њу нешто заболело, главом би могла да плати. Помисли само, међу нама буди речено, ко су ти Полањецки, ти Швирски и све то друштво у којем се креће Завиловски и с којим он може погонити и Анету да живи.

— А с те ми тачке примамо ствар? — прекиде Основски. — Добро! Хајд и с те! Пре свега ко је био стари Завиловски, ви добро знате, бар по вашем некадањем узајамном односу. Ако је реч о сфери, имам права да кажем да смо ми сви у погледу на Полањецке прави парвени и ту смо једнаки. Ја се не плећем ни у какве родослове, али кад их ви свећом тражите, нека вам буде. Ви сте морали слушати о Швирскима да су кнежеви. Она линија, која долази од Вјелкопољских, бацила је титулу али има право на њу. Ето шта су они. А што се тиче

мене, мој зет је био свемоћним у Украјини, а откуд су Броничеви, ви лепше знате од мене. Ја нисам ни покретао то питање, али, кад смо овако сели, можемо да говоримо отворено. А ви знате и о Кастелима.

— Кастели воде порекло од Марина Фалијера — повика разјарено Броничова.

— Драга тетко, напомињем ти да смо сами.

— Али зависило је само од Линете да буде грофица Колимасао.

— „La vie parisienne!“ — одговори Основски. — Знате ли ту оперету? У њој има и адмирал од Швајцарске.

Госпођа Анета се тим жестоко забављала. Али Основском дође криво што је у својој сопственој кући додирнуо немиле успомене за госпођу Броничову, те додаде:

— Али нашто све то? Ви знате како ја Линету силно волим и како бих желео од свег срца да се она покаже згодна за тог Игњата.

Тим се сипало уље на ватру. Кад чу такву хулу, госпођа Броничова изгуби оно хладнокрвности што је још држало те повиче с новом силином:

— Линета? Да се покаже достојна Игњата? Једнога...

На срећу уђе госпођа Машкова те прекиде даљи разговор. Те ти Броничова умуче, као да јој се отсече језик, а Анета одмах стаде питати госпођу Машкову шта је с осталим друштвом и где их је оставила.

— Господин Коповски, Линета и Стевка остадоше у башти. Њих две сликају а господин Коповски је забављао нас — одговори госпођа Машкова.

— А чиме? — упита госпођа Основска.

— Разговором — и баш смо се насмејали до миле воље. Причао нам је како је неки господин Виж, знаменити хералдичар њему опет причао: како има једна породица пољска чији је грб „столове ноге“.

— Зар само једна?... — промрмља весело Основски — Коповски су зацело такви.

— А и Стевка остала у башти? — упита госпођа Анета.

— Да. Заједно нешто сликају.

— Хоћеш ли до њих.

— Па, хајд.

Али у тај мах слуга унесе писма, која господин Основски прими од њега и раздаваше.

— За Анету, за Анету! Она има силну кореспонденцију... Вама госпођо (окрете се госпођи Машковој) за тетку... а ово за Стевку... Неки познат рукопис... о сасвим познат... Ви ћете допустити да јој однесем то писмо.

— Сасвим. Иди, а ми ћемо уопште прочитати наша.

Основски узе оно писмо и пође ка стакленој башти загледајући га непрестано понављајући уз пут:

— Ама откуд ми је познат овај рукопис!.., ово као да је... Знам, виђао сам већ овај рукопис!

У стакленој башти нађе њих троје како седе под великим екземпларом рода Агит крај жута железна столића на ком је стајао каћунак. Госпођице су га прецртавале у сликарски албум. Коповски пак нешто преко обичаја ућутао на гледа преко рамена обеју госпођица у цртеж, а у устима му се пуши мирисна цигарета, коју беше извадио из скупоцене дуваљаре.

— Добар дан! — рече Основски. — Како моји каћунци? Лепи, је ли? Што ли су то неки особити цветови! Стевка, ево ти писма. Извини се господину и госпођици и прочитај, јер ми се чини да ми је познат рукопис, а никако да ми дође у памет чиј би могао то бити?

Госпођица Ратковска отвори писмо и стаде читати. Убрзо се промени у лицу, по челу јој се осу румен, па бледило, па опет румен. Основски је гледао у њу радознало, а она, кад сврши, показа му уздрхталом руком потпис:

— Ето од кога је.

— А!... учини Основски, и одједном му би све јасно.

— Могу ли те замолити на реч, две.

— Одмах, дете моје. Стојим ти на услузи — рече нешто ревносно Основски.

Изиђоше из стаклене баште.

— Нас једва једном оставише саме! — чу се наивно Коповски.

Госпођица Анета не одговори ништа него само узе са стола његову дуваљару и поче њом полако гладити по лицу. Он пак гледаше на ово дивно лице својим чудним очима, у којима се крило... Госпођица Анета је одавно знала шта јој ваља о њему мислити, за њу није било тајне у његовој беспримерној глупоћи, али ипак држање и несрављена лепота овога

глупака силан су утицај имали на ову девојку крви италијанске на пола. Свако влакно из његове браде имало је за њу неки нарочити неодољиви чар.

— Да ли ви опажате да нас од неког времена пазе као ни на кога другога — одговорио је даље Коповски.

Она се правила као да не чује него је и даље гладила своје лице дувањаром а кад је приближи чак до уста рече:

— Ала ова кожа лепо мирише! Видите само како пријатно!

Коповски узе дуваљару али је притиште на своја уста и поче полако љубити оно место што је било на њену лицу.

У тренутку настаде међ њима тајац.

— Морамо ићи одавде — рече госпођица Кастели.

Узе саксију са каћунком и хтеде је метути на степенице од стаклене баште, али то није могла учинити јер не беху водоравне.

— Допустите да ја! — рече Коповски.

— Не, не! — одговори она. — Пашће па ће се разбити.

Говорећи то она узе саксију обиђе ступњеве и оде на другу страну, где је између њих и дувара био узани пролаз, Коповски пође за њом.

Она се тамо попе на једну гомилу опека мету саксију на највиши ступањ, али кад хтеде сићи стаде се рушити она гомила опека под њеним ногама и она се стаде њијати. У томе баш тренутку Коповски који је стајао иза ње ухвати је око паса.

— Шта радите то! То није лепо! — поче она шаптати а груди јој се стадоше надимати, те њен топао дах купаше његово лице.

У место одговора он упи своје бркове у њена уста. Одједанпут, она обви своје мишице око његова врата и не дишући, несвесно стаде љубити његова уста.

Овако занесени нису ни опазили кад се Осиповски вратио кроз отворена врата сишао по мекој тли на струбе и гледао их блед у лицу као крпа од силног узбуђења.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

Хрватска јубиларна сликарска уметничка изложба у Загребу

(СВРШЕТАК)

Мирко Рачки, који је интелектуално јачи од Ковачевића, својом композицијом „На вратима смрти“ (triptychon) и цртежима пером из Божанске комедије Дантеове, дао је доказа о свом узвишеном песничком духу, о јако развијеном осећању уметника философа.

Triptychon „На вратима смрти“ је слика лепа по композицији, а узвишена по идеји. Она преставља човека који с болом у души напушта свој органски привремени живот и одлази из њега с плачем. Скрхана од туге једна људска прилика прилази вратима вечности; у страни још стоје носила покривена белим платном и жртвеник с кога се диже дим од последњег приношења жртве. Оно бело платно пуно колорита има неколико лепих тонова плавкасто-зеленкастих. У овој магловитој атмосфери обавијена фигура младог и снажног човека, правилно развијена, стоји наслоњена на вратнице, очекујући с пуно туге свој улазак у вечност духа, чија га тајанственост плаши. Пријатни Stimmung, који влада на овим сликама, ваздух пун сребрнастих, плавкастих и љубичастих тонова, показују, да Рачки влада финим уметничким осећањем, види и осећа богату колористичност вечерњег ваздуха, и да је снажан и енергичан у извођењу замисли. На левој страни triptychon-а има један веома леп акт младића, који седи на обронку замишљен, добро колористично израђен, с врло лепим тоновима вечерњег осветљења.

Поред све своје оригиналности у идеји, Рачки је, као и остали хрватски сликари сувише конвенционалан. Он је васпитан на извору западне културе, напојен идеализмом немачке, вагнеријанске и беклинске поезије која се битно разликује од наше народне словенске (јер јој корен није у народној поезији), те је и њега занела ова струја и он тамо тражи хране своме песничкоме духу.

Словени потребују велике таленте и генијалне духове, који ће бити носиоци њихових идеја и тумачи народне поезије.

Срећна је појава оваких младих идеалистичних талената у доба данашње хипер-реалистичног и декадентског идеализма, као што су Видовић, Мештровић, Рачки, који своје истините идеје, створене на поетској основици, изводе из ове свакидање реалности.

Замисао Рачког да илуструје велику класичну поему Дантеову, колосална је и пуна крепког самопоуздања и песничког полета. Цртеж је слабији и њему се може много што шта замерити.

Онај снажни, темпераментни и изврсни пленериста у својој слици „На Кордуну“ и „Пре одборске седнице“ с прве југословенске изложбе, наш стари познаник Ото Ивековић, појавио нам се сада много слабији, нешто усиљен, конвенционалан и једнолик. Необјашњено нам је, откуда код њега они слатки зеленкасти тонови баш тамо где је он био енергичнији, као на слици „На Кордуну“. На обема сликама „Крајолик-а“ осећа се опет нека разнеженост. На слици пак „Косци“ има врло лепих и енергичних тонова, ту је сунчано осветљење на пшеничном жутилу и на белим фигурама сељака-косача изведено са неколико снажних потеза врло лепо. Унутрашњост једног сеоског дома, и једног дворишта калуђерског манастира две су врло лепе слике и одличне студије; на слици „На огњишту“ веома су лепи тонови чађавих зидова и гредица. Ивековић нам је овога пута дао и три добра портрета. На једном портрету веома је лепо и пластично израђена једна округла мрко-црвена столица са сребрном табакером; она је израђена тако пластично да се чини као да излази из рама полу-фигура једног младог симпатичног човека наваљена на неукусно шарени диван, изгледа само као потребна позадина овој столици и њеној скупоценој табакери. Овако добро — право уметнички — сликану мртву природу

писмо скоро видели: само је она прогутала цео портре, који је декоративно сликан.

Чикош Бела појавио се је с веома мало и доста незнатних ствари, од којих је акварел „Данте и Матилда“ најлепши и по цртежу и по композицији и по богаству у бојама. На тој слици Данте са стене, испод које протиче речица, ословљава Матилду, која у ходу бере цвеће крај потока. Близу, па опет тако далеко, стоји песник према лепој девојци, која му прича о Беатричи. Овде је Чикош, веома срдачно, насликао једно међу најлепшим певањима Дантеовим.

Два врло добра пастела студије с природе дао нам је Мелкус Драган с много мекоте и нежности у тоновима (то двоје је пастелу и својствено) — „Предвечерје“ и „На изласку шуме“.

Клеменс Црнчић одлични сликар воде и прави уметник у сликању природе, постаје театралан и као какав драматичар иде за крупним панорамским мотивима — сценама воденог — морског кретања у слици „Пљусак“, где узбуркани таласи падају преко неких стена у пенушавим млазевима. Млазеви су сувише компактни, тешки, и пре личе на ледене свеће. Јако се осећа да је слика увеличана скица: сви они детаљи, који се на слици не могу унети због малог простора овде на слици недостају те се осећа празнина и декоративност.

Целестин Медовић поред својих одличних студија мртве природе: грожђа, воћа, рибе, сардине, јутрењег доручка и неколико портрета егзотичних Госпођица, којима под ружичастим пудером струји сок од малина и које имају харемско — бела лица и уснице од јагода, изложио је и своју велику композицију „Крунисање Владислава Напуљца“ и две композиције — скице за награду „Крштење Хрвата под краљем Томиславом“, од којих је једна добила прву награду. Код Медовића људи и жене изгледају као егзотичне биљке, без темперамента и енергије. Живот његових модела је вечити празник, оне не скидају свилу и пудер досадно позирање и званичност. На слици „Крунисање Владислава Напуљца“ најбоље је израђена лепа плавокоса краљица у белој свиленој одећи, заваљена у столици, окренута од целог свечаног чина крунисања као да се он ње ништа не тиче: и она се је, изгледа, предала уметнику, који је тако лепо нацртао елегантне линије њене грациозне фигуре и свилене материје. Сувишно детаљисање одвело је уметника од концентрисања и јединства у раду: сваки делић на слици, сваки комад мате-

рије и накита Медовић слика као слику за себе, и код њега је чињеница засебна у радњи. Овим претераним детаљисањем изгубио је Медовић оно што је на слици најважније: јединство тонова, јединство у хармонији боја, јединство у радњи, а пре свега преспективу.

Али у сликању детаља Медовић је виртуоз. У осталом, код њега уопште, у целом његовом раду, огледа се виртуозност; историског правца уметник често и несвесно упада у анахронизам, преносећи време и место историских догађаја из једног периода развића историског времена у садашњост и због тога се готово код свију на сликама осећа театралност и дилетантизам, фигуре губе своју живост а радња природност. Све то вреди и за Медовићеве историјске слике.

На скицама за конкурс све оно што није постигао у својој великој композицији и што је услед детаљисања изгубио, топлије се осећа: сликано је широко, с много више претензија, срдачније и енергичније.

Зора Прерадовић и Бранко Шеноа и овом приликом, као и на изложби у Београду представљени су с много топлине и вредноће. Од Владимира Бечића биле су две лепе слике с пријатним тоновима, „Алеја,“ и један добар interieur „У послу“. Овај последњи рад представља једну жену са шавом у руци крај прозора осветљену пријатном дневном светлошћу. У ђачком одељењу било је неколико добрих студија и скица од Бранковића.

Вајарски одељак јубиларне изложбе не може се похвалити многобројношћу излагача, бар не онолико као сликарски, а нема ни своје омладине, јер је дилетантизам код скулптуре недопуштен. Три уметника, најбољи на словенском југу и овом приликом многобројно су били заступљени. Прва огромна ствар, која при уласку у вајарско оделење скреће пажњу сваког посетиоца, то је велика група — композиција „Философија“ од Роберта Франгеша“. Лепа тема за вајање, али тешка. Није довољно унети у извођењу предмета уметност своје технике, снагу и енергију у вајању облика, површина и линија, но треба имати пре свега и проницавост духа, и топло срце. Треба бити философ. Без надахнућа и дубоких мисли дело постаје суво и празно. Оваква висока тема својствена је длета и чекића једног Родена. Нежни и осетљиви, каваљер без мане Франгеш није способан да у грубом тону изведе грубости животне борбе, да им да ни оштрог облика у великој маси. Под његовим финим

урукавиченим прстима меке форме нежних дечијих главица, финесе у форми прсију меког женског тела и младићских плећа, добијају нежан, љубаван, побожан и светитељски израз. Благост Христа Спаситеља међу децом Франгеш јединственоваја. Ону мекоту, питомост у изразима дечијих очију Франгеш је одличан анатом.

Франгешов стари философ није дубоки мислилац. Конвенционална идеја философије представљена је у фигури старца, снажна и крепка, мускулозног, анатомски добро простудираног. Дебела непробојна материја покрива више од половине фигуре. Сукнена материја „философа" подсећа нас на Зурбаранова Франциска Асиског. Круг који се креће у ваздушном — гипсаном полећју око философа, почиње с две фигуре с једним човеком и једном женом, који се обгрљени држе. Тај шар губи се идући даље у рељефе меко моделиране, техником правом уметничком.

Симболички хтео је Франгеш да представи живот и почетак борбе у сједињењу човека са женом; даље развијање и поступност шара животног: материнство; труд и рад; плодови рада; разочарење са тугом и очајањем, сломљеност духа и опадање, старост. То су симболичке слике које прелазе старцу испред његових душевних очију. Све је то уметнички моделирано, одличном техником, али без духа, без философије.

Кад је Клингер у Дрезди изложио свога Бетовена, анатомски пронтудирани акт, Роден је био у Дрезди и отишао је да види дело немачког мајстора, ћутећи он је обилазио и разгледао Бетовена. Али још више је гледао рељефе дечјих глава и фигура, које је Клингер такођер био изложио. Кад га је један од присутних упитао за мишљење, Роден је показајући на те рефеље, рекао: „Клингер је уметник; рељефи су веома лепи." За остало није ни речи рекао". Клингер је Бетовена представио као телесно добро развијеног атлета. Тиме је хтео да симболише величину вредности његове музике. И Франгеш нам је свога философа представио као атлета за то нам се он и не допада толико. Али су за то његови рељефи уметнички рађени. Са много мекоте, топлине и срдачности моделирао је она лепа тела женска и мушка, ону мајку с дететом на прсима.

Бацач камена добро представља идеју, како претерано физичко развијање често пада на рачун интелекта. То је један идијот у потпуном развитку своје снаге. „Бацач" је моделиран без замерке. С много фине француске духовитости израђен је

ражљућени Ћуран, пандан човеку идијоту. Франгешеве плакете „Четири годишња времена“ и „Исус пријатељ деце“ јединствени су уметнички радови у југо-словенској скулптури, и ако носе на себи печат конвенционалности, утицај Париза.

Оригиналнији међу својим колегама вајарима, талентиран уметник, мистичар, философ Иван Мештровић истакао се је овом приликом више но на југо-словенској изложби. Он је драги камен коме драгуљар још није, последњим чишћењем, дао сву сјајност; то је брилијант, који оригиналношћу својих идеја, својим стваралачким духом и надахнућем ствара од обичне мртве иловаче живот, који гипсаним очима даје духа и израза свога осећања. Техника којом он влада је манирирана, импресионистичка; то је техника Родена, Трубецког. Али техника је споредна ствар овде, где је дух и дубина мисли главно; где идеји ваља дати своју интелектуалност; где се уметник у иловачи индивидуално оваплоћава. У рељефу „Punctum interrogativum“ израз огорчења: велика снажна, кошчата рука човечанства грчевито је ноктима запарала стену. Оштре линије скелетних прстију, губе се у стени, правећи оштре површине форама. Моделирање је правилно и осећајно.

„Медицинарка“ и „Моје пуце“ два су потртета, у којима, поред прецизности и апсолутне тачности, преовлађује декоративност. Уметник је хтео тим својим радовима да представи душевно стање двеју жена, девојке научарке и једног младог, заљубљеног девојчета. Једна је од тих на извору науке изгубила своје идеале, и друга, пуна идеала и заљубљена, на извору је своје среће. Научарка је утонула у мисли о прошлости и будућности. Оба портрета чине на нас силан утисак. Под оном импресионистички декоративно моделираном материјом осећа се куцање двају срдаца. Лице у медецинарке има пријатних оштрих линија које му дају озбиљан израз. Као таласи бујна расута коса скрива готово застиђени израз лица младог интересантног девојчета. С много темперамента и душевне емоције моделирао је Мештровић ова два портрета. Његова брижна и нежна мајка с детенцетом на прсима одиста је леп споменик мајчиној љубави. Грчевито а опет лако држи га она голишава у своме наручју, бојећи се чисто да га не удави. Група је пуна лепих, осећајних и искрених линија и меких облика. Веома лепо и меко моделирана је коса на рељефу „Цурица“. У руци која подупире главу те младе осетљиве душе струји свежа румена крв, жилице и вене које су фино моделиране одају живот. Нај-

изразитије пак симболисао је Петровић величину мисли у „Мислиоцу“. Глава човека наслоњена на руку избраздану жилама, венама и пругама. Израз намрштеног чела, горчина у цртама око усана, исказују тешку мисао, која обара главу и најснажнијег човека. Портре Конта Уголина био би добар и за студију „Пакост“. Карактеристична глава овог господина изгледа мало више карикирана с веома много оштрина. Поред силне душевне снаге овог младог уметника и његовог јако развијеног унутарњег живота, пуног темперамента и искуства, он је песимиста. Уметност његова носи на себи расположење његовог великог духа који трпи у ропским ланцима. Мештровић је интересантан и необичан мислилац. У Бечком Сецесиону он је изложио овог лета једну необичну композицију „Timor Dei“. На гомилу женских и мушких и женских телеса, згрчених и у клупче свезаних у страху, јауку и плачу гази ногом Господ Бог без сажаљења. „Die Kunst“ донела је у својој свесци за Јули слику те необичне групе. Рука — Punctum interrogativum — и Timor Dei су изрази паћеничке душе сина земље која стење у ропству.

Портретиста Рудолф Валдец изложио је читав низ одличних портрета (биста) и неколико студија у рељефу. Портрети Др. Кршњавија, Грахора и Трнског су између његових најбољих ствари на овој изложби; они се сви одликују изврсним карактерисањем главних особина типова. Техника г. Валдеца је веома пријатна, он моделише топло, с много срдачности. Валдец, даље, у вајање уноси много од свог свежег хумора. Духовити портре критичара „Cave criticum“ изазивао је у сваког посматрача необично ведро расположење. Критичар, старац смежураног лица, с гушчијим пером за ухом, једна је лепа шала и освета најнепријатнијим лицима у друштву — критичарима. Накосни подсмевало гледа испод очију своју жртву, усне је пронично развукао, спрема се да избаци оштру примедбу, хладну и дреску. Испод „Cave Criticum“ било је исписано десет до петнаест пути „продато“; како изгледа Валдецу је „Критичар“ створио златну кпшу. Рељефи „Карађорђевићи“, портре Његовог Величанства Краља Петра и „Паја Јовановић“ познати су нам још с прве Југо-словенске Изложбе, а и слабији су радови. Плакета „Штросмајерова“ исто тако позната нам је израније. Валдец ради енергично и има темперамента, добро моделира, добро црта, а нарочито је добар као портретиста.

Надежда Петровић.

Један календарски пројекат

Познато је да се време мери поред других споредних овим главним јединицама:

1. годином, а то је време потребно земљи да се обрне једном око сунца и

2. даном, временом које употреби земља да се обрне један пут око своје осовине.

Те су јединице тако карактеристичке периодним понављањем природних појава, да се намећу и против наше воље за јединице мере и ни једна од њих не може се занемарити нити заменити другом којом вештачком јединицом.

Међу тим те две природне јединице једна од друге су независне и — што је најгоре — нису самерљиве једна другом, те се не могу једна другом тачно измерити, јер док се земља обрне један пут око сунца, она се обрне око своје осовине нешто више од 365 пута. То значи да година (тропска) има 365 дана 5 сати 48′ 46,″08 . . . или 365, 2422 . . . дана, т. ј. да година има један несрачунљив (ирационалан) број дана, који се може само приближно тачно, до на неколико децимала тачно, израчунати.

С тога је и немогућно удесити тачан календар. Наш, т. зв. јулијански (по Јулију Цезару, за чије је владе утврђен) узима да година има 365,25 = 865 ¹/₄ дана, те додаје свакој четвртој години по један дан (преступна година). Католички, т. зв. грегоријански (по папи Григорију VII, по чијој је наредби уведен у живот) узима да је година мања од наше те с тога неке наше преступне године узима као просте, те је с тога католички календар одмакао од нашег до сад за 13 дана, али се и он разликује од правог календара, те и њега треба поправљати.

У последње време ово је питање стављено на дневни ред и многи су пројекти изнесени за поправку календара, међу којима је и један из Србије, г. Максима Триковића, професора.

Ми овде износимо други, наш, који је био пролетос пред француским астрономским друштвом и потиран у Bulletin-у тога друштва у свесци за април ове године.

Тај се пројекат састоји у овоме:

Узимајући да година има 365,2422 дана тачно, без петога и даљих децимала, календар се може за 10000 година без по-

грешке утврдити. Кад се узме у обзир да историја света не обухвата још овај период времена, увидеће се да је тачност календарска осигурана за пристојну будућност.

Утврдивши тако годину као срачунљив број, на четири децимала тачан, ми смо одвојили вишак преко 360 дана у засебну недељу, са промењивим бројем дана и метнули је изван датума, а 360 дана распоредили у 12 месеци по 30 дана а месеце у 5 недеља са по 6 дана. Ово је новина, на коју би се требало навићи, али за нас Словене то ће бити враћање у предхришћанско доба, јер тада словенска недеља није ни имала седмог дана (суботе), који је примила тек са хришћанством.

Према томе година би се састојала:

1) из Нове Године, празничне недеље од	6	дана
2) из 12 месеци по 5 недеља по 6 дана .	360	„
Свега	366	дана

На тај начин гради се погрешка од 0,7578 дана сваке године или за 10000 година од 7578 дана.

Та се погрешка исправља преступним годинама овако:

1) Сваке другe године нова година траје 5 дана, што за 10000 година чини .	5000	дана
2) Сваке четврте године нова година има само 4 дана дакле за 10000 година .	2500	„
3) Сваке 200-те године нова година спада на 3 дана, а то је за 10000 година .	50	„
4) Сваке 400-те године нова година своди се на 2 дана, т. ј. за 10000 година .	25	„
и 5) Сваке године која се свршује са 2000, 4000 и 8000 нова година нема више него 1 дан, отуд за 10000 година . .	3	„
Укупно за 10000 година	7578	„

Тако поступајући 10000 година износило би без преступних	3660000	дана
са преступнима	7578	„
дакле 10000 година износе	3652422	„
или 1 година износи	365,2422	„

Као што се види нова година је променљива недеља која има редовно 6 дана као и остале, али преступних година спада на 5, 4, 3, 2 па и 1 дан. Али пошто је она изван датума, неће

утицати на њих, јер се ови могу утврдити за све месеце и године као што престављa ова таблица:

понедељак	1	7	13	19	25
уторак	2	8	14	20	26
среда	3	9	15	21	27
четвртак	4	10	16	22	28
петак	5	11	17	23	29
недеља	6	12	18	24	30

Овакав начин рачунања уштедео би историцима срачунавање недељних дана према датумима и обрнуто, те се не би морале писати расправе о томе: кога је недељнога дана била Косовска битка од 15. јуна 1389 године?

Петар А. Типа
професор.

„Једна чудновата небесна појава"

— Поводом писања под тим насловом у једном делу наше штампе о појави која је посматрана на северном небу 29. маја ове год. у вече —

Све београдско становништво било је јако узрујано посматрајући једну особену светлосну прилику на североисточном небу у вече 29. маја ове год. Исту појаву посматрали су и са дела Шумадије од Обреновца на југоисток према Аранђеловцу, по том на исток и североисток до испод Голупца. Као и при свакој необичној појави тако се и у овом случају свашта нагађало о природи њеној. Али је готово сваки, који ју је гледао био склон веровати у какав надприродни њен значај, него ли у нешто обично, у нешто што нема никакве везе са судбином људи и народâ. Што тако по неки људи верују није се чудити, кад се зна да они не разумеју своје небо ни прилике које им оно развија сваког боговетног дана и ноћи, нити су се научили посматрати га; али се човек мора насмејати „верзији", која је такође кружила оног вечера, како је то неки сигнал из Аустро-Угарске који је она пустила или да се споразуме са некима у Србији или да нас поплаши!...

Ми ћемо овде изнети право стање о тој појави, најпре како се она развијала, а по том изнети из листова астрономије она места, на којима су те појаве објашњене и утврђене. Из те целине читаоци ће онда и сами моћи видети у чему је ствар.

Та „необична“ светлосна прилика појавила се на североисточном делу неба у $8^{с}$ $56^{м}$ у вече и трајала је пуних 17 минута готово на једном истом месту. За то време прошла је у главном кроз 8 разних облика, у којима се задржавала неједнако. Међу тим мене су се вршиле лагано и непрекидно.[1]

1) У току првог минута појавила се велика светла лопта, која је за врло кратко време прелетела ка североистоку. Она је убрзо почела добијати јајаст облик и бивати све већа по обиму. Светлост је била веома јака и бела, која засењује. На кратко после тог добијала је све дугуљастији облик;

2) У току 2. минута појава је већ била сасвим дугуљаста и узана са зашиљеним врховима доле и горе и имала је правац управно према хоризонту. По средини је била најсјајнија, а по крајевима блеђа.

3) У току 3., 4. и 5. минута наступиле су осетне варијације облика. Од оне бразде, која се видела управно према хоризонту, најпре се с доње стране савила једна грана готово хоризонтално, у облику положеног писмена |____. Та хоризонтална грана имала је на предњем крају задебљање као главу, Иза те главе, с горње стране појавило се неко проширење, као надимање, које је имало облик круне.

4) У току 6. и 7. минута појава је имала облик положеног писмена ⊏ при томе доњи крак с главом дужи од горњег који је био доста слаб и нешто повијен на више, а њихова спојна црта била је мало увијена. Сјај је у опште слабији.

5) У току 8., 9. и 10. минута, појава је у главном задржала претходни облик, при чему је доњи крак био краћи, прав и без главе, а горњи више повијен на више и назад. На том савијутку са унутрашње стране видела се такође назад повијена, нешто шира грана у облику листа.

6) У току 11. и 12. минута одржавао се у главном још исти облик, при чему је доњи крак био још краћи и блеђи, а горњи се развијао у облику дужег репа са истом оном граном

[1] У идућој свесци биће изнесене слике, које представљају низ тих промена, како су их запазила поједина лица у Београду.

у облику листа. Тај део крака био је сада најсјајнији, само је сјај био блеђи, сивкаст. Спојна линија између кракова била је јако извијена налик на цик-цак линију.

7) У току 13., 14. и 15. минута појава је била у облику протегљастог облачка сиве и слабе сјајности, који је био с доње стране на једном месту мало угнут. Доња ивица тога облачка била је сјајнија, а горња блеђа и губила се постепено.

8) У току 16. и 17. минута појава је била у облику дугачке, сјајне линије, која је остала од доњег перваза поменутог облачка, онако како се види траг обичне падалице. Та се линија постепено губила, док није сасвим ишчезла.

У последња два облика појава се задржала најдуже, те ју је већина тако највише и запазила. Поменуте промене облика утврђене су на основу више исказа и цртежа разних посматрача, који су појаву гледали у разно доба њенога развоја.[1] Неки посматрачи причају да су при развоју појаве чули и неки шум, налик лету тица.

Та „необична и чудновата небесна прилика“ у самој ствари је појава једног већег метеора, који се истина не јављају тако често, али нису ни тако необични нити чудновати догађаји у астрономском свету. Мањи метеори обично се називају падалице. То су мале, врло ситне небесне прилике, које се виде ноћу како брзо заснјају на небу, пређу дужи али краћи пут, па се нагло гасе и остављају на својој путањи неки сјајан траг за још који тренутак. По њиховој привидној величини, падалице су подељене у I—VI величина, па их по томе и називају на пр. Јупитрове величине, Венерине величине и т. д. кад се виде онако крупне, као што се виде планете: Јупитер, Венера и т. д. Које су падалице веће од тих, називају се ватрене лопте или болиди. Дурбином се могу видети и мање падалице, од величине 9.—13. па и још мање.

Путања тих, тако рећи, летећих прилика изгледа нам у већини случајева као лук, као део највећег круга на небесној сфери. Из тога морамо закључити, да је видљиви део падаличине путање у главном праволинијски. Ну има падалица на чијим се путањама показују разне кривине, па чак и змијолика кретања.

[1] Целокупни развој појаве, од почетка до краја, посматрао је и саопштио ми г. Милош Милисављевић, командир пожарне чете у Београду.

Трајање тих појава је обично врло кратко; износи само који део секунде, а врло ретко се одржава 3—4 или више секунада. Иу поменути траг њихов, који се често види као светлосна бразда за по који секунад, може се одржавати и дуже, може трајати и по неколико минута, а у појединим случајевима и до 30 минута. Ти светли трагови готово никада нису исте боје као што је сам тај метеор (падалица), који је пројурио тамо. По јасним и одсечним перважима њиховим они изгледају као да су усијане цеви. Ма да се и њихова светлост гаси нагло, али ипак постепено, дешава се, да поједина места тога трага поново засијавају и гасе се. Они трагови што се виде дуже времена већином се криве или у опште сасвим измењају свој облик. При томе се често кидају и онда се издвајају поједина сјајна места, налик на светлу маглину. Помоћу јаких дурбина, који имају широко видно поље, могу се видети трагови падалица по 2—3 минута, који се голим оком виде једва кроз 5—10 секунада (Ј. Ф. Шмит). Одређено је да од падалица I величине и јачих скоро 40% остављају дуготрајни траг, а већ од падалица II величине једва нешто више од 16%—17%. По томе изгледа, да се тај видни траг јавља код највећег броја падалица, али се он слабо види због слабе му светлости. У прилог томе иде и посматрање Хумболтово, који је у току ведрих и чистих тропских ноћи код већине падалица посматрао дугачке и сјајне трагове.

Боја је падалица бела код највећег броја појава, ређе је жута, а још најређе наранџаста. Само се код сјајнијих прилика те врсте на пр. код ватрених лопти (болида) виде и друге боје, а најчешћа је жива зелена боја. Ј. Ф. Шмит је открио неку сасвим особиту врсту падалица, коју он назива „маглинастим падалицама". Те се прилике одликују посве слабом светлошћу, имају пепељасту боју, маглинасте су, али су врло великог пречника. По томе аутору на 100 падалица јављају се: 62 беле боје, 15 жутих, 14 маглинастих, 6 жућкастоцрвенкастих и 3 зелене. Те маглинасте падалице могле би чинити прелаз ка оним чудноватим небесним телима, између комета и метеора, на које је обратио пажњу тек италијански астроном Скиапарели. То су она маглинаста тела, често пута великих димензија, која се већом или мањом брзином вуку преко неба и постепено бледе, растурају се. Најлепше и најинтересантније при-

лике те врсте посматране су 22. јуна (3. јула) 1845. и 5. (17.) новембра 1882.

Падалица има од две врсте: спорадичних (случајних) и периодичних (систематских). Спорадичне или случајне падалице јављају се овде-онде сваке ноћи, вуку се у свима могућим правцима и веома се разликују међу собом по боји, трајању, изгледу и у опште по свеколикој њиховој појави. Периодичне или систематске падалице (т. зв. метеорски ројеви) на против јављају се сваке године и у исто доба са неким незнатним закашњењем или убрзањем. Оне су међу собом сличне у целокупној њиховој појави, а кад се њихови правци продуже линијама унатраг, види се, да се они секу у једној површини, која се сматра као полазно место, одакле се оне распињају на све стране (т. зв. радијациона тачка). Некима од тих метеорских ројева дати су називи звезданих слика (констелација) према којој лежи њихова радијациона тачка. Тако су познате: лириде, леониде, андромедиде и т. д. Метеорски рој што се јавља сваке године од 27. јула до 1. августа (9—14 августа) назват је перзеиде, а иначе је познат под именом „сузе св. Лаврентија“. Врло често се може опазити, да се по неких ноћи јавља много више подалица него ли што се то обично види. А. Хумболт посматрао је са својим пријатељем Бонпланом после поноћи 31. октобра (12. новембра) 1799. у Кумани (Сев. Америка) праву кишу од падалица, а тада је први пут обратио пажњу на њихову периодичност. Тада су падалице штрцале ка југу између истока и североистока на хиљаде, по сјајности су често пута превазилазиле и сјајност Венере, па су се неке сјајније виђале и на четврт сата после, пошто је Сунце изгрејало. Хумболт је прикупио извештаје о тој појави, па је нашао, да су је видели по целој Америци до Гренланда, а местимично и у Немачкој. Та се појава видела, дакле, на простору од скоро 55 милијона квадр. километара, па се на сличан начин појавила и у Европи 1 новембра (13 новембра) 1823., 1832., а у веома сјајном развоју 1833, када су је посматрали Олмстед и Палмер у Њу-Хавену. К. Литров са једним помоћником избројао је ноћу 1. (13). новембра 1838. у току од 8 сати 1002 падалице. Тиме је несумњиво утврђена периодичност тог метеорског роја. После тога је Олберс обратио пажњу на ноћи од 29—31. јула (10—12. августа) и утврдио, да су и њихове падалице периодичне. За тим су утврђене и падалице од 8—12. априла (20—24. априла) као

периодични метеорски ројеви. По томе, што све падалице периодичног роја штрцају као из једне тачке т. ј. имају заједничку радијационону тачку, изводи се, да такви метеори хиљадама и хиљадама кружe око Сунца заједничком путањом. Та њихова путања пресеца ма где Земљину путању, те онда Земља при проласку кроз пресечну тачку своје иројеве путање, одваја својом привлачном силом неку количину његових чланова.

Међу тим су доцнија испитавања, а нарочито J. Шмитова утврдила, да се оне спорадичне падалице јављају онако без реда само с тога, што оне (на пр. 2—5 на са̑т) припадају различитим радијационим тачкама. Дакле су и спорадичне падалице чланови неког метеорског роја, који је само много разређенији а растресенији него ли што су периодички ројеви.

На основи свих историских извора, нарочито кинеских, може се између осталих, нарочито рој од 24.—28. марта, 6.—10. априла) т. зв. лириде, пратити уназад до 687. године пре Христа.

Дуго времена није била објашњена појава: што су падалице неједнако распоређене према основним странама света, као ни дневне варијације њихове честоће. Ма да је још Брандес 1825. тачно уочио, да је узрок томе до комбинације кретања̑ Земље и падалица̑, на његову се теорију није обратила довољна пажња, те је ускоро и заборављена. У том смислу објаснио је појаву тек Бомпас 1857. О томе се Скиапарели у главном овако изражава:

(Свршиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Темпераменти код деце, њихова карактеристика и васпитање у кући и школи, написао Бернхард Хелвиг, а с немачког превела **Ј. Перовића — Поморишчева**; штампарија Андре Петровића у Београду 1905. стр. 96. Цена 1 динар.

Свакодневне појаве у друштвеном животу нашем сведоче нам, да је васпитање у нас још у повоју. А кад се о послу озбиљно брину народи, који су културом и духовном и материјалном много измакли од нас, онда је нама дужност, да бригу о подизању свога подмлатка удвојимо. Ни једна појава ни у друштву, ни у породици, ни у школи, која може потпомоћи васпитање или му нахудити, не сме остати неопажена. А нарочито је ово дужност књижевних и педагошких листова, који ваља да буду будни чувари и народних интереса уопште и подмлатка народнога посебице. Јер што год чинимо за омладину народну, то чинимо за себе, за будућност свога народа.

У појаве ове врсте долазе и књижице, које су намењене подизању омладине, биле оне као лектира за њу, биле као упут родитељима, учитељима и васпитачима уопште како да поступају у свом васпитном послу. И једне и друге су од неоцењене вредности, и ако се оне, на жалост, у нас читају веома мало, особито ове последње. И, доиста, рекао би човек, да родитељи и учитељи не читају нигде мање него у нас и да се с тога и књига о васпитању нигде мање и не чита и не пише него у нас. А откуда ово, нек читаоци сами погоде.

У толико нам је милија појава књижице, којој напред исписасмо натпис. Она је превод, али то не чини ништа да она читаоцу

буде исто онако корисна као и да је оригинал. Шта више превод доброга дела може да буде и кориснији од нашег оригинала.

Горње дело с пажњом смо прочитали и само га можемо препоручити читаоцима, који су научили да читају оваква дела и да мисле о ономе што раде и што опажају на деци својој. У њој ће наћи природне разлике у деце, најдубље и најбитније особине њихове, према којима морају подешавати и своје поступање ако хоће да оно не долази у опреку с природом дечјом и да доноси онога рода што га желе.

У књизи су најпре оцртана сва четири темперамента па је онда одмах показано и како се васпитају деца којега темперамента. За тим су поређени темпераменти међу собом а после овога показано је, како се они мешају, преплићу, тако, да је тешко и наћи ма који чист темперамент. Најпосле говорено је о темпераменту у самих васпитача, родитеља и учитеља, и о значају њихову у васпитном послу, па се завршује овако: „Ко је сва ова четири темперамента у подједнакој мери јединио у себи и ко према потребама уме да буде у исто време и холерик, као и меланхолик и флегматик, тај је међу васпитачима најбољи, а међу учитељима најспособнији“.

А за децу или васпитанике наше вели: „Једнострани темпераменти опасни су увек по карактер и врлину. Мешавина темперамената је неопходна (ваља: одвише потребна, реф.) Најбоље је време за ту мешавину (боље: за то мешање, реф.) младост: опхођење (боље: дружење) с осталом децом, добар избор игара и душевних занимања и религиозно образовање јесу средства за то. При тачној примени ових средстава може и дете са потпуно маркираним темпераментом постати човек, човек кога смо представили као идеал, т. ј. човек, који је сјединио у себи све темпераменте и који ће према потреби умети да исповеда радосно одушевљење сангвиника, ватру холерика, озбиљност меланхолика и мирноћу флегматика, јер:

„С добротом кад се здружи снага,
А са строгошћу кротост блага,
Тада се чује складан звук.“

(Шилер: Песма о звону)

Штампарска израда књиге је прилична. Само је штета, што је штампана у одсуству преводиочеву, те су се поткрале многе штампарске а неке и правописне грешке.

Али све оне опет неће сметати ништа, да читалац ову књижицу у сласт прочита. После нас, уверени смо, он ће се запитати: шта ја од свега свога опажам на својој деци и да ли је моје досадање поступање било правилно? И одговориће: добро је: имао сам права

што сам поступао тако и тако: и остаће у уверењу да добро ради. Или: није добро: видим, нисам имао право што сам радио тако и тако; боље овако... И онда је књига извршила своје посланство.

С тога је срдачно и препоручујемо.

1 јула — 1905. год.
Београд J. M.

Н. Вулић, Антички Споменици у Србији. Из Споменика Срп. Краљ. Академије XLII. 4°, стр. 79—99, око 27 слика и око 40 факсимила.

Ово је шеста руковет античких споменика из Србије коју издаје Dr. Н. Вулић, у друштву с неким страним научницима, или сам. Она се састоји од једно двадесет римских натписа на камену (махом надгробних и заветних — вотивних), два на металу (један на једној оловној „пломби", а други на једном бронзаном тегу), четрнаест на циглама (међу њима један курзиван), једног на земљаној ламници, затим од једног већег броја скултура (статуа, рељефа), слика на циглама и других предмета. Све ове старине обрађене су као и старине објављене у досадашњим свескама „Античких Споменика у Србији"; само је овде још за сваки споменик, осим натписа (који су издати у факсимилама, приложена фотографија или цртеж, његов. Ова збирка је драгоцен прилог за историју наше земље у римско доба, а садржи и неколико новина за науку у опште. нпр. у натпису n. 8 помиње се, по свој прилици, први пут прокуратура самих панонских (без далматинских) сребрних рудника, из натписа n. 17 а сазнајемо да је у легионима постојала, досад непозната, служба „мерача пшенице" (mensor tritici) и т. д.

Д.

БЕЛЕШКЕ[1]

РАЗНО

„Бранково Коло“ посмртни помен Јанку Веселиновићу. — Већи део „Бранковог Кола“ бр. 25/26 посвећен је сени † Јанка. На првом је месту неколико речи од уредника поводом смрти Јанкове. Затим је прештампано што су тим поводом рекле „Правда“, „Самоуправа“, „Срп. Застава“, „Одјек“, „Политика“, Новосад. „Застава“, „Браник“, „Нови Србобран“, „Трговачке Новине“ (Нови Сад), „Глас Црногорца“ и „Срп. Ријеч“. Даље се ређају чланци; „Јанкови последњи часови“ (из „Правде“), „Како је умро Јанко“ („Штампа“ и „Самоуправа“). Иза тога долазе опроштајне речи на гробу Јанкову од С. Матавуља и П. Маринковића. Затим опет чланци: „Из доба Јанкова боловања“ („Политика“), „Наш Јанко“ („Н. Лист“), па песма „† † Карде“ (Брана) и, напослетку, „од једног новинара“ „Успомене на Ј. Веселиновића“ (Беогр. Новине“).

Џиновска гробља у околини Крушевца. — Написао Рад. Васовић. (Прештампано из „Наставника“. 1905., 8⁰, стр. 3—8. Г. Васовић износи у овој расправици своје мишљење да камење на тако званим џиновским, римским, латинским, маџарским и т. д. гробљима у околини Крушевца (а јамачно и у осталој Србији?) нису надгробни споменици, но ератички (луталачки) блокови, које су на садашња места доваљали глечери.

N. Vulić, i diogmitae nella „Vita Marci“ 21, 7 — (Отисак из Rivista di Storia Antica, 1905). Писац доказује да се реч „цезар“ на једном старо-грчком натпису вероватно односи на цара Луција Вера, а не на Марка Аурелија, како се је досад мислило.

N. Vulić, Consolatio ad Liviam u. 387—8 (Отисак из Rivista di Storia Antica, 1905). — Овде се расправљају два питања: Како треба разумети два латинска стиха и где су Апули, једно дачко племе, становали.

D-r Милан Јовановић — Батут. Сељачки хлеб и задружне пећи. — Предавање држао на IX конгресу срп. земљорадничких задруга 30 авг. 1904

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

год. — (Прештампано из Рада IX конгреса). 8⁰ стр. 29. Гледаћемо да се вратимо на ову књижицу.

Ein frühchrchristliches Elfenbeinrelief im Nationalmuseum zu München. — Jnaugural — Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde... von Wladimir Petković. Halle a. S. 1905. 8⁰, стр. 83 и једна слика. — Једна озбиљна расправа.

Војничка Библиотека. — Тако ће се звати збирка радова, популарних и приступачних војницима — редовима, која ће ускоро почети излазити у издању књижаре В. Марковића. Чланке које ће В. Библиотека доносити писаће Рад. Космајац (поручник Мих. Степановић).

Невесињска буна 1874. и почетак устанка у Херцеговини 1875. године. — Рис. Т. Пророковић — Невесињац објављује да ће скоро изићи издањем Коларчеве Задужбине његово дело под горњим насловом. Оно ће имати 12 штамп. табака 8⁰, а стајаће 1·50 дин.

Извештај Српске Вел. Гимназије Карловачке — за 1904/5 (књ. 46, год. 53). Садржај неслужбеног дела: А. Ђукић, Оснивање срп. вел. гимназије карловачке. Г. Лазић, Пабирци из граматике лат. и грч. језика. М. Недељковић, Реч две о настави из географије у гимназији. Св. Коларовић, Телеграфија без жица. Реч директорова а) при освећењу гимн. заставе и б) о Светом Сави.

Цвијеће са Хума. — Пјесме Новице Ј. Николића. Књига II. Цетиње 1905, 8⁰, стр. 68. И ако се ове песме не одликују ни осећањем, ни мислима, ни језиком, ни духом, опет оне можда неће бити на одмет спромашној црногорској књижевности.

Nastavni Vjesnik. — Књ. XII, св. 4. Садржај: В. Рожић, Још некоје лоше ријечи кованице у хрв. језику. Д-р И. Касумовић, Пабирчење по Ивековић — Брозову Рјечнику хрв. јез. Ф. Мартиновић, Живот и пјесме Фрање Себастијановића, Загреб. Каноника и латин. пјесника (сврш.). М. Огризовић, Како је Емерик Павић превео Качићев Разговор угодни. М. Кузмић, Коментар Аристотеловој „Поетици" (настав.). Dr Г. Манојловић, Цариградски народ („demos") од год. 400—800 по Хр. (с особитим обзиром на његове војне силе, елементе његове и његова уставна права у овој периоди). С. Ћурчић, Елементарна теорија плиме и осјеке. А. Корлевић, Прилог за номенклатуру животиња у опсегу средњо-школ. обуке. IV дио: бескраљежњаци (evertebrata). Dr J. Голик, О сексуалном узгоју. Књижевне обзнане. Различне биљешке. Школске вијести. Из часописа.

Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество въ София. — LXVI. 3—4 свезка, 1905. Садржина: Синтактични бѣлѣжки за сѫдинението на минало дѣйствително причастие съ глагола съмъ въ новобългарския езикъ. Отъ Ю. Трифоновъ. Фонетични особности на помашкитѣ говори въ Чепинско. Отъ д-ръ Милетичъ. Допълнителенъ приносъ къмъ водорасловата флора на Рила-Планина. Отъ Ст. Петковъ. Приносъ за изучване флората на България. Отъ В. Т. Ковачевъ. Бѣлѣжка върху нови рѣдки и спорни български растения. Отъ Б. Давидовъ. Вѣсти и оцѣнки: Най-нови изслѣдвания по етнографията на гагаузитѣ отъ д-ръ Л. Милетичъ; тектониката на България, отъ А. Ишырковъ; приносъ къмъ антропологическото изучване на българитѣ, од В. Златарски; Г. Н. Златарски, Сенонскитѣ образования въ източния и от части въ централния Балканъ и на югъ отъ тога планина, разглемда

Б-въ; п. ю. Тодоровъ. Самодива, драма, разглежда А. Теодоровъ Баланъ

Задруженъ трудъ — (Мѣсечно обществено — научно списание. Редакторъ И. Н. Гюзелевъ. Год. IV, Юний. 1905. Кн. VI.) Садржај: Независимъ печатъ. Заколяване на човѣшкия организъмъ (Споредъ академика Князъ Тархановъ). Интелигенция и народъ. Отъ Б. Н. Балкански. Войската и нейната психология (наставак). Студия отъ Хр. П. Гюлмезовъ. Репетиторъ. Отъ А. Чеховъ. Писма отъ Изтокъ. Отъ Д-ръ М. Ивановичъ (наставак: превод путописа Д-р М. Јовановића „Тамо-амо по Истоку“). Погледи на Ивана. Сатира отъ Хр. П. Гюлмезовъ. Останки отъ укрѣпената линия на Римлянитѣ по дѣсния брѣгъ на Дунава — отъ Силистра до Свищовъ (крај). Отъ М. Ванковъ. Мирвана. Отъ Д. П. Русалски. Критика, хроника и разни вѣсти; Литература и живот; Прѣк8снати и непрѣк8снати занятия въ класнитѣ училища (Отъ Ц. Сталийски; реферат Д. П. Н.); Списъкъ на полученитѣ въ редакцията книги и списания; приложение: „Върху принципитѣ на човѣшкото познание.“

Песма „Ово је моја земља“ коју доносимо у овој свесци „Дела“ била је намењена „Српској Ријечи“ у Сарајеву, али ју је босанска цензура забранила.

Читаоцима

У редакцији *Дела* може се добити „Дело“ из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 36. Август, 1905. год. СВЕСКА 2.

ПОЕЗИЈА

НЕЗНАНИ ГРОБОВИ

— 1885 —

У туђинској земљи труну кости њине,
Гробове им суза братска не залева, —
Нит' их згрева сунце тужне Домовине:
Вај! У туђој груди слатко се не снева.

Њих чобанска песма никад не потреса,
Песма што ту брује изнад гробља њина,
Не! То нису звуци са наших потеса,
Меки гласи фруле са жупних долина.

Довели их младе овде из далека,
Казали им: „гин'те! Све вас слава чека
И част земљу вашу“. О, надање тапто!

И по гробљу томе док ми нога клеца,
У бескрајном болу душа тужно јеца,
И срце се пита: крв невина нашто?!

— 1905 —

О, гробови свети, растурени редом
По тој земљи лепој — земљи наших снова,
Где се црне села преплављена бедом,
И гомиле пиште без хлеба и крова, —

Зашто тако брзо у ваше дубине
Окованог робља све уздање скристе?
Неколико звезда сред загушне тмине,
Наговештај среће и Слободе чисте.

Гробови без краја, пусти и незнани,
Под травом, без крста и неопојани,
Скоро ће се свршит' започето Дело:

И сред маћедонских гора и врлети
Блисаће на сунцу (оштри) бајонети
И плотуни наши биће вам опело.

Милутин Јовановић

БРАЋА

НОВЕЛА

НАПИСАО **ПЕТАР Ј. ОДАВИЋ**

Гушећи се од суза нашли су се у загрљају.

— Тешко, тешко нама, говорио је један.

— Милане, Милане, јецао је други, тешко изговарајући и ту једину реч. И једном и другом плач и тешки уздаси нису давали ни говорити.

За то време једна стара тетка тамо у крајњој соби заклапала је очи матери њиховој, која је умирала. Њима обојици било је тешко гледати како им мајка издише и ако су обојица били људи.

Било је пред зору, новембарског дана. Време је било облачно. Црни облаци лако су се кретали на једну страну. Ситан и редак први снег полако је промицао. У граду је још све било мирно. Само гомиле чавака чуле су се око димњака и јатомице, кречући, пловиле су ваздухом. Једно слушче унезверено, погледало је испред кухињских врата ка њима, и с времена на време, полеђицом шаке брисало је сузе што су му падале низ образе.

— Јанко брате, и њу више никада нећемо видети, јецао је млађи брат.

— Мајко, драга мајко наша, кукао је други, и све више брата на груди притискивао.

Убрзаним корацима ишло је тамо, вамо, поред њих неколико старијих жена, али њима не приђе ни једна да их теши. Молила их стара тетка да их оставе да плачу. „Сузе ће им још највише олакшати“ говорила им је. „Оставите их јаднике моје“.

Из ходника где су дотле плакали нађоше се њих двојица после кратка времена у собици, што се још непрестано звала детиња соба. Седели су на миндерлуку, држали се за руке и плакали. Било их је жалосно погледати.

И кад мала деца оплакују смрт материну; кад се преплашена, у оном још инстинктивном страху, због губитка хранитеља, почну, као тичићи, прибијати једно уз друго, и стану уплакани само немо посматрати великим, отвореним очима свакога старијег који им приђе да их милује и да их теши, тешко је гледати. Као у мало ком часу смрт у тим часовима изгледа страшна и ужасна. Тешко је гледати и старе родитеље кад оплакују смрт детета свога. Има ли ичега што више потреса но суза материна? У оба та случаја и сама она помисао на слабост и једних и других изазива у сваког нормалног човека сажаљење и саучешће. И можда само зато још теже, још трагичније изгледа кад човек види одрасле, здраве, јаке људе, кад ожалошћени плачу, као што је ту био случај. Ту је туга, ако се може рећи, некако чистија, јер у оним сузама што тада теку, у оним дубоким уздасима што тада потресају ожалошћенога, нема и оног несвесног страховања за самога себе, за свој опстанак, које неминовно прати сваки слаби организам: и онај који је тек у развоју своме, и онај који је у опадању.

Јанку је тада било тридесет година, а млађем, Милану, двадесет и шест, Смрт, која их је раније чешће посећивала последњи десетак година беше их оставила на миру. Од четворо деце умрло је двоје. После њих умро је и отац. И тако су остали њих двоје с мајком, коју су још непрестано и један и други, волели детињски нежно. Изгледало је да се у обојици њима некако причврстила, да се никако није мењала још она најранија љубав њихова према мајци. Време је пролазило, они су од деце постали младићи, од младића људи, али још непрестано на само то име мајка, пред њиховим мисленим погледима стварали су се они исти благи, мирни хоризонти, као и оних дана, кад су још децом били; кад их је још по који пут, маторце мале, заспале јој у крилу онако успаване носила; кад их је још купала, и после купања преносила их у креветиће; кад им је намештала да спавају, и свакога од њих прекрштавала, и тако правећи крст на њима молила се Богу и мајци божијој да им дарује здравља и живота, и припаљивала кандилце, чија би се велика сенка полако дизала и спуштала око

читаве собе, по сва четири зида. Још у тим часовима њихове детиње груди дрхтале су слатко узбуђене од неког великог и дубоког, неког светог осећања према матери. Крај ње, и под оним крстом њеним како је све било добро и мирно! После тога ни оне најстрашније приче што су им причали момци или слушкиње нису остављале никаквога трага. На веђе сане им очи сан би се полако спуштао, и не би потрајало дуго, а њихове детиње душе љуљкане као у облачју каквом, чекале би дан да сване. Тај крст, тај благослов мајчин непрестано је лебдио над њима. Под њим су проходали, под њим су у школу пошли, под њиме расли.

Њих двоје била су прва деца. Као кроз сан Јанко се сећао онога дана кад су му рекли да је добио малога бату. Испрва га је то и чудило и бунило. Рекли су му да га је донела једна рода, а баш некако ускоро пре тога, обраћали су му пажњу на неке роде што су летиле, и већ тада су му наговештавали да ће таква једна рода и њему скоро донети или бату или сеју. И с оним познатим чуђењем у деце кад нешто не разуму, слушао је он те разговоре старијих, и кривио свој мали вратић за каквим већим птицама у лету.

После, мало по мало, па се навикао на бату. Кад му је први пут пришао гледао га је с великим интересовањем, онако малко намрштен, а после, мали бата дошао му је смешан и смешио се, и полако, сасвим полако, стављао је своју руку час на батину главу, час на ручице, час на ножице. Све је то некако друкче изгледало но код њега, и зато му је било и чудновато и смешно.

И ако је мали непрестано плакао и повијен или лежао у својој колевци, или био у мајкином наручју, Јанко је ипак у њему добио друштво. То није било увек, али је било момената кад се и с њим забављао. Кад год је на пољу било хладно, или кишовито, или ветровито, морао је остајати у соби: у двориште му нису давали. И тада кад би му већ досадило стајати на прозору и пратити оне велике људе, велике коње, велике псе што су пролазили испод њега, или би му досадило ређати војнике и правити куће од карата, он је прилазио маломе бати и на свој начин разговарао и забављао се њим. И после матере први осмејак малога брата задржао се на њему. А кад је мали доцније и ногом пошао, Јанко му је био не само друг, но и пријатељ и учитељ. Под његовим надзором Милан је правио прве чавке и капе од хартије, намештао Лиду да шени и да држи

пушку, пуштао змај, играо ораја и кликера, цртао човека и кућу, грудвао се и санкао. Што је најглавније с Јанком је и први пут ушао у свет.

Свет, то је била једна пољана недалеко од њихове куће, где је било као неко зборно место за сву децу из комшилука. Није била Бог зна како велика, али Милану, ни доцније, кад је порастао, ни само Косово поље, онако у машти, није изгледало веће, но та пољана, кад је први пут на њу наишао. Било је по подне. Већ је било деце која се играла. Он их је гледао ал' им игру није разумео. Деца су се играла, трчала, викала, свађала се како је кад било чему време. Мало даље од оног места где су играли пасли су спутани неки сакаџијски коњи. Тамо опет с друге стране, цимермани, као што се то онда звало, тесали су греде намештене на ниским, кратким ногарима, и оним црвеним, затегнутим канапом, пуцкали по греди. После је наишао пољем некакав велики пас, и кад је већ допао близу њих, идући смотрено и држећи се стране, деца се почеше бацати за њим камењем, а он, подвијена репа, у неколико опружених скокова, штуче мимо њих. То неколико слика биле су Милану најјаче импресије тога дана. Све што је видео допало му се. Испрва је само с Јанком одлазио, а доцније, кад се већ био боље познао с децом и с тамошњим приликама, одлазио је и сâм. Код куће су га због тога и грдили и тукли; али требало је само да му, онако уплаканоме, приђе Јанко и сâм уплакан, и да му у поверењу каже, како ће, кад буду други пут тамо ишли, гледати, да то мајка и не зна, и он би се и кроз сузе смешио, уживајући у томе, што ће, ето, на некакав фини начин да преваре мајку.

За оба њих могло се рећи, да су на тој пољани провели највећи део свога слободног времена док су још били у основној школи. Та им навика била је тако јака, да су мислили: нигде се на другом месту не могу тако провести као ту, одмах иза њихове куће. А пољану од њихове куће растављала је једна велики башта, у којој је било сваковрсног воћа, што су они, као и остала деца врло добро знали. Само у тој примамљивој ситуацији било је незгодно то, што је башта са свих страна била ограђена великим зидом, и што се само из причања знало, да је било и такве деце, која су чак и сам тај зид прескакала и брала воће.

Пољаном је било обично мало пролазника; мало их је ко

у њиховој игри узнемиравао. По који пут само кад би више лармали, из околних дворишта појавио би се неко старији, и препадао би их својим изненадним грдњама, па док би их само грдио они би и даље сасвим мирно продужавали своје игре и не обрћући се на њега, то је била као некаква њихова тактика; али кад би приметили да се дотични приближује, и још нарочито ако би имао какав штап у рукама, они би се, као на команду, разбеглии сваки на своју страну, држећи дотичну личност на око, како ће се убрзо затим вратити да продуже започету игру. И то је тако ишло из дана у дан читавих година. Само су се према добу године игре и забаве мењале, а они су остајили исти.

Буде тако на пример у пролеће. У оном чврстом, скоро миришљавом ваздуху, који прашина није још почела да кужи, кад све што гледаш дође ти некако свежије, светлије, оцртанијих контура, све београдске улице, сви празни плацеви, све куће, па чак и оне најстарије, бондручаре, и они најстарији, већ наерени, блатом излепљени зидови, — дођу некако млађи, новији. Па што је вредило за све крајеве вредило је и за пољану. Кад су тих дана излазили тамо, њихова стара, добро им позната пољана, изгледала им је много, много лепша. Према сунцу трава се преливала као да је местимице златом прскана. Околне баште увиле се у младо, свеже зеленило, и осећао се мирис јоргована. У корову, крај зидова и тараба тушта гуштерова. Многи бели лептирови дрхтећи споро лете ваздухом. Чује се зука мува и бубица. По неки сакаџија или таљигаш протера саку или таљиге преко пољане, како никад кроз град не тера. Видиш коњ, обична кљусина, запео из петиних жила да још једном пред смрт потрчи као што је некада, ал' бадава, видиш да не може, а кочијаш, затурио мало више капу, певуши, и, јамачно, на велико чудо кљусетово, пуцка бичем и фијуче, а што му иначе није обичај. Тамо негде преко баште такође се чује неко певушење. Више свега тога сунце благо греје. Дан одужао, тако, да већ после школе имају довољно времена да се наиграју. Кад се већ и сутон почне да хвата одлазе сваки својој кући. Њих двојица су обично пролазили кроз комшијско двориште, које је једном страном гледало на пољану а другом тамо на улицу где је њихова кућа била. Кад дођу projуре се и поиграју још мало по дворишту, а потом, већ уморни и гладни уђу, и то понајчешће прво у кујну да виде, не би ли се шта могло

и пре вечере појести. Па ту се и задрже. Ако је куварица каква добра жена што воли децу, она им и нађе какав залогај. А ако поред тога, на њихово moљакање пристане још и да им прича шта, они би је тако жудно слушали да би чак и вечеру заборавили. Ти часови имали су неке нарочите дражи за њих. Детиње им маште као да би крила добиле, односиле би их вазда у неке нове стране и крајеве. Како тада почиње већ дан да дужа, то се још лампа не пали кад они дођу с играња, и онај сумрак, само с једне стране: кроз отворе на малим, гвозденим вратима, осветљава ватра, на којој се спрема вечера, и која се рефлектира на супротном зиду. Куварица иде по кујни, спрема вечеру и прича, а они је помно, мислиш недишући, слушају. Глад их у пола прешла, и кад их после позову на вечеру њима чисто криво.

Одмах по вечери пшли су да спавају. Пре но што легну моле се Богу. Онако свучени стану под икону што је висила у углу до врата, прекрсте руке на прса и очитају о ч е н а ш. У брзо после тога мајка пали кандиоце и прилази и крсти их. Чим легну заспе. Из јутра дижу се рано. Отац већ отишао у дућан. Кад умивени и обучени изађу на поље, а оно дивна хладовина. Све двориште још у сенци. Доле у шупи шегрт цепа дрва, и некако звонкије но иначе одјекују ударци секири. На ђубришту скупиле се коке око петла, и с пуно мара чепркају и кљуцају. Матора Линда чучи пред шупом, и умиљава се око шегрта, који, и секући дрва тек грицне комад хлеба што је после доручка понео да му се нађе. Пред кућу дотрчу млекаџијска кола, и чују млекаџију где преко малих басамака иде горе. Они онда, и ако су били за доручком, иду ка кујни, и кад млекаџија саспе у суд обичну количину млека, траже му још м а л к о д а п о р а с т у, и он им, неки добар чичица, даје После се већ спреме и за школу и заједно оду. Многе дућанџије у улицама кроз које пролазе већ их знају, и често смешећи се гледају за њима. По неки их од њих чак иослови: Здраво, здраво, велики ђаци, а они погледају, па како према коме: или ће се насмешити, или и даље озбиљно продужити пут, и то полако, скоро лено корачајући, а торбице им бију по куковима. И тако из дана у дан.

Или опет за време лета. Припече сунце да је већ тешко и дисати под њим. Све то тражи хладовину. По ручку и отац и мати легну, а они двојица чим ручају ето их у двориште.

Зађу тамо, овамо, завире у шупу, у перионицу, изиђу на улицу, опет се врате, оду на таван, појуре какву мачку коју тамо нађу, а Линда, која их свуда прати, као бесомучна почне лајати под прозорчетом кроз које је мачка штукнула, и док јој они вичу: пуци, пуци, таванска се врата полако отворе, појави се куварица, и скоро шапућући наређује им, да се одмах сиђу и да не лармају, пошто отац и мајка спавају. Они полако пођу низ басамаке, па кад Линда, промичући између њихових ногу опет залаје, они се смеше и показују куварици прстом на њу, к'о веле: ето, она ларма а не ми. Тако се опет нађу на дворишту. Не потраје дуго, а горе на ходнику отвара се прозор и мајка их зове да их спреми за школу. Они пођу, отру два, три пута руке о панталоне, и пењу се уз тако зване мале басамаке, оне из дворишта што су за млађе. Мајка им каже да други пут не лармају толико и да се отац љутио, па их онда умије, мало зачешља, очисти, метне им преко рамена торбице, а они већ знају да се унутра налази и по која кифла. И поново, један поред другога полако иду ка школи, све поред кућа, као што им је мајка рекла. Кад после школе дођу кући пољубе мајку у руку и све старије редом који би се ту затекли, оставе торбице, добију по кришку хлеба, па одмах иду на пољану. Тамо већ све друштво чека. По неки бозаџија, или онај што продаје куване кукурузе или кокице, или онај с округлом таблом што на глави носи, пуном шећерлема, која на троношцу стоји поред њега, — седе негде у крају и мирно чекају на муштерију. Они играју и по који пут погледе тамо. Неки пут у сред игре застану. Пољаном се укажу каква већа деца, и међ' њима по неки с паром тикава преко рамена. Иду доле на Саву да се купају. Они их посматрају као нека ретка бића. „Знају да пливају" мисле у себи, а дани, кад ће и они умети пливати и купати се у Сави, изгледају им још тако, тако далеки. Пред вече дођу кући и тако их и сутон у дворишту затекне. Ласте се већ смириле и по неки слепи миш запишти више њих. Питају: каква је то птица, а они им кажу слепи миш. И њихове мале главе почну решавати ту загонетку: миш што има крила и још слеп. Више њих чисто сјајно небо пуно звезда. Они гледају кроз прозор и мисле где ли је то, и како то да не падну. По неки пут само поред гласова у кући прекине тишину тандркање точка на бунару. То шегрт вади воду. У томе већ дође и време спавању.

А кад стигне јесен, и почну и дању и ноћу да падају оне

ситне, хладне кише; кад се улице раскаљају, а пољаном по улоквинама барице се задрже; кад оголе дрвета по околним баштама и започне ветар да фијуче кроз димњаке и да повија мокро грање; кад се сунце као да изгуби, — тада дође крај играма ван дворишта и по пољани, и из школе право се иде кући. Дан окраћао, тек што су из школе дошли а оно већ мрак. У предсобљу и у кујни упале се лампе. Они упола озебли једва чекају да дођу. Добро су увијени, али ипак осећају неку језу. Оне доскорашње жеље за играњем и трчањем нестало. Широка мирноћа и монотонија што се спушта, као да се и на њима огледа. Нађу ма какве забаве у соби, било једној, било другој, било у кујни, тек, више им се не силази доле у двориште или на улицу. Или кад немају никакве забаве, они седну крај прозора, па гледају тамо на поље. Ако су крај прозора из дворишта, они преко баште, што је у зачељу њихова дворишта, и која се не зелени више но црни, виде један део пољане, и то баш онај којим донекле води пут, па онда неколико кућа и међ њима висок један јаблан, па онда одмах окопна брда, прво једна нижа па онда иза њих тамо једна висока, врло висока, како је то њима тада изгледало, која допиру у само небо. Поврх све те слике у једном сивкастом тону сипи ситна киша. По оном првом грању у комшијској башти много врабаца, шћућурили се и мало се крећу. На јаблану, који се лагано њиха стоји обично по која чавка сасвим мирно, и њиха се заједно с гранчицом на којој стоји, па се тек одједном отисне у сиву сумаглицу. Из димњака, којих тада као да је више но обично, бије дим, али и он, тек што се појави, скрха се, и нестане га. Пољаном по какав редак пролазник прође, било на једну, било на другу страну. Они гледају и нове импресије утискавају им се у њихове детиње душе. На свој начин осећају и они да се на пољу, да се у природи, дешава нешто велико, али нису свесни тога. И тако чепотраје дуго, а већ се и пећи почну да ложе. И одмах суморност, језовитост и нелагодност оно неколико прелазних дана, почне да се открављује. Око пећи тако је пријатно. Мајка седи за столом и ради: шије им или крпи шта, а они крај ње нађу ма шта и забављају се. Мајка им по неки пут, кад је за то расположена, онако у раду прича, а већ зна шта они највише воле, па према томе и причу удешава. Они љубопитљиви, како то само деца могу бити, по вазда је запиткују те о овоме, те о ономе. У пећи пуцка сувад; на пољу по кој

пут запишти ветар, а киша јаче запршти о прозоре. И често пута не траје дуго, а они, по неки пут само један, а по неки пут и обојица, пошто су се пре тога наместили на миндерлуку, заспали, и само им се чује правилно детиње дисање у сну.

Па кад се тако једнога дана пробуде, а оно освануо снег. Они се радују. Облаче се брже но иначе, и једва чекају да сиђу, да направе прву грудву. Грудвају се и код куће, и на улици, и у школи. А кад снег велики напада, они онда праве човека од снега и удале се па га гађају. Тоциљајке на све стране, а не далеко од куће има и једно згодно место за санкање. А недељом после подне и празником још одмах после ручка иду тамо, и тек кад се смркне враћају се кући. А буде дана кад се већ о вечерњу спусти мрак, и тада оно звоњење чисто их плаши; дође им сасвим страно, непознато, непријатно. Тад мали Милан зове Јанка да иду кући, и кад пођу све се држи за њега, а Јанко, већ маторац, не иде кући што му се иде, но што види да се Милан почиње да плаши. Неки пут опет и не удале се од куће и дворишта. На дворишту је пуно врабаца, а често слети и по која чавка, што је врло ретко у друго доба године, и они остану да их хватају. А хватали су их или испод карлице, или на зрно кукуруза, кроз које претходно провуку доста јак дугачак канап, од којег, скривени, држе други крај у руци. И ако тако у лову проведу много часова, велико је питање било хоће ли преко читаве зиме ухватити једнога врапца или неће: али ипак то њима није ништа сметало да тај лов понављају врло често. Удешавали су чак да и на лајмнам хватају штиглице и сенице, којих је у приличном броју било по жбуну у суседној башти, али ту нису никад имали среће ни колико с врапцима.

У то већ дође и Божић. И оцеви, и материце, и бадње вече, и слама, и пијукање, и полажепик, и колач здравље који отац обично искити с парама, и чесница, и силни колачи, и они пријатни моменти у кујни, кад су вредној мајки пуне руке посла, а они се, као прави пилићи, врте око ње, и тек само кљуцну час овде, час онде.

Тако је пролазило време, а они с њим расли и јачали. После су добили и трећег брата и малу сеју. С временом и једноме и другоме после оне велике љубави према игри и друштву на пољани, полако, полако с годинама све се више развијала воља за радом и школским, и у опште за књигом. У току времена

све их је више и више загревала она племенита амбиција: да не буду постидни, да буду добри, да буду међ' најбољима. Као и у осталом Јанко је и ту служио Милану за пример. Као старији ђак Јанко је упућивао Милана, а Милан је с пуно вере слушао савете његове. Он је врло добро знао како Јанко ужива добар глас међ' друговима, и поносит због тога трудио се да не заостане за њим. Развијајући се и растући заједно, непрестано један с другим, и у мислима, и у држању, и у понашању њиховом, било је много, много сличнога. Слагали су се и волели непрестано као кад су још мали били. Никада између њих није било оне заоштрености, нити какве веће свађе, као што се то обично виђа међ' браћом. Никада ни најмање злобе нити пакости једнога према другоме. Само једном, јер ипак и тога је морало бити, мали један црни облачак беше се за мало свио више њиховог чистог, братског и другарског неба.

Једнога дана, Јанко је већ тада био матурант, Милану је сасвим случајно пало руку једно Јанково писмо. Једна институтка, коју је и он врло добро познавао, писала је Јанку како га воли, како непрестано само на њега мисли, и моли га да што чешће пролази поред њихове куће. И, дотле још непробуђени осећаји љубоморе, почеше да муче још мале, дечачке груди Миланове. Сасвим нови хоризонти обреше се пред њим. Он на то дотле није још никада мислио. Оставио је поново писмо где га је и нашао тако, да је Јанко могао помислити да га није нико читао. О томе није никоме говорио, само је Јанка од тога дана по неки пут некако нарочито посматрао, и све га је нешто вукло тамо, ка њеној кући. А кад је први пут и отишао да прође мимо њене куће и кад је већ био близо, није чисто смео очи да подигне од неке срамежљивости. Веровао је да сви они тамо који га виде, знају зашто пролази туда.

Није био свестан тога али они, још скривени, они најблеђи гласови зависти према брату почели су га узнемиравати. И ако су то били сасвим нови осећаји за њега, савест га није нимало мучила, нити се и једном бар првих дана запитао: од куда у души његовој те хладноће према Јанку, које до тада, од кад зна за себе, није осетио. Њега је, онако малога, нешто мучило, нешто му беше и криво и жао на брата. Наравно, није био у стању да анализше те своје осећаје. Знао је само, да га је одмах по том изненадном открићу писма некаква сила избила из његовог дотадање обичног колосека живота мисли и осећаја, и

као вихор некакав бацила га негде у страну где дотле није никада био. Јанко је истина старији од њега, већ је матурант, младић, али ко зна: можда је Јанко још и у његовим годинама добијао писма од девојчица, само није хтео њему то да каже. И што му дотле није никада ни на ум пало, од тих дана поче и он по који пут кришом погледати девојчице кад иду у школу или из школе. А вазда је сретао једне исте, и није много прошло, а он виде, како и њега по нека девојчица погледи у исти мах кад и он њу, и како се по нека од њих чак и насмеши. Ти честп, скоро свакидањи сретаји, нису ли им зар давали права да се сматрају за неке, бар у пола познанике? Тек, та у ствари ситница, поново га је вратила Јанку какав је био и пре но што је писмо нашао. Ако је било девојака које Јанка гледају, има, ето девојчица које и њега гледају, и на њега се осмејкују. И облачка оног на њиховом чистом братском и другарском небу поново је нестало. Наравно, нити је он о томе говорио шта Јанку нити Јанко њему, али је после видео, да је то баш тако требало да буде, и да би било врло незгодно, да би се он стидео, да је и о томе говорио с Јанком.

После и са̂м је био матурант, и њему је после оног детињег срца, почело да бије младићско срце. Каквих је само ту било момената! Колико и оне најслађе чежње, онога нечег нејаснога што крила даје; колико љубави и без и једног писманцета, и без и једне речи!

Тако је време што је чинило с милијонима пре њих, чинило и с њима. Од деце беху постали младићи, од младића већ зрели људи. Јанко је свршио технику код нас и политехнику на страни, а Милан философски факултет и провео две године у Лајпцигу, и обојица су били у државној служби.

У то доба већ су били остали само њих двоје с мајком. Читава, некад тако лепа прошлост њихове куће, и оне хиљаде слика и догађаја што су се развијале у њеним зидовима, огледала се још само у њима двојица. Они су то добро знали, нарочито Јанко. Ретко је кад она запањујућа меланхолија прошлости могла наћи представника као што је он био. Најмања ситница у кући што га је опомињала на умрлога оца, брата и сестру, будила је у њему некакву дубоку, дубоку сету. Знајући колико је нежно и осетљиво срце у њихове мајке, веровао је, да више ништа не може њој разгонити тугу, што јој се, после њихове смрти свила око срца. С тога и он, а и Милан

поред њега, трудили су се, све су чинили да јој дани што мирније теку. Чим су обојица добили за чиновнике, и чим је, према томе, наступила околност, да преко читавога дана, догод су они у канцеларији, мајка остаје сама код куће, они су, пошто су се претходно договорили, уверили је, како би добро било да узму у кућу њену једну сестру од тетке, старију сироту госпођу, која је као удовица живела сама. Зашто не? Нису ли је зар они и дотле помагали: и зар би она могла излазити на крај с њеном пензијом? И мајка је, зато опет што су они тако хтели, пристала. Самим тиме, како су њих двојица мислили, било је учињено врло много: мајка неће остајати сама и имаће разговора. Та околност била је исто тако узрок што су и сами најчешће остајали код куће. Сматрали су за грех да у слободним часовима одлазе ма где, а њу да остављају. Испрва су мислили на то, а доцније тај им је начин живота ушао у навику.

Мирно као каква река и њима је живот текао без даљих потреса, утанчан и једнобојан. Многи другови њихови који су знали да они не радо излазе, долазили су к њима, нарочито кад настану јесењи дани и спусти се снег. То су и они а и мајка највише волели. Њима је требало друштва, то је мајка добро знала, и Јанко не беше још ни чиновником постао а она му је говорила, да је већ време и да се жени, и да гледа да нађе себи каквога доброг друга. Али Јанко, увек смешећи се, избегавао је и да говори о томе, наводећи да за то има још времена, и да он о томе мисли. У ствари лагао је. Ако му је који пут и пала на памет та помисао, једновремено с њом осетио би и неко страховање, бојазан да се у избору може и преварити, а то би значило загорчати мајки и последње дане: значило би убити је, и зато је решење тога питања непрестано одлагао.

Али у томе изненада као гром из ведрога неба наишла је и мајкина смрт. То је било најстрашније искушење кроз које су њихова срца, њихова велика, нежна и ретка синовља љубав имала да прође. Како се њеној смрти нису још надали, како на њу још ни мислили нису то да је у тим часовима наишао какав катаклизам који би имао читаву земљу да сруши тамо негде, у некакве поноре, и то их не би могло више преплашити.

Кад су после погреба дошли кући, одмах, на прагу још, поново су се обојица заплакали. „Она више неће никада тај праг прекорачити“ морали су обојица једновремено помислити,

а Јанко је још, погледајући онако са стране Милана помислио: „ја сам му сад све и сва“. Тога дана туга је њихова била дошла до врхунца. Сирота стара тетка чинила је све што је могла да им олакша, и то се све састојало у томе, што је непрестано око њих нешто пословала, али не говорећи ништа. Она је знала да у тим моментима речи могу имати и противжељеног дејства. Кад је било о вечери позвала их је да се мало окрепе, пошто тога читавог дана нису ништа окусили. Јанко и ако није био гладан, обрнуо се Милану и рекао му: хајд'мо да се мало прихватимо, ти си гладан.

Прва ноћ била је исто тако страшна, само како су били јако уморени, црне их мисли нису дуго мучиле: убрзо су заспали и пробудили су се доцкан изјутра. И као што је свуда више, мање, и код њих је одмах од сутра дан живот имао поћи својим неумитним током. Отишли су сваки на своју дужност, и поново се почеху низати дани, дотадањега рада и брига.

Није прошло дуго а онај сумрак, они мрачни тонови што се свише више њих о смрти материној почеше се местимице разведравати. Посао, разни смерови, нејасна будућност којој су магловитим стазама ишли у сретај, као ветар пред олују гонио је оно мрачно облачје више њих, и овде, онде, указало би се и по које парче чистога, плавог неба. „Једнога читавог нараштаја нестало је“ премишљао је Милан једном, нестало га у средини која је њима била центар читавога света; али нису ли зар они ту, да стварају нове, подмлађене, оне исте изумрле нараштаје? То је живот, и ми само треба да га разумемо“.

Јанко, рекао је брату једнога дана, ти треба да се жениш, крајње је време. Сад смо ето остали сами, и тетка је стара, ко зна шта и с њом може свакога часа бити.

— Мислио сам и ја о томе, одговорио му је Јанко, мало изненађен, пошто од смрти материне није чак ни из далека било говора о томе, само ти знаш, то баш није тако лака ствар. О томе треба доста, доста размишљати.

— Толико смо паметни и један и други, продужи Милан, да се нећемо ма како женити. Кад човек само хоће и обазре се око себе он може наћи и оно што је добро.

— Па и теби је време, додаде Јанко, мисли и ти о томе.

— Мислићу.

— Нећеш ваљда чекати да се прво ја оженим?

— На против, то би било у реду.

— Какав ред молим те, нађи ти само какву добру девојку, па да идемо да је просимо. Не знаш како ћу се ја томе радовати.

Те зиме Милан поче чешће да изостаје од куће. Одлазио је већином кућама неких својих другова и познатих породица: тражио је девојачка друштва. Пође и на забаве, и ако раније није волео да иде по забавама.

Због тога, симпатије старе тетке, која је, и ако је то крила, више волела озбиљнога и осетљивог Јанка, праву слику материну, — почеше све више прелазити на Миланову страну. Она је знала зашто је управо Милан почео посећивати друштва и забаве, и радовала се томе. Он је и с њом говорио о женидби и Јанковој и својој и њено нежно, теткино срце дрхтало је. „Још ће и унучиће дочекати“ мислила је „а каква би то тек радост била!“ Истина, на ту помисао сетила се и своје покојне сестре, и после краћег размишљања утирала је неколико суза што јој овлажише очи.

О тим својим намерама Милан није често говорио с њом, само је више пута смешећи се правио алузију на своју скору женидбу, али тетки је било и то довољно. Поче само о томе мислити. Многе је девојке познавала, а о некима које је мање знала поче распитивати, трудећи се, наравно, да никоме не падне у очи зашто се она распитује. Али, не прође дуго, а све су њене друге и пријатељице знале шта је у ствари: хоће Јанко и Милан да се жене. Тетка је тврдо веровала да ни један од њих неће ништа предузимати без њенога знања. „Не могу они знати каква је која девојка, као што то она може. Немају они тога искуства, још су млади, па се могу и преварити“.

Зато, кад би једнога јутра, те ноћи Милан је дошао доцкан са забаве, умал' што није пала од изненађења кад јој Јанко рече, да је Милан на забави верио девојку, и да ће кроз који дан ићи да је просе. Сирота тетка није могла доћи себи од изненађења. Девојку није познавала. Оца јој је само по чувењу знала. А кад јој је Јанко после рекао да познаје и девојку и њену породицу, и да је њему Милан још много раније био саопштио своју намеру, мало је требало па да се заплаче. „И један и други знају о томе, разговарају се, договарају, а њој ни речи да кажу“. Било јој је жао. Тако нешто важно у кући да се деси, а она о томе ни појма да нема. Страшно! Залуд је Јанко тешио и уверавао да то данас није ништа необично; да је Милан па-

метан и да зна шта ради; да се много њих млађих на тај начин верило, па тек после и она саопштавала својој мајки и он својима, — ништа није помогло. Тога читавог дана сирота тетка била је нерасположена. Али зато, чим се почело радити на спреми за свадбу, она заборави ту њихову непажњу. „Што би им мајка била“ мислила је, „то сад она треба да им буде“.

Одмах од тога дана у кући поче нов живот. Редовно свакога дана одлазио је Милан својој вереници, а с њим одлазио је по који пут и Јанко, а одлазила је и тетка. Њима такође почеше свакодневно долазити. На тај начин и Јанко се мало разгали. Обузе га неко расположење за које није давно знао. Миланова вереница била је и лепа и пријатна девојка, и он је заволе на свој начин. „Она ће му бити сестра као и рођена. Срце му се напуни нежношћу према њој. Што је њима и њиховој кући њихова мајка била, то ће сад она бити. Као вила каква она ће, на свој некакав начин, да оживи многе успаване традицаје из њихове прошлости. На ту помисао, и ако су били решили да Милан тражи теби стан, а он с тетком да остане у њиховој кући, реши се, да се он с тетком исели. И тек кад му је тетка казала, да су ти његови разлози и врло братски и врло паметни, али, да ће се и он сам скоро женити, и да ће после његова жена имати да оживљава прошлост и успомене на њихову кућу и мајку, он је пристао да то већ једном решено питање више не потрже.

Истог дана кад се венчао Милан је с младом отпутовао у Лајпциг. Још пре но што се кренуо радовао се што ће и с њом бити ма и неколико дана само у месту где је недавно као ђак живио. У успомене о најлепшим данима живота свога хтео је да и њу уведе.

Тога дана Јанко је први пут у кући остао сам од својих. Кад је пала ноћ и нашао се у својој соби, а у соби до његове, у Милановој соби, било све мирно, било му је тако тешко да је чак и сузе осетио. Али у исти мах тргао се. „Шта ти је“ питао је самога себе „ти си луд. Зар ти се сад први пут прилика дала, теби матором човеку, да видиш како је све пролазно?“ Трудио се да се умири. Уверавао је са̂м себе да се на против треба да радује. „Милан је срећан и ни о чем другом не мисли до о срећи својој“. Али бадава није могао. У грудима је осећао неку потајну језу. Изгледало му је да су и мрак и тишина она на пољу и око њега некако друкчији постали; да има у њима

нечега тешког, нечега што плаши, и једва је чекао да сване. Из искуства је знао да је ипак дању све некако лакше подносати.

У сличним мислима затекло га је и прво писмо, што им га је Милан с пута послао. Из свакога реда у њему, па и између редова, читао је Миланово душевно расположење. Милан је био срећан, то се јасно огледало у свакој речи његовој.

И тек што је прошло неколико дана од одласка Милановог, а он га се зажели. Читава једна половина бића његовог била је отишла с Миланом. Од првога детињства живот им је тако текао, да су тек њих двоје чинило једно, али никада дотле као тих дана није то осетио.

Онога дана кад су добили депешу да Милан с младом тога вечера стиже у Београд, био се узнемирио, постао нервозан. Време му је врло споро пролазило. Знао је да воз обично стиже око пола десет сати, па ипак кад је стигао на станицу није било више од девет. Пред сам долазак воза дошле су и Дарина мајка и сестре.

Кад већ воз уђе у станицу, он пође завирујући по колима, а с њим пође и сва она гомила што је чекала. У хитњи дође, и до последњих кола а њих не спази и пође натраг. У то угледа Милана како скочи с једних кола и како се одмах обрте и пружи руку да помогне Дари да и она сађе. Он појурн, али тамо су већ биле Дарина мајка и сестре, и пре но што је стигао до њега, док се Дара љубила са сестрама, Милана је грлила Дарина мајка. И због те ситнице њему нешто дође жао. Срце му је ударало као у мала детета, и само што рече: Милане, стави му руку на раме у моменту кад се Милан беше сагао да пољуби ташту у руку, и одмах затим загрлише се.

Са станице отишли су сви у нов стан младенаца, који је стара тетка уз припомоћ Дарине мајке и сестара спремила, и где их је она дочекала. Пошто су поседили мало разишли су се.

— Знате ли тетка, рекао је Јанко уз пут старој, да ми чисто невероватно изгледа да ће Милан одвојено живети од нас.

— Зашто, синко, одговорила му је она, то тако обично иде, навићићеш се већ.

После тога скоро до куће није ни речи проговорио. Био је замишљен. Беху га савладале неке сетне мисли, и ако им тада није ни најмање места било. Све му се представљало као да наступа на неку прекретницу. Нешто ново, непознато, отимало

се да уђе у његову дотадању мирноћу, у његов живот и да га поремети. Како, и кад, и где, није био свестан тога, али некакво непријатно осећање увлачило му се у душу.

И после тога, у том новом начину живота протицали су дани мирно а једнообразно као и дотле. Често су се састајали, често бивали заједно. Само Јанко је стално ишчекивао, да и поред неких малих, једва приметних обележаја, и виднијим знацима наступи оно нешто непознато и ново, што некакву хладноћу око себе шири, и због тога све се више повлачио у самога себе, и нарочито у своју прошлост, на коју је увек скоро с неком побожношћу помишљао. Престаде бити онако експанзиван као што је дотле био, и никоме, па ни Милану није више саопштавао разне мисли с којима се у самоћи често забављао и у пролеће кад почне природа да се буди, и у лето, јесен и зиму, кад постепено велики живот у природи почне да изумире, кад му о окна на прозорима лупа киша и ветар фијуче, и кад му ватра пуцкара у пећи, и кад ударе звона на вечерње или да огласе кога.

Крај.

ЗНАЧАЈ КУЛТУРНЕ БОРБЕ У ФРАНЦУСКОЈ

„Католицизам, то је Француска, — Француска, то је католицизам. Француз, који би урадио што против католицизма, урадио би и против величине Француске; и обратно, све што ради у интересу католицизма, то ради и у интересу Француске“.

F. Brunetière.

„... Она, Римска Црква, упиње се из петних жила, да замијени француским принципима римске принципе: а овамо пријети француским принципима, који су уједно и принципи модерног друштва а који се потпуно разликују од принципа Римске Цркве.“

Louis Havet.

Плод Велике Француске Револуције

I

Са првом искром Француске Револуције искаче и прва удружена Воља, да раскида окове сугерираних духова, што блуђаху по засталој бари опасних навика. И та удружена воља, ослободивши се испод јарма мрачних и назадних традиција, наставља борбу започету Великом Револуцијом, спасавајући индивидуе од учмалог ропства. Неустрашиво и сигурно, мало по мало, приводи се крају то велико дјело.

Након минулих сто година, након узбуркане и магловите борбе, током цијелог XIX-ог столећа, млада удружена воља,

множећи се и јачајући вољом ослобођених робова, одлучује се на важна и велика дјела.

Ова година,[1] година хиљадуидеветсточетврта, живи је свједок те моћне акције, којој је на челу егзекутиве данашње министарство Емила Комба.

Ну не треба мислити, да је тријумф младих воља достигао своју мету. Јер није лако искоријенити старе навике, које су се укорјениле, прелазећи с кољена на кољено, и заточиле разум и вољу још многих индивидуа. Али ипак, ова година даје врло видан и значајан плод тог тешког рада. Она приведе к дјелу санкционисани закон о укидању конгрегација, она пружа ловорвијенац народном учитељству, прекида везе с Ватиканом и она довршава гроб ултрамонтанској идеји.

Успјех 1904-е подмлађује дух прогреса, који ће, тако подмлађен, да настави борбу двоструком снагом и да извуче посљедње перо из старих крила мрачњачког духа.

II

Кад се укоријени неко мишљење, тешко га је угушити. А и ако се угуши, не значи, да је искоријењено. С тога је и јасно покоје назадно мњење и код појединих већих људи. С тога је и схватљива њихова борба против рушења многих мрачњачких идеја и против укидања опасних установа.

Отуда долази и мишљење академичара Ф. Бринтијера, које на челу ове расправе наведосмо. „Католицизам, рече, то је Француска, — Француска, то је католицизам. Француз, који би урадио што против католицизма, урадио би и против величине Француске; и обратно, све што ради у интересу католицизма, то ради и у интересу Француске."

О колико нелогичности и колико неистине у овим ријечима! Тим више, што се католицизам хвата народности. онда, кад хоће да ојача своју акцију. А кад му то није нужно или кад му је то немогуће, онда гњечи народност и често пута окреће копље против ње. Посљедњих деценија XVIII-ог вијека виђе многе Французе-клерикале и многе заступнике Римске Цркве у војничком табору аустриског ћесара и пруског краља.

[1] Овај чланак написан је 1904. године.

А цјелокупна историја Западне Цркве је живи свједок непријатељског расположења римске цркве наспрам националне свијести. Но тог свједока тешко назире кратки вид и тешко га схваћа затворени ум.

С тога је и разумљив аутоматски пристанак на Брантијерово мишљење многе француске душе, која се дави у мору клерикалних софизама. С тога је и схватљиво, да још има, у француском народу, приличан број присталица уз католичко-клерикалну странку, која се појављује и у лажном виду националне странке.

Националиста у Француској, значи прво католик — клерикал, онда тек Француз. — Ви нијесте Французи, са правом им довикују републиканци, ви сте Римљани. Ваш је патриотизам лажан и лабав, ми га не требамо. Наша покољења треба да су на првом мјесту патриоте и људи, а вјеру нека сваки слободно исповиједа, коју хоће; јер смо сити католицизма, који је незаконито узео монопол правде и истине, претворивши га у неправду и неистину. Сити смо католицизма, који је толико вијекова гњечио наш народ, остављајући га у мраку незнања, угушујући му политичку и економску слободу.

Француз и католик није једно исто. Патриотизам француски је антипод фанатизма католичког. Циљ католизма и циљ француски потпуно се разилазе. Католицизам тежи за универсалним господством, француски патриотизам се тог гнуша. Римска Црква је мајстор троструког јарма, под којим јечи људско биће: она убија разум и вољу, злоупотребљујући свој ауторитет; она гњечи слободу народних права, злоупотребљујући незаконите привилегије; она замотава у црно благостање народа, злоупотребљујући измамљени и отети капитал.

Римска Црква и Народ, то је крволочни тиранин и спутани роб. И она, као така, не устручава се, да, тобоже, замјењује своје принципе са принципима, који не потичу од ње. То јест, како рече Луј Хаве: „Она се упиње из петних жила, да замијени римске принципе француским принципима; а овамо, она је највећи противник француских принципа, који су принципи модерног друштва, и који се потпуно разликује од принципа Римске Цркве. Јер није то била Црква, што је створила девизу Слобода, Једнакост, — не, то је била прва Француска Револуција“.

Римска Црква није Народна Црква

Карактеристична је појава у историји Римске Цркве покушаји идентификовања католицизма са националним именом. Ти су покушаји избили и избијају у оно доба, када је немогуће, без моста, вршити мисију Римске Цркве.

Овај метод римске политике се опажа, у новије доба, и изван Француске. Тако н. пр. у српским и хрватским дијеловима Аустро-Угарске монархије настоји се, да католицизам буде идентификован са Хрватством, које је потпуно стегнуто под јармом Римске Цркве.[1] А хтјело се показати мусломанима, како хрватство није мост католицизма, како би, без страха и без колебања, преко њега, могли да прелазе. Ко познаје тајне аустријског политичког система, томе није тешко стати у крај марифетлуцима оваке руке. А коме је познат и политички систем римске пропаганде, лако ће у овим смицалицама, уочити индиректни пут његов. Пут, који врца и заобилази према стицају околности.

Неће бити згорег, да се упитамо: Од куда мисао Римској Цркви, да се хваћа идентификовања вјере са националним именом? И је ли могуће вјеровати у искреност оваких покушаја, који су опозиционa тачка циљу Римске Цркве?

Нема сумње, да је највиднији извор овог идентификовања у дјелокругу оних народа, чија црква представља националну свијест. С једне стране то, а с друге, опет, револт појединих нација римо-католичке вјере, против своје религије, наметнуше мисао Риму, да се лати (наравно, привремено), гдје буде нужно, метода идентификовања, како би се послије могло право ићи циљу.

Овај неприродни покушај или потпуно пропада или привидно успијева. Рекох, привидно, јер чим се човјек боље за-

[1] „Hrvatska je domena Klerikalisma. Nema valjda na blizu zemlje, u kojoj bi klerikalizam tako neograničeno vladao, kao u Hrvatskoj. Ta i u samoj — klerikalnom vladavinom ozloglašenoj – Španiji ima čitavih stranaka i pokreta protuklerikalnih, a klerikalizam se u njoj drži kao i svagdje svojim jedinim i najčvršćim uporištem: zaostalošću puka, jakom i moćnom organizacijom zaglupljivanja.

Види Предговор V. K. у књизи „Pogledi na klerikalizam u Hrvatskoj од Dr. Франка Поточњака.

гледа, он одмах уочи, да ту, од идентификовања нема ни говора. Фанатизам вјерски држи у чељустима националну свијест и чека час, када ће је, на један миг Римске Цркве, да прогута.

Није се ни чудити.

Уређење и прошлост Римске Цркве, њезина средства и њезин главни циљ, коме је ишла и коме иде, уништила је једном за свагда национално хришћанство. Католицизам се није брнуо за националну индивидуалност, он је њу чак и угњетавао. Римској Цркви је једна једина брига: универсална власт. А да се до тог дође, треба средстава, без обзира на њихов избор и на њихово трајање. Тако Римска црква мисли, да јој може послужити, као привремено средство, њезином циљу и име нације, спајајући га са вјерским фанатизмом.

„Нација" — то је мост, преко кога треба „вјерни" директно, а „јеретици" индиректно, да прихвате основну девизу Римске Цркве, по којој папизам представља вјечно блаженство: „Што Бог каже на небу, то папа заповиједа на земљи, — а духовна лица, то су вјесници Бога на земљи, — а духовна лица, то су вјесници Бога на небу, односно Бога на земљи, у лицу „непогрјешивог" папе. Из чега излази, да Римској Цркви није брига ни за католичку, а камо ли за националну индивидуалност. Она се служила и служи и једном и другом, као готовим или провизорним мостом, који је води њезиној девизи, што јој претходи главном циљу, циљу неограничене моћи и универсалног господства.

По тој девизи, она је и могла да формише у своме „вјерноме", не католичку, него клерикалну индивидуалност, која води слијепом фанатизму и одвратном шовинизму.

Код вјера̑, које су, по изгледу, идентификоване са народношћу, ствар друкчије стоји. Тако н. пр. православље, код нас Срба, није се могло да изметне у клерикализам, те по томе није могло ни да подвргне нашу националну индивидуалност. Ми не имађасмо опипљивог Бога на земљи, нисмо му се могли, дакле, ни клањати: у души нашој није се могла никако излећи идеја клерикализма, те по томе није се могла образовати ни клерикална индивидуалност.

Тако, Српска Црва није могла да постане теократска црква, јер њена глава не пребива у земаљском царству. Отуда је дошло, да православне чисто приону уз нашу националну индивидуалност, која је остала као вјерни носилац његов. Оно се није

развијало наобашка, него уз развитак и јачање националне индивидуалности и оно је јачало.

Отуда је дошло, да црква нашег народа одговара потпуно појму праве цркве, т. ј. појму, који означава скуп чланова Српског Народа. Потоме наша православна црква означава народну српску цркву.[1]

Као што је Српска Црква, народна црква, сасвим је јасно, да су службеници те цркве службеници чисто народни, који носе име, не православни свјештеници, но српски свјештеници, — не православне владике, но српске владике. У овој ознаци је садржан и појам православља, те с тога је и сувишан, да се спомиње.[2] Једном ријечи, службеници наше цркве, народне, српске цркве су службеници Српског Народа, коме безусловно припадају. Ма који покушај, да се одвајају од свог народа значило би издајство не само народу, него и самој народној вјери, коју он исповиједа. А таки покушаји, као и свако издајство, не носи користи, нити дотичном народу, нити његовој религији. Јер уз мршање организма, мршају и органи, уз опадање националне индивидуалности опада и вјерска.

С тога су врло тугаљиве природе сви покушаји, који се испољују, у томе правцу. Ти покушаји, нажалост, наилазе на усрдан дочек и код неких службеника наше Српске Цркве, у административном оквиру Аустро-Угарске монархије. Заслијепљени анти-хришћанском славом и господством, задахнути убитачним делом бирократске сфере, ови малодушни или кратковиди чувари Српске Цркве траже Архимедову тачку тог народног

[1] Отуда не излази, да чланови Српског Народа морају имати једну цркву, него да сви православни чланови српског народа припадају једној, српској цркви. Тако н. пр. Срби римо-католичке или мусломанске вјере, и ако припадају Српском Народу, не припадају Српској Цркви, те је код њих нужна шира ознака, него код православних Срба, ознака, у којој је назначен и појам нације и појам вјере. С тога је код њих нужно, да се испољи у ознаци и вјерски карактер, који је потпуно независан од националног карактера.

[2] На основу овога, код нас би већ требало, да се једном престане са ознакама српско-православна црква, српско-православна читаоница, српско-православни свјештеник и т. д. За цркву још би се могло и дозволити сувишном другом појму да остане, како би се јаче истакао вјерски карактер, који се у Срба, других вјера нарочито и нужно истиче. Но за школу, општину, читаоницу и т. д. које носе, по своме раду, најмање вјерски карактер, појам „православна“ и прекосувишан. По томе називи Српска Школа, Српска Општина, припадају нам jure et facto. То су свјетовне установе, које обухваћају све вјере српске народности.

монумента, да га из темеља униште. А то радећи, и не предвиђају, да након тога акта и њихов се гроб отвара.

Истина, ми би били врло наивни кад у тим покушајима не би уочили непријатељске прсте једне удружене акције, чији циљеви се не мимоилазе. И ми би били врло неискрени, кад не бисмо одобрили природни револт српске народне душе према издајству својих заступника, као и према државном политичком систему ниског егоизма. Систему, који гази природна права санкционисаног друштва. И ми бисмо учинили атентат на сами морал, на поштење и правду, кад не бисмо гнушањем осудили тај незаконити систем, што зобље енергију нашег народа, на штету његове природне и законите еволуције.

Један поглед на морал и политику Римске Цркве, с особитим обзиром на Француску

I

Докле су народносне цркве развијале и јачале националну индивидуалност својих народа, дотле је Римска Црква распаљивала само вјерски, односно клерикални осјећај, код католичких народа. Наравно, на штету националне свијести. То јест, Римска Црква, тежећи за универсалном влашћу, тровала је католичке народе фанатичким клерикализмом, који је подвргавао себи националну индивидуалност и тиме зауставио њену еволуцију.[1]

Но није то све. Римска Црква се све то више и више удаљавала и од саме науке Христове, извраћујући је својим софизмима, да би им могла послужити, као аван-гарда папизму. Хришћанство, у њезиној руци, није ништа друго, до ли маскирани клерикализам или папизам, чија дјела су прави атентат на Христову науку.

О истини овог тврђења даје нам данас вјерних и јаких доказа сама прошлост и садашњост Римске Цркве, која је пре-

[1] Карактеристична је појава, да има међу католичким народима, који и не знају за своју народност, што доказује горњу тврдњу. Тако на пр. прије окупације у Босни и Херцеговини, са развијањем католицизма, национално име бијаше посве ишчезло. На питање, које је народности, католик је кршћанин, католик или латинин. Докле, на исто питање, православни су одговарили, да су Срби. Шта више што опет доказује нашу другу тврдњу, и на питање, које је вјере, он одговара: српске вјере. —

пуна анти-хришћанских дјела. Та то је она, што, „у име Бога и Христа“ (!) остави крваве трагове у историји човјечанства, што су забиљежени под именом „Злочини Римске Цркве“.

То је безбројни низ црних успомена и неиспитани број невиних жртава пред којима би и срце највећега тиранина морало да задрхти.

Оне су живи сведоци свирепства Римске Цркве, чија Историја нам баца, и ако слабу, свјетлост на њезин анти-хришћански и нечовјечни рад.

* *
*

Морал римо-католичке вјере се изгуби у моралу клерикализма или папизма, чији му се представници крију за првобитним именом. Заступници чисто духовне установе претварају се у заступнике политичког центра у Риму. Од Христовог морала постаде клерикални морал, а од духовних корпорација настадоше бирократске дружине.

„Циљ оправдава средство“, девиза језуитског морала, постаје и девиза Римске Цркве. Но, да и та средства буду оправдана, потребита је помоћ светог писма, које се, у рукама ове „једино спасавајуће Цркве“ изметну у зборник нечувених софизама. Софизама, по којима је морално, да и син оца и мајку убија, — да брат брата усмрти, да жена мужа трује и напушта, да се скрвни постеља брачна. Но круна тог жалосног, клерикалног морала, је крађа, клевета, лаж, убијање индивидуалне и колективне свијести.

Пол Бер, професор француског Универзитета и посланик француске Народне Скупштине, је изнио, у једном свом дјелу, неке моралне принципе; од ријечи до ријечи, теолошких доктрина Римске Цркве. Он је узео само анализу језуитског „Compendium-а моралне теологије“ и нарочито „Случајеве савјести“, што су угледали свијета, под уредништвом Р. П. Рири-а, професора Моралне Теологије у Римском Колежу.[1]

Comgendium, то је теоретичка књига, раздјељена на више серија: о акцијама, свијешћу, законима, и т. д., које се односе на човјека. Casus consientiae, је низ случајева, догађаја, анегдота, у којима расправља, колико о проблемима, толико и о моралу теолошком.

[1] Paul Bert: La Morale de Jesuites, Paris. Charpeutiez. 1880, стр. 666.

О Compendium-у Пол Бер, вели: „Ова књига је све, или у најмању руку, иде за тим, да буде све: каноничко право, грађански закон, казнени закон, шта кажем ја? Трговачко право, вођење спора, — а с друге стране, опет, ту је изложена божија и човекова наука уједно. Може се мислити, да уз ову књигу која је за вријеме студије добро проучена, свршени семинарац и не носи, изван семинара доли још свој требник, катихизис и требник исповједника. Те књиге сачињавају сву његову библиотеку, било у граду или најзабаченијем селу, за коју је увјерен, да се све у њој налази, што треба да га води у његовом владању, напрам људма и у његовом односу са небом".

Па шта је казано све само у тој књизи? Кад би ми изнијели и најнезнатнији дио, морали би уступити томе све странице наше расправе.

Довољно је, да се задовољимо појединим принципима језуитског морала, што се садржавају само у тој књизи (а колико тек других има!).

Узмимо примјер, којим примордијални морал опрашта рђаво дјело, које је имало добру намјеру или није имало рђаву намјеру. Слушајмо, како га језуитски морал тумачи. „Адалберт рече у исповједи: Хтијући убити мог непријатеља Титиуса, убих мог пријатеља Кајуса. — То није гријех, вели се у језуитском моралу, јер не постоји обвеза, да се поправља несвојевољно зло; Адалберт је дакле потпуно невин.

Други принцип: „Убиство, у многим случајевима, није гријех". Јаков је убио Марка, због тога, што Марко, бивши раскошан, упропашћава своју породицу. Јаков није одговоран Марковој породици, него ју је чак и задужио, опростивши је распикуће. Јаков је дакле невин.

Стотинама таких и још много одвратнијих примјера је изнесено у споменутој књизи, примјера — којима се потпомажу и одобравају најужаснија и најодвратнија дјела.

Теорија крађе и теорија клевете је стара теорија језуитског морала. Нетолеранција, у најдивнијем степену, заузимље видно мјесто у језуитском моралу, као и отимање туђег добра, и туђе дјеце, како би могли испунити крило Римске Цркве. Држати у узди владаре и власти, а у ропству народе, то је доктрина, на коју се нарочито осврће језуитска моралка. Продавање робова и мучење „дивљака", као и насилно или потајно употребљавање туђег иметка, се препоручује од стране ових

светих отаца. Непокорност дјеце напрам родитеља, што се тиче прелаза у крило једино спасавајуће, Бог награђује — по њиховој моралци. Зеленаштво и каишарење, у највећем степену, лаж и лажна свједочанства, најужасније казне за „јеретичке књиге“ и писце тих књига — треба да постигне, по моралу језуита. Жена, по њима, није створена ни за што, до ли за рађање. С тога, не треба имати никаква обзира напрам њеним осјећајима. Гдје само треба, изобличавајте је, веле Језуити својим агентима. У њиховим очима и љубав и стид, и част и понос човјека нијесу ништа. Они гледају у пољупцима оца и кћери, брата и сестре, мајке и унука, потајне намјере животињске похоте!

„У колико ови „свети оци“ не знаду, што је љубав и стид, тим мање полажу на њежност, човјеково достојанство, на грађанску дужност и на љубав домовине „они не знаду ни за име ових, тако дубоких и племенитих осјећаја“, како рече Пол Бер.

„Ви нећете наћи ни једне од ових ријечи у Моралу Језуита. Све што дјелује, да закуца срце хуманитета, оставља га хладна, као стијену. Не говорите му ништа о Прогресу, братству, слободи, нади; он то не разумије.“

Задана ријеч! — Моралка језуитска је не познаје. Крива заклетва — језуитски морал је нарочито препоручује.

„Тако н. пр., вели се у њиховој моралци, пошто ријеч g a l l u s, на латинском, може значити и к о к о т, и Ф р а н ц у з, ако ме буду питали, да ли сам убио Француза, ја ћу рећи, на овом језику, да нијесам, мислећи на „кокота“!

„Исто тако ријеч e s s e значи, на латински б и т и и ј е с т и. Ако ме се дакле буде питало, да ли је Титус код куће, ја ћу одговорити, н е, мислећи, да не једе“.

„Ни мало се не гријеши против правде, веле Језути, и накнада није обавезна, ако се прими новац од некога, у сврху, да се неко има убити, ударити или да се неком ма што учини, кад се то тиче правде(!)“.

„Да ли може један син, пита се, у језуитској моралци, да жели смрт своме оцу, како би могао наслиједити његово имање? И да ли мајка може жалити смрт своје кћери, како би се могла опростити бриге око ње, у колико се тиче хране и мираза?

„Наравно“, одговара језуитски морал, „јер, у том случају, ви се не веселите због зла другијех, него због њиховог имања“.

У Compendium-у часног оца Мулеа,[1] налазимо ово:

„Сумња се, да ли је допуштено убити човјека, који се хоће да докопа свјетовног имања од велике вриједности, које му међутим није нужно за његов живот?“

„Потврдно мишљење изгледа врло вјероватно“.

„Ако неко налази уживање у односима с удатом женом, не с тога, што је то удата жена, но због тога, што је лијепа, то уживање није у том случају злочин преступа“.

Оваке и још, куд и камо одвратније принципе, препоручују свети оци у самим школским књигама и у књигама уопште за дјецу.

У колико је год морал уткан у педагогију, у толико и језуиски морал је садржан у њиховој опасној педагогији. Принципи њиховог морала су уједно и принципи њихове педагошке доктрине. „Главни принципи језуитске доктрине, вели Габриел Компере, су и потпуној противности са нашим модерним идејама. Слијепа покорност, лишавање сваке слободе и сваке спонтаности, сачињава основ њиховог моралног васпитања“.

„Одрећи се своје властите воље, веле они, већа је заслуга, но васкрсавати мртве“. — „Сваки од нас треба, савјетују Језуити, да се преда Римској Цркви, толико да, кад му она каже, за неку ствар, да је црна, и он је дужан да тако мисли, па макар ствар била бијела..“ — „Вјера у Бога (не треба заборавити, да папе и свећеници замјењују Бога на земљи) треба да је толика, како би нас могла натјерати, у случају не имајући брод, да препловимо море на обичној дашчици“. — „Ако би ти Бог одредио за господара и саму бесловесну животињу, наставља језуитска педагогика, ти си дужан, без колебања да јој се покораваш, као год своме господару или своме вођу, једино с разлога тога, што је Бог тако одредио“. — „Треба се пустити, да тобож управља промисао божија, која се појављује преко својих посредника, т. ј. преко старјешина реда. То треба радити тако, каогод, кад би ти био лешина, која се може ставити ма у који положај и с којом се може радити по својој ћуди; или као кад би био батина у рукама једног старца, којом се служи, како му је воља“.

Може ли се замислити ужаснији принцип, по коме треба

[1] Moullet: Compendium theologiae moralis etc... Fribourg, 1834.

убити у човјеку његово достојанство човјека! Може ли се замислити грозније средство, којим се зауставља друштво, да остаје у мраку незнања и у ланцима ропства?!

II

Својим лукавством, својом подлошћу и својом активношћу Језуите се дочепаше власти у „Римској Државни".[1] „Чланови Друштва, вели се у Jmago primi saeculi Societati Jesu, још у XVII. столећу су расути у све дијелове свијета и подијељено на толико нација и толико краљевина колико их на земљи има; разлика, која се испољује међу њима је једина, с погледом на удаљеност мјеста, али не с погледом на осјећаје. Та је разлика, у погледу разноличности језика, но није у погледу љубави, која их спаја; она је с погледом на њихову физиономију, али не у погледу њихових обичаја. У овој породици Латинин мисли као Грк, Португалац као Бразилијанац, Хиберноп као Сармат, Шпањолац као Француз, Енглез као Фламан: и међу толико разних женија не постоји никаква препирка, ништа што би вам могло засмеати, а да у њима свима не видите до ли Једнога... ...Мјесто рођења њиховог не даје им никакве побуде, у погледу персоналног интереса... Исти циљ, исто владање, исти завјет, све то, као брачна веза, њих је скупа свезало... На најмањи знак, један једини човјек креће и покреће цијело Друштво и одређује револуцију тако великог тијела; лако га је узбудити но врло тешко га је поколебати".

Из ових горњих редова се јасно види, како се језуитизам прелијева из морално-педагошког питања у политичко питање. Нијесу то само профанатори морала и отров педагошких идеја, не, то је већ цијела организована, универсална војска. Морал и педагогија им је једно од најјачег и најљућег оружја, што га носе у руци. И тако оружани, они се упуштају на терен политички.

Да би нам јасније био освијетљен тај терен, неће бити на одмет, да летимично прелетимо историју језуитизма.

Језуити датирају од године 1534. У то доба реформа се

[1] Под „Римском Државом" разумијевамо утопијску универесалну државу „једино спасавајуће" цркве.

рађа и њен вјетар пухну на Западну Европу. Нирмбершки уговор диже Њемачку испод господства папског, осигуравши слободу вјероисповијести. Француска бијаше на реду; Калвин издаде своју прву књигу. У том се појави Игњат Лојола.

Он не бијаше обичан човјек, то бијаше геније. Уочивши, да међу старим калуђерским редовима, носећи различита одијела и бивши одани извјесним радовима, наобашка, може бити мјеста и за једну специјалну војску, он се одлучи да установи Друштво Исусоваца. Том Друштву постави као главни циљ: сузбијање слободног исповједања и обраћање свију чланова људскога рода у крило Римске Цркве и на покорност папи у Риму. Овој војсци, као год и у војничким четама, апсолутна покорност је неизбјежна.

Сто година није прошло, а ово Друштво постаде елита Римске Цркве. Језуити се размилише на све стране, а у њихове руке падоше и краљеви и власти. Већ у то доба њихов отров стаде да дјелује, изазивајући несношљивост јачу, но што бијаше, и често пута љубомору, међу другим редовима Римске Цркве.[1]

Међутим, њихов рад на политичком пољу роди успјехом: Француска, Италија и Савоја се отрже из страха пред „јереси“. А шта би се у то кратко вријеме могло више и постићи?

Њемачка, Енглеска и Скандинавске земље бијаху изгубљене за Римску Цркву.

Свемоћни краљеви, божји помазаници, исповједајући католичку вјеру, бијаху заклети, да ће се покоравати и да ће извршивати законе Римске Цркве, које су они одани синови. И ти краљеви се заклеше, да ће искорјенити и пошљедњег „јеретика“ и обратити своје поданике у крило јединоспасавајуће Цркве.

Папа постаје моћан господар: краљ краљева.

Дотле Језуите не заборављаху ни на своје једно јако по-

[1] У XVII вијеку се већ пјевао оваки напјев:

Gubernat spirituale,
Gubernat et temporale,
Gubernat omnia male.

Рефрен:

O vos, qui cum Jesu itis,
Non ite cum Jesuitis.

литичко средство: јавну наставу. Краљеви и власти им иђаху у томе на руку. За што? Разлози су посве јасни. Двор и режим владâ имађаху исте интересе као и Римска Црква. То јест, и једни и други су имали пред очима, да се власт може тим самовољније вршити, чим је скученост народног умног хоризонта ужа. Држава је ту мисију повјерила Цркви, којој су на челу Језуите, знајући, да ће мисија, у њиховим рукама, најбоље успјети. На тај начин, у многим државама, је Римска Црква, с Језуитима на челу, дочепала патенте на јавну наставу, чији циљ није ни морални, ни интелектуални. Не, циљ те наставе је, са интелектуалног гледишта, да ствара незнање или бескорисно знање; а с морално-политичког гледишта, да човјеку испше и пошљедњу искру његовог достојанства, а друштво да претвори у покорно робље.[1]

Услуге Језуита, учињене папи, у погледу његовог плутократског духа, као и краљевима, у погледу њиховог деспотизма, вјечито се награђују. А савјете њихове објеручке дочекују и једни и други.

Њихова дјела, усвојена и одобрена од папе, постадоше дјела Римске Цркве. Њихова средства постадоше средства Римске Цркве, као и средства, мање више, појединих краљевина. Језуитски систем постаде папски политички законик, под којим се друштвени организам изједа, као да је под утицајем жестоког отрова. А јавни и отворени извршноци тог закона су сами њихови творци, који предводе осталу одану војску моћног папе.

Инстинкат француског народа, пробуђен идејама Волтера, Монтескија и Русо-а, виђе у помрчини ту демонску војску. Већ год. 1762., у добу буђења тог инстинкта, у коме је испољен геније сваког народа, Француски Парламенат дере маску те црне војске. У својој пресуди слика душу тих демонских војника Римске Цркве, износећи им њихове доктрине:

„Ове доктрине, које иду за тим да оборе природни закон, то правило обичаја, које је сами Бог урезао у срце човјеково; ове доктрине које хоће да прекину сваку везу грађанског Друштва, овлашћујући крађу, лаж, накриминалнију похоту и уопште

[1] Клименто XIV, приситљен силом околности, да укине ред Језуита (тај одмор не потраја дуго), страшно је жалио, знајући добро, да су Језуити најодабранија војска Римске Цркве и најоданије слуге свете столице.

све страсти и све злочине, посредством тајне компензације (compensation occulte), двосмислености, прећутавања, пробабилизма и филозофског гријеха; доктрине, чије посљедице руше све осећаје хуманитета међу људима, потпомажући убиство и оцеубиство; доктрине, које уништавају краљевски ауторитет...[1] итд.

Но ауторитет краљевски био је уништен, у погледу правде и истине. Језуитизам га је претворио у деспотизам, да би у њему могао имати своје оружје. Француски Народ се стаде да миче, инстикат његов поче да се све то више и више буди, указујући му свијетлу тачку у дугој помрчини...

Борба Француског Народа против Римске Цркве

I

Удар нађе искру у камену: искра Револуције сину и освијетли ужасна и нечовјечна дјела Римске Цркве, стаде на пут удруженоме деспотизму и ниском егоизму клерикалне тираније. Рањена душа Француског Народа, под утицајем Генија Морала нађе одушка у природном револту. Отпоче борба: борба Здравог Разума са Помраченим Умом, борба природног Морала са профанисаним Моралом. Настаде борба демократске Француске с аутократско-клерикалном Француском; настаде борба Француског Народа са Римском Црквом.

Народ се је гушио у смрдљивој бари клерикалног Морала: хтио је да изиђе на чисту пољану здравог и племенитог Морала. Народ је јецао у тиранским оковима Римске Цркве; хтио је да растрга те окове и да се огрије на сунцу заточене Слободе. Од ропске Воље рађа се ослобођена Воља. Њена акција тече бујицом, рушећи бедеме својих тирана.

Борба се отвара.

У једном табору је Народ, Француски Народ, који акцију отвара, у другоме је табору стара власт, која одговара рекцијом. И усред пушчаног праха, Дух Слободе спасавши се тешког тамновања, указује Народу на права његова и на права сваког човјека. „Сваки човјек има своја права: нијedan човјек не смије да лишава тих права свог ближњег, и да им на пут стаје!“ И усред пушчаног праха, Француски

[1] Arrêt du Parlement de Paris, од 5 марта 1762.

Народ, угледа „Проглас човјекових права", које постаде племенито оружје у борби против тиранији и деспотизму сваке злоупотребљене власти. Чланови француског народа, престадоше да буду поданици, а незаконита разлика, међу њима, се укину: поданик се претвори у грађанина (citoyan).

„Људи се рађају и остају слободни и једнаки у својим правима; вели први члан у „Прогласу Човековних Права"; друштвена разлика једино може бити у погледу заједничке користи.

Римска Црква застаде.

„Нико не смије бити узнемириван због својих назора, било то вјерских или ма којих других, само ако њихово манифестовање не квари јавни ред, који је законом установљен". (Члан 10 Човековних Права).

„Слободни саобраћај мисли и мњења је једно од најдрагоцјенијих права човјека. Сваки грађанин може дакле да слободно говори, пише, штампа, имајући на уму да је одговоран за злоупотребе те слободе, у случајевима, што их одређује закон (Чланом XI Права Човјека). —

Пред овом лучом народне свијести, Римска Црква устукну.

II

Но тај устук бијаше часовит. Римска Црква у Француској, изгубивши свој један јаки стуб, краљевску власт, даде се на посао, да ојача још више, једно од најјачих својих средстава: конгрегационистичку наставу. Пројекат врло јасан: „Ојачајмо француска покољења још више у нашеме духу; тиме ћемо се опет дочепати мрачњачке власти. Дух Мрака однијеће побједу над смјелим духом Свјетлости!" И тако реакција своју снагу удвостручи, посветивши је највише конгрегационистичким школама:

У рукама им је још јако оружје: интелектуалне снаге, традиција, новац, јака централа и т. д. Али у рукама пробуђеног Народа је Дух Прогреса, ког води умна и морална елита.

Прва Република уочи истину Дантонових ријечи: „Послије хљеба васпитање је прва народна потреба". И установи, у колико је било могуће, на самоме почетку, народну јавну наставу.

У свакој општини требало је, да се отворе народне школе, у које, под пријетњом глобе, родитељи морађаху слати своју дјецу, најмање три године. Године 1793. и 1794. изиђоше и наредбе, у смислу тог првог покушаја.

Како све новине задају бол старим навикама, тако и ове нове установе не нађоше усрдан дочек у многим мјестима. Још уз то, услијед честих побуна и других политичких трансформација, настаде метеж у Француском народу, који засмете прве кораке народне наставе.

Реакција употријеби тај згодни моменат на своју корист. Конгрегације отворише агитацију, имајући на расположењу и материјална и морална средства. Падом прве Републике та средства постадоше јача. Пред њима, изгледаше, као да и идеја о народној јавној настави сваким даном све то више и више вене.

У години 1801., први конзул Бонапарт наче дјело Револуције. Посредством лукавог и амбициозног интриганта абеа Бернна, упусти се Бонапарт у преговоре са папом Пијом VII, како би обновио везу међу Француском и папством.[1]

Ти преговори уродише Конкордатом, који постаде законом 18 жерминала год. X. (18. априла 1802); услијед чега мијешање Римске Цркве, у народне послове, поста приступачније. А држава се обвеза, да установи буџет, из кога ће се издржавати култ Римске Цркве у Француској.

У колико се тиче конгрегационистичке наставе, она се је требала, по конкордиту, да уништи, али законом од 3 месидора године XII. даде се право оним конгрегацијама, које би добиле дозволу од Државе. Но на тај увјет, ни сами покушаји Наполеона, да умањи мрачњачку акцију Конгрегација, не учини

[1] Узрок је томе познат, јер двије године послије узакоњеног Конкордата међу Римом и Француском, папа Пијо VII посвећује Наполеона у Богородичиној Цркви у Паризу за цара француског. Том приликом, излазећи Наполеон из цркве, угледа славног генерала Делмаса јако снуждена.

— Шта ти је, упита га цар, што си невесео?

— Напротив, одговори Делмас, по све сам добре воље, него нешто мислим на оних 600.000 бугера, што изгубише главе да униште оно, што сте ви сад опет установили.

Неколико дана, иза тога, Делмас би стављен у пензију, гдје оста до год. 1813. А тад, Наполеон, требајући све ове „добричине“ позва и Делмаса.

— Present, рече, и оде да погине код Лајпцига. —

много штете Римској Цркви у Француској, која развијаше своју моћ испод подземних ходника.

Истина, у години 1830-ој видимо 27.365, што јавних, што приватних народних школа, но под руководством директним, или индиректним, духовне власти. То су школе јадне, чемерне, удешене по калупу језуитске педагогике. У њима се учаше само „à lire, à écrire et à chiffrer" (читати писати и рачунати).

Три славна дана („les trois glorieuses") револуције 1830 године, као да живнуше идеју о народној настави. Већ год. 1833., Гизова влада почиње неке реформе у јавној настави. По изгледу, те реформе донијеше плод, јер након шест година, број народних школа се удвостручи. Још уз то Француска доби први пут своје учитељске школе, што даде наду народним школама, да ће подигнути достојанство својих учитеља.

Али Гизове реформе не учинише оно, што је главно: народне школе не имађаху карактер народних установа. Оне су дисале у духу конгрегација, које се све више и више умножаваху.[1]

III

Година 1848. — опет Револуција. Поглед народне наставе очекиваше зору. Но нада изневјери: друга Република не потраја дуго. С падом њезиним, реакција још више размахну својим отровним крилима.

Пројекат министра Фалуа забоде нож у крила слободног, демократског Духа. Напредни духови задрхташе, слутећи, да ће пројекат постати законом, под којим ће дух слободе, да допане ропства. А мрачњаци и њихове чете очекиваху, да, на темељу тога закона, посједну најважније стратегичке тачке, одакле ће бити њихова побједа.

Шта каже Фалуов закон (la Loi Falloux)?

[1] Под министарством Гизовим, као и Вилменовим (1841. и 1848.) била су приправљена три пројекта, гледа конгрегација, односно слободе у настави. Борба Језуита и Конгрегација против Свјетовног Друштва је оставила у аналима француске Скупштине многе напредне идеје ријетких говорника. Ријечи Дипонове могу служити као девиза свакој држави: „Држава, рече, има право, да се брани против поплаве и утицаја Језуита... Ускрснуће Језуита и њихова импатронизација у Француској је права куга по народ.

Ми би требали много више простора, да га изнесемо у његовој цјелини, што у осталом није ни потребито. Његова садржина ће се моћи лако да сведе и у ових десет тачака:

I. — Прокламирана Слобода Наставе за основне и средње школе.

II. — У Виши Просвјетни Савјет улази седам духовних лица: четири арцибискупа или бискупа, два заступника протестантске вјере, један члан јеврејске централне Конзисторије.

III. — Тако исто и у Академски Савјет се рачунају: бискуп, један свећеник ког одређује дотични бискуп, један протестански свештеник и један изасланик јеврејске конзисторије.

IV. — Закон означује двије врсте школа: јавне (les écoles publiques) и слободне (les écoles libres). Али ове друге општина може да присвоји. Надзор над свима школама припада свјетовњацима, (laiques), као и свећеницима (ecclésiastiques): паросима, пасторима или рабинерима.

V. — У основну наставу улази и наука о моралу и наука о вјери.

VI. — Сваки Француз, који је навршио 21. годину живота, може бити учитељем основне школе, било јавне или слободне, ако има свједочанство оспособљења. Но мјесто свједочанства, вриједи и кандидатски цертификат или потврда од једног свећеника, чији је култ признат.

VII. — Вјерским асоцијацијама се даје право, да бирају учитеље.

VIII. — За учитељице женских школа могу да буду и оне, које, мјесто свједочанства имаду потврду од надстојатељке манастира (les lettres d'obédience): ако дотичне припадају вјерским конгрегацијама.

IX. — Сваки Француз, који је навршио 25. годину живота, може да отвори завод за средњу наставу, ако има стажну свједоџбу, свједоџбу зрелости (la diplôme de bachelier), или свједочанство оспособљења.

X. — У Комисији, која је одређена за издавање свједоџаба, мора да буде и један свећеник од оне вјере, којој припада кандидат.

Овим законом се даде потпуна слобода конгрегацијама, школама мрака, да се множе по својој вољи; да учврсте власт реакције и да убијају народно школство, које бијаше тек чедо у повоју.

Епоха Фалуова закона носи горки почетак и за народно учитељство. Не само, да у његову обрану не остаде нико, осим двојице републиканаца, Бартлема Сент-Хилера и Виктора Ига, него га чак и сама влада не трпљаше.

*

Фалуов пројекат није одмах постао законом. Пуне двије године сазријевао је у главама парламентарне деснице. У комисији не бијаше изабран већ један једини демократа: Бертлеми Сент-Хилер, чији глас остаде глас вапијућег у пустињи. А у законодавној Скупштини рапортер Бељо изјави, без устручавања, да је смјер Фалуовог закона, да брани католичке интересе и распе демократске принципе. Дискусија настаде жива, у којој велики дух Виктора Ига, изли жар љубави напрам своме народу и својој домовини. Пун одушевљења за слободом и прогресом, и пун огорчења напрам назадним мислима својих противника, писац „Јадника“ и „Наполеона Малог“ доказиваше убитачност Фалуовог закона за народ и народну школу. Пристаје на Слободу Наставе, али не на слободу наставе, што хоће да души отргне и најмањи зрачак слободе. У очима Виктора Ига, закон Фалуов не садржава ништа, што би изазвало одобрање. Слобода, коју тобоже тај закон прокламира, није друга, до ли слобода, помоћу које се земља ставља под убитачни јарам Римске Цркве. И Виктор Иго показује на рушевине, што их иза себе оставља вјерски фанатизам у Шпанији и Италији.

Одвратно прекидање деснице, као да још више успали демократски дух великог пјесника: „Ваш закон, рече, гори је но икакав политички закон, то је закон стратегички, то је мисао ропства, што узимље на се максу слободе... „Одбијам вам закон, јер укида основну наставу, јер понижава средње школе, јер обара науку, јер срамоти моју земљу“.

То је било завршетак Игова говора, чија језгра и чија љепота не утицаше ни на мрачни разум ни на укорјело срце већине. Закон Фалуов би потврђен 15. марта 1850.

IV

Фалуов закон даде апсолутну власт Римској Цркви над француском школом. Како то? Црква и онако јака, постаде још

јача, докопавши се потпуно слободе над школском наставом. Идеја Велике Револуције о слободи и напретку будућих поколења, задоби тешки ударац тим законом. „Фалуов закон, како рече један публициста, ускомеша дјело Револуције и обори га, као год кулу карата“.

Колико са педагошког, толико и са политичког гледишта, овај закон је уродио злим плодом.

Поред конгрегација, богатих и моћних, народне школе не бијаху у стању да се такмиче. Шта више старе навике, још, код многих родитеља, бијаху у свој својој јачини. Отуда дође, да огромна већина дјеце похађаху не француске, народне, но клерикалне школе или конгрегације.

Та чињеница, узета само са политичког гледишта, није без својих пошљедица. Она учини, да грађанско друштво потпаде под власт вјерског друштва; надмоћност овог другог над првим, надмоћност и морална и ефективна, бијаше у толико већа, уколико се духовна власт, (у виду еклезијастичке контроле, која је установљена Фалуовим законом) све то више протезала на народну наставу. У Вишем Савјету, у академским савјетима, једном ријечи, свугдје, Римска Црква имађаше управу школа у својим рукама. У градовима бискупи, у селима пароси (curés) бијаху најкомпетентнија лица у погледу народне школе. Колико основна, толико и средња настава се је развијала, како су то хтјеле конгрегације. Држава, изгледаше, као да је дигла руке од народне наставе, видећи се, у том погледу, тек на другом степену. Чак, што је Рестаурација и Јулска Монархија чувала, то Фаулов закон обори; премда су и једна и друга познате са својих ултрамонтанских идеја.

Са педагошког гледишта плод Фалуовог закона није необилнији. Стварајући апсолутну неједнакост међу наставницама исте категорије, ниво наставе је постајао све то нижи и нижи. Јер, како споменусмо по тачци VI-ој, VIII-ој и IX-ој Фалуовог закона, могао је наставником да буде и онај, који није био за то оспособљен. Још, кад се уз ово дода, да се комисија за издавање диплома састојала из већине духовних лица, онда је јасна превласт Цркве над националном школом. То јест, од Римске Цркве је зависио дух будућих француских генерација, као што је то искуство и показало.

О томе пише један републиканац:

„Допуштамо, међутим, тврдњу, да су савременици васпитног

режима, под Фалуовим законом, претрпили знатан утицај, премда је у њиховим жилама текла волтеријанска крв: она је дошла, у правој линији, од оних, чији је мозак био, у години 1790-ој, прожет идејама Енциклопедије. Али која корист од тога, кад Фалуов закон разби мисли тих људи код њихових потомака. Разби их исто тако, као год што је уништио организацију наставе, што ју је установила Конвенција (Уставна Скупштина).

„Још и данданас, Фалуов закон тешко пада републиканској држави, у пркос томе, што је исти закон скоро по све уништен“.

Ђорђе А. Чокорило

(Свршиће се)

БОЈЦИЈА РАДУЛЕ

Бојција Радуле и дјевица Јелица чували су заједно сеоске свиње. Он их је догнао из једног краја села, а она из другога; на крижању пута састали су се свако јутро и како су се свиње весело поздрављале, што се опет виде, како су роктале и од весеља једна на другу наваљивале, тако су се и Бојција Радуле и дјевица Јелица сваки дан радосно поздрављали и од радости једно на друго замахивали бичем и пред носом си пуцкетали. Та је шала изискивала много вјештине и искуства. Јер то је био силни плетени свињарски бич на дугачком боровом бичалу — с бичалом скупа био је дуг најмање шест рифа — па кад је Радуле њиме замахнуо, да прасне баш пред Јеличиним носом, ваљало је то прорачунати тачношћу астронома, јер буде ли мало даље, праснуло би Јеличино румено лице, крв би је облила и она би јадна бар тједан дана носила на лицу красту, а рана би се виђела црвена кроз цијелу годину — а после је нестало не би нигда.

Тако се је то једанпут и догодило и у оно вријеме није Бојција Радуле дуго, дуго овако поздрављао дјевицу Јелицу. Ах, сад је опет Радуле био сигуран, да неће дјевицу Јелицу захватити бичем, па је свако јутро снажно и слободно овинуо бич око себе и замахнуо њиме испред Јелице, да јој је баш пред носом пукнуо као гром.

Што је пастиру слатка фрула, којом умирује и дозивље своје благо, то је свињару бич. И пастири имају бичеве: ма то су кожни, куповни бичеви, привезани на каковом год врбовом клипчићу — то су бичеви, којима се само благо смије — бичеви тек за шалу, да и пастир има нешто у руци. Прави бич,

то је свињарски бич, плетен од конопље, три рифа дугачак, на врху дебео и чврст као шака, а при крају све тањи и тањи, док се не сврши с лаким швигером, који у вјештој руци праска као гром. Такав бич и треба за благо, које свињар чува. Јер свиње нису као говеда или овце; свиње су некакви страшни, дивљи народ живински, па немаш ли чврста бича, којим ћеш их умирити, нигда их не умириш и не доведеш реду. Тврдоглаве су то свиње, злобне и гадне и да нема у свињара чврстог бича, сваки би се дан поклале. А јер и код свиња треба да влада ред, јер ни свињама није слободно да раде све по својој вољи, Јелица и Радуле су се добро извјежбали, како треба замахивати бичем, да баш добро одагнаш каквог бицка из квара.

Кад пастир тјера из квара говеда, оно га мирно пусти све до себе, па му даде да га бичује, колико год хоће. Али свиња није тако покорна. Она зна већ из далека, да ће ју свињар истјерати из квара, па трчи још даље у квар — и кад не би у свињара биле брзе ноге и дугачак бич, нигда не би ниједно злођело, што их свиње на паши или у жиру чине, било кажњено.

Свако јутро, кад су се бојџија Радуле и Јелица дјевица састали на крижању, гонили су свиње куд је већ требало: љети на стрниште, јесени у шуму на кестење или у жир. Свиње су се на пољу или у шуми разишле, како је то већ у њих обичај, а дјевица Јелица и бојџија Радуле сјели би у хлад под бријестом, па пазили да свиње не зађу у квар. И кад је требало повраћати, учинио је то једанпут Радуле, а други пут Јелица.

Они су сад већ трећу годину чували сеоске свиње — они су их тако рећи одгојили, па су свиње њих знале и нису им задавале много брига. Они су зато под својим бријестом у хладу имали много мира и ту су се шалили и забављали, ту су плели бичеве, резали штапове, пекли кромпир, кукурузе, рибе, пужеве и гљиве, а кад им је дошло друштво, играли су коло и пјевали поскочнице.

Увијек о подне, кад је стала најјача жега палити широка поља, требало је гонити свиње на воду и у блато. То је било у потоку, који је текао кроз густи врбик и јалшовину, што се је од бријеста видио доље у низини, како вијугасто сијече цијелу силну зелену равницу. Свиње су се најприје у води окупале, а онда полијегале у блату и онђе остале док је трајала највећа жега.

То су вријеме употријебили и Јелица и Радуле, да се и они окупају.

Али једно зато, јер је ваљало, да нетко буде код свиња, а онда, јер је Јелицу било стид, нису се купали заједно, него најприје Јелица, а онда Радуле.

Јелица је увијек отишла далеко уз воду, где је знала лијепо мјесто за купање, које је било од вињаге сасвим закрито; — Радуле је пак увијек ишао низ воду, јер је тамо близо била брана, па је вода била дубока, а он је волио пливати и гњурити по води и скакати у воду с високих врба.

Тако је било љети.

Јесени је било тужно; — али ипак мило и угодно. Свиње су се раштркале по шуми и само се је чуло, како рокћу и глођу жир; Радуле и Јелица дозивали су их из далека именима, што су им их надели; која су свиње знала, па се роктањем на њих одазивале. А њих двоје шћућурило се једно уз друго уз огањ, па гледали кукуруз и кестење како се пеку и слушало, како мокро грање гори на огњу. То су биле честе, бесконачне јесенске кише, тамне магле, тмурни дани, што касно почињу, а скоро скончавају.

А баш ти дани су им били најмилији. То је дебела јесен, кад има свега доста. Шума је на бријегу: на обронцима засађени виногради, па је грожђа колико хоћеш. У виноградима шљива, јабука, бресака и крушака. У торби често меса, сваки дан буклија ракије, крух бијел — ма боже, то се Јелица и Радуле царски хранили! Истина бог, то се баш не би умјело знати, да Радуле залази у винограде, да бере грожђе и трга воће — али, боже мој! тко да то баш за зло узме сеоском свињару, кад је баш тако ваљан свињар; кад тиме храни сеоску свињарицу, која је баш тако ваљана свињарица. Треба нешто и кроз прсте прогледати и пудари, кад би из клијети виђели, како се Радуле опрезно провлачи кроз живицу у виноград, вратили би се у клијет и пустили га, да набере грожђа, колико му драго.

Тако се њих двоје хранило и дохранило. Јер кад је Јелици било петнаест година, било је Радули осамнаест. А јер су то била сеоска дјеца и јер је село водило бригу за њих, нашао се у опћинском вијећу некакав мудрац, који је предложио, да се Радуле ове године пошаље у војску, а кад буде готов, да ожени Јелицу и да се тако опћина ријеши бриге око њих, сви опћинари, дабоме, увидјеше, да је то најбоље и мудрије, што

се може урадити, јер не само, да ће сеоска дјеца стећи срећу, него ће се и опћина ријешити велике бриге. Ту не треба пуно памети, да видиш, да је то мудро.

И тако се збуде, да је бојција Радуле једног лијепог прољетног дана, кад је сунце баш стало припицати и кад га је мило позивало под бријест на врху пољане, био узет за солдата.

Бојција Радуле знао је додуше, шта су то солдати, али није био баш посве на чистом, каква то њега судбина чека. Сеоско дијете, од раних ногу без оца и матере, он је растао заборављен и презиран, искључен из друштва својих вршњака, својих старијих и млађих — он је живио као дивља вињага, што се пење уз јалшу на потоку, без свезе са свијетом — и у невиности и незнању достигао је ту многа љета, колико их је сад бројао. Свиње његове и дјевица Јелица — то је било његово друштво, широка поља и дубоке шуме царство његово — а све је друго њему било ускраћено и од њега отргнуто.

Зато већ оно, што је Радуле доживио на тај лијепи прољетни дан, кад је био узет за солдата, напунило га је неким страхом али и неким ишчекивањем нечега непознатога, нечега страшног али ипак лијепог. Та фина господа са сабљама, сва пуна злата и сјаја, пред којима је гол стајао и која су га са задивљењем гледала — особито онај дебељкасти малени господин, који га је свог пипао, гледао му у зубе и на посљетку га пријатељски потапшао по раменима, тај му је улијевао неко страхопочитање пуно оданости.

Он је кушао Јелици приповједити, шта се је с њим тај дан догодило, али његов језик није био навикао приказивати догађаје, навластито, којих право разумео није и Јелица је о свему томе добила неку мрачну, нејасну слику, као из какве бајке.

Она је само то знала, да се с Радулом догађа нешто знаменито и страшно и да ће се она од њега морати у јесен дијелити за три године, а кад се послије три године врати опет у село, да ће ју оженити.

Скоро је опет дошло вријеме, кад је свиње требало изгонити на пашу и кад су Јелица и Радуле своје дане проборављали сами на жеги сунца, на киши, вјетру и олуји. Тамо су њих двоје у хладовини под бријестом причали красне приче о свом будућем животу, кад се ожене. На то, да ће се растати на три године и да су три године баш тако дуго, колико су биле три године њихова досадашњег живота у двоје — а то је

било као цијели им живот до сада — на то су помишљали ријетко када и кад би већ мислили, онда су држали, да ће то проћи као некакви сан, да ће то проћи хитро и брзо, као каква хлаповна слика, кад је вјетар растјера.

Али јесен вукла се је полако к њима, приближавала им се хромим кораком као каква ружна стара циганка, која зна само црну будућност прорицати — и они су у својој невиној души све јаче и јаче осјећали, да ће доћи онај страшни час, кад ће морати да се дијеле.

Напокон је дошао и тај час...

Њих двоје растало се и за Јелицу је од тог часа пао преко очију мрак, јер она о Радули није дуго, дуго, нит шта чула ни иезнала. Само једанпут чула је узгредице код комушања куруза у газде Марка, да је нетко видио Радула у граду, да је он хусар и да изгледа као какав краљевић.

Та приповијест хранила је кроз годину дана њезину изуједљивост и њезину фантазију. И све, што је она кроз ту годину дана мислила о свом Радули, све што је код свиња под бријестом у хладу снила и сањала, све се враћало на ту једну изреку, која је у њезиној души створила нов живот и она је кроз паучину, што јој је та једна изрека сплела испред очију, виђела свога Радулу у новом свјетлу, у неком чаробном дивном: — она је била сретна, што Радуле проводи такав сјајни живот и само јој је једно жао било: што и она није с њиме.

Сад је с њом чувао свиње свињар Јанко: — али он је био млађи од ње и она га је морала учити, како се свиње одгоне из квара и како се бичем замахује. Она је за Јанка била оно, што је бојџија Радуле био за њу и Јанко је висио уз њу, како је она вишјела уз бојџију Радулу. Она је имала Јанка врло радо: њих су се двоје на крижању састајали и она га је поздрављала праскањем бича, како је некоћ бојџија Радуле поздрављао њу. Зато је Јанко увијек за њу био као неко дијете и нигда није могао бити оно, што је био бојџија Радуле — тај силни јунак, који цара служи и који сад изгледа као царев син.

А поготово онај вјечни њезин сан, да ће се с Радулом једноћ оженити, она бајка, коју су њих двоје задње године у у својим бесконачним разговорима под бријестом већ на пол проживјели, то јој је давало, да се је љетос уз свог новог друга знала срцу заборављати и да је мислила — мислила — и да је у свем своме осјећала тешку тугу.

Једнога врућег љетног подне лежале су свиње у блату. Јелица се баш окупала на свом мјесту, које је виљага још јаче него прије крила од сунца и од људског погледа.

Она се је обукла и узела торбу и бич, па се враћала к блату, да се Јанко може поћи купати.

Иде она тако, а сунце пали, да све зрак титра од огња, што га оно баца од себе.

Кад је случајно дигла главу, виђе она у даљини, како код бријеста стоји сјајни некакви катана — онда виђе, како је подбо свога коња и како се спустио доље к потоку и да ће баш к њој. Срце јој стало јаче тући, дах јој стао и она, како га је виђела, тако је стала, отворила широм очи и уста, па чека што ли ће то бити.

Слутила је, да је то Радуле, осјећала је, да он иде к њој — али то је дошло тако ненадано, да није знала гђе стоји ни што се с њом збива.

А катана пустио својој бедевији узде и лети преко поља равна као вјетар. И ето, већ га она види. Види му црвену, високу капу са златом и равним пером, види му фини, плави капут с гајтанима и великим сребрним пуцетима, црвене, сјајне хлаче обрубљене гајтанима и високе чизме, што се прислониле прстима уз зенгије, а на петама му звече оструге. Уз бедро му виси сабља, а преко рамена припео пушку — и такав сјајан и лијеп језди бојџија Радуле својој Јелици — Радуле, негда сеоски свињар, а сад краљев хусар.

И код је дошао до ње, стане коњ као укопан, а он се загледа у њу.

Јелицу буде страх пред њим и она му не смједе гледати у очи. Та то мора да је постао велики господин, кад тако лијепо изгледа, кад јаше коња и кад сабљу паше.

Да сиђе с коња, па јој пружи руку:

— Добар дан, Јелице, јеси ли здрава и како свиње?

— Свиње се багрљају у блату, а ја сам се окупала.

— Ја сам молио лајтнанта, да ме пусти амо — хтио сам, да те видим. Је ли ти драго, што сам дошао к теби?

— Радуле мој! — викне она и удари у плач.

Сузе као сузе, па се и катана расплакао. Сва младост његова пројурила му срцем и потјерала сузе у очи.

— Ја ћу скоро доћи за увијек кући, а онда ћу те оженити. О Михољу ме чекај, а до онда ме не заборави. Али сад

збогом, морам одмах пћп, наша патруја мора даље. Збогом Јелице!

— Збогом Радуле! —

И њих се двоје пољубе, а сузе им текле низ лица.

На то Радуле зајаше своју бедевију, па у силном скоку опет одјаши...

Из далека гледао је тај чаробни призор мали Јанко избуљених очију и широм отворених уста, па кад је виловит катана био већ далеко на бријегу, рекне за себе:

— Види, то је царски син, никад нисам мислио, да је тако лијеп!..

Загреб

Михаел Горски

ПУШКИН И РУСКИ ПЕСНИЧКИ РЕАЛИЗАМ

I

РУСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА О ПУШКИНУ КАО ТВОРЦУ КЊИЖЕВНОГ РЕАЛИЗМА

Једно врло важно питање руске књижевне историје, питање: којега између руских писаца прве половине деветнаестог столећа треба сматрати за правог оснивача руског песничког реализма — није у летописима руске књижевности ни до данашњег дана добило завршног, задовољавајућег одговора. При постављању питања о постанку и пореклу данашње реалне школе у руској поезији са њеним природним, реалним описивањем живота, са њеним морално-друштвеним, рефлектујућим правцем могли су се, од временâ Бјелинскога па на овамо, чути веома различити погледи, — погледи, који стоје у међусобној супротности и који један другог искључују. Као зачетник и оснивач поетичког реализма чији су главни представници: Гогољ, Тургењев, Гончаров, Достојевски, Лав Толстој, Њекрасов, драматичар Островски, Шчедрин, Љесков и недавно преминули Антон Чехов, истицан је од књижевне критике с почетка А. Пушкин, затим Гогољ, па Пушкин и Гогољ у исти мах, затим опет Гогољ и критичар Бјелински, Бјелински и публицист Херцен, а у најновије време опажа се тежња да се као оснивач реалног, хуманог, друштвеног правца у руској поетичкој књижевности истакне честити, ванредно симпатични али несрећни Александар Радишчев.

Питање: одакле је дошао први подстицај за оснивање модерног руског поетичког реализма, једно је од најважнијих питања руске књижевне историје, јер епоха реализма, која је почела

у тридесетим и четрдесетим годинама прошлог столећа и траје до наших дана, представља у исти мах и целокупну садржину новије руске књижевности. Све, што је пре те епохе у књижевности створено, било је или непоетично и безсадржајно, или, ако је баш и потекло из пера правог песничког талента, оно је скоро без изузетка обрађивало стран, измишљен живот, тако, да је данас кадро да изазове само историјски интерес. Истински поетички производи, који би у уметничком облику обрађивали прави народни, национални и друштвени живот са његовим вишим духовним потребама, могу се наћи само у епохи реализма, о чијем ће пореклу и постанку бити реч у овој расправи.

Та околност, што порекло и начин постанка једне тако важне, управо једине доиста велике епохе руског књижевног живота нису довољно објашњени, побудила ме је да објавим своје погледе на књижевно-историјско значење песничке делатности А. С. Пушкина, којега, како се мени чини, неоправдано, знатан део критичара и књижевних историка сматра за оснивача руског књижевног реализма.

Труд око решавања тога питања не може се никако сматрати за узалудан. Јер, поред тога, што сама историја књижевности, према својој природи, тражи да се тачно одреди порекло и начин постанка једне њене важне епохе, — решење овога проблема има и свог практичног значења, у колико је са правилним решењем питања о постанку руског поетичког реализма у нераздвојној вези правилно схватање саме књижевне школе и онога писца, за чије се име везује постање њено.

Но пре но што бих прешао на подробније излагање својих погледа на истакнуто питање, рад сам да пред читаоце изнесем летимичан преглед мишљења главних руских критичара и литерарних историка о оснивању саме школе и о Пушкиновом учешћу у том послу. Тај ће нам преглед бити од двоструке користи: он ће нас, пре свега, уверити, да поновни претрес питања, о коме је овде реч, није сувишан, а у исти мах из њега ћемо се моћи упознати са погледима руског друштва и књижевности на задатке песничког стварања, који се погледи знатно разликују од сличних погледа у другим књижевностима и које, при решавању горе истакнутог литерарно-историјског питања, не смемо ни на тренутак губити из вида.

Прву опширну и темељну критику Пушкинових поетичких творевина, која стоји на књижевно-историјском становишту,

написао је В. Бјелински. Иста је изашла на свет у годинама 1843—1846 у „Отачаственим Записками“, приликом првог посмртног издања Пушкинових дела у 11 томова (1838—1841). Осим тог опширног покушаја критичаревог да одреди Пушкиново значење за развитак руске уметничке поезије, Бјелински је још неколико пута, час краће и овлашније, час опширније и исцрпније, говорио о Пушкиновим творевинама. Но како се Бјелински, као и све савремено му друштво руско, у току целог свог живота налазио у сталном и брзом развијању[1], а уз то сâм, због својих великих и напорних обвеза према редакцијама књижевних часописа, никад није могао радити своје чланке са потребном мирноћом и прибраношћу, — није никакво чудо, што се у исказима критичаревим о Пушкину налазе неке супротности и недоследности. Целог свог века чезнуо је генијални критичар за могућношћу тихог, систематског рада, но то му не би суђено: сатрвен од напорног, изнуравајућег рада, он умре у најбољим годинама, у својој тридесет деветој години (1848).

Бјелински констатује на разним местима своје поменуте опширне критике Пушкинових дела[2], као и у многим другим својим критичким саставима, где се о Пушкину опширније говори, да је задатак Пушкинов у руској књижевности био, да за руски друштвени живот изради, извојује идеју поезије као уметности. Целокупна тежња поетичке литературе руске пре Пушкина, вели Бјелински, била је на то упућена, да руском друштвеном животу, руској култури, изради идеју поезије као уметности, т. ј. таку поезију, која не би била само гола верзификација, званично величање дворских светковина и опевање важних државних догађаја, но поезија, која носи на себи обележја праве, слободне уметности. У том раду узимали су учешћа, са више или мање талента, међу осталима: Ломоносов, Державин, Фонвизин, Карамзин, Жуковски, Крилов, Баћушков. Но крај свег књижевничког, а често и уметничког талента, који се види у појединим делима поменутих писаца, они ипак не могоше руском песништву дати изглед и тип праве уметности. То пође за руком тек Пушкину.

[1] „У Русији све расте не годинама, но часовима, и пет година су за нас — скоро читав век“, — рекао је једном приликом сам Бјелински.

[2] Сочиненія В. Г. Бѣлинскаго въ пяти томахъ. Изд. и редакція Б. К. Фукса. Кіевъ, 1901. Томъ II, стр. 1—288.

„До Пушкина смо, — вели Бјељински (Т. II, 133), — имали песника̄, али не имађасмо ниједног песника-уметника... Пушкинов је позив био да за руску земљу једном за свагда изради поезију као уметност, тако, да би се руска поезија доцније могла употребити као израз сваког правца, сваког гледишта на свет, без бојазни да ће престати бити поезија и да ће прећи у стиховану прозу...“

У исти мах констатује Бјељински да је Пушкинова поезија без оне социјалне, критичке, моралне, једном речи друштвено-аналитичке садржине, која је својствена потоњој руској поезији, њеној реалној, „натуралној“ школи. Упозоравајући читаоце на поезију Омирову, Шекспирову, Бајронову, Гетеову и Шилерову и налазећи код сваког од тих песника, поред чисто уметничког елемента, још и философски, социјални, политички и т. д. моменат, критичар прелази на Пушкина и вели (II, 133): „У Пушкину ћете, на против, пре свега опазити уметника, наоружаног свим чарима поезије, позваног зарад уметности као уметности, испуњеног љубављу према свему естетички прекрасном, — песника, који љуби све па је с тога готов и да отрпи све“.

У време, кад је критичар те редове писао, руска је поетичка књижевност већ могла да укаже на неколика знаменита дела, којима је била напустила земљиште чисте, „непримењене“ поезије и ступила на терен аналитичке, рефлектујуће, социјалне поезије. Тада је она већ имала Гогољева Ревизора, Шињел и први, главни, део Мртвих Душа, а Љермонтовљева бурна, анализујућа, критички расположена поезија већ је успешно утицала на морално сазнање руског друштва. Кад је, дакле, Бјељински на наведеном месту указивао на естетичку, чисто уметничку природу Пушкинове поезије, он је у исти мах хтео и да упозори на недостатак аналитичког, социјалног елемента у песниковим производима. То се јасно види из ових речи критичаревих: „Непосредно творачки елеменат био је код Пушкина несравњено јачи од мисаоног, сазнавајућег елемента“ (II, 175): „...Пушкин-песник стајао је далеко више од Пушкина-мислиоца“ (II, 183).

Кад, дакле, критичар једном каже (IV, 267): „Руска поезија почиње управо с Пушкином“, то он под изразом „поезија“ подразумева без сумње само уметнички, естетички, а никако и аналитички, критички, рефлектујући моменат поезије. Тако тумачење тога става очевидно је из овога места, које налазимо у чланку „Руска књижевност у 1841 години“ (т. IV, 33): „С Гогољем по-

чиње руски роман и руска приповетка, као што се с Пушкином почела права руска поезија".

Но даровити и заслужни критичар није се увек држао тих погледа на историјско значење Пушкинових поетичких творевина. Оцењујући песниковог Евгенија Оњегина, Бјелински налази да Пушкин није само естетичар-песник, но да он својим производима утиче и на социјално и етичко сазнање друштвено. На једном месту своје критике Евгенија Оњегина, критичар вели: „У њему нам се (у Оњегину) Пушкин приказује не само као песник, но и као представник први пут пробуђеног друштвеног сазнања — заслуга неизмерна!" (II, 201). На основу тога и других сличних посматрања, долази Бјелински до убеђења да је „стихотворни роман Пушкинов (Евг. Оњегин), заједно са савременим му генијалним производом Грибоједовљевим[1], послужио као темељ нове руске поезије, нове руске књижевности" и налази да су оба поменута дела били први обрасци „сликања руског истинског, свакидашњег живота у опширном (дакле не само искључиво уметничком) значењу речи" (II, 204, 208). — Ту се, дакле, изразу „поезија" даје већ опширније значење, јер он са речју „књижевност" има да означи једну исту мисао. Критичар је у том тренутку био наклоњен, да у Пушкину гледа зачетника не само чисте, естетишуће, него и критичке, социјалне, морализујуће поетичке књижевности. Исту мисао је критичар исказао још једном и то много јасније и одређеније, рекавши о „натуралној" т. ј. реалној школи поетичке литературе да иста своје порекло води не од Карамзина и Дмитријева, но од Пушкина и Гогоља" (II, 263).

Као што рекох, начин, на који је Бјелински писао своје чланке и расправе, био је такав, да је критичару било немогућно полагано и систематски излагати своје назоре о најважнијим појавама руске књижевности. Услед тога се није чудити, што се у погледима критичаревим често сретамо са противностима и недоследностима, које је читалац без сумње уочио већ и у горе наведеним одломцима. Но ипак, кад сва места, где Бјелински говори о садржини и књижевно-историјском значењу Пушкинове поезије, изближе разгледамо, неизоставно ћемо опазити да је критичар у својим зрелијим годинама нагињао гледишту, по коме су Пушкинове творевине чисто формалног,

[1] „Горе отъ ума" — „Зло с памети".

естетичког карактера. Према изказима Бјељинскога из последње, најважније, епохе његова делања, Пушкинова се заслуга за развитак руске поетичке литературе састоји у том, што је он усавршио руски поетички језик, што је народним мотивима извојевао коначну победу и што је на тај начин за потоњу уметничку поезију створио услове, при којима ће она са успехом моћи обделавати оне мисаоне, моралне, социјалне, политичке итд. мотиве, који сачињавају њену садржину. У споменутој критици сабраних списа Пушкинових, вели Бјељински (II, 149):

„Како се поезија Пушкинова сва састоји у главном у поетичком посматрању света и како она безусловно признаје његов садашњи положај, ако не свагда за утешан, оно ипак за неопходно-разуман — то се она одликује карактером више посматрачким, но рефлективним, исказује се више као осећај или као посматрање, но као мисао. Сва скроз проникнута хуманошћу, муза Пушкинова уме дубоко да страда од дисонанса̂ и противуречности у животу; но она на њих гледа са неким самоодрицањем (resignatio), као признавајући њихову фаталну неизбежност и не носећи у души својој идеала бољег стања и вере у могућност његовог остварења. Такав поглед на свет пронстицао је већ и из саме природе Пушкинове; томе је погледу Пушкин обвезан за прекрасну углађеност, дубљину и узвишеност своје поезије, но у том се погледу садрже и недостатци његове поезије. Било како му драго, но по својим погледима Пушкин припада оној школи уметности, чије је време већ сасвим прошло у Европи и која чак ни код нас не може створити ниједног великог песника. Дух анализе, неукротива тежња за истраживањем, страсно, пуно мржње и љубави мишљење постали су сад живот сваке праве поезије. Ето у чем је време обишло Пушкина и већи део његових производа лишило оног живахног интереса, који је могућан само као задовољавајући одговор на немирна, болна питања данашњице... Пушкин је, као песник, велик онде, где он просто у живим песничким облицима оваплоћује своја поетичка посматрања, али не онде, где хоће да буде мислилац и решавалац питања“.

У последњим годинама живота Бјељинскога, кад су његови погледи на биће и на задатак уметничке поезије били коначно израђени, при чем је он без икаквог колебања био за утилитаристички правац поетичког стварања, — назива критичар другог писца, и то Гогоља, оснивачем литерарног реализма. У свом „Прегледу руске књижевности за годину 1841“[1] вели Бјељински:

[1] Соч. т. IV, стр. 33.

„Од Гогоља се почео руски роман и руска приповетка, као што се од Пушкина почела права руска поезија... Гогољ је унео у нашу литературу нове елементе, саздао мноштво подражавалаца, довео друштво до правих погледа на роман, какав исти треба да буде: од Гогоља се почиње нови период руске литературе, руске поезије“.

Шест година после тога, неколико месеци пре своје смрти, писаше Бјељински о истом предмету овако:

„Руска је литература непрестано тежила ка самосталности, националности, тежила је да од реторичке постане природна, натурална. Та тежња сачињава сав смисао и душу историје наше књижевности. И ми, без икаква увијања и околишења, изјављујемо, да та тежња ни код једног руског писца није постигла таког успеха као код Гогоља... Потребан је био генијалан таленат, да руску поезију, која слика руске обичаје и руски живот, за навек ослободи од утицаја, који су јој туђи. Пушкин је за ту ствар много урадио; но да се та ствар доврши, да се она коначно изведе — то беше остављено другоме таленту“.[1]

Из даљег излагања Бјељинскога видимо да критичар под тим другим талентом подразумева — Н. В. Гогоља.

У последњим годинама свога живота изражавао се Бјељински о литерарно-историјском значењу Пушкиновом скоро увек у том смислу. Он је на књижевну делатност Пушкинову гледао не као на почетак неке нове, но као на завршетак једне старе, прошасте епохе.

Наследник Бјељинскога, Н. Г. Чернишевски, казао је мало шта ново о Пушкину. Његови су погледи у том питању, као што он то и сам признаје, само понављање онога, што је Бјељински у разним приликама говорио. Неко време је и Чернишевски сматрао Пушкина за оснивача новог, „натуралног“, правца у поезији и говорио је о творевинама песниковим као о некој противности раније поезије, која је сама себе била обележила као — пријатно провођење времена... Чернишевски беше с почетка мишљења да Пушкинова поезија није у служби само уметничког, естетишућег начела, но да у њој постоји и социјални, етички, мисаони моменат. По после неколико година погледи се критичареви на значај поезије Пушкинове изменише и Чернишевски обележава исту као уметност, која са социјалном и мисаоном садржином нема ничега заједничког. Упоређујући Пушкина са Гогољем, критичар вели о првом: „Неће далеко

[1] Соч., т. IV, 149—151.

отићи уметник, који није у исти мах и мислилац". Иван Иванов, у свом веома поучном спису „Исторія русской критики" (Спб. Ч. I и II. 1898; ч. III и IV, 1900.), т. II, стр. 545—546, обележавајући погледе Чернишевскога на Пушкина, вели да је по Чернишевском Пушкин сасвим индиферентан посматрач. „Он је равнодушан као песник, и не зна да ли да куди или да хвали онај живот, који описује. Новим писцима је непозната та равнодушност, они знају да бирају међу појавама, које им излазе пред очи, а Пушкинов начин посматрања — то је просто оштрина чула вида и добро памћење... Пушкин није могао добро утицати на Гогоља. Он је могао у разговорима (са Гогољем) о уметности да се позове на дубокомисленог Катенина[1], могао је Пољевоја[2] назвати свађалицом и лармаџијом, могао је прочитати свој песмотвор „Простота"...[3] Све то није могло код Гогоља створити чврстих убеђења, саопштити му ширину друштвенога погледа".

Критика шездесетих година прошлога столећа, која се одликује строгим реализмом и утилитаристичким погледима, а чији су главни представници Н. А. Доброљубов и Д. И. Писарев, није сматрала за потребно да што мења у споменутим погледима Бјелинскога и Чернишевског на Пушкина. У наведеном делу Ив. Иванова, т. II, 545, читамо да је Доброљубов у „Савременику" за 1867 писао да у Пушкина нема озбиљних, независно развијених убеђења и да му недостаје озбиљно образовање. Другом једном приликом пише Доброљубов у још строжијем тону. По његовим речима, Пушкин је опевао само дивоте раскошних гозби, лепоту колона које иду у битку, грандиозност лавине која се сурвава, „миомир говорничког јелеја" који се пролио на њ с некакве „духовне висине" и т. д. и т. д. „Пушкину је — вели Доброљубов, — скоро непознато уважавање човекове личности, осим можда у епикурејском смислу".

Други критичар шездесетих година, Д. И. Писарев, ишао је још и даље и прогласио је једном Пушкина за доколног ће-

[1] Један између последњих представника педантног и сухог класицизма у руској поетичкој и критичкој литератури.

[2] У време, о коме је реч, представник напреднијег правца у публицистици и књижевној критици.

[3] Позната песма Пушкинова, у којој песник изјављује да у свом песничком стварању неће да чује за народне потребе, но хоће да пева само „слатке звуке и молитве".

ретала. Упозоравајући на сувише често јављање еротичних и епикурејских мотива у Пушкиновој поезији, Писарев анализује најглавније дело песниково, Евгенија Оњегина. Критичар налази да је јунак тога романа једно сасма неозбиљно, лењо, неморално, себично биће. Писарев не може песнику да опрости, што свог јунака није исмејао, што га није у блато бацио.

> „Мени се чини — вели Писарев у својој исцрпној и разложној расправи „Пушкин и Бјељински"[1], — он је (песник) требао да појми сав дубоки комизам те црте" (Оњегин убија свог невиног пријатеља Ленског само из бојазни да ће га суседи, које он иначе презире, исмејати, ако не пристане на двобој); он је требао свим силама свога талента уочити и разрадити у тој црти све њене смешне стране, требао је да исмеје, да огади и да без најмањег сажаљења у блату изгази тај ниски кукавичлук, који паметна човека нагони да игра улогу шкодљивог идиота само за то, да се не би изложио... подсмеху правих идиота, који су достојни презрења. Да је тако урадио, песник би указао фактичку и озбиљну услугу друштвеном самосазнању... А је л' тако урадио Пушкин? Не, он је поступио таман обратно... Пушкин свим силама свога талента успављује оно друштвено самосазнање, које прави песник треба да буди и васпитава својим производима". На крају своје расправе назива Писарев Пушкина „такозваним великим песником" и налази да се слава песникова оснива на заблуди. „Публика Пушкиновог времена, — вели критичар, — била је тако неразвијена, да је на лепе стихове и сјајне описе гледала као на неке велике догађаје свог умног живота", а о поштовању, које је према Пушкину гајио Бјељински, вели: „Бјељински је волео онога Пушкина, кога је он сам себи створио".[2]

Сасвим у противном духу писаху неки књижевни критичари из приближно истог времена. Тако, на пр., Аполон Григорјев у својој расправи „Поглед на руску литературу после смрти Пушкинове"[3] вели: „Пушкин је наше све: Пушкин је представник свега нашег друштвеног, особеног... Сфера душевних симпатија Пушкинових не искључује ништа, што је пре њега било, и ништа, што је било и што ће бити правилно и органски наше после њега". Други критичар, Н. Н. Страхов,

[1] Сочиненія Д. И. Писарева. Полное собраніе въ 6-ти томахъ. Спб. 1901. (Изд. Ф. Павленкова) Т. V, стр. 26—27.

[2] Соч., т. V, 62.

[3] Сочиненія Аполлона Григорьева. Спб. 1876. Т. I, стр. 239.

у својим „Примедбама о Пушкину"[1] овако се изражава о питању које нас овде интересује: „Ми налазимо сад, да су, крај све множине токорсе нових путева, којима је до јако ишла руска литература, ти путеви били само продужење путева, које је Пушкин или био почео градити, или их већ сасвим и изградио".

У истом се смислу о значењу А. С. Пушкина говорило и приликом знаменитог откривања песникова споменика у Москви, месеца јуна 1880 године. Том приликом назва професор Тихонравов Пушкина реформатором књижевног језика, зачетником рускога романа и новеле, при чем би — по Тихонравову — Гогоља требало сматрати само као продужиоца Пушкиновог у том погледу...[2]

Тај несклад у суђењима о Пушкиновом књижевно-историјском значењу опажа се исто тако и у савременој критичкој и литерарно-историјској књижевности. Дочим неки критичари и литерарни историци говоре у смислу Чернишевскога, Доброљубова и Писарева, други опет у смислу Страхова, Григорјева и Тихонравова, — наилазимо и на таке писце, који су, као Бјелински (прве епохе) и Тургењев,[3] колебљиви и последњу реч о Пушкину неће да кажу, остављајући завршан суд о њему потоњим генерацијама. Тако читамо на пр. у опсежном, веома поучном делу о руској књижевној историји од А. Пипина, књ. IV (прво издање), стр. 386: „С појавом Пушкиновом јавља се у књижевности нов елеменат, после кога је у руској поезији и у читавом друштвеном сазнању морао да се сврши читав преврат".[4] Затим, пошто је учени писац указао на неколике битне недостатке Пушкинове поезије (на подражавање другостепених и на непознавање најбољих поетичких талената у Европи (IV, 338); на сувише велику наклоност и блиску везу са старијом, скоро безсадржајном руском литературом (IV, 338); на сувише велику склоност ка еротичним, епикурејским мотивима (IV, 380—381); на колебљивост песникових моралних, социјалних и политичких убеђења — IV, 347 итд.), — изражава се Пипин на крају својих посматрања о Пушкину у овом смислу:

[1] Складчина. Литературный сборникъ. Спб. 1874.

[2] П. В. Владиміровъ: Отношеніе къ А. С. Пушкину русской критики. Кіевъ, 1899. Стр. 41.

[3] У свом говору приликом откривања Пушкинова споменика у Москви 1880. Собр. соч. И. С. Тургенева, 2. изд., т. X.

[4] А. Н. Пыпинъ: Исторія русск. словесн. Т. I—IV. Изд. 1-ое. Спб. 1899.

„На крају крајева, Пушкин оставља завет, којим је живела потоња литература“.

Но, на крају својих посматрања о Гогољу, Пипин то исто каже и о Гогољу. У наведеном делу, т. IV, стр. 591. читамо: „Дела Гогољева, обележена дубоким реализмом а у исти мах психолошким проницањем, пламеном љубављу према човеку и у полак сазнатим, али силним друштвеним осећањем, постадоше завет за даљи развитак руске књижевности, где се као његови последници појавише Тургењев, Островски, Њекрасов, Достојевски и гр. Лав Толстој“. А у свом јубилејном чланку о Гогољу[1] приписује Пипин појаву реалног, хуманог правца у руској литератури сасвим Гогољу, те каже:

„Ако узмемо да историјски испитујемо порекло оне унутрашње садржине, која савременој руској књижевности даје тако велику привлачну снагу, онда морамо несумњиво Гогоља и никог другог признати за главни извор тог дубоког унутрашњег смисла“.

„Кад пратимо даљи развитак руске литературе, бива нам јасно и разговетно, да нарочита наклоност те литературе ка представљању унутрашњих процеса сопственог живота и ка сликању јавних прилика, њена нарочита тежња ка изобличавању друштвених лажи и у исти мах ка тражењу моралног идеала — потиче у првом реду од Гогоља“.

Исту разноликост и противуречност у погледима на порекло руског поетичког реализма налазимо у целокупној огромној литератури, која се односи на ово питање. Док, на пример, А. М. Скабичевски, Евгеније Соловјев, М. А. Орлов у својим делима[2] приступају гледишту Бјелинскога (последње епохе) и критике шездесетих година и налазе да Пушкин није творац новог, реалног правца у руској уметничкој поезији, но завршилац раније епохе, чији је карактер више формалне, чисто уметничке природе, — дотле други, исто тако угледни, критичари налазе да је улога Пушкинова при стварању руског песничког реализма била

[1] Archiv für slavische Philologie, Bd. XXV, 1903, стр. 291. 305.

[2] Исторія новѣйшей русской литературы. 1848—1898 г. г. А. М. Скабичевскаго. 4-ое изд. Спб. 1900.

Евг. Соловьевъ. Очерки изъ исторіи русск. литературы XIX вѣка Спб. 1903.

Курсъ исторіи русской литературы. Составилъ М. А. Орловъ. Изд. 7. Спб. 1887.

од пресудног значаја.[1] Така сасвим противна мишљења о значењу песничке делатности Пушкинове падају тим већма у очи, што је јасност и разговетност песникових творевина очигледна. Пушкин је певао и своје творевине штампао више од двадесет година; његов се таленат логички развијао према природи његова карактера; о њему постоји веома драгоцен биографски материјал; његова врло поучна писма, дневници, забелешке — на расположењу су литерарној критици и књижевној историји већ неколико деценија, тако, да ни у ком погледу не може бити тешко одредити његову песничку индивидуалност, апсолутну и релативну вредност његових творевина. Но најобилатија и најважнија грађа за то лежи у самим његовим песничким творевинама, у којима је лични моменат свагда у највећој мери заступљен. Као прави лиричар, Пушкин је свагда, кад год је што стварао, полазио од своје сопствене личности, услед чега су његове творевине, а нарочито његова лирика, најбољи и најпоузданији подаци и за његову биографију, и за опредељење његовог личног и књижевничког карактера. У повеликом броју својих песмотвора, својих писама и прозаичних састава, говорио је Пушкин о бићу и задатцима поезије уопште и своје поезије нарочито, тако да се данас могу тачно знати песникови назори у том погледу, те се нејасна и спорна места његових творевина могу објаснити без великих тешкоћа. На основу свега тога не може бити говора о каквим несавладљивим сметњама да се изближе одреде односи, који постоје између Пушкинове поетичке делатности и литературе, која је дошла после њега. Тај је посао још нарочито одлакшан тиме, што је садржина руске лепе књижевности после Пушкина сва прожета једним и једноликим, хомогеним духом, па како и Пушкинова дела, као што ћемо ниже видети, имају своју јасно оцртану, одређену уметничку и садржајну физиономију, то се сличност или несличност, која постоји између Пушкинових дела и по-

[1] У том се смислу о Пушкину говори, међу осталим, у овим новијим делима:

Д. С. Мережковскій: „А. С. Пушкинъ. Характеристика“ у зборнику: „Философскія теченія русской поэзіи“. Спб. 1899. Изд. второе. Стр. 40, 75—76.

П. Д. Боборыкинъ: Европейскій романъ въ XIX стол. I кн. Романъ на западѣ за двѣ трети вѣка. Спб. 1900 стр. 557.

Г. В. Александровскій: Чтенія по новѣйшей русск. литературѣ. Вып. I. Кіевъ, 1903.

Л. Мельшинъ: Очерки русской поэзіи. Спб. 1904, стр. 5—90 („Пѣвецъ гуманной красоты“).

тоње литературе, међусобна зависност или независност једног од другог врло лако може запазити и констатовати. Да би се то могло извести, потребно је, пре но што пређемо на анализу Пушкинових поетских производа, да се мало изближе упознамо са погледима руског друштва на задатак поетског стварања и са самом природом, обликом и садржином руске поетичке литературе, која се јавила после Пушкинове смрти. Но о томе у идућем чланку.

Др. Јован Максимовић

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

VIII

За то се време Завиловски врзао између Варшаве и Бучника одлазећи свакодневно и бавећи се по неколико часова то тамо то овамо према томе како би му налагали његови послови и занимање. Како је ваљало да му свадба буде о јесени, чим се врате из Швенингена говорио му је Полањецки да је већ време да нађе стан и да га како тако удеси. Он и Бигјел обећали су му у том послу своју помоћ, а госпођа Бигјелова би узела на се улогу око уређења као домаћица. Завиловскому се ваљало бавити у Бучнику и због послова са госпођицом Јеленом Завиловсковом. Како је раније завештање учинило Јелену наследницом неког огромног имања, она није ни мало крила од њега да до промене тестамента није дошло само због тога што се стари није надао тако брзој својој смрти, те је, како обично то чине стари људи, одлагао то с дана на дан. Она није ни мало сумњала да је њен отац хтео нешто учинити за својега рођака и презимењака, те је отворено говорила: да сматра за своју обавезу да испуни очеву вољу. Истина нико није умео

погодити: у којој мери она мисли то да учини, â и она сама тешко да би била могућна на то одговорити при састављању оног огромног инвентара имања и капитала. Међутим је извештавала Завиловскога о свем што би, по њену мишљењу, ваљало да наследе мушки наследници. На тај начин предала му је један део из ормана покојникових, златну и скупоцену збирку оружја, а које је покојник веома волео, коње које је стари волео, а које је Полањецки узео под кирију, и најзад ону збирку чибука, о чијој се судбини бринуо Коповски.

Хладна и по спољашности равнодушна према свима она је уливала неки страх у људе својим суровим лицем, она је имала само према Завиловском некако скоро материнске благоте у говору, погледу, као да је са наслеђем имања од старога оца наследила од овога и наклоност према овом младићу. А он је једини и био на овом свету с којим су је везивале неке крвне везе, а још више и презиме. Кад је она дознала од Полањецкога да се млади Завиловски стара да уреди свој стан замолила је Полањецкога да у име њено однесе у банку знатну суму новаца на тај циљ а на име „господина Игњата“, молећи га да му о том никад не спомене.

Завиловски, младић захвалне душе, прионуо је био уз њу као уз старију сестру, и она је то осећала. То је била узајамна симпатија две душе, које желе добра једна другој и верују једно другом. А време те почетне симпатије обично преобраћа у трајно пријатељство, које може бити великом потпором кад у животу настану кобне промене. Али у ово време њој је Завиловски могао посветити само незнатан део своје душе, јер је и душу и срце и све своје силе уложио фанатички искључиво у љубав према Линети, коју је све више и више обожавао.

Међутим се он заплео као пиле у кучине те је између Бучиника и града правио све нова и нова познанства. Једно од тих познанстава био је и професор Васковски, који се вратио са својега хаџилука међу „најмлађе од Арија“. Обишао је цело приморје Јадранскога мора и цео Балкански полуострв, али стање његовога здравља било је тако жалосно, да су га Полањецки узели стално у Бучиник, да би га сачували запиткивања и да би га обасули негом, која му је била потребна, а коју, онако усамљен, не би нигде нашао.

Завиловски је и сам био човек који се лако одушевљава и готов да осети сваку искрену идеју, све да се она показује

свима прибраним глупацима неостварљивом, те заволе од првог дана старога професора заједно са његовом теоријом о историјској мисији, која је досуђена најмлађим Аријанцима. Он је о тој теорији слушао и раније, и то не једанпут, од Швирскога и Полањецких и сматрао је за ванредну машту. Али је и њему и Швирскому и Полањецкому пало у очи то како професор по повратку са својега пута о њој ни речи не рече. Кад су га запитали о његовој књижици и о путовању одговорио је: „Нико се не може ослободити службе, коју му је Христос доделио“, и затим би се загледао својим мистичним очима преда се као да нешто тражи или да нешто види у бескрајној даљини, а на лицу му се накупило толико неке дубоке туге, чак бола, да никоме није више било лако ставити то тугаљиво питање.

Кад су Полањецки позвали лекара он изјави да су одвише масна јела код млађих Аријанаца донела староме желудан катар. Али је Завиловски погађао у том нешто друго још: а то је очајну борбу сумње с оним у што је веровао, и чему је као истинити фанатик идеалиста посветио цело своје биће и у том угледао поетску тему: слику старца, што седи на сунцу пред кућом, на развалинама живота својег.

Можда професор није баш тако лоше стојао, као што се учинило Завиловском. До душе могло је бити да су га „најмлађи Аријанци“ и обманули, али му је остала вера да хришћанство још није казало своју последњу реч, и да идућа сина у људском животу неће бити ништа друго до ширење духа Хришћанинова и пренашање његово из односа међу појединцима у односе међу народима: „Христос у међународним делима“ није то престајало бити непрестано сликом будућности. Он је чак потпуно веровао: да мисија увођења тога у живот остаје досуђена најмлађим Аријцима; али само после онога пута обузела га била дубока туга, јер је увидео да ће пре тога умрети не само он, него и читава покољења ваља да помру од катара стомачнога који се добија од неварљивих јела у подунавским државама.

Међутим се он повукао био у се и у своје ћутање што је све више изгледало на какву животну горчину него што је било у ствари. О својој „идеји“ он просто није ни говорио, али се видело лако да се све његове мисли сводиле на једну идеју, као год кад часовник застане те показује, све једно и исто време. Он је на појединa питања одговарао речима, које су пре

биле у вези са оном идејом, него са ствари о којој су га питали. Кад год би га хтели привести стварности ваљало им га будити! Исто тако је запустио и своје одевање. Својом вечитом расејаношћу, својим очима кратковида човека и дечка, из којих је некако механички избијало унутарње расположење, замишљеним изгледом на лицу испалих јагодица, најзад он што није пазио на одећу, те су му, на пример, панталоне биле двапут шире него што би требале да су, свим је тим побуђивао у присутних веселост и био нишан више мање заједљивих шала. Изгледало је да је такво осећање побуђивао понајвише код „најмлађих Аријана“. Сматрали су га у туђини за човека којему „фали“ четврта даска у глави. Неки су га чак и сажаљевали.

Овде је пак осећао да га Полањецки воле, да му се не смеје, али и да га не сажаљева тако, како се сажаљевају идиоти. Али ни претерано масна храна код „најмлађих Аријана“, ни катар стомачни нису уништили у њему опраштање и љубав према људима. Био је то онај стари професор, који је заборавио на се а био потпуно свеж, кад је ваљало помоћи другима. Он је као и пређе волео и Полањецкога и Марину и Швирског и госпођу Емилију па чак и Машка, једном речи све с којима је долазио у додир. Он је у опште имао о људима чудан појам: да сви они, и они који хоће и они који неће, служе некој нарочитој сврси, да су као пијани, креће хоће невидљива рука Божја у циљевима које само она зна. Вештаке, као што је Швирски, сматрао је за посланике, који „измирују“.

Таквим је очима гледао и на Завиловскога, чије је песме пређе читао. Кад се познао и са самим писцем тако се радознало загледао у њега, као да је он нека реткост. Кад је сутрадан млади Завиловски отишао у град те о њему почели говорити за време чаја, он подиже прст, обрати се Марини и рече некако тајанствено:

— О, то је Божји човек! Он и не слути шта је Бог њему на челу написао и на што га је одредио.

Марина му стаде приповедати о том како ће се он ускоро оженити, приповедала му о Линети и његовом осећању према њој, хвалила лепоту и доброту Линетину.

— Збиља! — рече професор, кад све то чу. — Видиш и она има своју мисију, и она је „изабрана“. Њој је Бог рекао да она бди над тим пламичком, и кад је њу већ избрао ваља је и сматрати као изабрану...

Затим се замисли па додаде:

— За човечанство је све то пут ка будућности.

Полањецки погледа у жену да би јој погледом рекао: како професор сања без свезе, али он мало зажмури и гледећи преда се настави:

— На небу има млечни пут, и кад се Богу усхте он дохвати одатле прамен магле и створи нове светове. А, ви'те, ја мислим да постоји исто тако и душевни млечни пут, у којем се находи све оно што су до сада људи мислили и осећали. У њему свега има: и оног што су створили ђенији, и дела талената, и све мисли мушкараца и честитости женских срдаца, и доброте рода људскога и људских болова. Ништа се не губи и ако све иде у прах, јер се из тог праха вољом Господњом стварају нови духовни светови.

Ту стаде очима жмиркати, као да разматра оно што је рекао, стаде тражити дугмад на кошуљи, па додаде:

— А у те госпођице мора да је душица чиста као суза, кад је Бог њој указао прстом и наредио да буде чуварком онога огња.

Долазак Швирсков прекиде даљи разговор. Марини тај долазак није био неочекиван, јер јој је сликар сам казао да ће јој или лично казати, или писати: како се свршила његова ствар. Кад га је спазила кроз прозор Марина је одмах помислила да се све свршило не може бити боље, али кад он уђе у собу и са свима се поздрави, погледа у њу таквим погледом да она није знала шта ће из њега прочитати. Очевидно је хтео с њом говорити о оној ствари, и то одмах, али није хтео пред Полањецким и Васковским.

Марина се изрекла раније пред мужем у чем је ствар те он приђе Швирском у помоћ речима:

— Њој би требало да повише шета: пођите с њом по врту, јер знам да имате неки разговор.

Ускоро је њих двоје било усред баште. Неко су време ходили ћутећи, он се прекретао на својим широким, атлетским бедрима и тражио чиме да почне, она, нешто погнута напред с изразом доброте и радозналости. Обоје је желело да отпочне разговор, те најзад Швирски поче са сасвим другом ствари:

— Ви сте све казали мужу? — упита је.

Марина порумене, ухваћена, и одговори:

— Он вам толико жели добра, да ја нисам хтела то крити од њега.

Швирски је пољуби у руку.

— Па ако, врло добро! Ја се не стидим тога, па ни кад сам добио корпу.

— Не може бити! Шалите се! — рече Марина застајкући.

— Кад вам кажем!

Кад виде колико је њу сневеселила та новост рече:

— Само немојте ви то примати к срцу јаче него ја. Било је што је ваљало да буде. Ето ја сам дошао к вама, стојим ту, нисам се убио, а и не мислим то чинити, али да сам добио корпу, добио сам и квит.

— Али зашто? Шта вам је одговорила?

— Зашто? Шта ми је одговорила? — понови Швирски. — У том баш и јесте несрећа, од чега ми је грко у грлу. Отворено да вам признам нисам се бозна како ни заљубио у њу. Допала ми се (а све ми се девојке допадају), држао сам да ће у ње бити захвално и учтиво срце и понудио сам руку. Али више по разуму — и што је крајње време! После ми је и грло било мало у катару. У једно време рекох себи: „Твоја изјава у Бучинку није била доста јасна, него ти то јасније мало“. Било ме стид. Онда јој напишем писмо, ко велим кад сам крочио једном ногом да учиним и другом, и сад сам био потпуно јасан. Ево шта ми се одговорило.

Рекавши то, извуче из капута писмо, али чим га стаде читати већ рече:

— Ово испочетка су све обичне ствари и фразе... Ко што већ знате! Веома ме цени, била би поносна и срећна (али воли да не буде), гаји силну симпатију према мени (ако буде гајила тако и према своjем мужу, тај јој се, вели, неће угојити) а најзад вели:

„Нисам у стању да вам дам своје срце с оноком радошћу, коју ви заслужујете. Решила сам се на друго, и ако не будем никада срећна, нећу бар себи да пребацујем, да сам била према вама неискрена. Због нечега што се код нас догодило не могу вам писати даље, али вас молим да ми верујете да ћу вам целога живота бити захвалном на поверењу које сте имали према мени, и да ћу се од данас увек молити Богу да вам помогне да нађете срце које ће бити према вама и да вас целога живота штити?“

То је све.

Наста ћутање; Швирски га прекиде;

— То су, што се мене тиче, празне речи, али то ће другим речима значити: волим другога.

— Изгледа да је тако — одговори забринуто Марина. — Сирота девојка, јер је њено писмо ипак честито.

— Честито писмо! Честито писмо! повика Швирски. —

Све су оне тако честите! Ето што има горчине у грлу. Неће мене! Па лепо. Свака има право то да каже. Воли другога? Свакој је то слободно. Али кога она воли? Ако не Осповског, или Завиловског, онда кога? Ваљда оног лутка, оног идеала слушкињског. Ви сте зацело гледали на ципу изређане такве дедаке? Мора бити да њега воли! Да га мету у излог код фризера, жене би искривиле шије гледајући у њега. То је да се човек наједи.

— Нису све такве, нису све! У осталом ви као вештак ваља да знате шта је то осећање. Нађе ли то на човека, збогом разуму!

— Не — рече Швирски сад мало мучније.

— Знам ја да нису све такве. А што се тиче љубави, ви велите: „Нађе ли та на човека, збогом разуму!“ И то може бити! То је као нека болест... Али постоје болести од којих племенитије душе не болују! Ви ћете допустити да вам речем: да ваља човеку имати папке да добије ту болест. Још није било случаја да се голубица заљубила у грлицу мужјака, и ако је то врло лепа тица. Видите, госпођо, то не може да се деси голубици. Грлица се заљубљује у грлицу мужјака. Добро нека се заљубљује, али само нека се не прави голубицом. Мени је само до тога стало... Сетите се само како сам пре оно код Бигјеловик говорио о госпођици Кастели. Али је она заволела мираз господина Завиловског. Мени је криво на те лажне аспирације, на ту неискреност, на то фразирање. Кад си грлица имај смелости признати се за такву. Не прави се што ниси, не веруј, не обмањуј. Ја бих смео био главу дати да таква, као што је Ратковска, просто није у стању да се заљуби у једнога Коповског, а оно видите да јесте! Ја ћу се умирити, јер је то у мом интересу, а не због госпођице Ратковске, него због тога што и такав тип, као што је Коповски, може да ме избије из седла.

— Да, ваљало би видети зашто се то све тако заплело, рече Марина.

Швирски само махну руком и рече:

— И збиља то се само сад сплело. Да је за ме пошла на главн бих јој место правио. Тако ми Бога!... У мени се скупила маса осетљивости. Био бих према њој права мајка, и она би била срећна И стога ми такође нешто мало жао. Али није ни она једна једина на овом свету. Ви ћете ми наћи какву честиту душу која би хтела мене. И то што скорије, тако вам Бога, госпо, јер не могу овако издржати. Хоћете ли?

Марина стаде бивати веселијом, кад виде да сам Швирски не прима толико к срцу губитак госпођице Ратковске. Али кад мирније разгледа садржину писма, њу поче бацати у бригу једна реченица, на коју у почетку није обраћала пажњу, те ће рећи:

— Да ли сте опазили, како она вели: „Због онога што се код нас десило, не могу даље да пишем". Да ли ви не нагађате шта се тамо могло десити?

— Можда се Коповски већ изјаснио.

— Не. У том случају би она то казала отвореније. Ако је она припоула узаљ, онда је заиста бедна девојка, јер она одиста нема ни паре, а као и да Коповски није најсигурнији, те ће се тешко решити.

— Збиља — рече Швирски. — Знате ли да је и мени то падало на памет. Она њега воли, то је ван спора, али се он неће с њом оженити. Наједаред застаде па ће рећи:

— У том случају шта ће он тамо?

— Он њих забавља, а и он се њима забавља — одговори брзо Марина, окрећући лице нешто у страну, да Швирски не опази њену забуну.

Она није искрено одговорила. Од оног времена како је Полањецки саопштио њој своја запажања о односу г-ђе Основске према Коповскому, мислила је она о том врло често и присуство овога момка у летњиковцу чинило јој се више пута сумњивим, а тумачење госпођицом Ратковском још и ружним. То је у толико било ружније, ако се госпођица Ратковска одиста заљубила у Коповскога. Али је све то могло сваког тренутка избити на површину, и Марина је сад узнемирено размишљала о оном у писму: „Због оног што се десило...", да то не буде баш тако тешко. У том случају то би била права катастрофа

како за онога честитога господина Основскога тако и за сироту Ратковску.

Све се могло окренути на трагични свршетак.

— Ја сутра идем к њима — рече Швирски. — Хоћу навлаш да одем до Основских, да бих показао да нисам ничим увређен. Буде ли било тамо чега у ствари, или ако буде ко оболео, јавићу вам. Мора да Завиловски сад није тамо.

— Није; господин Игњат је сад у граду. Сутра или прекосутра биће или овде или у Јасмјењу. И Сташа се сад спрема за у град. Моја пријатељица, сестра Анђела, јако је бона, те како ја не могу да одем по њу, иде Сташа.

— Сестра Анђела, то ће бити она што је ваш господин муж зове госпођом Емилијом... Fra Ayelico!... Лице као у светитељке. Дивно лице! Два пута сам се с њом виђао код вас. Штета што се закалуђерила...

— Па болна још. Већ не може ни да иде. Од силна рада боле је крста.

— Мука је то — рече Швирски. — Сад ћете имати код себе и професора Васковскога и ту сироту жену... Како сте ви само добри људи!

— Гле, Сташа! — рече Марина.

У том тренутку на крају алеје се указа Поланьецки и журним кораком пође к њима.

— Чуо сам да данас идете у град. Хајдмо заједно — рече Швирски.

— Добро.

Сташа се окрете жени па рече:

— Марина, да ниси много ишла, хоћеш ли да се наслониш на мене.

Марина га узе под руку и заједно дођоше до веранде, а после она оде у собу да нареди за подневни чај.

Полањецки пак приђе Швирскому па рече:

— Примио сам чудновату депешу, коју нисам хтео показати жени. Пита ме Основски где је Игњат и позива ме да по његовој ствари будем сутра у граду. Шта то може бити?

— Чудновато — рече Швирски. — Мени је писала госпођица Ратковска да се тамо нешто десило.

— Да се није ко разболео?

— Онда би позвали само Завиловскога... Да је случајно Линета или госпођа Броничова... позвали би одмах...

— А да га Основски није хтео плашити телеграфирао би мени.

И њих двојица гледаху се с узнемиреним погледима.

XIV

Сутрадан на по часа по доласку Полањецкога зазвони Основски. Чувши звонце Полањецки изађе сам да отвори. Од синоћ је био веома узнемирен. Он је знао да у Летњиковцу може сваки час прснути бомба, али се узалуд борио с мислима: какве то свезе може имати са Завиловским.

Основски му стеже руку како то чине пријатељи у изузетним приликама, а кад га Полањецки позва у свој кабинет он га грêдом запита:

— Је ли госпођа у Бучинку?

— Да — одговори Полањецки — сасвим смо сами.

У кабинету Основски седе на показану му столицу, обори главу, и неколико минута ћуташе, а дисаше живо, јер је и иначе патио од заптивања у грудима а сад му беше још теже дисати због узбуђености и пењања уза степенице.

Полањецки почека мало али најзад урођена му живост превлада, те запита:

— Шта је то било, господине?

— Несрећа се десила — одговори тужно Основски — с Игњатом је све прекинуто.

— Све, а зашто?

— То је тако страшна ствар, да је за Игњата боље да не зна разлога. Борио сам се час два да ли да прећутим, али не!... Треба све да зна, јер ту сад игра нешто важније него његово самољубље. Може бити да ће му срџба и одвратност помоћи да ту несрећу поднесе. С његовом се женидбом кида због тога што је госпођица Кастели недостојна руке таквога једнога човека, и кад би сад и било могуће да се ствар сврши, ја бих први ставио своје неоступно veto.

Основски стаде опет прибирати дах, а Полањецки, који га слушао као окамењен, наједаред викну:

— Али, за Бога милога, шта се десило?

— Догодило се то: да су моји већ пре три дана отишли на страну са г. Коповским као заручником Линетиним.

Полањецки беше мало пре устао са столице, сад седе. На његову лицу, при свем том што је било очигледно изненађење, огледало се још и неисказано чуђење. Он гледаше неколико минута у Осиовскога, а после као да не може да прибере мисли, рече:

— Коповски?... И то с госпођицом Кастели?...

Али је Осиовски и сувише обузет самим овим послом те није ни приметио ово питање Полањецково.

— Ти, на жалост, знаш да сам ја у сродству с Броничовом и Линетом. Моја је мати била сестра од тетке Броничовој и Линетиној матери, и неко време су и заједно живеле. Видиш по том да бих је могао штедити. Али то на страну! Наше су везе покидане, а при том да ми је Кастели рођена сестра, казао бих вам то што ћу вам сад рећи. Са Завиловским могу се не наћи, јер и ја са женом путујем, и то данас још. Да ти отворено кажем: да просто немам смелости с њим да се састанем, али ћу теби да кажем све што сам видео. Ти ћеш као његов присни пријатељ наћи начина да то некако заташкаш. Ипак ваља да Игњат све зна, јер у несрећи те врсте нема бољег лека од одвратности.

Ту му стаде причати шта је видео у стакленој башти, а при том је постајао све узбуђенији, чешће бивао задухан, а у исто време никако се није могао начудити код њега да види више хладнокрвности, а није знао да Полањецки има нарочитих разлога са којих је причање ове врсте на њега производило јачи утисак него што би могла вест о смрти Завиловскога или госпођице Кастели.

— У почетку нисам знао где сам — говорио је даље Осиовски — нисам могао, али се чудим како га нисам онда смрвио. Можда сам се сетио да ми је гост, можда што има ту нечега важнијега него што је он, можда сам мислио на Игњата, а можда ни о чем нисам мислио. Запрепастио сам се и изишао. Мало се после вратим и речем му да пође са мном. Кад смо ушли у собу кажем му: да је поступио непоштено, да је погазио гостопримство у једној честитој кући и да је Линета у мојим очима једна бедница, за коју немам довољно прекорних речи за њу, да сматрам да је веридба њена са Завиловским тим самим уништена, а да ћу наћи довољно средстава да нагнам њега самога да се њом ожени, па ма употребио и крајња средства... Ту се показало да су се они одмах по оном сагласили,

те он изјави: да одавно воли Линету и да је готов оженити се с њом и сада. Што се тиче Завиловскога, чух како он понавља речи, које му је Линета спремила, а којих се он никад не би сетио: да је готов дати Завиловскому задовољења каквог год затражи, али да му није потребно водити рачуна о њему... „Што је госпођица Линета изабрала мене у место њега, то је у толико горе по њега, али је то њена ствар“ рекао је. Не знам како је дотле ишло између Линете и тетке, али чим сам довршио разговор с Коповским тетка Броничова улете у моју собу као фурија, па окупи: како смо ја и моја жена и спречили те она није пошла за осећајима својега срца, да смо јој ми натурили Завиловскога, којег она није никада ни волела, да је Линета по читаве ноћи плакала, да би тај брак платила животом, и да је све то што се догодило очигледно божја воља... и све тако читав један сахат... Криви и ми и Завиловски — само њих двоје прави каоанђели!

Основски стаде трти руком по челу па настави:

— Ах, господине! Тридесет ми је и шест година а ни помислити нисам могао: шта је то женска превртљивост. Ни сад не могу да појмим то извртање свега наопако. Разумем да је стање било без излаза. Разумем да су појмили: да је са Завиловским све свршено, макар и по том што сам ја ту да не дам, и да им не достаје нико други но Коповски. Али то олако окретање белога на црно!... то одсуство свакога морала правде и правичности!... та саможивост без мере и краја!... Оставио бих их све до ђавола да само Игњат није ту у питању... Он би био претерано несрећан са њима; али за човека оне маште како је то страшан удар!... Како тешка обмана!... Па и та Линета!... Ко би могао помислити!... Ону цепаницу, молим те!... Она бајаги пуна полета, која је пре неколико дана измењала прстење и дала реч!... И то заручница једнога Завиловскога!... То је просто да човек излуди!

— Просто да човек полуди понови Полањецки као одјек.

Наста тренутак ћутања. Је ли то било одавно? — упита најзад Полањецки.

— Пре три дана су отишли сви троје у Швенинген. Отпутовали су још истога дана. Коповски је имао пасош уза се. Видиш ти само, како и такав зевзек уме да смисли лукавство! Имао је готову путну исправу, јер се све правио као да га интересује ова моја рођака, Ротковска, и да намерава да пође

с нама заједно на страну. Правио се да га она интересује, да би ову могао обрлатити. Ах, кукавни мој Игњат! Ево вам кажем: да је мој брат, не би ми то теже падало... Срећа!... Срећа што се није оном оковао, оном ни Пољкињом ни Талијанком!... Али како је то силан удар!

Основски извади убрус и стаде њиме трти наочаре жмиркајући при том очима а на лицу му се огледало крајње очајање.

Полањецки га запита:

— А што одмах нисте јавили?

— Што нисам одмах јавио? Разболела ми се жена. Нервни напад добила... Или сам Бог зна шта... Нећеш ми поверовати колико је то на њу утицало... Није ни чудо!... Таква жена и још у нашој кући! Према њеној осетљивости то је удар и за њу, тешко јој било и што се преварила у Линети, коју је тако волела а жао јој је било и Игњата!... За тако чисту и честиту душу, то је више него што може да се поднесе. У први мах сам помислио да ће је то оборити у постељу; а и сад се молим Богу да је само то не обори. Ми не умемо ни да замислимо: шта се све догађа у таквој души при самом погледу на зло.

Полањецки се загледа у Основскога, угризе се за усну на ћуташе и даље.

А овај мало после настави:

— Пошљем по лекара и други пут да просто полудим. На срећу ту су били Стевка и она честита госпођа Машкова. Обе се тако усрдно заузеше око Анете, да ћу им остати целога живота захвалан. Госпођа Машкова изгледа онако хладна а то је створење само једно срце!...

— Ја држим просто — рече Полањецки хотећи да окрене разговор од госпође Машкове на другу страну — да је стари Завиловски оставио песнику које своје добро, да се ништа од тога не би догодило.

— Може бити — одговори Основски. Али за мене је ван сваке сумње: кад би Линета пошла за Игњата, све да он наследи и сву имовину покојнога старца, она би опет инстиктивно тежила људима као што је Коповски, само да на њих нађе у животу. Таква је то душа. Ја сад по што шта разумем. Рекох да човек просто може излудети што је то тако, као што је, али делимично могу и да објасним себи како је могло изаћи на то. То је и сувише простачка природа, те није у стању истински заволети човека, као што је Завиловски. Њој су по-

требни Коповски. Али су је назор упућивале на разне више ствари тако да је она и сама почела веровати најзад да у ње има онога, чега у ствари нема. Игњата су привлачили себи из дуга времена, да би се показали само, из таштине, и што нису сами себе познавали. Али што није искрено не може дуго да траје. Кад им је доколица задовољена била, није им био доста Игњат. После су се поплашиле да са њим неће имати онаквога живота, какав оне највише цене, можда је за обе њих био и сувише трудна висина његова духа. Додајте томе и оно са завештањем, што и ако у главном није било главни узрок прекидању, што је умањивало у њиховим очима Игњата, а пре свега додајте нагон Линетин, Коповскога, па ћете имати за све одговор. Има жена таквих као што је ваша, или моја Анета, али има ето и онаквих као што су оне!...

Опет мало поћута Основски, па настави:

— Видим напред како ће то тешко пасти вашој госпођи, а жао ми је што нисте видели шта је било са мојом, кад је чула... па чак и госпођи Машковој. Да, има жена и жена... Ах, господине драги, ваљало би сваки дан да клечећи захваљујемо Богу што нам је дао такове жене.

Њему чак глас задрхта од узбуђења.

И ако је при том Полањецки поглавито мислио на Завиловскога, опет му никако није ишло у главу: како то да је овај Основски тако наиван човек, кад све онако дубоко и лепо разуме. Смешно му пак како Основски вели да је то Машковој било одвратно. У опште обузела га била нека пропоја о животу, безмерност које није никад дотле раније сагледао.

— Ви се нећете састајати са Завиловским? упита мало после Основскога.

— Кажем вам и по други пут: да не осећам снаге за то: сад идем у Летњиковац, а одатле ћемо данас на железничку станицу. Морам извести жену једно зато што ме за то моли сузним очима, а друго што од промене упечатака може да зависи њен живот. Отићи ћемо куда на море, само не у Швенинген, куда су отишле оне две с Коповским. Али имам једну велику молбу на вас. Ви знате како ја волим Игњата и како га ценим. Опишите ми како ће он то примити, кукавац, и шта буде даље с њим. Замолио бих за то Швирског, али се може бити нећу видети с њим.

Ту покри рукама очи па рече:

— Ах, како је то све жалосно, како жалосно!

— Добро — одговори Полањецки — јавите ми вашу адресу, а ја ћу вам јавити како све иде. Кад већ на мене пада та тешка порука да Завиловскому све објасним, онда ми бар мало олакшајте у том. Ваља ми имати вест о свему не од неког који је о том слушао, него који је то све гледао. Ако од мене чује о њиховом одласку, могао би помислити да ствар не представљам верно. У таквом случају људи се хватају за сенку од наде. Седите и напишите му једно писмо. Даћу му ваше писмо у потврду онога што му будем испричао. Иначе би можда био у стању да одјури за онима у Швенинген. Сматрам такво писмо као ствар апсолутно потребну.

— Да он не дође амо док то буде?

— Не. Отац му је болан, и он је сад код њега. Он чека да ја по подне будем тамо. Свакако пишите му.

— Имате право, потпуно право — рече Основски.

Он седе за сто.

Ходајући по соби што је до ове била, а у врло великом узбуђењу Полањецки је мислио:

— Иронија живота! Иронија овога живота! Па шта је друго него крвава иронија ово што је снашло Завиловскога?... Шта је та госпођица Кастели са својим лабудским стасом и са нагоном једне собарице, та „божја изабраница“ како је колико синоћ називао Васковски. Шта је та Броничова, и Основски са својим поверењем у своју жену; шта су ти правни напади његове жене, на поглед самога зла, и то глушање госпође Машкове?... Ништа друго до само смешна људска комедија, у којој једни варају друге, а други сами себе: све су то само варалице и преварени, само обмана, заслепљеност варања живота, жртве обмана, жртве неваљалства, лавиринат без израза, смешна а у исто време очајна иронија што покрива људске осећаје, страсти, наде, као што снег зими покрива пространа поља — и то је тај живот!

И те су мисли падале Полањецкому у толико теже, што су у исто време биле и обрачунавање са његовим личним појмовима. Био је довољно саможив, те није примао све и на свој рачун, али није био толико глуп да не види да је у тој страшној иронији људској и он одиграо врло ниску улогу. Положај је био такав да му се хтело свом силином својег духа одухнути ту госпођицу Кастели, и осећао је да ако ико други има права

да осуђује госпођицу Линету, он бар нема. У чем је он био бољи, у чем мања притворица? Она је изневерила једнога човека ради једног глупака, а он жену ради једне лепе лутке. Она је пошла за својим помодарским нагоном, и он за нагоном једнога — магарца. Али је она бацила под ноге само своје извештачене фразе, којима је обмањивала себе и друге, а он своја начела. Она је обманула једно поверење, али погазила само дату реч, а он тако исто злоупотребио поверење, али погазио не просто дату реч него заклетву. Па? Има ли права да је он грди? Ако нема могућности да је оправда, ако је готов да призна да би било неправо и нечасно да она буде жена Завиловскому, то по којем праву он остаје муж Маринин? Ако нађе једне једине речи за осуду госпођице Кастели (а немогуће је не тражити) онда у том случају, ако хоће да буде доследним, ваља да ослободи Марину везе с њим, а он то не би могао учинити нити би икад учинио. То је то врзино коло! Полањецкому није првина била да преживљује тако горке часове, поводом својега успеха, али је ово био тако тежак тренутак да се он запрепастио. Попело се било просто у подгрлац, Најзад простим инстинктом самоодржања стаде тражити штогод што би му ма и тренутно олакшало. Али је узалуд говорио сам са собом да, на пример, такви људи, као што је тај Коповски не би то примали к срцу тако, као он. То му је таман толико олакшавало, као кад би казао: да то тако не узима во или коњ. Узалуд се опомињао Балзакових речи: „Вероломство, кад не испадне за руком није ништа, а кад испадне онда су то трице". „Лаж! — понављао је са стиснутим зубима — и ништа више, а тако силно тишти!" Осетио је тако исто да иза самога учина има још нешто, што тај учин прави више или мање преступним: али је осетио како су у његовом случају све околности такве да од њих његова кривица постаје неизмерна и неопростива.

— Ето, већ ми и сада — говорио је — одузима право суђења, право да се послужим савешћу! Оног вишег човека у себи посветио сам за глупака, гурнуо сам га у ништавило, у трагедију, која га може смрвити; учинио сам то ниско и подло, те сад немам права ни да жалим такву једну, као што је та г-ца Кастели. И никад до тада није му била тако опипљива та истина, за извесне поступке човек може бити осуђен на искључење из живота друштвенога, као што је он сада искључен из живота моралнога. И дотле је имао доста једа, али му се указа

сад нови, о којем пређе није ништа знао. У колико се више задржава на трагедији Завиловскога, и у колико га она све више и више тиштала, отпоче га обузимати неки тајни страх, налик на неко предосећање, да по сили неке више тајанствене логике, и у његовој судбини мора доћи до нечега страшнога. Ко у себи носи клицу смртоносне бољке, за тога је у смрти само питање о времену.

Најзад ипак нађе ту олакшицу, јер се његове мисли обрнуше одлучно на оно што је ту, Завиловскому. Како ће он то примити? Како ће поднети? За Завиловскога поред оне дубоке вере, коју је имао у својој вереници и поред оне силне љубави према њој, било је просто страшно.

— Све ће му наједаред попуцати и све се измаћи испод ногу — мислио је Полањецки.

Учинило му се да има нечега одвратнога и наказнога у том што чак и такви животни односи, који не носе у себи клицу трагедије, и који ваља да се сврше како ваља, свршавају се без основаног узрока зло, и да је живот као нека шума, у којој несрећа напада на човека горе него зверови на пса, јер нападају подмукло. Одједанпут осети Полањецки да сем његове вере самога себе, коју је давно изгубио, могу у њему да се захвате разне ствари, које су још значајније, јер су дубље у основи. У том је часу мислио само на Завиловскога. По срцу је био добар, а Завиловскога је волео, те га искрено заболела његова несрећа.

— А онај тамо као да му пише решење — помисли слушајући како у суседној соби шкрипи перо у руци Основског. — Јадно момче!... Па све то бар да је заслужио!...

У том Основски доврши писмо, отвори врата и рече:

— Писао сам му врло обазриво, али сам му казао сву истину. Сад нека му сам Бог даде снаге! Зар сам се ја надао да ћу морати такву вест да му јављам! Али и поред његове искрене туге јасно се видело како је задовољан са својим послом. Видело се да мисли е је боље срочио него што се надао.

— А сад још једном понављам своју молбу — рече — да ми пишете бар реч две о господину Игњату. Ох само да то није сад тако irréparable! — додаде пружајући руку Полањецкому, додајући још; —

— До виђења! Писаћу и Игњату. Али сад морам ићи јер ме жена чека! Дај Боже да се видимо у срећнијим околно-

стима. Збогом! Поздравите од моје стране најсрдачније вашу госпођу.

Он изађе.

— Шта да се ради? — мишљаше Полањецки. Да ли да ово писмо пошљем Завиловскому кући, или да идем да га тражим, или да чекам овде. Ваљало би га не остављати сама у оваквим тренутцима. У осталом нико му не може спречити да се пред људима уздржава; ја бих тако чинио да сам на његову месту... Морам ка г-ђи Емилији...

Осећао се тако утрућеним и том неочекиваном трагедијом и мислима о себи и мишљу о тешкој улози, коју има да изведе код Завиловскога, да се с потпуним задовољством сети да му ваља ићи ка госпођи Емилији, а затим је одвести у Бучинек.

У једно време нешто му се јако прохте да одложи састанак са Завиловским и предавање тога писма до сутрадан, али му паде на ум да би Завиловски, кад га не нађе данас, могао отићи у Бучинек.

— Боље је да за све дозна овде — рече у себи — због стања у којем се находи Марина ваља да остане у тајности и оно што се догодило и оно што се може догодити. Исто тако треба удесити да нико о том ништа не говори. Завиловски би најбоље учинио да оде куда на страну. Марини бих казао да је у Швенингену, а после како су се тамо разишли и све прекинули.

Опет стаде ходати по соби крупним корацима понављајући: — Иронија животна! Иронија животна!

После тога опет навалише на његову душу новим таласима грчна пребацивања самому себи. Њега обузе неко чудно осећање, као да је он одговоран за све што се догодило. „Шта до беса — понављао је — ја бар ту нисам ни за длаку крив!“ Мало после паде му на памет: ако и није нарочито он крив, ипак да је те горе лист, које и госпођица Кастели, и да су такви, као што је она и он, створили ту друштвено-моралну атмосферу, у којој такви цветићи могу ницати, цветати и развијати се. Помисао на то силовито га једила.

Међутим у предсобу се чу звонце. Полањецки је био човек силан, али ипак при том звуку звонцета он осети неку узнемиреност. Заборавио је био да се договорио са Швирским да заједно иду на ручак, и у први мах му се учини да то зацело долази Завиловски. Чисто се љутну кад чу у предсоби глас

сликарев, јер је тако био изломљен да му је долазак овога био непријатан.

— Ала ће овај пустити језику на вољу, ала ће тај грдити! — помисли нерасположен.

Ипак се реши да му исприча све, јер ствар и тако није могла остати у тајности. Стало му било и до тога да би Швирски, на случај одласка у Бучинек, знао како да се држи према Марини. Али се преварио, кад је помислио да ће га Швирски ту сад стати гњавити алегоријама о незахвалном срцу. Сликар је схватио ствар не са тачке теориске него с погледом Завиловскога. Изводи ће доћи тек доцније, а за све време док је Полањецки приповедао само је узвикивао: „О, да силне несреће! Ох, сачувај Боже!“ — а уз то су се његове снажне шаке стезале у песницу.

Завиловски се све више и више раздражавао, осуђивао госпођицу Кастели без сажаљења, заборављајући да том истом изриче пресуду и самому себи. Али је тим говором ипак себи нешто олакшао. Дошао је био већ и у свој обичнн колосек. Држао је да Завиловскога није могуће у таквом тренутку напуштати, те стаде молити Швирскога, да у место њега одведе госпођу Емилију у Бучинек, а Марини да каже да је он остао због својих трговачких послова. Како Швирски није више имао ради чега да иде у летњиковац врло радо пристаде, а кад дођоше наручена кола седоше оба и одоше ка госпођи Емилији.

Посао који је у сваком случају превазилазио снагу ове жене донео јој је обољавање у крстима. Нађоше је веома ослабелу и промењену у лицу које је дошло некако прозрачно и веома смршало. Истина није могла ходити, али се наслањала на два штапа и није владала потпуно покретима ногу. Као што је пре рад изнурио са животом, сад је почео све више удаљавати од њега. Она је живела само у кругу својих мисли и успомена, гледајући на људске послове као кроз сан, као с друге обале какве реке. Бол је осећала веома слаб, што су лекари сматрали као рђав знак; али је она као милосрдна сестра нешто позната била са разним болестима, те је знала да јој нема спаса, или бар да он није у рукама људским и остала је мирна. Кад је Полањецки упитао како јој је, одговорила је трудно дижући трепавице.

— Тешко ходим, али ми је добро.

А и било јој је добро. Само је једна ствар морила. Увр-

тела је била себи у главу; кад би отишла у нећину Лурд у Фрацуску, да би нашла себи лека; али од тога је одбијала једно удаљеност тога Лурда од Литкина гроба, а друго њена жива жеља за смрћу. Није знала да ли има права да одузима прилике да се не излива милост божја и чудо, и то је узнемиравало. Сад се осмехивала на промисао да се види с Марином и одмах је била готова да пође. Ваљало је да Швирски дође по њу у пет часова, а дотле он и Полањецки оду на ручак, јер је Швирски, покрај све бриге за Завиловским, осећао глад као вук. Кад стигоше где треба проведоше неколико минута у ћутању, најзад Полањецки рече:

— Хтео сам вас још за једно да замолим, а то је: да кажете госпођици Јелени све што се догодило, а у исто време да јој кажете да ништа не говори о том с Марином.

— Добро — рече — још ћу данас отићи до Јасмјења, као шетње ради, и потрудићу се да се с њом видим. Ако ме не прими написаћу јој писамце: да се то тиче Игњата. Ако узахте доћи овде, довешћу је, јер ћу се на сваки начин још данас амо вратити.

После мало запита га:

— А да ли није што вама казао Осповски шта је са госпођицом Ратковском; иде ли и она или остаје?

— Није ми ништа говорио — одговори Полањецки — госпођица Ратковска станује обично код своје старије рођаке, госпође Мјељницке. Ако и пође с њима то ће бити само ради друштва госпођи Осповској, чија је анђелска природа добила лупање срца при оном што се тамо десило.

— Истина!! — рече Швирски.

— Да. Другог разлога нема. Госпођица Ратковска се бавила код Осповских због Коповскога, а како се Коповски окренуо другој, не би имало више разлога да ту она и на даље остане.

— Тако ми Бога, то је нешто врло интересантно! — рече Швирски — изузевши госпођу Осповску сви су се они тамо поиззаљубљивали у тога лутка!

Полањецки се иронично насмеја и махну главом а на уста му, готово саме изађоше речи: „Без изузетка! Без изузетка!“

Али Швирски поче са својим теоријама о жени, од којих се дотле уздржавао.

— Ето, видите господине! — говорио је. — Ја познајем Немице, Францускиње, а нарочито Талијанке. У Талијанака је

мање заноса, мање васпитања, али више темперамента; оне су простије и искреније. Не окусио од њихових макарона, ако игде у њих нашао на толико лажних аспирација и толико неслагања између природе просте и напендечене фразе. Да знате само шта ми је говорила госпођа Ратковска о оном Коповском. Али погледајте само на ону, ону Линету. Заклео бих се да спрам ње није ништа ни љиљан ни мимоза. Да је вештак од главе до пете! Права Сибила! Идеал са златном косом и дугим крацима. А погледај само. Изашло све на видело! Изабрала човека несравњене доброте. А кад се дала прилика од Сибиле се учинила обична собарица.

Ту Швирски стеже своју песничетину и хтеде њоме о сто. Али га Полањецки задржа руком говорећи:

(Наставиће се)

АРХИМАНДРИТ ИЛАРИОН РУВАРАЦ

† 8. АВГУСТА ОВ. ГОД. У ГРГЕТЕГУ

Кад је Руварац почео писати своје стручне радове, српски су учени кругови гледали у професора Милоша Милојевића као у велики аукторитет у питањима српске историје и археологије, а као службени и признати представник српске историске науке појавио се мало после пок. Панта Срећковић.

Познато је колико је у тадашњег школованог нараштаја српског силна била национална самообмана, и колико се сматрало допуштено, оправдано и похвално говорити, писати и веровати много штошта што је често имало врло мало стварне подлоге, а понекад и никакве, само ако је то годило истинским или измишљеним интересима савременога српскога живота. Народне су се песме самовољно дотеривале, неке сасвим нове писале; лажне су се старине протурале; споменици преправљени објављивали; славни се владаоци и династије измишљали. Све је то требало да умножи славу и увећа права Србинова. Томе су правцу подлегали српски писци, с ретким изузетцима, а понајизразитији му представници беху, сваки на свој начин, Милојевић и Срећковић.

Али да тим општим путем иде, да се с таким научним радом помири, нико није, уз Даничића, био мање створен, него млади Руварац. У њега је била, као неко породично наследство, критичарска жица, која је млађег му брата Косту истакла изнад свих ондашњих књижевних критичара наших, и већ је та склоност довољна била да Илариона одведе на испитивање праве вредности онога што су савременици радили на пољу науке. Али канда је у њега друго нешто било јаче и

од те жице. То је љубав према истини, коју му је, како он пише, мајка усадила у душу, и мржња према лажи, неодољива одвратност према лажљивости, у каком се год облику јављале, било као разметљиво фразерство патриотских публициста, било као лакоумно извртање истине или просто измишљање неистина у наших научника.

Тако се у њему јавља силан испитивач који ничему више не верује, који сумња у свако тврђење и тражи да се све из нова претреса и докаже. На тај начин стаде његова критика обарати немилице мноштво дотадашњих научних догмата, на право изненађење а често и на велико запрепашћење и ужих и ширих читалачких редова. У том су погледу можда најзначајније његове расправе о природи и начину српске сеобе у Угарску под патријархом Чарнојевићем и о истинитости вековне и непрекидне независности црногорске.

Многи од таких догмата беху међу тим саставни елементи српскога, па и Руварчева, националнога веровања. Чупати их савременицима из душе није било лако, није могло бити без болова, колико читаочевих, толико научникових. Руварац ипак није никад устукнуо испред свог немилог задатка. Болна му је душа, па ипак руши смело стара историска веровања. То му међутим толико тешко пада, да је, у писању, раздражен, те често заједа, место да пажљиво блажи, оне који су у то веровали, љути их и изазива. Зато опет многи од њих устају на критичара огорчени, мешајући у научну расправу много личног и страначког. Тако настајаше борба, и у њој је Руварца понекад савлађивала љутина, те би с огорчењем уједао све оне о којима је мислио да су противу њега. При том се често претвараше у сатиричара нашег родољубља и народног поноса, не разбирајући сваки пут да ли је родољубље истинито или надувано, да ли је понос претеран или оправдан.

Та је сатиричка жица била јака у Руварца. Она је духовито избијала и у обичним, најхладније писаним његовим расправама о питањима потпуно индиферетним за наш патриотизам. Зато је стручњаку била права сласт читати те његове саставе. Разлагање је његово увек лако било пратити и почетнику. Све је било јасно и одређено. Многобројни исписи из дотадање стручне литературе нису бунили читаоца ни замршавали питање.

Исписујући и поредећи шта је о чем написао који његов

преходник, Руварац је редовно — и са свим правилно — стизао до самих извора, и онда је настајало оно што је у њега било увек најглавније — претресање и оцењивање споменика: шта доиста казују и колико се њихову казивању може веровати. Ни једно ни друго, врло често, није било лако. Порушеност у којој су многи извори до данас допрли, реторска школа која је избегавала одређеност и простоту, хотимично бирање тамних израза и употреба алусија и других слика место јасних ознака задају много посла, док им се смисао ухвати, а после свега тога настаје оцена њихове веровности. Сем тога: ти споменици нису ни прибрани, ни сређени и издани како треба. Зато ће Руварчево неуморно трагање за изворима и његово трезвено ослушкивање гласова које преко њих даје о себи српска прошлост остати сјајно сведочанство српскога научнога духа.

И ако је можда био јачи онда кад је обарао усвојена погрешна мишљења, Руварац је знатан и позитивним проналасцима који су осветлили многу тамнину у нашој прошлости. Зато је понегде довољно било уклонити лаж, па да одмах сине светлост; али је негде, пошто би се обелоданила погрешност старога мишљења, ипак било тешко казати: како је управо било; а најчешће је требало у мраку незнања, у сумраку недоумице упалити јасну зубљу истине, а то је Руварац радио с великим успехом. Он је умео и смело поставити питање и умним домишљањем правилно на то одговорити. Нарочито ће његове оцене многих извора и појединих података из извора остати, с незнатним изузецима, као коначна тековина српске науке.

Тим тековинама не може сумњати прави значај што их писац није систематски излагао, него припадом, како му је кад затребало ради расправе посебних питања историских. Тако је он врло значајне ресултате својих студија о времену постанка и о класификацији српских летописа изнео узгред у једном одељку расправе „О кнезу Лазару.“ Он уопште није писао великих систематских дела. Његов је омиљен облик био мали, кратки „прилożак“, и само је у ретко узимао да пише веће саставе. Баш ако ћемо право, он је увек узимао да пише краће радове, и с таком би намером послао почетак ком уреднику српском, па се састав после, под пером, ширио и дуљио. Тако је, готово од броја до броја, писао „О кнезу Лазару“, тако „Montenegrina“, тако чланке о Црнојевићу, Бранковићу и сеоби

српској у Угарску. Па и то су били, поред све темељитости с којом су писани, више низови стручњачких подлистака, него ли гломазне научничке расправе. И у њима је расправљано, као год у малим „прилошцима“, све једно по једно засебно питање.

Он је тако расправио и неколико крупних питања из наше народне прошлости. Така су била питања о цару Урошу и краљу Вукашину, о Вуку Бранковићу, о истинитости порекла последњега деспота српског. Али је у погледу научног напретка по свој прилици још значајније оно што је он урадио на расправи големог броја ситница, готово из свих области српске историске науке и њених помоћница. Тим ситним проналасцима он је, још више него ли оним крупнима, унео толико новина у науку колико није ниједан други радник на пољу наше народне историје. Његова критика, исправка, тумачење текстова у изворима; његово исправљање и утврђивање наше занемарене и непоуздане хронологије; пречишћавање тамних и неодређених података из старе топографије; притицање у помоћ српским археолозима; трагање за штурим, често противуречним или намерно онакаженим подацима генеалошким; издвајање и осветљавање старинских зрнаца сачуваних у народним песмама — толико су изменили наше раније знање историско, да такој промени нема примера у нашем раду на историји, а нема их много ни у туђем.

Ако је ценити по количини, најрадије се занимао прошлошћу српске православне цркве: испитивањем њене хронологије, расправљањем о патријарсима, архијепископима, јепископима, архимандритима и другим њеним службеницима, о владичанским катедрама, о манастирима, црквама, црквеним утварима, књигама, штампаријама. А како је православна црква сама собом била један од битних делова прошлога српскога живота, већ је тим самим обухватио Руварац велики део народне прошлости, а још више тим што је природно прелазио испитивањем и на она поља прошастога живота која су с црквеним била у тешњој вези. Познато је међу тим да је све до најновијега времена и остали живот православних Срба био готово сав проткан вером и црквом. Зато Руварац не говори само о раду Саве Немањића на оснивању автоћефалне цркве српске, он расправља и о Савину учешћу у венчању брата му Стевана првим венцем краљевским у Срба; кад разлаже „о

натпису на цркви херцега Степана у Годажду", он врло мало говори о тој цркви и у опште о цркви тога доба у Херцеговини, а опширно о политичком раду Херцегову. Тако је обим Руварчевих испитивања био доста широк, обухватајући разноврсне појаве српскога историскога живота на целом простору земаља које је под собом имала српска православна црква, од Сент-Андреје до Атонске горе, од Самокова до Велебита. Па и код свег тог пространства, ипак су неуморна вредноћа, пространа спрема и широко родољубље његово одводили често Руварца још даље, на расправљање историских предмета који немаху никаке, ни ближе ни даље, везе с нашом црквеном историјом. Ту је доста споменути његова истраживања о роду великога војводе Хрвоја Вукчића, зетских Ђурашевића-Црнојевића, о многих кћерима и женама босанских банова и краљева, о именима босанских жупа у листинама угарских краљева. То су само примери, јер је тешко изређати и саме натписе, а камо ли изређати садржину свих његових радова.

По големој количини уложенога труда Руварац се може најбоље упоредити са чувеним радницима бенедиктовскога калуђерскога реда на Западу, чији списи стоје и данас као споменици њихове пословичке вредноће. У нас се с Руварцем најлепше може у том погледу поредити Рајић. Међу њима је, истина, било и доста знатних разлика, али их још везује и подједнако поимање српскога народнога живота. Наравно, разлике су и у томе међу њима велике; не дели их залуду читав век, испуњен многим преокретима у људским умовима; али се ипак и на Руварчеву раду, узетом у целини, види да га је писао калуђер. Ту не мислим само на његова суђења о питањима која су у вези с борбом што се већ преко двеста година бије између јерархије и осталим представника црквених с једне и представника српскога грађанства и осталих мирјана с друге стране у старој Војводини. Имам нарочито на уму његове погледе на целину српскога народа и његова живота. О томе је довољно констатовати да је он по правилу, од кога је одступао ретко и у нарочитим приликама, обрађивао само оне делове српске историје који се тичу живота православних Срба. Као год и многи други православни Срби који нису калуђори, он је Србе католике, унијате, муслиме, па и многобожце, остављао на страну, и једино је, стицајем прилика, чешће писао о богомилским Бошњацима.

Занимљиво је у том погледу да је Руварац највише радио на изворима које су нам од своје руке оставили стари српски духовници: летописима, поменицима, житијима, похвалама, листинама. И ако је одлично знао и остале споменике, опет се највише служио овима. Отуд још једна занимљива појава: да је највише расправљао она питања о којима говори та врста домаћих извора. Тако је врло мало залазио у време пре Стевана Немање, о ком немамо српско-словенских извора као год што није дирао ни у XIX век, кад већ настаје сасвим други живот, с друкчијим историским изворима. Али је зато, с беспримерном дубином залазио у најситније појаве из живота православнога Српства с краја XII века па до почетка новога доба, увек веран научној историји. И док је Рајићу рад на овој струци био само епизода у његову књижевничком животу, Иларион га није прекидао пуних педесет година (1856—1905). Објављивао је, истина, само део својих ресултата, али је и оно што је издао на свет, самим обимом, толико, да му се и највреднији морају поклонити.

Сваки је од тих радова, излазећи на свет, бивао запажен у научним круговима. Сваки је од њих вршио поступно преокрет у нашем схватању историске науке, и поступно се уз Руварца јавља, ширећи се све више, коло радника који иду његовим критичким путем, држећи се правила да је и Српској историји научна истина прече од свега. Тај је правац сјајно победио; он је и до сад — а прави се ресултати истом имају да јаве — учинио не само лепих услуга српској науци него и српској свести. Ко хоће да трезвено мисли о свом народу и отаџбини, о њиховој снази и величини, о правима им и будућности, треба да правилно гледа и на њихов значај у прошлости; ко тачно зна њихну прошлу снагу и развиће, моћи ће разумније схватити и њихне савремене тежње, и поузданије оценити могућност и средства да се ове остваре, јер се само на прошлости и садашњости може зидати нови живот, будућност. — За тако истинито сазнање онога што смо збиља негда били и до сад је стекао, а и од сад ће тећи, заслуга многи научни посленик српски, али ће као почетнику и као најодлучнијем представнику критичкога правца у испитивању српске прошлости слава остати гргетешком осамљенику Илариону Руварцу.

Љ. Јовановић

СЕРВАНТЕСОВА ПРОСЛАВА

И ако лепу и некад силну Шпанију сад растржу унутрашње борбе, борбе црних попова и мрачњачких назадњака против еруптивних еволуција слободоумних захтева, ипак је она прославила ове године такву свечаност, какву ни једна друга држава, сем Енглеске, не може славити. Ове 1905. године, навршило се равно 300 година, од како је први пут 1605. године угледала света ђенијална књига Дон Мигуела де Сервантеса Сааведра.

„Оштроумни витез Дон Кихоте де ла Манча“.

И Шпанија је тренутно заборавила на своје болове и светковала је овај светско-културни догађај, с оном усрдношћу, с којом се народи сећају значајних дана своје некадање величине или пропасти. Од толике силе и моћи, толиког злата и великог блага, Шпанији је остала једна утеха: да је Сервантесова отаџбина, али је та утеха довољна, да је не само очува од коначне пропасти, него да јој ускрсне стару величину.

Ретком једнодушношћу придружише се културни народи и племена из свију делова света, овој шпанској прослави. Свуда где је књига приступачна приређено је „благодарење“, као да је светкован много већи светац, но што су они, забележени црвеним словима у календару. А то за то, што је Сервантесов „Дон Кихот“ после библије, књига, која је највише штампана, преведена и читана.

Српска јавност пропратила је доста симпатично ову шпанску свечаност. Управа српског народног позоришта имала је срећну и оригиналну мисао, да ове године овековечи у свом репертоару „Дон Кихота“. Што још није успела да ту мисао

приведе у дело, није кривица до ње, већ до тога што нема драме, која би била достојна тог имена, као што је то јавио ових дана, славни шпански драмски писац Дон Хозе Ечегарај, потписатоме, српски илустровани лист „Нова Искра“ донео је ове године у част Сервантесу, превод његовог међучина: „Судија за брачне парнице“, „Дело“, појимајући значај и величину овогодишње прославе у Шпанији и дужност своју према српској књиги, изјавило је потписатом жељу, да и њему преведе један сличан Сервантесов комад. Потписати се радо одазива тој жељи, дајући приложени међучин Опсенарије. У исто време он обећава да ће ускоро превести за „Дело“ Сервантесову новелу и написати о овом великану пригодан есеј.

Опсенарије

Међучин Мигуела де Сервантеса Сааведре.

ЛИЦА ШТО ГОВОРЕ:

Чанфала
Гудач (свирач)
Начелник
Бенито Реполо, сеоски кмет
Хуан Кастрадо, одборник
Педро Капачо, ћата
Чириноса
Један конагџија
Хуана Кастрада } сељанке
Тереза Репола } сељанке
Један играч, Бенатов синовац
Светина

Улазе **Чанфала и Чириноса.**

Чанфала Немој, Чириносо, сметнути с ума што сам ти рекао, нарочито утуви добро моје упуте односно нове подвале, која мора да нам упали бар онако, као наша ранија: „Чудо невиђено“.

Чириноса Славни Чанфало, моје памћење и мој ум стоје теби безусловно на услузи, а к томе и моја гвоздена воља, да те задовољим у свему и свачему премаша сваку границу. Но

кажи ми, молим те, зашто си најмио ону жгебу? Зар не би нас двоје сами могли да пребринемо цео тај посао?

Чанфала Он нам је потребан као парче хлеба. За време паузе и улазака лутака нашег дечјег позоришта мора нам неко свирати.

Чириноса Биће право чудо, ако нас светина због ове журе не распне. Од кад за себе знам, не памтим, да сам икад видела такву неман.

Улази **Гудач**

Гудач Има л' ту посла, господине управниче? Горим од нестрпљења, да покажем вашој милости, да нисте натоварили себи на леђа рутину за путину, што сте мене узели.

Чириноса Четворица твог подобија једва достижу трећину праве човекове величине. Ниси ни пуна шака, а хоћеш да си товар. Ако ниси као свирач већи, но што си као човек, обрасмо зелен бостан.

Гудач. Дела говоре: ма колишни био, ја сам ипак добио писмену понуду, да ступим у једно деоничко друштво.

Чанфала Ако ти то друштво одмери део према твојој величини, мучно ћеш га моћи видети. Чириноса, ми ево на тенахне стигосмо у село, а они људи што амо иду мора да су начелник и кметови. Хајдмо им у пресрет. Наоштри добро свој језик на брусу ласкања, али пази да сувише бритка оштрица не ушкрбави.

Улазе **Начелник, Бенито Реполо кмет, Хуан Кастрадо, општински одборник и Педро Капачо, ћата.**

Чанфала Љубим руке, господо, ко је од вас овде начелник.

Начелник Ја сам. Шта желите добри човече?

Чанфала Где су ми биле очи? Да имађах две унције памети, морао бих одмах спазити, да ова патетичка и прсата особа, не може бити нико други, до многоуважени начелник овог лепог среза, и дај Боже, да ваша милост, будете ускоро унапређени за окружног начелника

Чириноса Да, тако нам живота ваше супруге и ваше деце, ако их имате, господине начелниче.

Капачо Господин начелник није ожењен.

Чириноса Онда на случај, да их буде имао. Од добре жеље ништа не губи.

Началник Али реците ми једном, драги поштењаковићу, шта тражите ви овде?

Чирипоса Доживели часне дане, ваша милости, што нам толико почасти указујете. Раст рађа жир; крушка носи крушку, лоза рађа грожђе, а поштењаковић указује част, пошто нема ништа друго до своје части.

Бенито То је речено Цицеронски, ни ижице да се дода или изостави.

Капачо Цицерчански, хтедосте рећи господине Бенито.

Бенито Ја увек хоћу како је најбоље, ал не погодим. Но реците нам, добри људи, шта хоћете ви?

Чанфала Господо моја, ја сам Монтихел, власник опсенарнице. Господа болничарских братија позвала су ме, да дођем њима у престоницу, пошто се сад тамо не налазе позоришне дружине, од чијих прихода живе болнице, па желе, да им својим позориштем притечем у помоћ.

Началник А шта то значи опсенарница?

Чанфала Опсенарница зове се зато, што се у њој приказују и дешавају чудновате ствари са живим сликама. Слике ове опсенарнице израдио је и преустројио је високоучени Нипсело под таквим паралелама, ромбима, угловима, констелацијама небеског сазвежђа, и толиким тачкама, словима и опсервацијама, да од свега што излази и указује се на позорници не види ништа онај, коме тече у дамарима, ма и једна кап покрштењачке крви, или није зачен и рођен од својих родитеља у законитом браку. Ко је заражен једном од тих тако честих зала, нек дигне руке од тога, да ће у мојој опсенарници моћи икад видети нечувена и нигде невиђена чуда тих слика.

Бенито Сад тек видим, да нема дана, а да се човек чему новом не поучи. Тонтонело[1] велиш, звао се научењак, што је опсернарницу израдио?

Чирипоса Да, Тонтонело се звао, јер је био родом из Тонтонела, и има скаска о њему, да му је брада била до појаса.

Бенито Људи са дугачким брадама обично су велики научњаци.

Началник Господине одборниче, Хуан Кастрадо, с вашом дозволом, располажем, да вечерас буде прстеновање ваше кћери,

[1] Тонтонело значи заврзан. Пр.

а моје кумице, и да господин Монтихел увелича сјај ове светковине својом опсенарском представом у вашој кући.

Хуан Радо се одзивам жељи господина начелника, са чијим се смером потпуно слажем и потпомажем га, па ма на какве тешкоће наишли.

Чириноса Тешкоће би биле једино, кад нам господа не би унапред платила за наш труд, пошто без тога, не би могли од слика угледати ни ђавола. Та за Бога, господо чиновници, зар ви немате душу и срце? Лепо би нам ишло, кад би вечерас сви сељани поврвели у стан господина Хуана Кастрада, или како се оно зваше, и видели нашу представу, а сутра, кад би хтели да дајемо представу у селу, не би било ни живе душе у њој. Не, господо моја, ante omnia, пре свега паре напред, што је право, здраво.

Бенито Госпођо ауторка, ми овде не знамо ни за каквог Антонија. Господин одборник Хуан Кастрадо, наградиће вас издашно, ако не он, а оно из општинске касе. Ви као да мало познајете ово место. Не, драга секо, нисмо ми ту стали за тим, да нам дугове плаћају којекакве Антоније.

Капачо Тешко мени, ви господине Бенито Реполо, промашате увек циљ. Госпођа ауторка не говори ни о каквој Антонији, већ о неком плаћању напред, а то ће рећи, ante amnia.

Бенито Кад је тако, а ти мој ћато, Педро Капачо, кажи тим људима, да са мном говоре јасније, како бих разумео шта управо хоће. Ви писмени и школовани људи разумете тај мановски или арапски језик, а ја не могу да окрепем њиме.

Хуан Добро дакле, задовољавате ли се, господине ауторе, ако вам дам шест дуката капаре, и ако се постарам, да ни један мештанин, сем званица, не уђе вечерас у моју кућу?

Чанфала Задовољавам се и потпуно се ослањам на увиђавност и мудрост ваше милости.

Хуан А ви онда пођите са мном, да примите паре, и да уједно разгледате моју кућу и њен положај, како бисте могли удесити све што вам треба за вашу представу.

Чанфала Хајдмо, али немојте сметнути с ума оне особине, које морају имати сви они, који се усудили буду, да присуствују мојој опсенарској представи.

Бенито То је моја брига. Што се мене лично тиче, могу вам одмах рећи, да се ама ништа за себе не бојим, пошто сам кметовски син и имам на сва четири поља мога породичног

грба с четири прста дебелу кожуру стародревне хришћанске сланине. Према томе, пресудите сами, хоћу ли моћи видети чудотворне слике или не?

Капачо Господине Бенито Реполо, ми се сви надамо, да ћемо их видети.

Хуан Нисмо се ни ми на буњишту родили, господине Педро Капачо.

Начелник Како видим, ваља да смо приправни на све, господине кмете, господине одборниче и господине ћато.

Хуан Хајдмо ауторе, и одмах на посао! Име ми је Хуан Кастрадо, мој се отац звао Антон Кастрадо, а мати моја Хуана Мача и не кажем ништа друго до то: Залажем своју реч, да ћу гледати право у очи и чврсто стајати пред вашим сликама.

Чирипоса Дај Боже.

(Одлазе Хуан Кастрадо и Чанфала)

Начелник Госпођо управнице, који су песници сад највише на гласу у престоници, а поглавито који су најчувенији писци шаљивих игара? Треба да знате, да и ја имам неку поетску жицу и волим до лудила комедију. Двадесет и два шаљива комада леже ми у фиоци, сви нови и као јаја налик један на други. Још чекам на какав нов размештај, па да навратим у престоницу и мало обогатим неколико управника путујућих друштава својим комадима.

Чирипола Ваша милости, господине начелниче, на питање о песницима не бих вам могла управо, тачно одговорити. Има их много и жалибоже што их сунце греје, и ако сваки за себе држи, да над собом нема већег ђенија. Што се пак тиче писаца лакрдија, и њих је тушта и тма, што пишу за механске представе, али њих нико ни у шта не рачуна, те не вреди ни спомињати њихова имена. Али пре свега, кажте ми, ваша милости, како је ваше часно име?

Начелник Госпођо, ја сам лиценцијат Гомецилос.

Чирипола Боже мој! Ви сте, дакле то онај славни господин лиценцијат Гомецилос, што је писао оне дивне песме. „Луциферт болно хуче“ и „Напоље га нешто вуче?“

Начелник Зли језици подметнули су ми те стихове, ал' је њих могао написати падиша исто као и ја. Оно што сам ја испевао, и што за своје признајем, односи се на Севиљску по-

плаву. И ако је у песника обичај, да један другог краду, ја сам то увек избегавао и нисам ни од кога што узимао. За моје песме, Бог ми помаже, а ко хоће нека краде.

Улази **Чанфала**

Господо, изволите доћи, јер је све готово и само се на вас чека, да представа отпочне.

Чирипола Јесу л' ти паре у ћемеру?

Чанфала У најскривенијем ћилеру.

Чирипола Помисли, Чанфала, господин начелник је песник.

Чанфала Песник! Сто му мука! Овога можеш унапред рачунати у преварене, јер су сви његове багре безбрижни, лакоумни и добродушни људи, створени за поспрду и да се с њима тера шега.

Бенито Хајдмо, управниче, цупкам већ од нестрпљења, да видим та чуда.

(Сви оду)

улазе **Хуана Кастрада** и **Тереза Репола**, сељанке, прва обучена као невеста.

Хуана Кастрада Седи ту, пријатељице, Тереза Репола, како би смо имали пред собом слике. Јесу ли ти познати услови под којима се може гледати та опсенарска представа? Промисли се добро, јер иначе може искрснути каква саблазн.

Тереза Хуано Кастрада, ти знаш да смо блиски род, сестричине, а тиме је довољно речено. Ја сам тако сигурна да ћу видети те слике, као што је извесно да ћу доћи у рај. Тако ми рајског насеља мајке моје, ја бих себи пре ископала очи из главе, но што бих допустила да ми се тако што деси. Не, не, такву бруку не бих могла преживети.

Хуана Касттрада Умири се, рођако, ево их иду.

улазе **Начелник, Бонито Реноло, Хуан Кастрадо, Педро Капачо, Управник, Управнипа, Гудач (Свирач),** позвани гости из села **и Нећак Бонитов** који ће после да поигра

Чанфала Господо, изволите сести. Опсенарница је иза оне завесе, сад ће се Управница тамо упутити, а свирач ће ту остати.

Бенито Шта, зар је то свирач? Сакрите и њега иза завесе, кад га моје очи не буду више виделе, моћи ћу слушати његову свирку.

Чанфала Ваша милости, господине кмете Реполо, ви много грешите, што се срдите на мог јадног свирача, он је прави хришћанин и витез доброг имена и гласа.

Начелник Све су то излишне особине за једног свирача.

Бенито Вероваћу радо у глас његовог имена, само да не чујем глас његовог грла. Ратос га било!

Свирач Тако ми треба, кад сам пристао да свирам пред таквим...

Бенито Имамо ми овде бољих свирача од ове...

Начелник Не пуштајте их да доврше своје речи, јер неће бити краја расипри. Господине Монтихелу, изволите, молим вас, отпочети вашу игру.

Бенито Мало је слика и направа донео овај управник за тако велику представу.

Хуан Овде се мора све збивати чудесима.

Чанфала Позор! Мир, господо моја, ево почиње. О ти, ко си, да си, што си ову слику преустројио тако чудотворном вештином, да је добила име опсенарије, ја те силом и снагом што у себи прикриваш, заклињем, налажем и заповедам, да с места покажеш овој господи своју опсенарску моћ и своја чудеса, те да се разоноде и провеселе, а да не морају при томе црвенети од стида. — Ево већ видим, да си услишао моју молбу, и да се тамо доле указује горостасна прилика силног Симеона који савија снажне руке око стубова храма, да их из темеља разруши и под њима закопа своје душмане. Страшна освета! Стани, стара јуначино, стани ако Бога Оца знаш, не чини чуда и покора, јер ако срушиш овај кућерак, умесићеш велико тесто од ове сакупљене господе.

Бенито Гром и пако, станте! Лепо би нам пило. Ми дошли овде да пројумбусимо, а овај хоће да нас изгњави као питу. Станте, стари Симеоне, сто му мука! Зар не видите да вас честити грађани моле?

Капачо Видите ли га ви, Кастрадо?

Хуан Бог с вама, како да га не видим, нису ми ваљда очи остраг.

Капачо Чудновата је то ствар. Ја видим Симеона, колико

видим великог Могула. А вере ми, нико не би смео рећи, да нисам чист овејан хришћанин.

Чириноса Пази, човече! Ево сад излази бик што је пре неки дан убио оног амалина из Саламанке. Лези доле, човече, лезите сви! Нек вам Бог буде у помоћи!

Чанфала Лезите сви, сви! Ху, ху, ху!

(Сви полежу престрављени и јаучу)

Бенито Какав је то бес ушао у тог бика? Он има црнкасте пеге на ребрима; а то су најопаснији. Ако се не сагнем, разнеће ме роговима.

Хуан Господине Управниче, немојте више пуштати такве слике да се препаднемо. Не говорим ја то себе ради, већ ради ових девојака, што су као крпе пребледеле од страха и ужаса, кад су угледале овог грозног бика.

Хуана Кастрада Те још како смо се препале, оче! Чини ми се да нећу доћи к себи ни после три дана. Било ми се већ учинило, као да сам натакнута на његове рогове шиљате као јегуља.

Хуан Да ниси моја кћи, ти то не би видела.

Начелник Не помаже ништа, сви кажу да су га видели, само ја не видех од бика ни трага ни гласа. Али ћу морати пригнути главу и слагати да сам га видео, да ми не припишу оне тугаљиве особине.

Чириноса Овај чопор пацова што сад амо врви, доводи своје порекло у правој непобочној линији од пацова из Нојевог ковчега. Има их белих, бобичавих, вугастих и модрих, али најзад све су то мишеви.

Хуана Кастрада Јој, куку мени! Држите ме, скочићу кроз прозор! О, тешко мени несретници! Пријо, слатка, придигни сукње и чувај се да те не уједу. А зар је то само један чопор? Живота ми старе мајке, то су хиљадама хиљада чопора!

Тереза Репола Ја сам ти паћеница и велика мученица, сви се пацови окомише на ме. Онај сури попео ми се до колена. Нека ми с неба дође помоћ, овде на земљи нећу је наћи.

Бенито Добро је што носим сукнене гаће те ми ни најситнији пацов не може да уђе на голу снагу.

Чанфала Вода ова што пада као пљусак из облака, то је врело из ког Јордан извире. Ако једна кап те воде пошкропи женско лице оно се углача као сребро, а пошкропљена мушка брада постаје златна.

Хуана Кастрада Чујеш ли, рођо, открп лице, да видимо шта ће да буде. О, да пријатне течности! Покрите се, оче, да вас не покапље.

Хуан Сви смо се покрили, чедо моје.

Бенито Мени вода цури низ леђа до дебелог меса.

Капачо А ја сам сувљи од жукве.

Начелник Сто му мука како то да ја не осећам ни једну кап, док други хоће да се утопе? Шта, наопако, да нисам случајно једино ја копиле међу овим рођеним у законитом браку?

Бенито Склоните ми овог свирача одавде, јер тако ми Бога, удалићу се, ма више ни једну слику не видео. Нек те враг носи, утворо музикантска, са тим твојим несносним клапарањем.

Свирач Господине кмете, не срдите се на ме, ја свирам како ме Бог учи.

Бенито Жапцу ниједан, теби Бог даје лекције из музике! Сакри се с места иза завеса, док ти нисам овом клупом размрскао главу.

Свирач Који ме је ђаво довео у то село?!

Капачо Студена је вода са Јордана. Ја сам крио лице колико сам могао, али је ипак једна кап пала на моју браду и опкладио бих се да се цакли као ужежено злато.

Бенито Сто пута више!

Чириноса Ево сад улази двадесет и четири комада бесних лафова и белих медведа. Причувајте се сви колико вас је. Јер и ако су то утворе, хоће, боме, да чине херкулеска чуда и покоре голим мачевима.

Хуан До беса, господине управниче, шта сте то окупили, те ми сад пуните кућу још и лафовима и меједима?

Бенито Господине Управниче, кажите ви том вашем Тонтонелу, нека нам не шаље ваше лафове и змајеве, већ шеве и славује. А сад или нам изведите мирољубивије зверке, или ћемо се задовољити овим што смо досад видели и нећемо тражити ништа више, а ви како вас Бог учи, хватајте маглу и за живу главу да нисте више амо дошли!

Хуана Кастрада Господине Бенито Реполо, пустите још да видимо и те лафове, нама девојкама за љубав.

Хуан Како то, кћери моја, пре у мало што ниси душу испустила од страха од мишева, а сад би још хтела да гледаш лафове и медведе?

Хуана Све што је ново има своју драж, оче мој.

Чирипоса А ова девица, што улази сад тако постидна и умиљата, то је тако звана Иродијада, чија је игра стала главе предходнику Господњем (Светом Јовану). Да ту има каквог играча, ви бисте чудо видели.

Бенито Гле, гле, ала је то мила, љупка и светла појава! О, да је ђаво носи! Како уме, тако мала, да се врти и поцупкује. Синовче Реполо, ти умеш да клепећеш кастањетама, иди и поиграј мало с њом, то ће бити право весеље.

Синовац Драге воље, стриче Бенито Реполо.

(Свира се и игра Сарабанда)

Капачо Деде ми мог, јесте стара ова игра Сарабанда и Чакона!

Бенито Тако синовче, тако, стегни ти ову хорјаткињу Јеврејку. Само ми то не иде у главу, ако је она јеврејка, како може да види сва ова чуда?

Чанфала Господине кмете, свако правило има изузетка.

Затруби труба иза позорнице и улази конагџија ескадрона.

Конагџија Ко је овде господин начелник?

Начелник Ја сам, шта желите, ваша милости?

Конагџија Да спремите с места конак за тридесет коњаника што ће за пола сата бити ту, а можда и пре, јер ено чују се њихове трубе.

Бенито Главу дајем, ако их то мудри Тонтонело не шаље амо.

Чанфала Варате се, то је коњички ескадрон што је логоровао на две миље далеко одавде.

Бенито Сад сам провидео тог вашег вајног Тонтонела и знам да сте ви и он највеће хуље под небом заједно с том вашом музикантском наказом. Али чујте што вам налажем: кажите ви том вашем Тонтонелу, да се за живу главу не усуди да пошље овде ове коњанике, јер ћу му иначе дати оцепити двеста врућих, да му се на леђима сваки фиргас распознаје од другог.

Чанфала Али господине кмете, уверавам вас, да их не шаље Тонтонело.

Бенито А ја остајем при том, да их Тонтонело шаље, као што је слао ону другу жгадију, коју сам гледао својим очима.

Капачо Ми смо их сви видели, господине Бенито Реполо.

Бенито Не велим да нисте, господине Педро Капачо. Пре-

стани са том чегртаљком, ти свирачу из царства ружних снова, јер ћу ти иначе главу разбити.

Враћа се **Конагдија.**

Конагдија Јесу ли станови разређени, коњаници су већ ушли у село.

Бенито Тонтонело је дакле продро са својим. Чекајте ви, опсенарска варалице, искиjаћете ви то!

Чанфала Призивам вас за сведока, да ми кмет прети.

Чирипоса А ви сте овде сви сведоци, да је кмет огласио војнике његовог величанства, за утворе што шаље Тонтонело.

Бенито Утонула вештицо, да Бог дâ.

Началник Мени се све чини, да ови људи под оружјем нису проста шала, већ да су збиља цареви војници.

Конагдија Каква шала, господине начелниче, јесте л' ви при себи?

Хуан Могу они ипак за то бити опсенарско масло, као и она ранија његова чуда. Молим вас, господине управниче, пустите девицу Иродијаду, да се још једном укаже, те да овај господин види, што никад још у свом животу видео није, шат' ћемо га тиме придобити, да што пре оде одавде.

Чанфала Драге воље, ево је опет и већ маше руком и дозива играча, да је поведе у Сарабанду и одигра с њом.

Синовац Ја се не дам дуго молити.

Бенито Тако синовче, тако! Врти је, да јој се мозак заврти! Живље, брже, да зазвирји! Тако ми Бога, та је цура ватра жива! Весело, весело! Хитро, хитро, хопа цуп!

Конагдија Јесу ли ти људи полудели? О каквој то девици, игри говоре непрестано? Шта им је тај Тонтонело?

Капачо За Бога, господине конагдијо, зар не видите пред вама Иродијаду, лепу играчицу.

Конагдија Ког ћу ђавола да видим, кад је нигде овде нема.

Капачо Сад знамо, он је ex illis.

Хуан Јесте од оних је, од оних сте, господине конагдија.

Началник Од ex illis je, јесте од ex illis je.

Конагдија До беса, наравно да сам од оних, а нећу ваљда бити заврзан као што сте ви. Гром и пакао, ако само потегнем сви ћете скочити кроз прозор на поље и ни један неће изнићи на врата.

Капачо Знамо, знамо, од ex illis je.

Бенито Од оних је, чим ништа не види.

Конагција Погана жгадија, ако ми још ко рекне да сам од оних, све ћу му кости поломити.

Бенито Покрштењаци и копилад нису никад били јунаци, с тога нам нико не може бранити, да кажемо, да сте од оних.

Конагција Сто му мука и с тим гецама, а чекајте ви хуље ни једне!

(Конагција нападне их сабљом у руци и отера на поље, само кмета остави да излема кепеца свирача. Чирипоса скида завесу и говори).

Чирипоса Сам ђаво мора да нам је амо послао трубаче и коњанике. Дошли су нам као поручени.

Чанфало Успех нам је био ванредан. Опсенарија не губи ништа од своје важности, и сутра ће светина поврвети, да гледа нашу представу. Ућарили смо доста и задобисмо битку. С тога ускликнимо: Живели Чанфала и Чирипоса!

Превео са шпанског
Х. С. Давичо.

ВИЗАНТИЈСКА УМЕТНОСТ

(НАСТАВАК)

II

Дубок историјски процес распада римске империје, који је на једној страни окончан пропашћу западнога, а на другој заснивањем источнога римског царства — био је, сасвим природно, судбоносан и по уметност. С премештајем престонице са Запада на Босфор, које је извршено под Константином 328. или 329. год., пресељено је и тежиште римског царства на Исток. На тај је начин не само политичком, већ и културном, животу одређен нов правац. Константинова генерација била је још донекле у стању, да у Новом Риму остане на културно-уметничком пољу верна прошлости и да бар за време свога битисања обезбеди колико-толико преимућство оним уметничким типовима и облицима, који је окружаваху у староме Риму и који јој се као неодољива успомена наметаху и у новом завичају. Отуда су све цркве, које је Константин подигао са својом побожном мајком Јеленом у Цариграду и другим градовима на Истоку (Јерусалиму, Витлејему и т. д.), још увек по плану старо-хришћанских василика, и само у толико под утицајем источњачким што су поједини делови раскошније и више искићени.

Па и сам Цариград, као варош, јако је лично за владе Константинове на Рим. Као овај, тако се и Цариград простирао на седам брежуљака и делио на четрнаест квартова, а имао је и свој капитол. Велики форум, познат под именом Аугустеона, беше такође чувен. Широки тремови (портици) с много-

бројним статуама овенчаваху му све четири стране. Од тих вајарских радова била је најзанимљивија једна статуарна група, која представљаше Константина и Јелену око крста. Она је постала доцније типична у византијској уметности, те је често сретамо репродуковану као фреску или икону у црквама источнога обреда.

Осим овога форума, налазио се на другом крају вароши још један, назван Константиновим форумом. Био је округао са једним предворјем и двема апсидама. У средини тога форума падао је у очи један шедрван украшен вајарским групама које су, по замисли и изради својој били, одлични примерци првобитне хришћанске уметности: „Христос као добар пастир“ и „Данило међ лавовима“. Ово беху две омиљене Константинове сцене и њима је он, по речима хроничарâ, украсио све јавне бунаре градске.

Око Аугустеона низаху се неколико најлепших грађевина варошких, од којих се сјајем и декоративним изобиљем нарочито истицаху: палата Сената у виду василике, и царски двор, који још у IV в. заузимаше огроман простор. Док је један крај био окренут према Аугустеону, дотле је друга страна тога дворца гледала на Босфор. Простране дворане беху ишаране блиставим и скупоценим мозаиком, и златом урешене. Изгледало је као да је цела ова зграда била саграђена само зато, да у себи прими и објави васколику осијоност и фантастичност једног источњачког двора.

Од осталих Константинових профаних грађевина вреди споменути још хиподром, који је био подигнут по угледу на римске циркове. Био је намењен гимнастичким утакмицама, али му то није сметало да и у политичком погледу игра важну улогу. Хиподром је био место на ком је често маса народна, сакупљена на циркуској представи, стала изненадно да демонстрира; и са којег се, у више прилика, заковитлаваше бура мржње према крутом двору византијском. (Види доцније). За Византинце V и X в. беше хиподром уточиште њихових последњих слобода, и место на ком су они, подбодени и запаљени помамним играма циркуским, извојевавали своја последња, угрожена права.[1]

[1] Подаци о Константиновим профаним грађевинама узети су из Бајеове L'art byzantin.

Исто је тако Константин био издашан мецена и при подизању религиозних грађевина. Хроничари веле, да су он и мати за седам година сазидали 21 цркву. Најлепши стубови и орнаменти довлачени су тада из разних грчких градова, да се њима украсе хришћанске богомоље. Константин Велики, поред све жарке привржености хришћанској вери и крај свеколике нетрпељивости првобитнога Хришћанства према класичној уметности, умео је да здружи у својој високој души хришћански осећај са потпуно развијеним смислом за Лепоту у духу античке уметности. А пошто је он, осим тога, био једна од оних ретких историјских личности, које још дуго после себе остављају на свима јавним пословима траг своје снажне индивидуалности — није онда ни чудо што се и византијска уметност, за доста времена после његове смрти, није могла сасвим искобељати испод класичних реминисценција.

Од цркава које је он подигао — а све су биле василике — најважније су: црква св. апостола и црква Божанске Мудрости. Прва је била намењена за гробницу царске породице, а другој је било суђено да двапут до темеља изгори. Можда баш том курнозном случају има да се захвали коначна победа византијске архитектуре. Јер је, после тога поновног пожара, Јустинијан подигао на истом месту цркву св. Софије, на којој су први пут, и најсрећније, примењена сва начела византијске архитектуре.

III

После смрти Константина В. настаје преокрет у јавном животу византијском. Јаче ослањање на Исток и чешћи додири с тамошним народима упутили су политику Византије новим правцем; а и судбоносни политички догађаји на Западу много су томе допринели. Исток је постао на тај начин шира позорница византијског државнога живота, извор материјалне и државне моћи Византије. Јер док он од ње није имао ништа ново да прими, дотле су њој стајале на расположењу његове древне и разноврсне културе. Њихов је утицај био тако несавладљив, да га некад ни много јача култура од византијске у ово доба, ни класична култура, није могла надбити. За византијску уметност био је он од пресуднога значаја. Могло би се чак — без

бојазни да би то било одвећ смело тврђење — рећи: да без њега не би ни ње било; а то би у првом реду важило за византијску архитектуру. Она је свој основни елеменат, најбитнију и најкарактеристичнију одлику своју — кубе — позајмила са Истока; и тамо се, осим тога, први пут навикла да у извијеним линијама, луковима, аркадама и централном плану грађевине тражи лепоту и јачину.

Занимљиво би било пратити све мêне, кроз које је пролазила конструкција византијског кубета, док се није усавршила. У прво је доба кубе почивало непосредно на цилиндрастом зиду (тамбуру), изазивајући због тога, споља и изнутра, утисак једне незграпне капе (на пр. црква св. Ђорђа у Солуну, која је сада џамија). Тек доцније, у почетку VI в., дошло се на мисао да се кубе постави на лукове, који ће бити разапети између четири спажна ступца („пфајлера"). Троугласта празнина која преостаје испод кубета, а на месту где се два лука сустичу на ступцу, испуни се такође зидом (т. зв. пандантиви). На тај начин добија кубе виткији облик, а и у конструктивном погледу постаје сигурније. Овај систем „кубета на пандантиве" налазимо већ на неколиким византијским црквама у Сирији[1] (данашња област Хауран), као што је на пр. црква св. Ђорђа у Езри; али никад и нигде није он тако конзеквентно изведен, као на цркви св. Софије у Цариграду. С тога и јести њено кубе постало образац са сва времена, и њим се и сâм талијански ренесанс у више прилика користио (катедрала у Фиоренцији, реконструкција Петрове цркве у Риму у XVI в., и т. д.)

Бурни политички догађаји, који се кроз цео V в. одиграваху у византијској царевини, морали су природно скренути на себе сву пажњу византијских владалаца. Сваковрсне побуне беху у то доба тако честе, да се двор бринуо једино о њихову угушивању. Искљученој од активнога учешћа у политици — маси народној остадоше још демонстрације као последње средство да бар тренутно дође до речи; а то је најчешће бивало приликом циркуских представа, које тада у Цариграду беху необично омиљене. Привидни повод овим демонстрацијама лежао је у самом циркусу, у ком се обављаху трке са кочијама. Један део кочијаша имао је плаве значке и ношњу, а други

[1] О њима је опширно писао M. де Vogüe у свом делу: Syrie centrale. Architecture civile et réligieuse du I au VII siecle.

зелену, те би се према том и светина поделила у два противничка табора, од којих је један био за „плаве“, а други за „зелене“. Из циркуске арене демострација се брзо преносила и на улицу, где се претварала у праву побуну политичког — а најчешће религиозног[1] — карактера. Једна таква врло крвава побуна десила се за владе Јустинијанове, 530 год., и у мало га није стала главе и престола. Јуначком војсковођи Велизару једва је испало за руком да сузбије бунтовнике. Цар који имађаше највише разлога да се радује тој победи, подигао је у славр њену цркву св. Софије на оном истом месту на ком стајаше, пре свога поновног пожара, Константинова црква Божанске Мудрости.

Редак је случај да се каква ђенијална мисао људска остари потпуно онако како се жели, или да превазиђе очекивања свога творца. У уметности, која се беспрекидно усавршава и која свакога дана стиче нова и савршенија средства, још су ређи такви случајеви. Мало је таквих уметничких творевина, за које би се могло рећи да су кроз сва времена остале ненадмашене. У Историји Архитектуре тим би се, можда, још једино смели похвалити: Партенон у Атини, Петрова црква у Риму и св. Софија у Цариграду. Света Софија — Хагиа Софиа — то је обистињени сан једнога просвећеног монарха, и вечити доказ: да би византијска уметност, под другим погодбама и околностима, била кадра да даде много више тековина које би, као св. Софија, биле добро целокупнога човечанства. Због чега није она у томе успела — видећемо доцније; а сад да пређемо на саму грађевину.

Д-р Божидар С. Николајевић

(Наставиће се)

[1] Таква је била и побуна 404. год., у корист Јована Златоустог. Том је приликом први пут горела Константинова црква Божанске Мудрости, а други пут поменуте 530. године.

ВАЛАКОЊЕ

ИЗ ПУТНИХ БЕЛЕЖАКА „КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ“

од

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋА

21. јуна 1905. г.

Истога дана после подне кренули смо се из Бољевца за Валакоње, прво село идући од Бољевца ка Брестовачкој Бањи. Пошто смо прошлога дана и сувише напора издржали, нисмо журили. Валакоње наменисмо за место конаковања, а то је свега један час далеко од Бољевца.

Чим се из Бољевца пође друмом уз брдо према Валакоњу па се окрене и погледа на Баљевац и оно што је око њега, оку се ствара величанствена панорама која се не заборавља лако. Силан утисак чини Ртањ који се одавде види цео од подножја па до врха и са једнога краја до другог са свима својим огранцима. Ртањ није с ове стране онако гô и чисто оллињан, као што смо га навикли гледати из Соко Бање и са највише других тачака са којих се види јужна страна његова. На против северна му је страна одевена лепом јеловом гором и бујном травом, те га чини некако питомијом од сурих планина чији камени скелет, кроз срозано земљиште изгледа као кости које се кроз живе ране прозиру.

Већ од Бољевца идући Валакоњу настају Румуни. Или их човек срета путем, или их виђа у пољу на раду. Они се на први поглед распознају оделом, те их није тешко уочити.

Одавде управо отпочиње наша права екскурзија.

Око 5 часова бесмо већ у Валакоњу и одседосмо у хладу пред механом.

Још уз пут кад пролажасмо поред валакоњског гробља спазих поред многих гробова засађене шљиве, од којих неке беху већ велике, неке мање, а неке сасвим сасушене. На неким шљивама беше извешано прамење вуне различито обојено. Заинтересован овим забележих неколико речи о самртним обичајима у Румуна у Валакоњу. Кад се већ види да ће човек умрети иде му својта, пријатељи и суседи те се с њиме опраштају. Пре но што ће ко умрети оперу му руке и лице и лепо га обуку, па у руку метну запаљену свећу која гори док му душа не испадне. Још му мећу и пару у недра да с њом умре. Чим је мртвац душу испустио сви мушки укућани поскидају капе и не мећу их на главу за 40 дана. За то се време и не шишају и не бријају. Жене само скину шапцу а девојке расплету косу. Преко ноћи се мртвац чува исто онако као и код Срба. Кад умре човек или женскиње у најбољим годинама, онда изваде шљиву па је оките шареним крпама и обојеном вуном и носе на гробље и засађују поред гроба. Кад умре момак или девојка на пратњи свира гајдаш и пуца се из пиштоља. За тим се извесних дана дају помане (pomana од словенске речи помѣнъ и значи у румунском језику даћа, милостиња)[1] Кад се коље бравче или живина за поману, најпре се запали свећа, која гори док животиња не издане. За поману се коље овца, коза, ћурка, кокош и т. д. — Мени се чини да је најинтересантније од свега то што је у овим крајевима обичај да се на 40 дана мртвац откопава да га фамилија још једном види, па се опет закопава.[2] И ако су овај обичај свештеници забранили ипак га многи наши Румуни тајно ноћу врше.[3]

[1] При тумачењу румунских речи послужио сам се у колико сам у њима могао наћи што ми је требало речницима: Dicţionar romàno-german de Lazar Şaineanu, Букурешт 1889. у коме су речи етимолошки протумачене и Nouveau Dictionaire roumain-français par Frederic Damé Букурешт, I—1894., II—1894., III—1895., IV— 1896.

[2] Ово је можда остатак двоструког сахрањивања мртваца, који се обичај врши још и данас код неких некултурних народа: најпре се мртвац сахрани па се после неколико година ваде његове кости из земље, очисте се и сахране на другоме месту. Очевидни остатак од обичаја двоструког сахрањивања који се и данас ревносно врши код нашег народа у Дебру описао је Михаило Вељић учитељ у „Братству“ књ. IX и X, стр. 438—439.

[3] Г. Драг. Михаиловић учитељ валакоњски обећао ми је да ми детаљно опише самрте обичаје у своме селу, те се надам да ћу при штампању ових бележака имати потпунијих података о томе, но што су ови које забележих на брзу руку.

И у Валакоњу као год и у свима скоро влашким селима, нарочито поред друма, где год смо пролазили, налази се по једна или по неколико механа по плану, које обично држе саме газде од зграде. То је обично мештанин Влах, који је био умешнији, отреситији и вреднији од осталих; или је какав досељеник из вароши или из другог ког села, па су својом окретношћу, умешношћу око власти, својим марифетлуцима око сељака, на рачун њихове лакоумности, запуштености, често пута и лености, умели да учине да се код њих потроши и последња пара, највише за ракију, коју Власи тако радо, поваздан могу да пију; и да тако себи направе леп капитал, те су то најбогатији људи у селу, који тргују и на ситно и на крупно, који имају најбоље њиве, забране, ливаде, стоку и т. д. Носе се, а често пута и живе у кући, полуварошки, и ако их многи памте кад су били као и они. Па ни у селима која не биje друм није много боље. Гдешто су те механџије силни богаташи који у својим рукама имају све.

Валакоње је велико село. По попису од 31. децембра 1900. г. оно броји на 2100 становника са 375 домова. Сем учитеља, свештеника, можда још ког досељеника и нешто Цигана сви су остали становници Румуни.

Пред механом застадосмо неколико сељака и ја са њима отпочех разговор.

Некад су, причаху ми сељаци, Валакоње и Подгорац чинили једно село, које се звало Паралово и које је било на самоме Тимоку на месту које се и сад зове Паралово. Кад су некад Турци ударили на овај крај, становници се Паралова разбегну и једни отидну те населе данашњи Подгорац, а други отидну у долину уз садашњу Валакоњску реку у којој је било много ивовине (јовине, alnus glutinosa). Долина се влашки каже вале (vale) а ивовина — ањин (anin). И од вале ку ањин (vale cu anin = долина са ивовином) постаде селу име Валакоње.

И овде као и у свима влашким селима у Краљевини Србији сви Румуни славе славу коју зову празник. У Румунији је слава непозната, а реч praznic, која је постала од словенске речи праздникъ значи 1. Fest (tag); 2. Leichenschmaus. И Румуни у Банату имају славу и зову је такође празник.

Од обичаја у Валакоњу забележио сам још:

Крајица (craiița = краљица). Овај обичај одговара нашем

обичају краљица. У старо доба за време Русалија (Тројичке недеље) ишле су у Валакоњу по селу крајице те су играле и певале. Пред њих су износили болеснике па су их оне дрмусале да би оздравили. Овај је обичај данас потпуно изумро, али га многи још памте. Угасио се потпуно пред српско-турски рат.

Кољинда (colindă, од латинске речи calendae, значи у данашњем румунском језику божићна песма, Weinachtslied, а значи и идење од куће до куће ради певања божићних песама и добијања дарова). Овај обичај одговара нашим коледама. Врши се на Бадњи дан (ажун, ajun). Тога дана рано из јутра скупе се деца од 10—12 година па узму у руке штапове које су им родитељи за то направили. Штапови се ови нарочито ошарају тиме што им се огули кора да остане само чиста белина, па се око ње у виду спирале као пантљика омота лика и тако се држе на ватри, те она места на којима нема лике поцрне. За тим се лика скине и од врха штапа до дна остане црна шара која се пружа као спирала око штапа. На врховима штапова направе се процепи у које се метне беле и обојене вуне. Са тим штаповима зађу деца по селу од куће до куће, вичући непрестано: Кну! Кну! Кад у коју кућу нађу певају:

Буна зео, ла ажун,
П'нтру шас бун,
Калушеј, мјелушеј,
Вицелеј, пуршелеј,
Санатаће, богатаће,
Ој ла струнга,
Бањ ла пунга!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

Buna ziua, la ajun,	Добар дан, Бадњи дане,
Pentru ceas bun,	У добри час,
Căluşei, mieluşei,	Коњићи, јагањци,
Viţelei, purcelei,	Теоци, прасци,
Sănătate, bogătate,	Здравље, богаство
Oi la strungă,	Овце у појатама
Bani la pungă!	Новци у кеси!

Кад испевају добивају свињска меса и колача. Свака кућа умеси за ову прилику по 40 колача, који се зову колиндерц (румунски colindeţ, божићни колач Weinachtskuchen), па се

они дају деци. Овако се иде до подне. Поклоне што деца добију једу тек па Божић (крачун, crăciun) јер је донде пост.[1]

Крљесат. То је обичај који се врши у очи Богојављења (Бобочеазе, Boboteázä). Скупи се неколико девојака и поведу са собом по неколико момака па иду од куће до куће, те певају и звоне у звонцад. За крљесат има нарочитих песама. Једна је од њих:

Крлељеса!
М' дељеса,
Сите раре,
Јеш афаре!
Сите џасе,
Тун 'н каса!
Боји, грау,
Ш' 'нтре грау
Ој линоса,
Ваш лаптоса!

Књижевним језиком румунским ово би се рекло:

Chiraleisa!	Господе помилуј!
— — — — —[1]	— — — — — —
Sile rare,	Ретко што,
Eși afară!	Иди напоље!
Site dese,	Густо сито

[1] О колиндама имају Румуни у Румунији читаву литературу. Помињем само: Teodorescu G. Dem. Noțiuni despre colinde, Букурешт 1879. — Cratiunesco, le peuple roumain d'après ses chants, Paris 1874. — Gr. G. Tocilescu, Despre colinde (columna lui Trajan 1871. стр. 184, 189: 1872. стр. 13, 20, 38, 45). — J. K. Schuller, kolinda, eine Studie über romänische Weinachtslieder. 1860. — S. Mangiuca, Colinda, în Calindariu pe 1882. — Ar. Dansușianu, Colindele și himnele vedice. Refrenul colindelor (Revista critică literară, fași, I, 1893. — Од зборника колинда помињемо: Frincu și Candrea, Romînii din muntii Apuseni стр. 187. -198. — Gaster у Revista pentru istorie, archeologie și filologie 1883., vol II. — Gazeta Transilvaniei за 1892., № 264, 270, 276, 282, 286: 1900., № 270, 275. — Ucenescu, Cintece de stea și colinde 1863. — P. Bancila, Colindele Craciunului și ale Pastilor, Sibin 1875. — At. M. Marienescu, Cölinde culese si corese Pesta 1859., Ed. II Букурешт 1861. — T. Daul, Colinzi, Arad, 1890. — A. Birzeanu Cincĭzecĭ de colinde, Brașov 1890.

[1] Прва два стиха од ове песме задала су ми силну муку, јер онај који ми их је казивао није знао шта значе. Међу тим они су у устима народним толико исквареии да у румунском језику овакви као што су не значе ништа, и ако сам о томе питао баш добре познаваоце румунског језика. На срећу нађох у Nouveau Dictionaire од F. Damé-а да реч Chiraleisa значи кирие елејсон (= Господе помилуј!) и из примера који је поред те речи

Tună 'n casă!	Иди у кућу!
Boi, grâu,	Волови, жито,
Şi 'ntre grâu	И у житу
Oi lânoase,	Овце вунасте,
Vaci lăptoase!	Краве млечне.

Кад отпевају девојке остану пред кућом, а момци уђу у кућу те добију брашна, меса, сира, сланине. Кад тако обреде многе куће иду у једну кућу, па од онога што су добили спреме вечеру те вечерају и веселе се до свануħа, а кад сване иду у цркву.

Мене је интересовало све што се односи на народни живот, на обичај или на народну одлику, и колико се то могло у овако летимичној екскурзији ја сам бележио. Како овде пред механом беше нешто сељака, ја сам забележио и делове њиховог одела како мушкога тако и женскога.

Мушко одело (цоље војнишеск, ţoale voinicesti. У Румунији би се рекло: haine de barbaţi или haine barbatescĭ) састоји се из ових делова:

опинка (opinca, множина опинш, opinci; реч изведена од словенске речи опьнъкъ) = опанци, које граде врло неспретно и неукусно од пресне коже;

обела (obeala, множина обеље, obiele: реч изведена од старословенске речи обияконъ = â infaşura, омотати) = обојци које граде од вунене тканине;

калцуњ (calţun, множина калцуње, calţuni; реч порекла новогрчког и италијанског calzone) = калчине, сашивене од белог сукна тако да изгледају као чарапе;

шореш (şoreci) = чакшире. Шореш је управо множина од шорек (şorec) = ногавица. Порекло ми је ове речи непознато. Шореш се граде од белог сукна, крој им је налик на крој панталона са ногавицама свуда подједнако широким, које се пружају чак до земље и покривају калцуње. Гдешто су шореш толико дугачки да се морају подавати. Ова се дужина шореша гдешто сматра као мода, раскош и луксуз на их у неким селима носе заврнуте на више за читаву шаку и још више;

одмах видех да је то Крлељеса горње влашке песме. Пример гласи: Jar la Bobotează strigau chiraleisa de clococĭa satu = Et le jonr de l'Epiphanie ils braillaient kyrie eleison à faire resonner tout le village. Chiraleisa значи још зли дух, l'esprlt malin, Schreckbild. Шта пак значи м' дељеса ни сад не знам.

камаша (camașa, од латинског camasia) = кошуља од тежињавог платна. Још се овде кошуља, али само мушка зове и к'лцан. Рукави (м'њика, mâneca, од латин. manica) колир (гуљер, guler, од мађарске речи gallér) и пpса на кошуљи испуњени су везом који они зову р'ури (rîurî. У помињатом Nouveau Dictionatre од F. Damé-а код речи rîuri стоји да се тако зову цветови извезени на сељачким кошуљама). Гдекоје кошуље, нарочито женске, толико су претрпане везом, који је обично врло леп и правилан, да израда његова мора стајати врло много времена, замета и дангубе;

шиш'тори (șiștoare) = тканице, изаткане од вуне;

кура (curea, од латин. corrigia) = каиш, који се опасује преко тканица;

забун (zăbun од турскога zybun) = хаљина од белога сукна, која досеже до колена. Има рукаве до лаката. Препасује се појосом око снаге;

ајна (haina, од српскога хаљина) = део одела од белога сукна налик на капут. Облачи се преко забуна и не препасује се;

измење (izmene) = гаће. Њих Власи обично не носе, сем што их понеки носе лети у место шореша.

На глави се лети носи кечија = црвена капица од вунене тканине, налик на фес. Зими се носи кашула (caciulă од албанског kașulía и латинског casula) = шубара.

Уз ово помињем још да сваки Влах у Балакоњу носи бришаг (briceag, од словен. бричь) = бритва, коју им граде Цигани са јаким корицама од волујског рога.

Младић и људи који воле да су кицоши (мареț, mareț) носе на ногама врло много врца (аца, ața од латин. acia) од црне козине.

Уза све ово иде готово облигатна мала влашка лула са кратким камишем, коју Влах никад не оставља, већ вечито из ње пућка, и то онај најгори дуван, и пљуцка. Дуван је за наше Влахе у овом крају једно од највећих задовољстава. Од како је због монопола дуван поскупео они муку муче. У своју лулицу метну по мало дувана па га врло штедљиво пуше, а кад га попуше, а немају чиме да купе онда се довијају тиме што у својy зифтосану лулу мећу по мало жара па пуше онај зифт. А кад већ и зифт изгори онда извадe из луле камиш па га на жару нагоревају и пуше камиш и зифт из њега, докле и с тим

не истерају до краја. Главно је да нешто треба у устима и око носа да мирише, или бар мирисом потсећа на дуван.

Женско одело (цоље мујерешће. У Румунији би се рекло: haine de femei или haine femeïescí) састоји се из:

опинка = као и код мушких;

обела = као и код мушких;

калцуњ = као и код мушких;

шореш. Женски је шореш до колена, има стопалу и на ногу се прво облачи шорек па калцуњ;

камаша = кошуља, али само женска, а мушка се кошуља, као што рекосмо, зове камаша и к'лцан;

мањиш ће п'ндза (manici de pânca) = одећа од кудељиног платна, налик на либаде са рукавима до шаке или до лаката и сва је извезена и по рукавима и по јаци и у наоколо и на прсима.

кеба (gheba) = хаљина од вуненог сукна као кошуља али без рукава и носи се само зими.

опрег (множина опрежиље) = шарена кецеља од танке вунене тканине. Влајње носе по две кецеље: једну с преда другу позади. Оне су понекад тако лепо ишаране или приликом самога ткања или везом да су у истини лепе. Шаре на влашким кецељама и кошуљама могле би бити предмет нарочитог проучавања и испитивања, који би, надам се, био интересан у многом погледу, нарочито пак мислим у погледу на порекло мотива тих шара, које, колико сам запазио, нису свуда код Влаха једнаке ни по боји, ни по комбинацији боја, ни по облику, ни по величини, ни по укусу са којим су рађене;

ајна = као и код мушких.

Женско одело досеже нешто мало до испод колена, тако да су ноге од испод колена, лети, кад Влајње иду босе, са свим голе.

На глави носе жене и девојке пљећери, налик на трвеље које су носиле наше Моравке у јужним крајевима Србије. За тим шапце, крпа која се носи преко трвеља. То су носиле само жене. Најзад ропода, крпа врло налик на пешкир којом се обрађују.

Од како су трвељи пре неколико година из здравствених разлога забрањени пљећери се више не носе.

Пред вече дође г. Тих. Петровић, начелник срески из Бољевца са својом породицом, г. г. учитељи, тројица великошколаца који пешице путују по Тимочком округу, те смо пријатно провели вече.

— —

ХРОНИКА

„Једна чудновата небесна појава“

— Поводом писања под тим насловом у једном делу наше штампе о појави која је посматрана на северном небу 29. маја ове год. у вече —

(СВРШЕТАК)

Изузимајући нарочите случајеве, падалице нам у опште долазе са свих страна приличино равномерно. Кад се престави, да наша Земља мирно стоји у средини онога облака од тих сићушних тела, онда би падалице ударале сасвим равномерно на све делове њене површине, па и онда, кад би се она у том случају и окретала око своје осе. На основи таквог положаја отпада она разлика у честоћи падалица кроз поједине сате. Кад се сад представи, да се Земља креће у простору знатно већом брзином од оне којом се крећу падалице, онда би иза ње остајао простор где неби ударала ни једна падалица. Падалице би тада могле ударати само на предњу половину Земљине површине. У таквом случају могле би се видети падалице само онда, кад би тачка на небу, ка којој је упућено кретање Земљино стајала изнад хоризонта. Између та два крајња случаја, са сасвим мирном и одвећ брзом Земљом, може се узети средње стање, по коме би се Земља кретала у простору брзином, која се може упоредити са брзином падалица. То средње стање преноси се у исто време и на саму појаву, при чему се честоћа падалица мења према добу дана, а број падалица стоји до висине горепоменуте тачке изнад хоризонта. Ту тачку Скиапарели назива „апекс“или или „метеорско сунце“. У току године апекс про-

лази целу еклиптику, а са незнатне ексцентричности Земљине путање, одржава се увек на угловном одстојању 89°—91° западно од Сунца. По томе, та је тачка увек око 6 с. изјутра у својој горњој, а око 6 с. у вече у својој доњој кулминацији. С тога се види да падалице многобројније падају у доба ју-

1 2 3 4

тарњих часова, а најређе у доба вечерњих часова. Између 6 сати у вече и 6 сати изјутра креће се апекс од положаја доње ка положају горње кулминације и налази се непрестано на источној полусфери небеској. Ето то је узрок што посматрач у највише случајева види: да му падалице долазе са источне стране неба, а у најмање случајева из западних предела, а неједнак распоред при томе, објашњава се помоћу азимута.

5 6 7 8

На сличан начин објаснио је годишњу варијацију А. С. Хершел. У доба пролетње равнодневице еклиптика стоји при Сунчеву изласку високо над хоризонтом; дакле је апекс ниско. Број падалица у то доба од увече до поноћи стоји испод просечне вредности. При изласку Сунчеву еклиптика стоји у најнижем положају над хоризонтом, тада апекс кулминира у својој најмањој висини. И тада број падалица за време јутарњих часова стоји испод просечне вредности. Сасвим обратно томе стоји ствар у доба јесење равнодневице.

На основи тих посматрања и њихових резултата нашли су Х. А. Њутн и Ј. В. Скипарели: да је средња брзина метеора

знатно већа од Земљине, да она одговара параболичној путањи т. ј. да се падалице крећу по веома ексцентричним параболичним путањама. По томе факту, тек је Хладни изнео мишљење да постоји несумњива веза између комета и метеора. Даље је утврђено, да су радијационе тачке на небу прилично равномерно распоређене, а то значи, да су метеорске путање у простору нагнуте према еклиптици на све могуће начине. Тиме је знатно поткрепљено мишљење о сродству метеора са кометама, као и оно, да се оне развијају у простору ван нашег планетског система. У томе смислу поставио је Скиапарели ову теорију крајем 1866.

Може се узети да се у ванпланетским просторијама налазе ројеви сићушних васионских тела, која су постала локалном концентрацијом материје, те се могу сматрати као космички облаци. Кад такав облак дође у предео Сунчевог привлачења, тада се он развлачи у дугачак параболични рој незнатног пресека и то тако, да према евентуалним приликама, може проћи година, или столеће па и хиљаде година док све те честице прођу кроз ону тачку те путање која је најближа Сунцу (перихел). Неки од тих ројева сусрећу Земљу у њеноме путу и тада се јављају падалице, које нам изгледају као да се растурају из неке тачке на небу. Честице тих ројева су тако разређене, да се може десити, да један рој пролази кроз други без икаквих узајамних поремећења. По преласку кроз перихел те су честице још растресеније и тада, кад прођу поред какве веће планете, она може причинити у њима не само знатне поремећаје, него чак може поједине чланове роја и скренути са њихове путање и определити им сасвим друге путање. Тим начином обично и постају спорадичне падалице. Наведен великим аналогијама у сваком смислу између комета и метеорских ројева, исти аутор је нарочито прорачунао путању роја од 28. јула (10. августа), који је по његовом предлогу назват рој перзеида. Упоређујући елементе те путање са елементима путање велике комете 1862 III утврдио је да су перзеиде њен саставни део. То је био најнеоспорнији пример о тесној вези између комета и метеора. Исто то извео је и за рој леонида од 31 октобра (13. новембра), који се развио из комета 1866 I.

Ну комете се не могу сматрати као споредни састојци развијеног метеорског облака, већ као првобитна тела из којих се растурањем тек постепено развијају метеорски ројеви у међу-

планетском простору. Метеорски ројеви су у опште јако растресени, њихови су чланови обично врло сићушни те по томе космички облаци мора да су одвећ незнатне густине, кад их утицај планете претвара параболичне низове метеорског роја, а утицај најближе звезде у стању је да савлада њихово узајамно привлачење и да их растури. На ту могућност сагласио се доцније и сам Скипарели. Дакле стоји у ствари ово: свака периодична комета гради метеорски прстен дуж своје путање; све периодичне падалице постају из пресека Земљине путање са каквом периодичном кометом.

За дуго се није могло знати на којој висини изнад Земље прелећу падалице. Одређивањем те висине бавили су се још Монтанари и пастор Дерфел, па се знало само толико, да та висина мора бити веома знатна. Сосир је посматрао на Монблану, Хумболт на Чимборасу и другим високим бреговима да су падалице прелетале исто тако високо изнад њих као и кад су стајали у долини. Тек су Брандес и Бенценберг предузели систематско мерење висина на којима се падалице појављују и гасе. Изабрали су положај на коме су били далеко један од другога за 1 геогр. миљу (7,4 Км.) па су тачно бележили сваку падалицу. Упоређујући време појаве појединих падалица утврдили су које су идентичне, па по том из различитог положаја на небу одредили паралаксу, а тиме и њихово одстојање од Земље. Они су тако одредили висину од 70 до преко 150 Км. Најсјајније падалице нису увек најближе. Хајс је одредио да се падалице појављују просечно на висини 105—112 Км. а гасе на висини 70—75 Км. У најновије доба успели су, да скоро тачно одређују висину и мањих и већих падалица (метеора) фотографијом помоћу одговарајућих посматрања у суседним стацијама. Тако је новембра 1898 у роју леонида одређено: да се њихови метеори појављују на висини 111 Км. а гасе на висини 99 Км. При томе се може рачунати на највећу грешку од 2—3 Км. (опсерваторија у Њу-Хавену; сев. Америка).

В а т р е н е л о п т е и л и б о л и д и у самој ствари су падалице, али велике, јављају се у облику пламена, обично их прати тутањ налик на грмљавину, а често се распрскавају уз јак пуцањ те отуда пада на земљу т. зв. метеорско камење. У понеким случајевима појављују се ватрене лопте велике као пун Месец и осветљавају читаве пределе. Кад нађу дању, виде се и онда при најјачем сијању Сунца па још остављају за собом зрачан

траг, који се види још за дуго после њихова проласка. Астроном А. Криш прича о једном таквом призору, који је он посматрао још као гимназиски ученик. Појава се десила почетком седамдесетих година једног жарког летњег дана после подне (Хрудим у Ческој). „Седео сам — вели он — за столом на високом балкону радећи неки задатак, леђима окренут Сунцу, које је јако пекло. Одједаред приметих као да сену нека велика и веома светла муња. Одмах отрчах својим родитељима који су били у соби према западу и видех их како изненађено гледају у небо. Ја сам видео само „реп“ ватрене лопте, т.ј. њен траг на небу, који се био пружио од истока западу у облику „укочене“ муње широке као шака, а која је била од зенита ка западном хоризонту извијена налик на цик-цак. Још читавих 10 минута после тока посматрао сам поједине делове тога трага, док није постепено сасвим ишчезао. Ну мој отац, који се случајно десио тога тренутка на прозору, посматрао је и саму ватрену лопту. Он ју је ценио у величини за половину пуног Месеца и беле светлости, па је видео како се близу хоризонта распала у 3—4 повећа комада, која одскочише један од другог у облику ракетле после чега је појава ишчезла.“

Ватрена лопта од 20. фебруара (4. марта) 1863. и при најсјајнијој месечини ширила је тако јаку светлост, да су се виделе сенке од свих предмета. Око 10 сати пре подне 13. (25.) марта 1878. и при јаком сијању Сунца видела се у Енглеској и Скотској иста таква појава. Таква је и она појава која се видела и код нас 29. маја (11. јуна) ове године и која је била произвела онолику сензацију.

Према честоћи обичних метеора (падалица), појава ватрених лопти је врло ретка. Ну од како се у новије доба обраћа на њих много већа пажња, и број њихов све више расте. Араго је нашао, да се пре Христа виделе свега три ватрене лопте, а после Христа у појединим вековима њихов број је овако забележен:

у I веку	7	у X веку	27
II „	2	XI „	29
III „	1	XII „	4
IV „	17	XIII „	8
V „	3	XIV „	7
VI „	20	XV „	13

VII веку	 13	XVI веку	 12
VIII „	 13	XVII „	 39
IX „	 14	XVIII „	. преко 100

Тако је било кроз 18 векова, а сада се готово сваке године види по нека особита ватрена лопта.

Боја светлости ватрених лопти је већином бела, али се доста често виде и друге боје. Ј. Шмит је набројао од 412 ватрених лопти: белих 344, зелених 34, црвених 23 и жутих 11.

Већина ватрених лопти распрскавају се у комаде често пута са јаком пуцњавом или грмљавином (детонацијом) при чему, као што смо већ нагласили, не ретко падају на земљу камене и гвоздене масе, које су скупа обично називају „метеорско камење“. То камење у усијаном стању пада на земљу и и зарива се до већих или мањих дубина у њу или пада у воду. Само неки мањи део тог камења нађе се тек случајно, а највећи део остане непознат, изгубљен.

Распрскавање метеора бива на разним висинама, а бива и по неколико пута у току падања, нарочито по површини. То даје призор као кад силне варнице одскачу, а то даје по некад врло чудновате слике, као на пр. облик руже, штита, круне ит.д. па то и изазива код простог света разна сујеверна нагађања.

Метеор од 29. маја о. г. појавио се и ишчезао између констелације Великог и Малог Медведа. Његово бављење на нашем хоризонту није трајало ни 30 секунада, али је његов траг трајао још скоро 17 минута. Правац кретања тога метеора био је у главном управо према нама. Отуда је и опажено да је његов округли облик бивао постепено све већи по обиму, у колико се већма приближавао нама, држећи се у главном истог положаја, а вазда завијен као у неки облачак. Кад је појава већ зашла у други минут, метеора већ одавно више није било над нашим хоризонтом, а траг му је мењао наведене облике, у којима се видела нека нова засијавања у 2—3 маха, која као да су резултат мањих експлозија, од којих су при једној одскакале и варнице, те чиниле облик круне (сл. 3). Из напред наведенога, читаоци ће увидети да се те појаве обично увек дешавају при појавама великих метеора, као што је био и тај о коме је реч. А што су неки посматрачи чули и неки шум при развоју појаве, то значи само то, да је метеор projурио доста близу површине земљине, толико, да се могло чути и његово продирање и трење кроз

ваздух. А у томе не може бити ничега чудноватог нити тајанственог. Чудновато је само држање неких београдских листова, који су поводом те појаве пустили међу своје читаоце толико празноверних спекулација. Жалосно је да у нас има и таквих „новинара“ који нису сматрали за дужност да обавесте свет о правој вредности тих прилика, већ су се спустили толико ниско, да код простог света одржавају празноверице, у место да их искорењују; да своје читаоце свесно обмањују, у место да им истину саопштавају; да на нечувен начин изврћу научне истине, у место да војују за њих и да их шире по народу.

29. јуна 1905.
Београд

Ј. Михаиловић

Старо бугарско црквено певање

Крај месеца јуна и цео јули провео сам у Бугарској у средини Родопа, у Чепелару. Том приликом био сам са г. Алексијем Владимировићем—Шуљговским, бугарским учитељем музике који је, помињем још, и почасни члан нишког певачког друштва „Бранко“.

Г. Шуљговски за сада стално живи у Чепелару где прикупља народне мелодије и то поглавито помашке (Помаци—Бугари мухамеданске религије) од којих има већ скупљених око две стотине.

Код г. Шуљговскога имађах особито задовољство да видим велику збирку забележеног материјала старог бугарског црквеног певања, који је сабрао из разних старих рукописа из 16. и 17. века из црквено-археолошког музеја у Кијеву и других манастирских библиотека и антикварница у Русији. Целокупан сабрани материјал износи близу 300 страна. То је све преведено из старог начина писања (квадратне ноте у алт кључу) на модерни начин а међу тим задржана је тачна копија старославенских натписа и старог правописа до патриарха Никона.

Ово певање, овакво какво се налази по руским црквеним архивима, постало је у доба цветања бугарске државе у 14. и

почетком 15. века, када је Бугарска имала својих сопствених патријарха. Ово је певање доцније пренесено у Русију и то поглавито у Кијево за време Јарослава I, када су многи бугарско-словенски певци доведени у Русију. Ти певци певали су бугарске црквене мелодије без нота, а пошто су биле лепе то их руски калуђери почеше бележити у безлинејни систем, а од 1652. године бележише их у линејни систем квадратним нотама. Најстарији документ — Ирмологија — јесте из те године па је и њега, између осталог материјала, забележио г. Шуљговски.

Из разлога, што је ово певање самостално т.ј. нема сличности ни са грчким ни са руским певањем, већ једино са српским и то многим својим карактерним цртама, ја овде и износим ову забелешку.

Г. Шуљговски заслужује велику пажњу и похвалу за овако трудан посао и надам се да ће се у Бугарској наћи пута и начина да овај сакупљени материјал угледа света и тиме се омогући избацивање данашњега грчкога певања из бугарских цркава а одомаћи право бугарско певање, које је много лепше и као словенско много приступачније нашем словенском укусу; јер грчко певање какво је данас у бугарским црквама, нема ничега у себи чиме би дух Бугарина, или ма кога Словена, могао покренути на молитву.

Влад. Р. Ђорђевић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Авда Карабеговић. Пјесме. Београд, штампа Ч. Стефановића 1905. Цена?

Ова је књига до душе мала (има свега педесет и осам страна), али је укусна и елегантна. У целој књижици има четрдесет и седам разних песама, које су подељене на четири дела.

У првом су одсеку три песме, пуне патриотског осећања и високог песничког заноса. Најбоља је: „Ханџар“, у којој песник, иначе Србин мухамедовске вере, позива свој ханџар, да му прича о мегдану, о крвавим бојним данима и негдашњој, давној прошлости српској. Али, ту се од једном сети проливене братске крви, те моли, преклиње свој ханџар, да ћути, да му не прича и не вређа тиме само старе ране и не спомиње оне дане, кад је оштри врх његов братском руком забадан у прса и груди рођене браће наше.

У другом одељку има четрнаест разних песама, посвећених пријатељима, познаницима, књижевницима, песницима и младим Српкињама.

У трећу групу, која носи наслов: „Емире“, спадају песме о љубави, срећи и младићској радости песниковој.

Четврти део под насловом: „Са источног Парнаса“ посвећен је Мил. М. Петровићу, песнику и тај је одељак најдужи.

Ето тако изгледа ова малена књига, у којој су штампани лирски продукти Авде Карабеговића. Књига је малена, песама је сразмерно мало, али је Авдо у њима исказао много. Показао је свој дар, своју душу, своје поетско осећање и себе самога. У свакој песми: осећај и душа. Та све песме су сами осећаји, који су плод његове наивне, непомућене младићске искрености. И у целој књизи разлевају се ти осећаји младићскога доба. Види се здрав и снажан темпераменат,

где кипти и ври у грудима младога човека. Из тих здравих, мирисних и неокужених песама веје дух, који ће свакога, хтео не хтео, занети, да загледа у исто доба свога живота; и са топлоте, једрине и бујности осећаја у тих песама осуће се у грудима свију нас исто осећање. Свака поетичка замисао у Авде, сваки моментални штимунг душе његове показао се у једром и крепком изливу, те не може бити сумње, да се они неће слити са сличним осећањем и расположајем из наших груди. Авдо је у њима изказао своју индивидуалност једрим, јаким и складним звуцима. У песма његовим има обилна поетска градива. И мада га песник није изнео у пуно и правилно строгом поетском облику на видик, ипак му се не може одрећи: жив и бујан полет, јако и безгранично родољубље. И по томе се најјасније види, да су песме његове излив снажнога духа и чврстог карактера једног младог, одушевљеног Србина, који у борби са животом стоји на бињези одлучно и храбро:

„Стао сам ти на бињези,
Па ударај, душманине,
Знај, јуначке ове груди
Град су моје отаџбине!“...

То је извод из родољубиве и јаке песме: „Сад нореци, што си рек'о“... и са тако истом јачином, са таким истим јаким родољубивим заносом и осећањем испеване су и друге родољубиве песме његове. У појединим има тек пуно туге, вапаја и уздаха или очајног крика несретне, али ипак здраве, српске душе његове. Така је на пр. песма:

Петру Кочићу.

„Срце ми је скамењено,
Укочене очи стоје;
Ах, ни суза више нејмам,
Да над гробом среће моје...
Само једна капе!...

Ништа више нејмам свога,
Душу су ми отровали,
А из срца несретнога
Све су зв'јерски ишчупали...
Ао, љуте ране!...

Још пилати крвожедни
Упрљани руку стоје,
А самрт се надиијела
На крваво лице твоје...
Отаџбино моја!...

На мртвачком одру твоме,
Црни гавран гнездо свио;
Потомака Кајинови
Вјек се овај постидио...
Вај, судбино моја!...

Дај отрова Божје правде
С које многа суза капу,
Да испијем и ту чашу
И наздравим оном дану...
Када човек поста...“

То је последња песма у II одељку, који је посвећен пријатељству и рефлективном осећању. У овим песмама има многи леп, складан јак и заносан родољубиви звук. Из основних идеја тих песама види се, да је песник у свом родољубивом заносу уочио много поетских момената и — то што је обрадио, извео је на леп и поетичан начин. Има у тим песмама тако лепих, нежних, топлих и пријатних излива, који би се могли рачунати у најтоплије и најлепше изливе српске поезије. (Мати, Сироче и Био сам срећан!...)

Али најјача и најкарактеристичнија је жица у поезији Карабеговићевој она, која ромори и пева о судбини несретнога народа његовог. Ту је он јединствен. Песме: „Скоро нас неће бити“, „Сад порецн, што си рек'о“, „Проклет да си“... најјасније показују то. И то су тако снажни, тако одушевљавајући, запошљиви и да кажем рапсодични изливи његове српске, родољубиве душе, каквих ћемо у песмама наших данашњих песника ретко наћи. У њима додуше нећемо моћи наћи особито вештих стихова, пластичних, богатих слика, које би проносиле ефекат у фигуративном изразу или лепом упоређењу, нати ћемо читати занесена лиричара, из којега проговара какав модерни филозоф, а нећемо имати посла ни са каквим босанским позоришним декламатором, али ћемо зато имати јаке, одушевљене, једре, здраве, чисте и лаке песме, које ће тражити и читати сваки онај, који уме топло српски да осећа.

У трећем одељку су: „Емире“, те свеже, слатке и нежне, песмице. И тим Карабеговићевим песмицама намењен је дуг и леп живот. Јер у њима је чиста и искрена љубав. У њима има тек прве инспирације, љубавног заноса, пластичне савршености, лирског осећања и песничке искрености. Песник у њима не износи сасвим нове одјеке, незнане љубавне чари и досада неспеване предмете — али у тим песмама има љубави и осећања, којим нас песник уздиже и узноси.

„Доћи ћу ти, драга доћ'.
Кад се небо звјездам' оспе,
Кад се мирис ружа проспе
Кроз ту благу ноћ
Доћи ћу ти, драга, доћ'.

Дон'јећу ти златан прстен,
У прстену алем камен,
Као мајске зоре пламен,
Нек се свјетли ноћ,
Доћи ћу ти, драга, доћ'.

Сапутник ће бит' ми Ђељо,
И он ће ти дати дара,
Срце моје из недара.
Буди спремна поћ'!
Доћи ћу ти, драга, доћ'.

И све песме овога одељка посвећене су љубави и севдаху топла срца, а колорит приказује раскош и блесак источњачке фантазије...

„Прими ову киту цвјећа!
Име јој је Љубав, срећа.
Нек те она на ме сјећа!
Прими ову киту цвјећа!

У њој три су српске боје,
И све жеље душе моје,
С' њом ти дајем срце своје,
Све што имам ето то је."

Да Авда у овом одељку свуда пева овако;

„И све што свјету љубави даје
Никада, веруј, ту нема смрти,
Подигни главу, осмјехни се на ме
Љубав су нама богови дали,
Љубави светој тамјана пали,"

И да је свака песма као она: „Доћи ћу ти, драга доћ;..., за коју је и покојни Јанко Веселиновић рекао, да је најлепша лирска песма у целој нашој овој последњегодишњој лирици, па да ту песму још Мокрањац или Бајић стави у ноте, на би се Авда овековечио том врстом поезије. Али овако, више ценим и морам да узнесем његове родољубиве песме.

Последњи, четврти одељак, који носи наслов: „Са источног Парнаса" садржава махом винске песме. Песник не мари за невољу и јад у овом данашњем чудноватом и гадном свету, он гледа и ужива у тихом и сретном животу. Њему је румен овај свет, јер га он гледа кроз чашу руменога вина:

„Пјевај брате, док год живиш,
Очају се људском не дај,
Друг ми буди, па кроз чашу
Овај свијет красни гледај!

Он тражи и воли вино, јер у њему тражи и гледа утеху младом животу своме. И када душу његову обузме немир, туга и јад, он се лаћа чаше, јер:

„Када јоште оно не би
Жеђ гасило срца мога
Ја бих давно изгорио
Посред жара љубавнога.

И у скоро свакој од ових винских песама наћи ћемо и жицу љубави. Он то двоје: љубав и вино спаја уједно. Њему да је румена вина, румене цуре, па је задовољан.

„Ко би мене утешио
Да румена вина није,
И чашице од алема,
Врела рајске поезије?

Где би мени азил био,
Кад ме снађе горка туга,
Осим овде, поред тебе?
Реци: хоћеш бит ми друга?“

У тим песмама нема оне сензуалности, која се данас тако радо уноси у лирску поезију. Али има искрености и велике лакоће. Из њих гледа песник, пријатељ и друг. Карабеговић воли живот, осећа се у њему задовољним и сретним. Он не пати од песимизма, те облигатне, модерне прилепчиве болести најмлађих песника. Његови су осећаји питоми и нежни, проткани сликама, упоређењима и фигурама, које су тако умиљате, пластичне и верне, да читалац ужива у њима. И цела збирка чини утисак здраве, живе и верне поезије.

Ресимујући своје литерарне опаске ја могу рећи: да у Авдиној поезији превлађује субјективно осећање. Оно се опажа у свакој речи. Код њега осећај струји, док се не разлије и читаоце не одушеви. Али — Авдиној поезији недостаје фантазија. Он до душе има живо и топло осећање, али нема дубоких и светских мисли. Нема ширег и даљег погледа на свет. Нема оне својине, која даје писцима титулу: правог песника, нема снажне и богате уобразиље. И то ће познијем раду његову доста шкодити. Али ово није дефинитивна књига. У њој пева један врло млад човек, који ће доцније, надамо се, стећи сва својства правога песника.

Но за то у Авде има друге једне особине, која често недостаје и већим песницима, а то је: живо, топло и искрено осећање, здрав смисао и схватање лепога, племенитога и узвишенога, лакоћа у слику, лепоте у стилу и снаге. Главна особина његове поезије лежи, како се мени бар чини, у његовој одушевљеној песничкој души, у истинском, темпераментном осећању и у снажном патриотском жару. У њега додуше нема простране замисли, светских идеја и широке концепције света, али има силног патриотског осећања и чисте љубави.

Авда је симпатичан и — а то је данас реткост — интиман песник. И његове ће песме, баш том интимношћу, обогатити нашу лирику. Оне по својој простоти, по лаком ритму и по пријатности једне од најлепших производа наше новије лирике. И то је оно што у данашњем нашем животу потребује младом човеку. За то ја волим и хвалим те песме... И то је и оно, што не налазимо данас у наших млађих песника. Данас је такво певање велика реткост. Данас би овакво певање наши модерни песници, пофранцужени лиричари сматрали као застарело, наивно и просто. Јер наши данашњи млади песници, највише њих стојећи под утицајем западне буржоаске ли-

рике, мрзе и избегавају сретан, тих и миран живот. Они хотимично траже и измишљавају за себе гадне, дирљиве и рањаве моменте из живота човечијег. У њиховим песмама је песимизам облигатна, неизоставна ствар, док у Карабеговића нема ни трага од песимизма. Јер Авдо није човек мрких и тмурних погледа, већ душа песничка, која тражи само лепо, милује само добро, па воли и само о томе да пише и пева.

Родио се и одрастао у Босни. Одгајио га је идеализам народа, паћеничког и скрханог народа српског у Босни. Одушевљава га здрав и снажан патриотизам и васпитава га, потстрекава дух сломљеног ђенија српског, који се само у Босни лепрша и крепи човекову душу и срце. И све то идеално осећање таког песника-човека, уоквирује, одржава силна снага патриотизма и неодољива тежња за извојевањем слободе оном свом милом народу српском. И може ли онда такав песник да руши, да мрзи и да се грози овога живота, за који њега везује већи, светији задатак? Може ли у њега бити песимизма? Карабеговић оставља то другима. Људима изживљеним, уморним, који на овај свет гледају другим очима. Он неће тим очима да гледа на свет.

Карабеговића поезија биће у српској новијој литератури трајни доказ, како је једна идеална душа кадра данас идеално да мисли, идеално да љуби и идеално да пише и пева песме о поноситој Босни, отаџбини својој и милом народу своме!

Милан Л. Поповић.

„Гајење Живине“ израдио Др. Ђорђе Радић, а издало, као пољопривредну поуку, српско пољопривредно друштво. Београд 1905. г.

И ове године јави нам се пољопривредна старина многоуважени Др. Ђорђе Радић. Жељан да помогне и поучи своје пољопривреднике практичаре он се не обзире на своју старост; не жали ни труда ни умора, већ непрестано и неуморно ради. У својој књижици „Гајење Живине“ хоће да поучи пољопривреднике у томе: К а к о и к о ј у в р с т у ж и в и н е т р е б а д а г а ј е, д а б и и м а л и ш т о б о љ у ж и в и н у и о д њ е ш т о в и ш е к о р и с т и.

Поуку је своју поделио у главноме на два дела. У првоме делу описује разне врсте живине и њихове сојеве, а у другоме говори о болестима живине и живинарницима.

У чисто пољопривредну живину убраја: кокош, ћурку, гуску и пловку, али не и све сојеве и одлике од њих, већ само оне, које се одликују добрим несивом, брзим порастом и крупноћом.

Негу живине сматра као најглавнији и битни услов за пораст и напредовање наше живине, у чему наша кокош јако оскудева. Због слабе неге она и јесте ситна и кржљава, мало носи јаја, рђаво леже и води пилиће, али се својом издржљивошћу одликује од свију страних сојева, те је врло погодна за укрштање. Укрштена с другим сојевима даје одличан подмладак.

Од страних кокошака, које се гаје по нашим живинарницима, а подесне за укрштање с нашом кокоши, помиње на првоме месту „Црну андалускињу“ или „Минарку“, која се одликује најкрупнијим јајима, многобројним и другим несивом (до 220 годишње). Препоручује „Талијанку“ као добру носиљу, а нарочито „Хамбуржанку,“ јер снесе годишње до 230 јаја. „Худанку“ сматра као најподеснију за укрштање, јер је издржљива као и наша кокош, а и пилићи јој се лако подижу и врло брзо развијају, а за тим и „Крев-керку,“ која се одликује пуним, сочним и врло укусним месом, а и тиме, што се одлично и брзо гоји, само је рђава лежиља.

Осим наведених помиње пунокрвну „Ла-флешанку“, „Лангшанку“, названу због своје крупноће „Краљицом кокошака“ и „Плимес-рок,“ а од мелеза „Мехелиску кокош“, „Вијандоту“, и „Орпингтонку“, које су такође погодне за укрштање с нашом кокоши, јер дају опет одличне мелезе, који се разликују од својих родитеља тиме, што носе ситнија и бројно мање јаја.

Као најсигурнију лежиљу и најпоузданију водиљу сматра „Колинку“ и „Браманку, али нису добре носиље, ма да су им и јаја доста ситна, а као најлепшу међу кокошкама „Падованку“, јер се одликује прекрасном ћубом и господским и величанственим држањем.

На стр. 8—29. описао је све напред побројане стране кокошке по свима њиховим особинама, а нарочито у погледу њихове привредности, чиме је дао могућности привредницима, да се с њиме упознају и себи изберу врсту и сој, коју желе да гаје. Корисно је „под линијом“ упозорио привреднике и на живинарнике, где се ове стране кокошке код нас гаје, како би могли да набаве њихова јаја и насаде нашу кокош.

Излагањем привредних особина у овој својој поуци не да пољопривредницима да лутају у избору соја за укрштање своје живине јер, као што и сам напомиње, „од избора петла и кокошке зависи корист или штета у живинарству“. Осим овога обраћа пажњу и на

то, да се за приплод задрже прво изведени пилићи, јер су развијенији, а женски боље носиље, као и да треба водити рачуна о броју мужака, ако се жели да све женке буду оплођене и не носе бесплодна јаја т. зване „Чистце“.

Обраћа нарочиту пажњу на старост живине, која се употребљава за приплод. Петао не треба да је млађи од године ни старији од три године, док у сваком случају кокош треба да је старија од петла, јер само тада носи плодна јаја, из којих се излегу већином женски пилићи, што је за привреду врло важно и корисно. Дуже од четири године не треба употребљавати кокош за приплод, јер губи оплодну моћ и носи бројно мање јаја.

Ћурка не треба да је млађа од две ни старија од шест година. Живљи, несташнији и окретнији ћуран бољи је за приплод, док напротив она ћурка, која је мирнија и блаже нарави. Гуска може бити стара од две до десет година, док гусан не сме бити ни млађи од две ни старији од четири године, а тако исто и плован и пловка.

Упозорава привреднике на шта све треба да пазе при гајењу живине, а нарочито приликом извођења младих, а на име: да су јаја чиста и оплођена, што треба претходно испитати, показујући и како се то ради, јер од избора јајета зависи и успех; кад треба живину насађивати и за које време, нарочито обраћа пажњу, да једну кокош не треба два пута узастопце насађивати, јер није стална лежиља: каква гнезда треба правити, као и да их треба одржавати у чистоти, али, да јаја у гнезду не треба превртати, нити пак помагати пилењу, јер све то утиче рђаво на кокош и може да напусти своје гнездо. —

Обраћа пажњу на негу младих, при чему треба водити рачуна највише о томе, да не озебу, јер су сви а нарочито ћурићи и пловчићи врло осетљиви на хладноћи. Због овога они и задају највише бриге и труда, али треба имати стрпљења само за три месеца, па ће и то проћи. Труд ће се наградити, јер не треба губити из вида, да је пловка најкориснија од све живине, јер поред тога, што даје меса, јаја, јетре и перја, тамани пољопривредне штеточине у највећој мери. Од страних за укрштање с нашом пловком препоручује „Ајлсберку“, „Пекингкињу“, „Руанку“ и „Јапанку“, од којих су последње две најбоље носиље, јер носе јаја до 16. своје године.

Поред неге, други битни услов за напредовање живине је и храна, с тога се писац у изложеној својој књижици потрудио, да и у томе погледу поучи привредника. Учи, како треба да се храни млада живина; како, да се чува непогода и напада својих непријатеља;

каква легла да се спреме, да би живина била развијенија и боља за приплод: какву храну треба давати лежиљама, а какву опет оној живини, која се гоји за трговину или спрема мастан залогај привреднику као награда за труд и то разуме се у што краћем времену.

Како се јаја највише троше и неопходно су потребна свакој домаћици и у доба, кад живина не носи, а то је зими, то се писац потрудио, да привреднике поучи у томе: како ће очувати свежа јаја преко целе године, напомињући, да за ову цељ треба остављати само јесења јаја, јер она нису оплођена, те се и не кваре.

У другом делу говори о разним болестима, којима је живина изложена, упозоравијући на знаке — симптоме, по којима се познају болести. Нарочиту пажњу обраћа на то, да живину треба чувати да не оболи, показујући мере, које треба предузети, а кад оболи и начин, на који се она лечи.

Своју поуку завршио је живинарницима т.ј. склоништима, где се живина чува и гаји, упозоравајући на најпростије, али најпрактичније и најјефтиније живинарнике. Живинарници су неопходно потребни једно, да би живина имала удобна и чиста стана и склоништа и да би се сачувала од непогода и својих непријатеља а нарочито разних болести. Привредник не треба и не сме да жали труда и трошка у подизању живинарника, јер ће само на овај начин имати контролу над својом живином а тада и праву корист.

„Гајење живине", као пољопривредна поука, одговорила је у свему своме задатку. Књижица је проткана како теориским, тако и практичним знањем и искуством, а при томе је написана и лаким стилом, чиме се писац нарочито и одликује, те ће сваком привреднику бити од користи само, ако је темељно прочита и ако се изложених у њој савета у свему буде придржавао, јер ће му труд бити успехом награђен.

Привредницима обраћамо пажњу на ову скроз поучну књижицу, а писцу изјављујемо своју топлу благодарност.

Привредник

БЕЛЕШКЕ[1]

РАЗНО

О нашем Јанку. — Италијански часопис *Nuova Rassegna Bibliografico-Letteraria*, који излази већ трећа год. у Флоренцији и у последње време скоро редовно доноси краће прилоге из наше и хрватске књижевности, посветио је у своме 7.—8. броју т. г. велики део свога простора незаборављеном нашем књижевнику — Јанку Веселиновићу. Госпођица Умберта Грифини, која уређује одељак о српско-хрватској књижевности, сама је превела познату дивну Јанкову бајку „Кумову клетву“ (La maledizione del compare), која је на талијенскоме лепом језику један од најбољих и најсавеснијих превода са нашег на стране језике. Сем кратког лепог некролога од стране саме редакције, који се свршава речима: „Нека буде лака црна земља Јанку Веселиновићу“, налази се засебно као чланчић кратак преглед живота и књижевног рада (и политичких мука) Јанкова од Спире Ј. Геруна, који га назива „српски Тургењев“. Чак помиње како је „под режимом Владана Ђорђевића Јанко био у затвору због свога романа „Јунак наших дана“.

Због своје краткоће овај чланак ће мало допринети да италијанска читалачка публика јасно и правилно схвати Јанков значај у нашој књижевности, и поврх све љубави и симпатија, које писац чланка има за Јанка и његов књижевни рад. (Но ово и није и не треба да буде никакво чудо: та зар ми нисмо имали горих примера у самоме Београду, кад извесни претенциозни књижевни представници у јавности о смрти Јанковој нису проговорили или ништа или никако).

Поред овога у овој је свесци леп препев познате песме Ђуре Јакшића: Црногорац Црногорки и превод наше женске народне песме: Девојка јунаку прстен повраћала, коју је преводилац класификовао као „Canzone populare Croata“! Уз то се још налази непотпун преглед српских и хрватских часописа. Мислимо да није нарочито потребно истицати важност оваквога рада по нас Србе, с тога смо ми најискреније захвални свима оним радницима, који

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

истински и незаинтересовано ма на који начин упознају страни свет са којом било граном нашега културнога живота.

Из земље бесправља и деморализације. — Др. Франко Поточњак, о чијем је раду: *Pogledi na klerikalisam u Hrvatskoj* било опширног говора у нашем листу, концем прошле године издао је под горњим именом другу своју књигу, у којој је изнео постанак, узроке и развитак борбе своје и врло малог броја својих пријатеља против корупције, која већ толико година — благодарећи клерикалима, бечкој камарили, чифутским капиталистима и грофу Куену Хедерварију — бесни у овој затуцаној земљи југословенској. У овој својој књизи не износи Поточњак више своје теоријске погледе на најразличнија социјална, политичка и религиозна питања, већ се потрудио да пред читаоце изнесе сва најразличнија судска акта, оптужбе против њега и пресуде хрватских судова, даље своје одбране и одговоре, што све најлепше и најизразитије пружа верну слику ове страховитеназадњачке борбе, коју у Хрватској још и данас води средњевековни свет против модернога са срествима, која су равна у историји само грубостима шпанске инквизиције.

„*Службени разбојници*, вели на једном месту Поточњак, у Хрватској стоје сигурни и заклоњени, штићени својим положајем и свом влашћу, моћи и силом што им је на расположењу против голоруких и осамљених. Овај систем може да се подржава само злочинима, што их чине они, који се налазе на највишим местима а који су у савезу и узајамном помагању са онима, *што с њима деле власт и користи*... Ови пак савезници гори су од свакога разбојника што дочекује људе у чести и из заседе, јер он за овај чин рескира и сам свој живот,“ док ови иишта. Књига ова има 400 страна и стаје 5 круна. Она ће бити један од најбољих докумената, из кога ће доцнија покољења моћи јасно видети: какав је режим у ово време владао у Хрватској.

Основни проблеми философије или **увод у философију.** — Др. Бошко Петровић оштампао је засебно из „Школског вјесника“ низ својих философских радова, који има за задатак да послужи почетницима као згодан увод у простране области философских наука. На 124 стране писац је говорио о односају философије према другим наукама, о философској пропедевтици, о општим философским дисциплинама (теорији сазнања, метафизици, онтологији, космологији) и специјалним философским дисциплинама (философији о религији, етици, проблему слободне воље, социологији, философији историје, философији права, педагогици и историји философије). На овако малом простору писац је додирнуо све могуће проблеме, који спадају у ову научну област, али баш због тога његова књига и пружа читаоцу само оно што би могао и иначе наћи у поле добром лексикону. После сваког одељка писац је навео литературу, којом се при изради служио а на крају се налазе два мала регистра наслова и предмета и имена. Књизи овој цена је 2 круне.

Докторска дисертација. — Проф. Данило Катић положио је овога лета докторат из природних наука на универзитету у Хале са тезом: *Beitrag zur Kenntnis der Bildung des roten Farbsfoffs (Anthocyan) in vegetativen Organen der Phanerogamen.* На 83 стране изнео је писац своја сопствена испити-

вања као и раније научне ресултате из ове области те ће стручњаци у њој вероватно наћи и нових научних ресултата, до којих је он марљивим радом дошао.

Историја философије. — Др. Ото Сибер штампао је ове године у Лангенсалци (Немачка): Ein kurzer Abriss der Geschichte der Philosophie, којој је главна сврха да укратко, јасно и разговетно пружи читаоцима „оно што сваки образован човек мора знати из историје философије". После кратког излагања о задатку и методи историје философије, литератури, почетку и подели ове науке писац је приступио врло збијеном и јасном излагању философских школа и система. У првом главном одељку: грчка и римска философија говори о свима грчким философима од Анаксагоре па до неоплатонаца, истичући свуда и проблеме, којима су се поједини бавили и начин на који су ове решавали. Други главни део обухвата хришћанску средњевековну философију (патристика, схоластичари и прелаз преко хуманизма и природних наука новијој философији). Трећи главни део: новија философија до почетка 19. столећа почиње са Баконом Веруламским а завршује са Хегеловом философијом (Картезијус, Спиноза, Хобес, Локе-Лајбниц, Кант, Хербарт, Фихте, Шлегел, Шелинг). У четвртом главном одељку: философија после смрти Хегелове историјски проправа философску мисао и њене носпоце и представнике од Штрауса и Лудвика Фајербаха до данас. На крају се налази леп речник најважнијих философских израза и термина као и регистар имена.

Књига Сибертова је израђена марљиво и врло прегледно, тако да своме постављеном циљу потпуно одговара. Он је успео да све најглавније ствари изнесе на 318 страна, с тога ми ову књигу препоручујемо свима онима који се желе упознати са Историјом философије а владају немачким језиком. Нарочито почетницима може врло добро послужити као један од најбољих увода у изучавање Историје философије. У Београду се може добити у књижари Цвијановића.

Споменица „Опште Радничког Друштва". — На лепој хартији и у прилично укусном издању издало је ово друштво своју Споменицу (24. авг. 1881.—20. јула 1905. год.), у којој је изнета историја његова постанка, правила о његову задатку, разни рачуни и многобројна имена његових најразличнијих чланова за цело ово време. Напред се налазе неколико слика оснивача, управног и надзорног одбора и домаћина. Историја друштвенога рада је изнета и сувише пригодно, тако да врло мало одговара правој истини. Поред осталога држимо да је требало бар поменути и све оне многобројне славе и преславе, које је друштво за ових двајестак година променило као и све своје писке и „високе" заштитнике. Споменица има 205 страна и стаје ? дин.

Др. В. Суботић, — три предавања (I судска психијатрија — II прогресивна парализа — III Русаље). Београд, Држ. Штамп. 1905., 8⁰, стр. 100 и 4 слике (читано на I конгресу српских лекара и природњака).

Ђорђе Мелентијевић, — Два предавања: I Угрон и апт у Грљишту и голт у Леновцу. II Новине за геологију Вршке Чуке. Београд, Државна Штамп, 1905., 8⁰, стр. 11 (читано на I конгресу српских лекара и природњака).

Доктор Савићевић, Венеричне болести. — Кратке белешке о познавању, лечењу, последицама и предохрани. Београд, 1905., 16⁰, стр. 80. Цена 1 дин.

Годишњак Главнога Савеза Срп. Земљорадничких Задруга за 1904. годину. — Садржај: 1. Дневни ред X. конгреса. 2. Извештај управног одбора Главног Савеза о пословању његову и о пословању Земљор. Задруга у 1904—5. г. 3. Стање земљ. задруга на крају 1904. г. 4. Дневни ред VI ред. скупштине Земаљ. Савеза Земљ. Задруга. 5. Извештај управног одбора Земаљског Савеза о пословању његову од 1. јула 1904. г. 6. Извештај надзорног одбора Земаљ. Савеза о пословању његову од 1. јула 1904. г. до 30. јуна 1905. г. 7. Годишњи рачун Земаљ. Савеза на дан 30. јуна 1905. г. 8. Одлуке I—IX конгреса. — Држ. Штамп. 1905.

Из позоришта. — Народно позориште је отпочело, после дуже паузе, свој рад са једном од најбољих наших друштвених драма из живота Срба са далматинског приморја — већ добро познатим „Еквиноцијом“. Према почетку изгледа да ће репертоар бити добар, бар бољи од лањскога. Од нових комада Позоришна је управа до сада изнела већ два: Наду од Хермана Хејерманса и Кнегињу од Багдада од Александра Диме Сина.

Нада је једна социјална драма par excellence. У њој је писац на уметнички начин изнео суштину данашњега социјалнога питања: сукоб између рада и капитала. Сам је комад превмућствено дескриптивног карактера: веран опис представника данашње владајуће класе са тенденцијом модернога капитализма и свима свирепостима, која је он стању да изврши на путу свога развитка, уз припомоћ свега што му стоји на расположењу у данашњој држави — с једне стране; и исто тако тачан опис беде раднога народа, који под утицајем социјалистичких теорија и агитације почиње да се буди и подиже на свима местима земљине кугле, па чак и на морским лађама — с друге стране.

Кнегиња од Багдада — од Диме Сина је породична драма са пуно романтизма и неприродности, којима се тежило да се изазове ефекат код блазиране париске публике. И ми се чудимо поред добре Госпође с камелијама, зашто је ова ствар и уношена у репортоар.

Мало позориште. — Госп. Мих. Сретеновић, учитељ, у жељи да деци из основне школе пружи забаве, која одговара њиховом добу и у исто време наставу, нарочито из Српске историје, учини разумљивијом и примамљивијом, дошао је на лепу мисао да оснује „Мало позориште“, у коме ће се давати комади што стоје у вези са наставним програмом за основну школу. Благодарећи добром пријему ове замисли и сарадњи неких стручњака, она је већ и у дело приведена тако да ће око половине октобра бити већ свечано отварање „Малога позоришта“, у коме ће играти мали глумци — ђаци, међу којима ће бити и сталних малих глумаца. Због чега ће ова установа бити као једна припрепремна школа млађима, доцнијим глумцима за народно позориште. Мало позориште ће имати свој мали позоришни оркестар и мали певачки хор а преставе ће давати четвртком и недељом по подне у згради старе богословије.

Овој лепој просветној установи, која има за задатак да духовно подиже наш школски подмладак, желимо сваког успеха.

Босанска Вила, — бр. 13/14 п 15. „Босанска Впла“ почела је опет редовно пзлазитп. То ће обрадоватп сваког српског родољуба, јер је „Бос. Впла“ јединп српскп лист у потлаченој Боснп, у коју, оспм тога, тако тешко улазп свака бољa српска књпга. Надамо се да ће претплатнпцп од сад бптп пажљивпјп према њој. Горе поменута трп броја уређена су добро. У њима пмамо неколпко песама (трп од Ј. Поповпћа), по једна прича од Нпколе Јанковпћа, Саве Вулетпћа п Тадаје Костпћа, чланак „Српска култура у Старој Србпјп п Маћедонпјп“ од II. Иванпћа, неколпко преведенпх прича п неколпко народнпх умотворпна.

Dr. Franko Potočnjak, Šta smo i kako ćemo? — Rijeka 1905, 8^0 стр. 52. На ову знатну п пнтересантну брошуру гледаћемо да се вратпмо.

Исправка: На стр. 132. јулске свеске Дела од ове год. пзостављен је знак — (мање) пред бројевима. 5000, 2500, 50, 25 п 3 као п пред збпром њпховпм.

Пошто та омашка утиче на смисао, моле се читаоци да је пзволе накнадно псправитп.

Читаоцима

У редакцији *Дела* може се добити „Дело“ из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за појединe свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

Д Е Л О

КЊИГА 36. Септембар, 1905. год. СВЕСКА 3.

ПОЕЗИЈА

СВИТАЊЕ ЉУБАВИ

Додирнуо ме сан једнога доба далека.
По младој, пролетњој земљи још незнано откуд пала
Светлост белог расвитка што се лепршат стала,
Кô поглед ока мила од туге влажна и мека.

Закриљују је тихо маглице танке, сјајне,
Кô паучине свилне измеђ небних сводова.
Ваздух мирише топлим, дубоким уздахом снова,
Земља дише душом чежње болне, вапајне.

Милују сенке земљу меки, чаробни крили
Док магле с висине машу бесцињног свога лета,
Кô љубав спокојно тонућ у ништа, преко света,

Да преко пустоши њине Дан закрвављен мили —
И, кô да ме задишу кроз њих дуси згаснулих гроба,
Додирнуо ме сан блажена једног доба.

СУКОБИ И ИЗМИРЕЊЕ

Милану Беговићу

Не замери ми, драга, што се ја бавим
У крајевима душе за тебе страним.
Не мислим да тим ја препреке између нас правим,
Нити да чедност твоју хоћу ја тим да рâним.

Сви смо ми, сваки за сваког питање тајно,
На истом путу живота путници разни.
Најближи што су, далеко су бескрајно
Кô сводови неба, што дању изгледају празни.

Светлост душе кô светило дана открива
Безбројне стазе, видике безбројне
Али у сумраку, гле, много се у једно слива
У млазевима светлости звездане, опојне.

Тако на душе силази слатки сутон.
Што простором, што телом далеко изгледа
Ближи светлуцај чежње. Као што Плутон
Све чара у царству сна и сјаја бледа.

Не тужи ме, кад знаш да љубав твоја
И моја према теби кроз душу, и тело
Оплеменила ми да каже, кô некад: „Моја
Ти си, мој Бог и небо цело!“

Тако сад: „Љубављу, ја теби припадам само“.
Јер измеђ наших тела душа је сплела
Невидљиве, безбројне везе, ми знамо,
Невидљиве је везе разапела, —

Кô сребрни конци тајанствених звезда,
Што неба сном преплићу земни мир.
Од звездана паперја градимо себи гнезда,
Где душа спи док тело светкује пир.

И не бој се од мене невере вражје.
Да пољубац други није сладак кô први
Говоре, знам, ал на то ја кажем: Лаж је!
Заблуда пусто узрујање крви.

Ал ко у души подиже природи храм,
Том груба страст постаје извор вере
У њему се мире Танхајзер и Волфрам.
Светињом реси се жуд, што не зна мере.

Остај ми увек жељâ кутија млада.
Последњи пољуб, да, најслађи он је за ме,
Од њега једино слађа ми је нада
На онај што се смеши још кô из таме.

У теби за ме увек имаде тајне.
Простака жеђ је, која се заситћава
Уз пут на многом бунару, јера тај не
Слути каква је сладост извора права,

Ни дал' где неће нàпћ да мутљаг пије.
Ал ти си за ме вода извора чиста,
У чијој се дубини тајанствено крије,
Кô Јордан-вода што крштава Христа.

Жедан сам, па те пијем страсно, с грчем,
Све ме дубине тајна више привлачи,
Мислећ кад извор ма до дна посрчем —
Ил нађ' ћу ил усахнут за небом, што у њем зрачи.

Свет. Стефановић

ГЛЕДАЈУЋИ ХАМЛЕТА

СИМО МАТАВУЉ

Управа нашег народног позоришта, на прагу банкроства, позва у помоћ Салвинија, који је онда „гостовао“ у Бечу, или Пешти. Славни глумац пристаде, јер и намеран беше на Исток. Уговорише, да он са својом дружином прикаже: Хамлета, Припитомљену Злоћу, Ромеа и Јулију, Отела, за четири вечера, засопце, за десетак тисућа динара. Управа поплави престоницу правом америчканском рекламом, а уз то, удари неверовне цене местима, особито ложама. Како уз то ни 2% наше публике не разуме Дантеов језик, свакако и то припоможе те се за један дан разграбише сва места за све четири представе, много пре доласка талијанске трупе, а нашој управи претече бар онолико, колико ће дати Салвинију.

Од нас шесторице самаца, што се храњасмо код Два Гаврана, четворица се обезбедише за места, а наш Чича и ја, (устаоци какве нас је Бог дао), једва стигосмо да узмемо два скромна седишта за две последње представе, а прегорели бисмо све три за Хамлета! Ја сам кривио свакога више него ли себе, као што ми је у ћуди, а наш игуман, (звасмо га и тако), као свашта и увек, окрену то у шалу, давши јој мистички зачин, јер је то њему било у крви. Вели:

— Не може се, синовче, против судбине! Она се у свашта меша, па хоће, ето, понекад и ситницама да подвали! Али то је кад се површно гледа и схвата, а, у истини, нити има ситница̂, ни подвала̂, него сваки догађај има своју знатност, и сви су у некој вези међу собом, те је најбоље веровати да је најбоље оно што нађе на човека, и да би све друкчије било горе!

Бата добаци:

— По томе, може бити, да ћете вас двојица избећи какву катастрофу првог вечера у позоришту, — ко зна? пожар, или какав атентат, или трус!

Чичу обузе онај његов јединствени смех, због кога смо ми прекидали јело, због кога непознати не могаху га никада заборавити, — смех који је често наводио људе удаљене да се смеју, као луди, не знајући зашто! Зажмури и збрчка образ, па се за неколико само тресе, па почне грохотати, најпре на размак, после чешће, докле се грохот не заврне у дуг сврдао. Заиста је штета што га таког не ухвати какав мајстор вајар, па да се не оличи: „Смех!“

Онога дана кад ће бити прва талијанска представа, за ручком, Чича беше мрзовољан, те узалуд другови за столом покушаваху да га надраже. Тужио се да му није добро, и баш кад се крену на спавање, уђе нама двојици добро познати момак Мике Протића, нашега амфитриона и мецене и предаде Чичи две хартије. Једна беше неки смртни оглас, који он прелети очима и остави на столу; друга беше писамце, које отвори и узе читати. У црну оквиру писаше, да је напрасно преминула нека Станија, у 86-тој години, а међу многобројним „ожалошћеним“ беше и име Мике Протића. Чича рече момку:

— Добро. Нема одговора. Поздрави господина и госпођу! Реци, да им захваљујемо и изражавамо сажаљење. А већ ми ћемо се с њима видети до ноћи!

Даде ми писамце, а задржа у кошуљици неку жуту цедуљу. Рече ми: „Можеш читати на глас!“ Прочитах:

„Драги Чича! Ево, као што видиш, задеси ме ненадна жалост. Синоћ напрасно баба Станија отиде на други свет и тиме спречи мене и моје да гледамо Хамлета, а учини, да ме ти и синовац можете заменити, што, мислим, неће вам тешко бити. Тако се и овом приликом потврди стара реч: „Није коме је намењено, него коме је суђено!“ Потврђују се и твојаваздашња умовања о тајној вези догађаја, о загонетним путевима судбине итд. — Прилажем ти улазницу за „пањегу“, како вас двојица зовете ложу. — Свакако баба је заслужила, да јој обојица од срца кликнете: вечна јој памет!“

Брадати обешењак Бата започе испод гласа велико „вјечнаја“, али се Чича не придружи, него оста мало замишљен и као мало најежен, па устаде рекавши:

— Вечера у седам! Полазак у седам и три четврти! Гостију јок!

— Слушајус, слатки мој Чича! И одсада у свему ћу те боље слушати, јер видим да те у наступима шале надахњују више силе!

Десетак минута пре почетка, уђосмо нас двојица у нашу пањегу, у партеру. Заблештише нам очи од пламенова, униформа, брошева и минђуша, од беласања кошуља у оквирима црних прсника и фракова, од тепелукâ, а највише од разголићених женских груди, вратова и мишица. Позориште беше дупком пуно. И у партеру беше доста фракова и деколтажа, — нешто у нас дотле невиђено. Музика свираше, али је загушивао жагор и врдање на све стране, а у нашој близини највише. Наше две главе, над црним, до грла закопчаним капутима, привукоше одмах батерије доглedâ, те као да слушасмо узвике: — „Гледај, молим те, ко је у ложи! Од куд они ту!?

Пошто се прилагодисмо, започех:

— Ово је, Чича, као у сред Беча! Да ово посматра неки туђинац помислио би, е су све милијунари око њега!

— Jä, а оно све сами чиновник, све сама пуста меница! Јао јада, за дуго ли ће се помињати Салвини, не само ради његове уметности.

У тај мах у ложи до наше, с леве стране, где је и дотле била највећа граја, настаде такав жагор, смех и вардања, да привуче пажњу готово целе публике. Нагох се мало. Спреда сеђаху три женске, а за њима стојало је ваљда десет кавалира. Од те три женске, она најближа мени, беше млада, у средини беше нека зрелија, јуноских облика, а на крају, баба нека, у српској ношњи, под тепелуком. Млâда госпођа не само што беше душа тога скупа, него у томе маху и предмет опште пажње: јер невероватном гипкошћу мрдаше, полегаше, превијаше се, окреташе се, извраћаше главу, udараше мушкарце лепезом, даваше знакове рукама, а уз то сипаше ли речи, сипаше, и српски и француски и немачки и талијански, питаше одговараше, бацаше досетке. Беше у мавеној дубоко исеченој хаљини, са дијадемом у црвеној, по свој прилици обојеној коси, коју је издигла на темену као стожић сена! Мука ме хваташе гледајући онолику потрошњу животне снаге у невероватној акробатији, за коју нико, ни за тренутак, није могао поверовати да је при-

родни израз темперамента, или тренутног расположења! Имађаше превелике очи (од природе велике, а привидно увећане коксом), сатинирану кожу, прерумене усне, (дабоме, бељено и и црвењено), али јој у оноликој вардањи не могох ухватити право обличје. Иза ње укрштаваше се прави ватромет полиглотских изрека — беху махом наши фићфирићи, Парижани, будући наши државници. Свима очи севаху од раздражене похотљивости, а тај исти израз опазих у других у оближњим ложама и доле у партеру. Окретох се ка моме Чичи, а то и он се нагао и бленуо у њу. Гурнух га и запитах:

— Бога ти, ко је ово чудо?

Он слегну раменима и диже обрве и рече:

— Не знам! Шмизла нека!

Па заврти главом и додаде:

— Али шмизла...

Не мога даље. Образи му се збрчкаше, обузе их црвенило и настаде треперење целог тела. Узалуд грешни Чича стискаше и ширше песнице, заори се, неодољиви, силни, управо бесни грохот, као млаз воде која је на ниже јурнула. То привуче пажњу на нашу страну. Ја се повукох у угао, Чича је задуго „сврдлао“ и изазвао веселост надалеко, те неко поче тапшати.

Одједном завлада тишина, јер уђе двор. Посетиоци из сусества почеше тихо излазити и кроз шапат јасно чух поздрав:

— О р'воар, мадам Младеновић!

А, дакле, то беше жена нашег младог посланика при балајском двору, — она пређашња додолица, коју сам добро запамтио као шипарицу! А који би је ђаво сад познао, након пет, шест година! Али како се по јутру познаје дан, тако се могло онда слутити, да ће се из оне бубице развити овакав лептир!... нагох се поново, да је уочим, али беше ми окренута леђима, разговараше са гошћом. Баба са бисерним тепелуком, пергаменског лица, сеђаше озбиљна, укрућена, готово јерархична израза, као да очекује почетак каква верског обреда. Кога ће ђавола она на талијанској представи Хамлета!? И готово у свакој ложи, поред модерних деколтованих дама, беше по једна така матрона, у старовремској ношњи, са истоветним изразом, — махом остаци пређашњег женског нараштаја који је девовао у време кнеза Мијајла, од кога потекоше данашње вијоглаве! Каква разлика за четрдесет година! Иза бабе у сусеству, стојаше Младеновић, бухав, шкрофлав, млитава и сетна погледа, иначе најбоља душа.

Беше ли узео додолу из љубави? или ради имања? или због једне и друге ствари? По свој прилици, и једно и друго, али, ни по којој прилици, она не пође за њега са мало наклоњености. Доста их је било погледати једно поред другога, да човек посумња о томе, а већ њена раскалашеност и дрскост са туђим људима, а пред његовим очима, показиваху, да га и не поштује...

Познадох је, рекох, као девојче од тринаест четрнаест година, кад су је звали мамзел Николић. Беше то приликом неке родбинске јој свадбе, а била је с оцем и са гувернантком, Инглескињом. За десет минута мамзелка је умела показати, да говори четири језика, да уме флертовати и добацивати двосмислене досетке! Отац јој, удовац а без друге деце, богат трговац, већ изван послова, једва писмен, позираше префињена и размажена господина, кога већ мало што може занимати, сем његове јединице и његова здравља, те нас заглуши причајући нам цео развитак њеног васпитања и образовања поред четири учитељице, од четири народности, које су се смењивале сваке четири године, — затим нам подробно исприча његово консултовање најчувенијих факултетских професора по Јевропи! Не прође много времена, Николић умре, а мамзелку склонише код родбине, где даде повода пикатним причама и најпосле постаде Мадам Младеновић и као така, представница српског женског света међу дипломацијом и при балгајском двору!..

У сред дубоке тишине завеса се лагано поче дизати. На глумишту се појавише Фрања и Бернардо, не баш лични момци, али кад заромонише прве речи драме, слатке речи њихова језика: „Ки е?“ — „Ди ми ки ту сеј? Ферма ти!“ обузе ме милина. Многи отворише књижице, донста немачке и француске преводе. Тада добро уочих дипломаткињу, која се пуним лицем окрену на моју страну. Утисак беше готово немио. Под округластим образима канда се скриваху протегљаста коштана грађа и јаке јабучице, што је чинило, да се у исти мах виде два обличја: превелике јој очи са подвлакама и омашћеним обрвама, гледаху круто и хладно. У целини беше нешто налик на неку студију анђелске главе, студију каква нервозна, раздражена уметника, коме су под притисцима устрептале руке излазиле круте линије, те је од трзања, нагла заустављања и љутита повлачења, нехотице израдио место анђелског демонски лик! Уз то беше тако мирна, као да је свака честица њеног тела била у савршеном

покоју, али, у исти мах, као да беше припремна на надчовечији, тигарски скок!..

Уђоше Хорације и Марцело и започе онај језовити разговор о утварама и привиђењима. Мој Чича знађаше на изуст Хамлета, те хваташе звучније талијанске речи, понављаше шапатом, погађајући им значење. А кад се приказа дух оца Хамлетова и Хорације рече: „Обузима ме чудо, страх“, то су тачно биле моје речи, које су означавале моје душевно стање, између демонског струјања у близини и језивих виђења великога песника! Стадох цептети слушајући у најблажем језику страховити приче:

Кô трун је то, да збуни умни вид!
У моћног Рима слави највишој,
уочи пада силног Јулија,
опусте гробље, — мрци нагоше
опстењујућ' у покровима Рим.
— — — — — — —
па звезде пламна репа, крваве,
у сунцу чини; месец влажни
помрча...

Уђоше: краљ, краљица, Хамлет, Полоније, Лаерте, Волтиманд, Корнелије, властела, пратња. Разуме се, да се сви погледи одмах наперише на Хамлета. Моја сусетка страсно узвикну:

— Dio! Cristo! Che bello! Oh, che bello!

Усне и руке јој дрхтаху, а образи се зажарише. Кад предаде доглед другарици, онда је тек видех, — видех Афродиту, у тренутку највишег чезнућа, кад хоће да се преда душом и телом! Настаде чудна појава. И Чича и ја и остали са страна и оздо осетисмо зрачење похоте и тргосмо се, па правцем муња Афродитиних очију, скренусмо наше на глумиште, на стасита, млада, ванредно лепа човека, у црну спутану одећу, са плавом косом до рамена! Обузеше ме два силна осећања, а доиста и Чичу и остале мушкарце у околини: завист према лепом глумцу и жеља предати се ропски томе демону женском. Чича махну главом.

— Браво! викну она и запљеска рукама. Викну таким страсним гласом, да се тргоше и публика и глумци и да свак разумеде право значење једине речи. Стадоше је ућуткавати, али она понови узвик, само што се другог пута већма осећао пркос, него страст.

На краљево питање: — „Ну, сад, синовче, сине Хамлете?“ Хамлет једва видљиво мрдну својим витим телом и одговори готово шапатом, али се свакоме учини да му на ухо шапти. На друго питање краљево: „Зашто си увек као наоблачен?“ одговори гласно. „Не, господару, *одвећ сам на сунцу*!“ Свакоме се учинило, да је те речи изрекао не може бити простије, без икаква наглашавања, а ипак, уверен сам да и они који не знађаху талијански, који не знађаху ни текста, разумеше сву горку иронију трију речи, толиком уметношћу то исказа Салвини! То је обећавало неслућено уживање, и дах силне гомиле, као једног човека, прекиде се, кад он узе одговарати матери:

Зар чини, госпо?...
Не, драга мајко,...
ни обичај црнине свечане,
ни усиљен, ветровит уздисај,
ни очију ми поток неисцрпни,
ни жалостиво удешени лик,
ни начин сав што жалост износи
не каза верноме: то, збиља, чини се
јер сав тај посао мож' се глумити...

Диже се бура од тапшања и од вике: браво! бис! Дипломаткиња беше се просто помамила, — мени се учини да је састраг задржаваху, да не искочи! Али, поред тога, видех је преображену, видех лице божанствене лепоте, озарено љубављу и уживањем високе уметности, те онога маха пао би јој пред ноге, вапијући за делком милоште! Опазих да се одушевљење и осталих дели између великог уметника и чудне жене! Чича, блед, узрујан гледаше час Салвинија час њу и као да заусти нешто, што заустави, али доиста не онај ружни пређашњи израз...

Драмат се развијао. Од Хамлетових покрета, од севања његових очију, од сваке речи његове летијаху електрични таласи, те су лица бледела, очи воднилe, руке мрдале. Мало по мало, фикција постајаше јава: мало по мало, нико већ немађаше ни вида, ни слуха, ни мисли, ни осећаја за што друго, до за оно што се догађало на глумишту; поступно се ништио лични живот, на сваком лицу ишчезе онај трајни израз чуства нискости и јада живота, а свако сијну и пролепша се од унутрашње необичне топлине и светлости; и све што даље, велика глума све већма личаше на свету службу, у којој се народ причеш-

ћиваше телом и крвљу Шекспировом! Младу жену беше обузело смртно бледило; очи јој беху пуне суза; њена мирноћа већма слућаше на устук, него ли на скок. Просто беше дивна. Тако сврши први чин. Излетех напоље, да дахнем и да попушим цигарету. Чича изиде за мном. Обојица бесмо ломни, ја свакако више, издржавајући две драме! Дуго смо анализовали наше утиске и сложисмо се, да први пут гледамо Хамлета, каква смо слутили. О младој жени, такође након дуга разлагања, закључисмо, да је производ колико дегенерације, толико и васпитања и снобизма. У главном, и остала четири чина протекоше слично. Ја сам отишао кући посећи дубоко у души Хамлета, а у машти младу жену, и од тада остадоше ми у памети обе успомене нераздвојне.

Након годину, или нешто више, Мадам Младеновић одбеже од мужа са неким младим човеком из нашега посланства у Баглају. Догађај није изазвао у престоници велико изненађење, али се свак чудио, прво, зашто побеже кад је чинила и могла чинити што је хтела поред мужа? друго, зашто изабра човека, који у свему и по свему, беше осредњи, те се није могло претпоставити да га је заволела. Значи, да је поступак био импулсивна створа, подстрекнута пркосом. То се наскоро доказало јер је отпустила јарана, те без њега проћерда готово све своје знатно имање...

Врати се у завичај под својим девојачким именом, са преосталим називом мадам, Mme Николић и ступи на позорницу као певачица. Тим постаде добротворка нашег народног позоришта, које поново беше на прагу банкроства, а од њеног дебитовања, биваше дупком пуно. Лепо је певала, али не успе да стече признање да је особит таленат као што беше сама уверена и као што увераваху неки јој поклоници. Кад год сам је гледао и слушао на истоме месту, са кога је велики уметник и њу онако силно потресао, нисам се могао доста начудити чудној „игри судбине“. Да ли се није поред пркоса родбини и урођеног каботинског темперамента, збиља онда зачела истинска љубав према позоришној уметности? Како му драго, не прође много, наша јој публика постаде антипатична, а ова јој врати мило за драго, те нова глумица побеже у свет!

Заборависмо је све до скоро, кад новине јавише да је

умрла у бечкој болници, у највећој беди. Тада се, на брзу руку, из огромног складишта српског сентиментализма, изнесоше све оне дирљиве фразе и њима се напунише стубови већине наших листова, те се не зна ко се већма морао стидети или „незаслужена зла судбина која је пратила и главе дошла велику уметницу“, или „наша незахвална публика која не уме по заслузи ценити своје велике таленте.“

Тада се чича озбиљно наљути и викну:

— Идите... са шмизлом!

А како ли се чича тресао, кад после неколико дана, изађе „покојничина“ изјава да је жива и здрава, да је имовно обезбеђена, да се нада сјајној будућности као уметница.

Тада бацих на хартију ово бележака, међу којима има свачега, те их назвах по успомени која ми је најглавнија, на коју ме подсећа име те жене.

ЗНАЧАЈ КУЛТУРНЕ БОРБЕ У ФРАНЦУСКОЈ

(СВРШЕТАК)

V

Докле конгрегације напредоваху, захваљујући злоупотреби слободе наставе, што је санкционисана Фалуовим законом, дотле се француске народне школе упињаху, да бар очувају завјет Велике Револуције. И ако тај напор, по изгледу бијаше узалудан, ипак се је испољавао у заједничком појму прогреса. Сваким даном, Наука, све више и више потискиваше догму; а демократске идеје захваћаху све веће и веће таласе француског друштва.

Римска Црква је слутила да ће ти таласи захватити цијелу Француску и бојаше се да се не пренесу на цјелокупни терен њене „државе“.

Године 1864., 8. децембра излети из Ватикана једна папска прокламација Quanta cura, која уздрма цио цивилизовани свијет. У њојзи папа Пије IX. изли своју немоћну срџбу на науку, на прогрес, на народе и владе, које не поштују и не потпомажу католичку вјеру. Стил те прокламације је тако жесток, да је превазишао папске анатеме и из средовјечних була.

Прокламација се састојала од два дијела, енциклике, у чистом смислу ријечи, и силабуса (Syllabus — садржај).

У првом дијелу прокламације, енциклици, папа излаже мотиве, који су изазвали прокламацију и износи, у главном, модерне доктрине, на које хоће да баци анатему. А у другом дијелу су набројене све пропозиције, које се анатемишу. Си-

лабус је раздијељен на десет секција, састављених од 80 чланака, кому је дат наслов: Главне заблуде нашег доба. А те „заблуде“ нијесу ништа друго, до ли научне, философске и модерне идеје, које пријете плутократизму Римске Цркве и њезином деспотизму. Између осталих пропозиција, у том немоћном и дрском ферману се анатемишу све вјере, осим римокатоличке; и захтјева се од сваке државе, да римо-католичка вјера, буде државна вјера. Ту, папа осуђује сваку теорију, која се противи старој теократској теорији, по којој треба употребити силу против свакога, који није католик. Осуђује се тако исто, слободно исказивање мисли и слобода штампе, као и суверенство народа у његовим властитим пословима. Уједно се осуђују сви они, који мисле и приповиједају, да Римској Цркви није дата власт од Бога, и да не смије да употребљава и тјелесну казну за „јеретике“.

Не заборавимо да нас од ове прокламације Римске Цркве одваја само 50 година!

Силабусом је Римска Црква дала себи најзначајнију и најбољу свједоџбу о својој суштини, наказном и демонском духу. Сваки прогрес, свака цивилизација је у њему осуђена. Пошљедња пропозиција[1] у Силабусу, коју анатемише папа, јасно показује уображени фанатизам папизма, који неће ни братство, ни слогу међу самим хришћанима, као што анатемише и модерну идеју хуманитета.

Од овог часа, јаз међу папизмом и модерним свијетом постаде још већи.

VI

Другу Царевину (1852.—1870.) дочека Римска Црква у Француској с особитим весељем. Али моћ Скупштине од које тињаше идеја Велике Револуције, учини да се та радост Римске Цркве не испољи у оном степену, у коме се она надала. Борба против конгрегација се настави, борба, у којој је Римска Црква тражила и проналазила нове подземне путове, да постигне побједни вијенац.

[1] Пропозиција, коју анатемише у Силабусу, гласи: „Римски понтифе може и треба да се измири и удружи са прогресом, либерализмом и модерном цивилизацијом“.

Падом Друге Царевине, та борба постаде буриија и одлучнија, нарочито, од године 1879., када Република доби вјештије и слободоумније своје крманоше. Под њиховом управом настаје и касапљење Фалуовог закона.

Шеснаестог марта 1879., Жил Фери, министар просвјете, предложи Парламенту један закон, с погледом на слободу више наставе. У овом закону се налазаше знаменити чланак VII: „Никоме није дозвољено да учествује или да управља неким заводом, ма које врсте, ако припада неауторизованој религиозној конгрегацији. Овај пројекат би усвојен од Скупштине, али год. 1880. пропаде у Сенату.

Нужност оваког закона је била неоспорна, јер конгрегације умножаваху нагло своје заводе и увећаваху број својих чланова.[1]

Но и ако тај закон не могаше да уђе у важност, ипак се је настојало, да се стане на пут злоупотребама конгрегационистичке наставе. Године 1880. забрањује се бискупима, да буду бирани у Виши Просвјетни Савјет (наредба од 27. фебруара). А мало послије, излази наредба (18. марта), којом се испитна комисија претвара у чисту свјетовну комисију, искључујући апсолутно духовна лица. Тако исто, би поништен закон од 1875. по коме су католички университети имали право колације.

Исте године (16. јуна) се прогласише, да су без икакве вриједности, све врсте свједоџаба, осим оних. које потврђују прописане стручне студије.

Годину дана касније, 28. марта 1832., уведе се обавезно похађање основне наставе, коме је претходила наредба о бесплатном школовању. А као допуна ових реформи, народна се школа претвара у чисту свјетовну школу (l' école laique), остављајући црквама, да испуњавају вјерске дужности. Сваки надзор, од стране еклезиастика, ма коме култу они припадали, би забрањен у државним народним школама.

Ове реформе, које се испољише у облику трилогије бесплатног и обвезног школовања, као и лаицизирања јавне наставе, зададоше смртни ударац Фауловом закону. Но само на папиру, али не и у самој ствари.

[1] Год. 1878. статистика нам казује, да је било у Француској: 935 ауторизованих конгрегација, са 3315 завода и 139.593 чланова (мушких и женских): — 235 неауторизованих конгрегација са 986 својих завода и 21.447 чланова; — 56 језуитских завода са 1339 чланова.

Римска Црква, и онако обилна многобројним средствима, упрегну све своје силе, да стане на пут народној школи, расадници демократских и напредних идеја. Удвостручивши своју активност, истодобно изазва и јачу активност од стране Треће Републике.

Година 1886. даде први закон, искључиво о јавној настави. Чланком 17. и 18. тог закона, настава се повјерава у свима јавним школама, без разлике, само свјетовним лицима. Осим тога, би прописано, да ни у једном департману неће моћи бити наименован нико за учитеља-ицу, ако није свршио свјетовну учитељску школу.

Тим се је законом хтјело да постигне потпуно лаицизирање јавне наставе, у року од пет година, за мушке основне школе. Па шта би? Пет година пролеће, а закон није продро ни у половину означених школа. Убитачне посљедице Фалуова закона ометоше тај одважни корак Треће Републике, као што не даде ни осталим законима, да уђу у потпуну своју важност. Сви напори правих француских патриота не могаху да уроде оним и онаким плодом, ког су били заслужили. Јер, након свију закона Треће Републике опажа се јачина и функционисање Фалуовог закона. О томе писаше Хаири Брисон године 1902., у своме дјелу о Конгрегацији, овако: „Фалуов закон, и у својој суштини и у акцији (en fait et en action) повраћа у важност, у колико дозвољава наша епоха, стару претензију Римске Цркве на свјетовну власт. Јер, захваљујући само овоме закону, Конгрегација се могла да дочепа, у Државн, ових „positions stratégiques“, о којима говораше, у Тулузу, г. Валдек-Русо, и без којих не би били у стању непријатељи наших институција, да се упуштају у извјесна подузећа“.

И заиста, да не бијаше тог судбоносног закона, свршетак XIX-ог вијека би донио много зрелији плод слободног и демократског духа Велике Револуције. Он је запријечио природни развитак тог духа, чија величина ће се тек онда осјетити, кад се њиме надахну сва француска поколења. Лако је уочити штетне посљедице Фалуовог закона, што заустављају еволуцију француског народа и малаксавају акцију многих корисних закона Треће Републике.

И поред тих закона Римска Црква напредоваше, не признавајући никакву власт на земљи, да је већа од њезине власти. По томе сматраше и све законе „земаљскога царста“ као законе,

којима Римска Црква није дужна да се покорава. Језуите као елита Римске Цркве бијаху увијек први од својих другова, да манифестују и тај принцип смјелог папизма. Француска дипломација покуша, да се спасе, бар ових демона, те употријеби радикално средство. Год. 1880. 29. марта морадоше Језуите да оставе Француску, у року од три мјесеца.

Због тога, реакција се још више узбуни, и не узимајући у обзир, да се број Језуита највише умножио баш за времена Треће Републике. Ни четврти септембар, ни неуспјех Мак-Махона не омете ширење Језуита. За вријеме другог царства не бијаше их ни хиљаду, а године 1876. њихов број поскочи на 1509. У години 1879. број језуитских завода се подвостручи (од 14 на 27), а број ученика нарасте од 5000 на 9000.

С тога закон од 1880. био је неизбјежан. Али која корист? У рукама ових бесавјесних људи и сами анђео претвара се у нечастивог, а и највећа светиња постаје профанисана.

Ухвативши се наиме члана 14. закона о асоцијацијама, профанисаше корисне намјере, којим је требало народу помоћи. И шта би? Језуити, бивши прогнани кроз врата, уђоше кроз прозоре још у већем броју. Године 1902. њихове чете се удомише у 40 француских апартмана, да „усреће" француски народ и стварају своја покољења.

Њиховом помоћи и под њиховом моћном руком, конгрегациона настава у Француској, у пркос свима законима и даље напредоваше. Средњи заводи, нарочито, показиваху тај напредак. Тако године 1884. већ бијаше, у Француској, 368 конгрегационистичких средњих школа, у којима је било 51.380 ученика. А четрнаест година касније, број тих школа нарастао од 368 на 438 са 67.643 ученика. Додавши уз то мале семинаре, који скоро сасвим изгубише свој еклезиастички циљ, онда број конгрегационистичких ученика достиже цифру од 91.140; из чега излази, да само средњи заводи конгрегације, у четрнаест година, а за вријеме Треће Републике достигоше двоструки број.

Но није то све. Уз то треба урачунати и приправне курсове, што их држи конгрегација при државним школама. А још кад се узме у обзир, да су горњи бројеви, бројеви њихове статистике, колике тек морају бити реалне цифре француске омладине, што се трује, у средњим заводима, језуитском наставом! Па и кад не би се освртали на ове примједбе, довољна нам је горња чињеница, да нам докаже рапидни напредак римске

пропаганде на штету Француске Републике и на штету њезиног народа. Римска Црква се ни мало не устручава, да изиграва најкорисније законе Треће Републике, којима се стаје на пут злоупотребљеној власти одвратног папизма, чији је убитачни циљ довољно познат. И због кога, сви религиозни редови Римске Цркве су задахнути језуитском политиком, еванђељем ненаситивог папизма.

И нема ли право Хаири Брисон (данашњи предсједник Француске Посланичке Коморе) када прије двије године узвикну: „Да ли нијесам имао право, кад рекох, да све пропада: и школске мјере, и административна предузећа и финансијски[1] покушаји? Бацимо поглед само на ових пошљедних двадесет година, па ћемо видјети, да „вијек“ узмиче испред Конгрегија.

Број манастира се повећао, школске муштерије се умножиле, а њихово непокретно имање је поскочило од 700 на 1.100 милиона франака, у најмању руку“.

VII

Напредак конгрегације значи назадак Прогреса, назадак права човјека и права Народа, кому Велика Револуција даде мјесто, које му припада. Напредак конгрегације и њезине школске наставе, значи устук томе праву и црне дане будућим покољењима. Напредак конгрегације значи и пропаст демократском систему државе, за који се Република Француска бори, да би се могла посве отргнути од убитачнег утицаја Римске Цркве.

Борба народних школа са конгрегационистичком наставом није само дакле значајна са педагошког гледишта, него је зна-

[1] Непокретна имања, која су дошла у руке конгрегација вјештином и подмуклим смицалицама језуитске политике, као и привилегије, у погледу пореза, навукле су силно благо конгрегацији. О тим порезним повластицама нам прича Хаири Брисон: „Године 1880. бијах већ годину дана, као предсједник буџетске комисије. То ми је дало прилику, да се извијестим о привилегијама, које уживају конгрегације, било ауторизоване или неауторизоване. Те привилегије су ишле тако далеко, да се од њих не захтијеваше више од 0 fr. 50%. гдје су грјешне општине морале да плаћају 11 fr. 25. Скандалозни процеси, тужна повјерења, тајне комуникације су ми једва могле да расвијетле шарлатанска и пљачкашка дјела која, под формом грађанских Друштава, закупа на храну и т. д. испсаваху имања, како сиромашних, тако и имућнијих породица, у корист недозвољених заједница.

чајна и са политичког гледишта. Борба Прогреса са мраком захваћа, колико културни, толико и политички терен Француске Републике. Културно питање се прелијева у политичко питање, од кога зависи будућност Француске Републике, која је одређена, да носи лучу цивилизације. Борба, у којој данас Француска грехне, знатно је зауставља на путу њене мисије. Трзавице, што их она преживљава, стварају кризу, друштвену кризу француског народа, из које ће Дух Прогреса, да на послјетку побједоносно изиђе.

Утицај конгрегационистичке наставе, одуговлачи и погоршава ту кризу, копајући јаз међу француским народом, не би ли га раставила у два противничка народа: „Ми смо двије нације, које скоро немају никаква међусобног стицаја“, рече Лавис, професор париског универзитета, приликом једне свечаности, држане у Великом Амфитеатру на Сорбони (10. марта 1901). Те „двије нације“ се испољују у многим, чисто политичким манифестацијама, у којима клерикализам не узмиче ни од каквих средстава.

Година 1900. остаје преперажена пред посљедицама мрачњачке реакције. Буланжизам, Драјфусова афера, немири по улицама, нелојално поступање реакције, испољене у струји клерикализма, — све то даде повода озбиљним патриотским и напредним духовима, да уоче опасну ситуацију, у којој се нађе Прогрес и Република.

Од године 1877., па до 1900., у 23 године дана, број непотврђених конгрегационистичких завода је нарастао од 14.000 на 75.000. А број потврђених, који су требали, да мало по мало, под законима Треће Републике, ишчезну и уступе мјеста народним школама, није стануо, у истом року, већ на мању половицу. Од 113.750, остало их је још 54.409.

Број еклезиастика, мјесто да опада, он се, за вријеме Треће Републике, утростручава. Док их је било на почетку XIX-ог вијека само 60.000, тај се је број, на крају истога вијека, како показује статистика од год. 1900., повећао на 190.000. Добра Конгрегације, прије педесет година су вриједила 50 милиона франака, а у години 1900-ој износе 1 милијарду франака.

Политика конгрегације у Француској, као и свугдје проткана језуитским моралом, употребљава сва могућа средства, да достигне циљ Римске Цркве. Софизми се употребљују, да се руше закони, а калуђери и сестре свлаче своја одијела и облаче

ланчка, да би се, на тај начин увукли у слободне школе и тим начином ширили своју мисију. Једном ријечи, сва средства дозвољене и недозвољене једне пропаганде гомилају се у рукама реакције. Помоћу бесједа по црквама и ван цркава[1], пресе[2], поткупљивања, наставе у школи и изван школе и т. д. њихова пропаганда се шири, на велику штету народне еволуције. Профанишући праву науку Богочовјека, срамотећи прави осјећај патриотизма, изврћући чисти значај слободе, братства и једнакости, Римска Црква у Француској, дочекује, и ако у виду тобожње жртве, пуна наде и увјерења зору XX-ог вијека.

Република стрекну, хуманим духовима набраше се боре на челу, видећи, гдје дух Мрака, хоће наново да замлата својим црним крилима. На лицу му је опет маска, у облику човјека, коју већ једном скину одважна рука великог Гамбете, показавши тако демона народне слободе у свој својој голотињи.

Нова маска реакције, испод које тајна акција куљаше, забрину Републику и њезину владу, на челу које бијаше врсни

[1] Год. 1897. догоди се страшни пожар у Паризу. Мјесеца маја букну пламен у великом базару „de la Charité“. Француска се обуче у црно, видјевши многобројне жртве тог ужасног случаја. Француска влада, хтијући да задовољи осјећаје и својих религиозних чланова, одазва се величанственом парастосу, који је даван за покој погинулих жртава у Богородичиној Цркви у Паризу. Чланови Сената и Коморе, чланови владе и безбројна множина народа бијаше ту. Бесједу је држао доминиканац П. Оливие. О томе прича Хенри Брисон: „Још чујем, и чути ћу цијелог мог живота овог дрског доминиканца, правог насљедника силних страсти, што управљаху при стварању његовог рода, како расправља тему своје одвратне бесједе: Жртве катастрофе, рече, су погинуле због неопраштања наших гријехова. Наши злочини то је наше безвјерство! Двадесет година у назад, у 1870—1871, Бог нас је казнио поразом. И ми, не само, да нисмо примили ову казну и прихватили је као лекцију за у будуће него смо, услијед нове непобожности, установили Републику, коју придржавамо већ четврт стољећа! Ми нијесмо осјећали, не осјетисмо још да је наш једини спас у подвргнућу народне власти под религиозну власт. С тога нас божија казна ево постизава опет, која, у ствари није казна, него нови вјесник, што нам га Бог шаље, у својој очинској великодушности и бескрајној благости: више од стотину милосрдних жена би принесено жртвенику, а учинивши тиме завјет, како би нас већ једном Бог окренуо на прави пут, по коме би се повратили, окајујући наше гријехе, у крило универзалне цркве, која је апсолутна владарка свију друштава!“ Ми се згледасмо сви, наставља Брисон, пуни једа или забуне: скандал бијаше достигао свој врхунац, народна побожност увријеђена, а народна власт осрамоћена“.

ученик славног Гамбете и одлични дипломата Треће Републике. То је Валдек-Русо.

Закон Валдека-Русоа о асоцијацијама и конгрегацијама опет скида и дере лажни плашт Римске Цркве. Пред тим законом, кога посланичка комора одобри 28. јуна 1901., са 313 гласова против 219, — пред тим законом реакција се нађе у узбурканом мору разбијених нада. Њена акција, видећи се заустављена, пада у грозничаво стање, и отима се... хоће да још живи... Агонија, у коју је баци Валдек-Русовљев закон још и данас траје, а можда ће трајати и до оног часа, док и задња варница мрачњачког духа не ишчезне у младој и здравој сфери народног Прогреса.

VIII

Само на темељу законâ о удружењима, конгрегације су могле да злоупотребљују своју активност и за вријеме Треће Републике. Потреба је, дакле, тражила један потпун закон, који би могао доскочити свима смицалицама језуитске политике Римске Цркве. Стогодишње искуство је дало доста градива републиканским политичарима и искреним патриотама Француске Републике. Али, то градиво, будући расцјепкано и разбацано, требало је да нађе вјештог мајстора, који ће га методички сабрати и вјешто заокружити. Потреба је захтијевала, да се већ једном отворе очи и многим честитим слијепцима, како би угледали црне тачке фаталне реакције. Вријеме је искало, нужност је захтјевала човјека-мајстора, који би испунио те услове и који би знао да унесе свјетлост у што бројније слојеве загушљивог мрака.

Епоха избаци на површину генијални дух Валдек-Русоа.

Име овог човјека излети из Парламента још 1883. године, када Валдек-Русо, са ријетком проницавошћу, стаде да указује на опасне кораке кобне реакције. Као министар Унутрашњих Послова, у министарству Жила Ферија, његов предлог електризира слојеве француског друштва. Године 1899., 22. јуна би повјерено да склопи министарство Валдек Русо. То бијаше тешка задаћа, коју на се прими, са искреним пожртвовањем, овај славни дипломата и искрени патриота своје домовине. Јер отров реакције поче да испољава своје опасно дјејство. Мржња једно-

крвне браће отимаше маха и захваћаше све то више и више друштвене слојеве француског народа. Драјфусова афера пробуди ту мржњу, систематичко дјело Римске Цркве. Пламен мржње покуља и запријети општим пожаром.

Активна снага и вјешта рука Валдек-Русоа угаси тај погибељни пламен. А одмах, након тога, даде се на посао, да ишчупа и разграпато корјење, из кога избијаху отровне клице те одвратне мржње.

Предлог Валдек-Русоа, с погледом на опасност, што долази из реакционарних подрума, паде у Народну Скупштину, као наручен. Дебата се отвори, пуна ватре, пуна љубави и мржње. Дискусија настаде и потраја пуне двије године. Побједа би на страни Прогреса. Пројекат Валдек-Русоа постаде законом,ког изгласа Скупштина и потврди сенат 1 јула 1901. Сјутра дан би објелодањен у Официелном Журналу, са потписом предсједника Лубеа, а под насловом: „Закон о удружењима и Конгрегацијама.

*

Пред нама је текст тог закона, који је подијељен на три дијела. Прва два дијела обухваћају 13 чланова и баве се уопште о асоцијацијама, докле трећи дио је посвећен специјално конгрегацијама и обухваћа осталих осам чланова.

Да би могли уочити неке смицалице реакционарне политике, изнијећемо поједине чланове, које се јасно испољују, као вјеште доскочице тим смицалицама.

„Ма које удружење, вели члан 3., које је установљено недопуштеним путем, те које је противно закону, добрим обичајима или које има циљ, да штети неприкосновености (á l' intégrité) националног земљишта и републиканском облику владавине, таково друштво сматраће се као посве ништавно и без икаквог значаја.“

„У случају поништења, споменутог у члану 3., распуст удружења одређује грађански суд, било по жељи неког заинтересованог грађанина или на захтјев народног министарства. (Члан 7).

„... У случају прекршаја члана 5-ог,[1] распуст ће се моћи изрећи, било на молбу неког заинтересованог или на захтјев министарства. (Чл. 7).

[1] У чл. 5. се говори о судбеној потврди удружења.

„Биће кажњени глобом од шеснаест до двије стотине (16 до 200) франака, а у случају поновне казне (ресидиве), биће кажњени двоструком глобом, сви они, који би се противили одредбама члана 5.

„Биће кажњени глобом од шеснаест до двије стотине франака (16—200) и затвором од шест дана до једне године, сви оснивачи, директори или администратори неког Удружења, установљеног или реконституисаног, послије осуде о распусту.

„Биће кажњене истом казном све оне особе, које би пружиле помоћ члановима укинуте асоцијације, давши им на располагање просторије свог локала за њихово удружење.“ (Чл. 8).

Чланак 13. гласи: „Ниједна вјерска конгрегација (la congrégation religieuse) не смије се формисати без ауторизације, прецизиране законом, у којој треба да буду одређени услови функционисања дотичне конгрегације.

„Тако исто, ниједна конгрегација нема права да подиже нови завод, ако није добила дозволу од Државног Савјета (Conseil d' État).

„Распуст конгрегације или затварање ма којег завода може се извршити на темељу наредбе Министарског Савјета (Conseil des ministres).

У члану 14. се вели: „Никоме није дозвољено да управља, било директно или посредством друге особе, неким наставним заводом, ма које врсте он био, као ни да наставља у њему, — ако дотични завод припада некојој неауторизованој вјерској конгрегацији.

„Преступници биће кажњени казном, што је означена у члану 8, § 2. А затварање завода ће се моћи да изврши на темељу судбене осуде.“

У члану 15 се наређује, да свака конгрегација мора да води тачан протокол о приходу и расходу, као и да има списак покретних и непокретних добара. Тако исто, да води листу персонала, са њиховим правим и присвојеним именима, код којих ће бити означено: народност, дан рођења и доласка у конгрегацију. На захтјев власти дирекције треба то да покаже.

Ако би се ухватило, да су комуникације лажне, дирекцију ће постићи казна, што је означена у § 2. члану 8.

Члан 16: Свака конгрегација, која нема ауторизације, биће поништена (illicite). А њене саучеснике ће постићи казна, што је означена у § 2. чл. 8.

Утемељачи или администратори ће морати да поднесу двоструку ту казну.

У чланку 18. се дозвољава неауторизованим конгрегацијама, да могу поднијети молбу за потврђење, у року од три мјесеца. За тим се говори, у истом члану, о добрима конгрегације, која су смицалицама присвојена или насилно отета, да буду повраћена правим власницима.

И коначно, чланом 21. поништавају многи параграфи из Казненог Закона, који се косе са Валдек-Русовљевим законом.

IX

Закон Валдек-Русоа ослободи заковано крило републиканског духа, чије око бацаше будни поглед на све, што се око њега збива. Закон Валдек-Русоа електризира младу снагу демократског духа, давши му још јачи полет на његовом трновитом путу. Један час колебања, с његове стране, могао би бити судбоносан за природну еволуцију Прогреса. С тога је било неоспорно, да се разум преда у окриље одважности. Он је свршио своју улогу, створивши правила, по којима Народна Воља треба да се влада. Дао јој је у руке закон да га привађа к дјелу.

Разум уступа своје мјесто Вољи: Валдек-Русо се уклања, како би могао заузети његову столицу Емил Комб.

То је било 7. јуна 1902.

Као год какав мелем привијен на рану, што треба да изазове реакцију, ако хоће да постигне свој циљ, тако исто дјејствују и закони, којима је сврха, да лијече болесна мјеста друштвеног организма. Бол, који се појачава није ништа друго, до ли агонија болесног организма, који изумире на корист будућих здравих целула.

Дјејство Валдек-Русовљева закона на болесни дио француског друштва није било изузетак овог правила. Јер чим његово извршење отпоче, реакцијин јаук још јаче одјекну.

Настадоше многобројне и узалудне дебате у Скупштини[1]

[1] Годину дана, послије доласка Комбова министарства, реакција покушава, да га обори. 5. јула 1902, на нападаје реакционих посланика, министар предсједник одговара: „Ми смо радили постепено, што нам закон наређује (буна на десници). Ми смо се владали по закону, одлучно и искрено... Ми се не плашимо од ове дискусије, напротив, она нам је мила јер не узмичемо пред нашом одговорношћу“ (живо одобравање на љевици).

и јавности, настадоше немири по улицама, а мржња се простираше и по самим домовима, међу родитељима и синовима. Попови потстрекиваху омладину против својих наставника и родитеље против својих синова. По црквама се заорише клетве на „заблуђеле“ овце и на демонску републику.[1] Конгрегације не хтједоше да се повинују Валдек-Русовљеву закону, ради чега се мораде да употријеби „у име закона“.

А 7. јула 1904. би потврђен Комбов пројекат о проширењу Валдек-Русовљева закона и проглашен законом од стране Скупштине и Сената.[2]

Тај се закон односи на конгрегације и њихово укидање, а састављен је од шест чланака. Ми их наводимо, у изводу:

I. — Конгрегацијама се забрањује настава у Француској. Ауторизоване конгрегације, као и оне, које се искључиво баве наставом, биће укинуте, најдаље, у року од десет година.

Конгрегације, које имају већ дозволу или које су на путу, да је добију, та им дозвола вриједи само за иностранство.

II. — Наставничким конгрегацијама се забрањује рекрутовања нових чланова. Њихови садањи питомци биће отпуштени, једино са изузетком оних, који су одређени за службу у Француским школама на страни, у колонијама и земљама, што стоје под француским протекторатом.

III. — У року од 10 година, што се спомиње у чл. I. биће затворени:

1° Сви заводи, што зависе од укинуте конгрегације.

2° Свака школа и сваки разред, који је додан заводима, што зависе од ма које конгрегације, споменуте у чл. I., изузевши оне, које служе у сврху милосрђа, т. ј. које су одређене за таку дјецу, која не могу да похађају јавну школу, због слабог здравља или због којих других узрока.

Затварање завода одређује Министар Унутрашњих Послова. Његова наредба биће старјешини конгрегације и директору завода петнајест дана прије свршетка школске године.

[1] Год. 1903. крв се проли и по некојим париским црквама. Реакција је тражила, пошто по то, да буде немира. Попови позиваху „вјерне“, да буде што више у цркви како би могли, да јуначком побједом спасу своју душу. Инстинкат Вартоломејске ноћи буђаше се на прагу XX. вијека.

[2] Тај закон је објелодањен у 184. бр. Офицпелног Журнала од 8. јуна 1904., под насловом: „Закон, с погледом на укидање конгрегационистичке наставе“. Осим потписа предсједника Републике Лубеа и мин. предсј. Комба, потписан је још и мин. јавне наст. и Лијеп. Вјешт. Ж. Шомие.

Иста наредба ће се изнијети и на врата дотичне опћине.

IV. — Свако шест мјесеци ће бити објелодањен преглед затворених завода у Официјелном Журналу.

V. Тиче се конгреганистичких добара, о којима је ликвидатор дужан да да̂ тачне извештаје, у року од шест мјесеци.

VI. Поништавају се све досадање наредбе и актови јавне власти, које су у супротности овом закону.

X

Како се види, скоро сва унутарња политика Комбовог министарства се своди на конгрегације, на борбу Државе са Римском Црквом. Није се ни чудити: сваки други посао, у правцу Прогреса, могао би бити неуспјешан пред неизмјерном чељусти Мрака, чији слојеви постају све то гушћи и гушћи, захваљујући конгрегационистичкој просвјети. Стога приговори, у овом погледу управљени на министра Комба, нијесу посве оправдани. „Чудим се, како неки политичари, рече министар Комб, који сматрају као критеријум јавног мњења, мишљење извјесне средине, извјесног комитеа или стола, могу да с осмјехом на уснама одобравају њихово судјеловање у бризи око модерне политике са вјерским питањем. Но, господо, треба имати на уму, да ће овај проблем остати још дуго као један од битних фактора наше политике... Међу свима чињеницама, о којима наша политика треба да води рачуна, ниједна није од толиког значаја, као ова чињеница католицизма, који, прелазећи дуги низ столећа, са монополом наставе, монополом идеала, се је дочепао социјалног штатута, од кога се не може лако да одвоји...“[1]

Но те везе католицизма са „социјалним штатутом“ је већ ослабила Велика Револуција. Народна Воља се пробудила: она се испољује у чистој демократској политици, коју треба да воде њезини легални заступници. Њихова борба са Римском Црквом, то је борба Народне Воље са незаконитом и злоупотребљеном влашћу, под којом, захваљујући кобном закону навике, још стењу, са задовољством, многе индивидуе убијене Народне Воље. Морална дужност заступника Народне Воље, Државе,

[1] Из говора министра Комба, приликом дебате о конгрегацијама у Сенату 27 јуна 1903.

јесте та, да спасава таке индивидуе, које нису одјељене јединице, него чланови друштва, чланови те удружене Воље.

„Нико не може спорити моралну величину, рече на једном банкету министар-предсједник, нашег рада, као ни безбројне потешкоће, које нас сретају у вршењу политичких и социјалних реформи. Очевидно је за цио свијет, да се ова реформа (реформа наставе) тиче најузвишенијих интереса и највећих питања у животу нашег народа. Истина, она дрма друштвом, из темеља, услијед неминовних трзаја, притискујући његове навике и његове осјећаје. Она је управљена против једне огромне власти, мрачне власти конгрегације, пред којом дрхтаху монархијске владе. Та мрачна власт знала је, да улије безразложну бојазан и републиканским владама, постигнувши, на тај начин, од њих сервилност разума и срца. (Одобравање.)

„Нијесу то била само министарства, уосталом, по својој природи пролазне, што су пропала, тежећи, да ограниче ту власт. Та и сами закони су устукнули пред њом. (Бурно одобравање)...

„Па и кад бисмо изгубили терен у овој колосалној борби, не би требали да се нађемо у чуду и да губимо одважност: немогуће је трамсформирати народни дух у двије године дана, који је трован цијелим стољећима...

„Но, господо, ми не само да не губимо терен, ми га још више добивамо. Ми смо посадили републиканску заставу у општинама, које су биле до сада цитаделе реакције. Са нашом заставом учинићемо да продру наше идеје. Отргнућемо умове испод вјековног јарма, што их притиска. Настава ослобођена калуђерског туторства и повраћена у народне руке, ослободиће, у своје вријеме, и наша покољења. Ту, као и у већ напреднијим општинама, демокрација, поставши господар своје судбине, ступаће рапидним корацима на широком путу прогреса и слободе (Живио и поновно одобравање)...[1]

Истичући републиканску политику, министар-предсједник настави:

„...Ултрамонтански дух се довијаше током толиких стољећа, да стегне нашу несретну земљу у некље конгрегационистичке

[1] Говор министра-предсједника Комба, на банкету, у Каркасону 24. јуна 1004.

мреже, која је вештачки истакла. Републиканска Француска је раскинула пекље и од себе далеко одбацила ту кобну мрежу, у коју је хтједе клерикализам да стегне„...

XI

База политичког система данашње владе у Француској је постављена на фондаменталном принципу Велике Револуције. То јест, на принципу народног суверенства, по коме треба, да друштво буде слободно у своме развијању, те по томе и ослобођено испод клерикалног јарма, као што је ослобођено и испод злоупотребљене монархистичке власти. Рођењем Републике, ова је власт скрхана, те јој тако остаје у аманет, да ради на томе, како би Дух народа могао потпуно да скине тај тешки јарам клерикалног мрачњаштва, под којим је запао у току дугог времена. Задаћа, дакле, владе, као законите заступнице Народног Духа је та, да се вјерно држи закључне формуле фондаменталног принципа, по коме треба да се изврши потпуна секуларизација друштва.

Нажалост, укорјењене навике, с једне стране и моћна пропаганда Римске Цркве, с друге стране, јако сметају потпуном остварењу споменутог принципа. То нам свједочи и сами министар предсједник, Комб, у свом скорашњем говору, у коме је, приликом банкета у Оксеру, изнио систем владине политике.

„Господо, рече, кад смо примили власт у своје руке, ми смо нашли Француску, у пола побјеђену римо-католичким конгрегацијама. Наша прва брига је била, да протјерамо преко границе ове нападаче. Закон о асоцијацијама нам је пружио оружје, у погледу неауторизованих конгрегација. Ми смо тај закон примјенули на све редове, без разлике, који не имађаху право на законити егзистенцију. То смо учинили, како са наставничким, тако и са предикаторским и комерсијалним редовима.

„... У часу нашег доласка на посао, 7. јуна 1902., било је у Француској 914 ауторизованих конгрегација, од којих су 5 мушких и 909 женских; за тим је било 457 конгрегација у току спора за ауторизацију, од којих је 61 мушка и 396 женских; свега дакле 1371 конгрегација.

„Пет мушких ауторизованих конгрегација је имало 1140 заводâ, а 909 женских је имало 15.915 заводâ.

„Што се тиче оних, у току спора за ауторизацију, којих је било 61 мушких и 396 женских, прве су имале 1964 завода, а друге 1534 завода.

„На тај начин, господо, сви конгрегационистички заводи су се попели на огромни број од 20.823.

„У овом броју се рачуна 16.904 наставничка завода и 3919 мјешовитих, т. ј. који су и наставни, и милосрдни и контанплативни, или су чисто милосрдни или чисто контанплативни...

„У овом часу,[1] од 16.904 наставничка конгрегационистичка завода, 13.904, скоро 14.000, је већ затворено. И за идућу годину, 1905., ми смо намислили, да се користимо буџетним кредитом, помоћу кога ће моћи бити затворено још 500 завода на преосталих 3000, које треба да се укину“.

* * *

Успјех Комбовог министарства у борби са Римском Црквом је неоспоран. Но у том успјеху, тек борба добива своју праву слику. Тим више, што тај успјех не застаје само на конгрегационистичком терену, него се лагано упушта и даље, на терен Римске Цркве.

Везе Француске са Римпапом смо већ споменули, везе, које је Наполеон утврдио санкционисаним уговором, познатим, под именом Конкордата.

Француска је дужна, на темељу тог уговора, да уздржаје римо-католички култ и исплаћује његове заступнике. Заступници су дужни, да испуњавају своје дужности, напрам Држави, како се је углавило у Конкордату.

Премда се је буџет Француске управљао увијек на темељу уговора, ипак Римска Црква, у Француској, није одговарала — по језуитској моралци — својој задатој ријечи. Злоупотребе тог уговора од њезине стране, су се сваки дан множиле. „Може се рећи, рече Комб, да има више од тридесет година, како еклезијастичка власт са све већом и већом смјелошћу експлоатише Конкордат, на корист својих интереса. Она га је безочно оскврнула и оскврњава га без прекида...

„Час је дошао, кад би свако наше стрпљење и свако наше

[1] 3. септембра 1904.

ћутање значило, не само неизмјерну слабост, него би потврдило и абдикацију наших права као и неиспуњавање наших дужности.

„А то би значило издајство напрам Републици, издајство напрам Народу.

„Ми смо позвали еклезијастичку власт, тог упорног нарушитеља Конкордата, да нам одговори већ једном за свагда, хоће ли се држати уговора, као што га му се је и влада стално покоравала.

„Будући, наш позив на испуњавање обвезе је остао без икаква успјеха, ми смо обзнанили Ватикану, да прекидамо с њиме дипломатске везе...

„Господо, ја сам тврдо убеђен, да ће републиканска партија, без колебања, одобрити мисао о разводу, и ја мислим, — шта више, ја сам сигуран, да ће ту мисао одобрити, не из неког нерасположења напрам хришћанске свијести, него на основу друштвеног мира и вјерске слободе. Тако исто, на истом овом основу Комора ће да се бави и питањем о сепарацији Цркава од Државе...

„... Како би одјељењем Цркава од Државе настала нова и трајна ера социјалне слоге, у којој би била зајемчена стварна слобода вјерским општинама, без разлике...“

Римска Црква не признаје никакву власт већу над собом, из чега излази, да и сваки уговор с њоме је узалудан. „Католичка доктрина одбацује сваки систем реципрочне слободе, у односу Цркве и Државе, и она се позивље, да би поткријепила своју тврдњу, на фамозну енциклику Пија IX на Силабус.

„Срећа је, господо, да не живимо више у оном добу кад се стрепљаше од анатема, које и Силабус тако обилно сипље на све оне, који га не припознају.

„Усљед одвојења Римске Цркве од Државе, пријете нам реакционарни листови, да ћемо изгубити протекторат хришћана у оријенталним крајевима!...

„Прије свега, питање сепарације и питање протектората немају нужне везе. Прво се тиче наших односаја са папом, друго се односи на наше релације са другим силама. Но, ја не мислим, да се заустављам на овом опажању, ја хоћу, да се осврнем на друго гледиште.

„Папство се љуто вара, ако мисли, да му Француска треба да служи за његове сврхе. Ми немамо више претензија, да Француска носи титулу најстарије кћери (fille aînée de l' Eglise) Цркве, којом се је поносила монархија. И ми смо тврдо увјерени, да наш углед и наш утицај данас искључиво зависи од наше стварне снаге, као и од принципа части, правде и хумане солидарности, што су учинили, да модерна Француска, наследница великих социјалних максима Револуције, добије одјелито мјесто у свијету".

Значај културне борбе у Француској

I

„Дајте пра̑во сваком човјеку, које му припада као човјеку, ослободите му разум, срце и вољу, како би могао бити користан друштву, у коме се налази", — то је девиза Духа Слободе, што предводи модерну Француску.

„Недајте право никоме, ко се не покорава безусловно папизму. Заточите разум, срце и вољу сваког човјека, како не би могао да размишља и да се буни против догми; које му ми и Римска Црква дајемо, — тако прокламира реакција.

Свјетлост и Мрак, Слобода и Ропство, Знање и Незнање, Прогрес и Назадњаштво... ето, то су антиподне чињенице, које карактеришу културну борбу у Француској.

У једном је табору француски народ, предвођен генијем Свјетлости, Слободе, Знања, Прогреса, а у другом табору је реакција, предвођена Мраком, Ропством, Незнањем, Назадњаштвом... демонима, оличеним у Римској Цркви.

Хумани и патриотски осјећаји предводе први табор, експанзивни и шовинистички осјећаји воде други табор.

Човјечанска и народна воља шаље на бојиште прву војску, демонска и папистичка воља гура на недјела други табор.

Како се дакле види, значај те борбе, не обухваћа само француски терен, него се тиче и цијелог човјечанства. Није то само борба Француске са Римском Црквом, не, то је борба Свјетлости са Мраком. То је борба Слободе са Ропством. У колико је она француска у толико је и човечанска. Јер роб не само да не може бити патриота, он не може бити ни човјек. Пра̑ва на-

ционалних и човјечанских осјећаја у ропству су заједно с човјеком заточена. „Роб, вели Монтескије, *нема породице*, *по томе нема ни нације*. Он је ствар посве изолована: по томе не може утицати на нацију ни на човјечанство.

Настава и васпитање, сама им ријеч показује, не могу се ни замислити у мрачном табору: то би значило свезати лађу, да по води иде.

Отуда и долази, да школе, предвођене и управљане духом Мрака, профанишу само име школе, профанишу права дјетета као човјека, права породице као честице друштва. С тога је јасно, да школска настава искључиво припада Народном Духу, духу Свјетлости.

У Француској, будући је Влада, законита изабраница Народног Духа, њојзи у дужност спада, да екзекутира што прије Народну Вољу, која стоји, једино, под утицајем својих правâ.

Треба дакле имати на уму, да укидање конгрегационистичких школа није посљедица злоупотребљене власти, — то спада у дјелокруг духа Мрака — не, то је посљедица слободе, братства и једнакости, — посљедица човјекових и народних правâ.

Држава, у Француској, не иде за тим, да јавна настава постане њезин монопол: напротив, она се труди и хоће, да јавна настава постане монопол оног народа, који у Француској живи. А она, само придржава право контроле, — али контроле, у којој је испољена дужност, што јој је у аманет стављена од стране Народа.

Тако исто, треба држати на уму, да борба Француске против Римске Цркве, није борба, као што би хтјела реакција да прикаже, антихришћанска или атеистичка. Напротив, она иде за тим, да осигура слободу сваке вјере — la liberté de conscience , чему се, на жалост, Римска Црква, као и да није хришћанска, енергично одупире. Идеја модерне Француске је та, да једном за вазда стане на пут вартоломејским ноћима, да ишчупа нетрпељивост из душе свог Народа, да унесе мир и спокојство међу људма. „Слава Богу на висини, а мир људма добре воље на земљи“ рече Христос на уста евангелиста Луке.

То рече Христос, то хоће и дух Прогреса, то хоће данашња Француска. Не, Римска Црква то неће; она је заборавила и самог Христа, напивши се лудог плутократизма из врела ча-

робне и отровне сујете. Она је престала бити хришћанском, католичком црквом, претворивши се у антихришћанску клерикалну цркву. —

II

Школа у рукама клерикалне цркве губи свој значај: она нити је човечанска, ни народна, ни вјерска. А кад школа није ни једно од ово троје, онда је она и анти-човјечанска и антинародна и анти-вјерска. Природни закон и човјека и друштва не трпи таку школу, нешколу. Он захтјева школу у правом смислу своје ријечи, како би му припомогла при његовом раду, који се састоји у еволуцији човјека и друштва. Он захтјева дакле праву народну школу, која ће да потпуно васпита душу дјечију, како би створила будућа покољења, са широким погледом, племенитим срцем и разумном вољом.

Конгрегационистичке школе, као и школе, које се намећу нама у оквиру Аустро-Угарске монархије, не одговарају овом природном закону. Ове школе — нешколе, не само да не одговарају томе закону него не поштују ни најмање природно право човјека и друштва, силујући га да присваја незаконите догме ниског политичког егоизма, на штету природне еволуције и на уштрб васпитне и хумане мисли.

Природни закон иште, да се поштују права човјека и права народâ. Он захтјева, да се Прогресу не стаје на пут, те по томе, да буде проклампрана слобода наставе и васпитања свакоме народу, свакоме друштву, који Прогрес у наручје дочекује.

Конгрегационистичка настава и намет — настава, коју поједине владе, незаконито шире у оквиру својих држава, злоупотребљујући тиме повјерену им власт, не престављају слободу наставе, него неслободу наставе. Јер чим настава, не одговара своме правом циљу, она није слободна, те по томе може бити само од штете мјесто од користи.

А школе, у којима се предаје такâ настава, Народ неће, он их се гнуша.

Модерна Француска и сваки Народ, који је и свјестан својих природних и социјалних правâ, хоће своје школе, у правом смислу саме ријечи; хоће школе Свјетлости и Напретка, школе разумне воље и човјекових правâ.

Српски Народ у оквиру Аустро-Угарске и Босне и Херцеговине свјестан је својих правâ. Његова борба за живот својих школâ, школа Свјетлости, против намет — школа — нешкола, од стране удружене и злоупотребљене власти, борба је Прогреса против Мрака.

А успјех културне борбе у Француској, може без сумње, да буде од великог значаја на тешку судбину његове егзистенције.

ЛУДИ ЉУДИ
У КЊИЖЕВНОСТИ

— АНАТОЛ ФРАНС —

Некакав Француз, бавећи се у Лондону, походио је једног дана чувеног књижевника Чарлса Дикенса. Дикенс прими љубазно Француза који се извињаваше што је дошао к славном књижевнику — да га лиши неколико минута скупоцена времена.

— Ваша слава, додаде он, и опште симпатије које уживате, без сумње вам навлаче небројне досадне походе, Ваша су врата увек отворена. Ви, свакако, примате сваког дана кнежеве, државнике, научењаке, писце, уметнике па чак и луде људе.

— Да! И луде, луде људе, узвикну Дикенс устајући живо са оним узбуђењем, које га није остављало последњих дана његова живота. Да! Луде! Они ме само и занимају!

И он потапша по плећима зачуђеног госта.

Дикенс је увек волео луде људе; познато је с каквом је дирљивом нежношћу описао безазленост доброг г. Дика. Сви знају за г. Дика, јер мало има њих, који нису читали Давида Коперфилда. У Француској су га, бар, читали сви; што се тиче Енглеске, тамо је данас у моди да се свет не интересује за једног најбољег енглеског приповедача. Један млад естет рекао ми је скоро, да се Dombey and Son чита само у преводима, он ми је казао и то, да је Лорд Бајрон био песник без веће вредности као што је од прилике наш Понзар. Ја му то не верујем. Ја мислим да је Бајрон један од највећих песника свог века, и верујем, да је Дикенс изазивао код читаоца, више него икоји други писац, моћ за осећањем. Ја верујем да

су његови романи лепи као љубав и милосрђе, које они уливају у људска срца. Ја верујем, да је Давид Коперфилд ново јеванђеље. Ја, најзад, мислим, да је г. Дик, о коме је овде у главноме реч, један лудак који уме да да̂ добар савет, јер је онај једини разлог, који он наведе, разлог срца, а он ретко вара. Шта мари што г. Дик пушта, змајеве, на којима је исписао не знам каква фантазирања односно смрти Карла I! Он је добар: он не чини никоме зла, а то је мудрост до које не могу да се, као он, уздигну ни многи разумни људи. Г. Дик је имао среће што се родио у Енглеској, где је лична слобода већа него у Француској. Оригиналност тамо више вреди и више се поштује него код нас. А шта је, на крају крајева, лудило нешто друго него једна врста душевне оригиналности? Велим лудило, не манитост. Манитост је губитак интелектуалних моћи. Лудило је само настрана и чудновата употреба тих моћи.

У свом детињству познавао сам једног старца који је полудео кад је дознао за смрт свога сина, јединца, кога је, на Риги Кулму, затрпала једна лавина. Његово се лудило огледало у томе, што се облачио у платно од душека. Иначе је био потпуно разуман. Сви мангупчићи његова кварта ишли су за њим, по улицама, дерући се као дивљаци. Али, су га се ипак бојали, јер је, и поред питомости каквог детета, био човек веома снажан; а то им је уливало страх — и ако им није никад учинио ма какво зло. Што се тиче његова понашања, оно је могло служити као пример особите учтивости, чим уђе у коју кућу, где га радо примају, била му је прва брига да свуче неку врсту огртача, са великим квадратима, у коме је изгледао смешно, узео би тај огртач и наместио би га на наслоњачу, пажљиво, као да покрива какво човечије тело. Затим би метнуо преко огртача, уздуж, свој штап, који је ваљда требао сад да престави кичму, па би затим натукао на дршку штапа шешир са обореним ободом — што је изгледало веома фантастично. Кад је све то готово, гледао је неколико тренутака своје дело као што гледамо свог старог, болесног пријатеља кад спава, и одмах би постао најразумнији човек, као да у ствари на наслоњачи, пред њим, спава његово сопствено лудило у карневалском руху. На себи је сад имао пристојно одело, неку врсту црног прсника са рукавима, слично ономе што су називали прсником под Лујем XVI. Колико ли сам пута имао задовољства да га гледам и слушам! Он је говорио о свима стварима веома разумно и

знаалчки. То је био учен човек, који је знао све што је потребно за познавање света и људи, његова је глава била богата библиотека силних путовања, а није му било равна у причању о бродолому Медузе, или о каквој морнарској авантури на мору.

Огрешио бих се кад не бих споменуо, да је тај човек био добра срца; захваљујући његовој доброти могао сам да постигнем знатан успех у проучавању латинског и грчког језика; он ми је дао неколико ваљаних лекција. Он је био према сваком услужан. Једном приликом гледао сам га кад је прекинуо решавање неких компликованих рачуна, које је имао да сврши по налогу неког астронома, и то само зато да би помогао једној старој служавци при цепању дрва. Памћење га није било изневерило. Сећао се свију догађаја из свог живота, само не оног, који му је потресао ум! Изгледало је као да је сасвим заборавио смрт свога сина; бар нико није чуо из његових уста ни једне речице, по којој би могао закључити да се тај јадни човек сећа оне страшне несреће. Он беше добро расположен, готово весео, и радо је освежавао свој дух уживајући у пријатним и великим сањкама. Тражио је друштво младих људи. Чешће дружење с њима имало је утицаја на његов дух, који је имао све одређенији педагошки карактер. Ја сам доста мислио о том читајући Traité des études од Ролена. Морам рећи, да се слабо уносио у мисли својих младих пријатеља; али је своје мисли исказивао с великом упорношћу, не допуштајући ником да га прекида. Приметио сам слично расположење код свију таквих личности, које сам имао прилике да походим.

Пошто се скоро двадесет година облачио, и лети и зими, у навлаку од душека, појави се једног дана у прснику с малим квадратима, на коме није било ничега смешног. Са оделом је променио и расположење, али ова промена није била ни мало срећна. Јадни човек беше тужан, ћутљив и повучен. Неколико полугласно изговорених речи одавале су његово неспокојство и страх. Његово лице, које се увек јако црвенило, беше сад покривено малим, ружичастим кружићима. Усне му беху готово црне и отромбољене. Храну није хтео да прими. Једног дана, говорио је о сину кога је изгубио. Сутрадан су га нашли у његовој соби — обешеног. Сећање на овог старца улива ми истиниту симпатију према свима људима, који су му слични. Ну ја мислим да је мален број таквих луда. Њих има као и

других људи; добри су ретки, и ви можете тражити по свима заводима за умно оболеле, али нећете наћи више ни једног старца са навлаком од душека нити другог г. Дика. Г. Пол Хервије није далеко од уверења, као и Дикенс, да су само луди људи интересантни. Он нам, у L'Inconnu, прича једну страховиту историју лудила која је, и ако се на крају крајева окарактерисава као сан, један од најстраховитијих снова: сан једне луде. То је г. Пол Хервије изнео с ретком вештином. Као присталица Декартове философије, изнео нам је и узроке лудила. Он је испитивао поступна узнемирења махине за мишљење с онаквим интересовањем, с каквим разгледа часовничар махину каква скроз покварена часовника. Његова је књига веома занимљива и оригинална, она производи два ефекта; застрашава нас, и натерује на размишљање. Што се тиче страха, имам разлога да вас поштедим. Требао бих да имам дар г. Хервије-а и да га употребим онако како га је он употребио, па тек бих онда, можда, успео, да вам опишем како сам дрхтао од страха. А што се тиче рефлексија, које изазива његова књига, оне су многобројне. Ах како је пријатно размишљати! Док ово пишем, на мом се прозору њиха једна акација са витким и цветним гранчицама, а ја у себи понављам двостих једног песника из Антологије: „Седимо под ово лепо дрво; ах, како ће бити пријатно ћеретати у његову хладу“. Шта има боље на свету, него лепо дрво и тихе мисли. Моја акација, коју ветрић тихо љушка, шири чак до мог стола мирисави снег својих цветова. Под тим пријатним утиском, немогуће ми је да се ослободим истинске симпатије према лудима, који не чине зла. Зло не треба никако чинити; то је забрањено и лудима и разумнима. Али нема начина да човек живи а да не нашкоди другом. Зато не треба ни луде мрзети. Зар и они нису наши ближњи? Ко може да ласка себи да ни у чему није луд? Мало час сам баш тражио у Литреовом и Робеновом речнику дефиницију лудила, па је нисам нашао; бар оне које сам прочитао, немају готово смисла. У том се по мало и разумем; јер за лудило, кад није окарактерисано тачним испитивањем, нема дефиниције. Ми обично велимо да је један човек луд, кад не мисли као ми. Ето то је све, философски: мисли лудих имају исто тако корен у природном закону као и наше. Они преставља̂ју себи спољни свет према утисцима које тај спољни свет чини на њих. То је управо оно што чинимо и ми, ми који себе сматрамо за разумне.

У њима рефлекси овог света постају на други начин — не као код нас. Ми кажемо да је слика, коју ми добијамо о овом свету, верна, а она коју они виде неверна. У истини, нити је наша слика потпуно верна, нити је њихова сасвим неистинита. Њихова је верна за њих, а наша за нас. Слушајте ову басну: Једног дана нађоше у неком врту једно огледало, чија је површина била сасвим равна, и друго огледало, испупчено.

— То је крајњи безобразлук, рече прво, кад неко представља природу онако као ви. Мора бити да сте луди, кад све предмете представљате са великим трбухом, малом главом и танким ногама, а праве линије промећете у криве.

— Ви сте унаказили природу, одговори испупчено огледало; ваша равна површина уображава себи, да су сва дрвета права, и да је све равно и пред вама и око вас. Стабла дрвета су крива. Ето, то је цела истина. Ви сте лажљиво огледало.

— Ја никог не лажем, одговори друго огледало. Ви, испупчено огледало, карикирате људе и ствари. Препирка поче да се заоштрава, кад им се приближи један геометар. То беше, како вели прича, славни д' Аламбер.

— Пријатељи моји, рече он огледалима, ви обоје и имате и немате право. Ви обоје мислите о предметима по законима оптике. Предмети, које примате из природе сасвим су геометријски тачни. Они су потпуно тачни. Издубљено огледало би показало слику сасвим различну од прве две, па ипак савршено верну. Што се тиче саме природе, нико не зна њен прави изглед, и чак је вероватно да она и има саму слику у огледалима која је рефлектирају.

Утувите ово добро, господо огледала, па немојте називати једно другог лудом само зато, што не примате исти рефлекс предмета.

То је, како ја мислим, лепа басна: ја је посвећујем лекарима (за умно оболеле) који затварају људе, чије страсти и осећаји нису у складу са њиховим.

Они сматрају да су лишени разума, распикућа и заљубљена жена, као да у распикућству и љубави нема бар толико исто разума колико у тврдичлуку и самољкивости.

Они сматрају да је онај човек луд који чује што други не чује и види што остали не виде; међутим Сократ се разговарао са својим демоном, а Јованка од Арка је чула разне гласове. У осталом, зар нисмо сви мало под утицајем при-

виђења и халуцинација? Знамо ли ма шта из спољњег света, и опажамо ли што друго у нашем животу да таласасто кретање светлости и лако треперење наших осетљивих живаца. Истина је да су наша привиђења обична и општа, док су опажања лудих ретка, изузетна и деликатнија. По томе се и могу познати.

Краљ приповедача, Гн де Мопасан, упознао нас је са једном лудом у „Horla“.[1]

Сиротог човека мучи један вампир, који му растерује сан и пије ноћу млеко са стола. Он је због тога разјарен и у очајању. У осталом и има разлога, јер ништа није ужасније него борити се са непријатељем кога не видите.

Хоћете ли да вам кажем шта ја мислим? Та Мопасанова луда нема макар мало досетљивости. Да сам на његовом месту, ја бих пустио вампира да се напије млека колико му је драго, размишљајући овако: „Врло добро, дивота! Нека се само тај мој вампир напије алкалне течности, нека се насрче непровидних састојака па ћу га бар моћи видети! Јер кад једном не буде провидан, моћи ћу да га видим; јер, ако не могу да видим њега, видећу бар млеко што је попио. Шта више, ја се не бих зауставио само на млеку; већ бих га напојио и броћем, па да се зацрвени од пете до главе.

Ако се претпостави, да вампири не пију ни млека ни воде, што да не постоје? Зашто не, молим вас? Шта смета да претпоставимо да они постоје? Таква би хипотеза била противна разуму, јер то би била чудновата ствар кад би живот, у свима својим облицима, био у власти наших чула, и кад бисмо ми били у стању да држимо у својој руци лествицу свију бића. Да бисмо могли видети цео тај живот, требало би да се он покаже под нарочитим условима температуре.

Ако живот постоји у гасовитој средини, што најзад и није немогуће, ми га не можемо ни видети, што, опет није никакав разлог да поричемо његову егзистенцију. Материја нема, кад је у гасовитом стању, мање снаге него кад је у чврстом. Зашто би била сунца, која како изгледа испуњују васиону, поприште вечитог ћутања? Зашто као да она немају, поред топлоте и светлости, живота, који царује на њиховим опсежним просто-

[1] Преведено и на српски.

ријама? А зашто као да и атмосфера планета, и атмосфера земље не би биле настањене? Зар не можемо да замислимо бића веома лака, сасма прозрачна, бића која сишу своју храну из виших слојева атмосфере?

Ништа не смета да постоје деца ваздуха, као што постоје и деца воде и синови земље.

С француског
Мил. J. Илић

ЏЕМЗ ХВИСЛЕР
(JAMES WHISTLER)

Веома је распрострањено мишљење, да је само уметник кадар дати правилан суд о једном уметничком делу и да би с тога требало, да се у уметничкој критици његов глас што чешће чује. Уметност би, према томе, била налик на тајанствену цркву, ограђену високим и непробојним зидинама за светињу, која би хтела упутра, отворену само онима, који су се њој посветили. Изнад врата што воде овој цркви, стајале би записане речи: Odi profanum vulgus. Она би ту била једино ради свештеника, што пред њеним олтаром служе вечној тајни лепоте и само би они имали права да проповедају о њој и да уносе светлости у загонетке њена бића. Ну, пре свега, једно уметничко дело није створено ради уметника. Оно управо постоји ради осталога света, који би хтео да у њему нађе задовољења једној од духовних потреба својих. Овај свет пак није толико лаковеран да верује, е је постанак једног уметничког дела замотан у тајну, чији кључ лежи само у рукама његова творца. После опсежних студија, савесног истраживања и дугога проматрања сваки може себи обезбедити суд, који ће увек бити поузданији од суда уметника, што познаје само своју уметност, и у толико објективнији, у колико уметници буду пропустили обазрети се иза себе и око себе и научити се, да је осем њих било још безброј других уметника и уметничких школа, од којих је свака имала своје нарочите тежње. Један уметник, који се креће само у уским границама своје технике, неће у уметности никад имати ни приближно правилан суд као један човек, који је цео свој живот посветио истраживању уметности у најопсежнијем смислу

те речи. Уметник, који не познаје другу уметност изван своје, биће увек једностран, кад буде имао да искаже свој суд о делу, што припада другој уметничкој школи. Ово је сасвим природно. Сваки треба најбоље да познаје оно, чиме се највећма бавио. Сликати слике и бити у стању судити о њима две су сасвим различите ствари. Тек када се уметник темељним проучавањем историје уметности буде припремио за високи задатак једног уметничког критичара, моћи ће он правилније судити о уметности. Иначе ће његов суд бити сличан суду оног обућара, који је слику Апелову осудио само с тога, што обућа на њој не беше правилно нацртана. Сетимо се исто тако анегдоте о ономе лекару, који је, посматрајући малога Христа на слици Мадоне св. Систа у Дрезданској Галерији, по очима његовим одредио своју дијагнозу и нашао, да би му требало дати пилула против глиста; или још боље анегдоте о оној чуварици деце, која пред истом сликом, посматрајући она два анђелчета доле, узвикнула: Невасшитана деца. Види се, да нису имала гувернанте. Сваки види само оно, што њега највећма интересује.

Није тако редак случај, а да гласовити уметници нису, било писмено, било усмено, износили своје погледе на уметност, којој се беху посветили. Велике је мајсторе увек нешто подстицало, да обелодане тајну свога стварања, како би човечанству олакшали суд о себи и о својим делима. Међу новијим исказима ове врсте несумњиво су, и по дубини рефлексија, и по оштрини схватања, од највеће вредности, они А. Хилдебранда, једног од највећих савремених вајара немачких и Хвислера, једног од најоригиналнијих сликара, који су игда постојали. Ну и код њих је исти случај као и код свих других, који су само једну ствар врло добро познавали. Кад год су се усудили говорити и о предметима, са којима се нису ближе упознали, они су стално доносили погрешне закључке. Хилдебранд говори о проблему форме у сликовним уметностима. Сва његова разматрања могу бити тачна, кад се за полазну тачку узму дела од мрамора, чију технику он изврсно познаје, ну она постају погрешна, кад се прошире и на дела у бронзи. Хвислер вели, да је уметност наука о лепом, тврдња, која својом тачношћу не уступа оној дефиницији рака: рак је рептилија пурпурне боје, што иде натрашке. Ова не би била рђава, кад би рак био одиста рептилија, кад би његова боја била пурпурна и кад би он ишао само натрашке. На другом месту Хвислер, који је не-

лога живота свог војевао против критичара, вели: „Ја се само не буним, кад је критика непријатељска, већ и кад је у исто време неспособна. Ја тврдим, да само један уметник може бити способан критичар". Ну да би иронија била потпуна, судбина је хтела, те су Хвислерове слике биле увек осуђиване баш од сликара, одбијане управо од оних, на чији би суд он хтео једино да се позове. Далеко праведнији били су према њему ипак критичари, о којима је он увек говорио са ретким омаловажавањем: „Шта би од вас било, ви што пишете о уметности, без нас уметника? Потпуно зависни од нас ви сте само наши трабанти. На вашу дерњаву: „il faut vivre" ја одговарам сасвим отворено и енергично: je n'en vois pas la nécessité".

У историји уметности тешко је наћи тако ексцентрична човека, какав беше Хвислер. Његовом личношћу занимало се јавно мњење у Енглеској много више, него сликама му. Док су ове врло ретко спомињане, дотле су име овога чуднога човека са шумом проносила скоро сва гласила енглеска. Фамозним учини његово име чувени процес против Раскина (Ruskin), веома оригинална парница, која силно беше заталасала свеколико јавно мнење у Енглеској.

При отварању Grosvenor Gallery 1877. године посла Хвислер неке своје радове. У уметничкој критици Енглеске диктатор беше у то доба Раскин. Под утицајем његова моћна пера беше у Енглеској поникла уметност, која је најбоље одговарала идеалима енглескога народа. Енглези беху веома охоли што њихова уметност, у којој преовлађиваху идеалне тежње, остаде затворена погубним утицајима са стране. Све оно, што би са континента покушало продрети овамо, дочекивано је са највећим неповерењем. „Уметност ради уметности" није никако могла припопути за срца Енглеза. Они су увек замишљали уметност са далеко пространијим задацима, него што јој овај уметнички правац беше намењно. Њима је изгледало, да ова уметничка струја поставља уметности за циљ оно, што би требало да буде само средство, да се до циља дође. Уатс згодно вели, да је чисто техничка страна ствар, која се мора претпоставити код сваког доброг уметника, суштину уметности чини њена садржина. Хвислер имађаше одважности, да и крај овакних погледа на уметност изложи своје радове, међу којима Ноктурно у Црном и Златном заузимаше највидније место. Осем набацаних боја на слици се скоро ништа није

могло видети. Раскин није могао уздржати свој гнев, јер увиде опасност за уметност, коју беше створио, од стране новога правца, чија лозинка беше „уметност ради уметности“. „Ради самога господина Хвислера, не мање него ради заштите купца[1], није требао сер Coutts Lindsay пустити у Галерију дела, у којима рђаво васпитана машта уметникова изгледа срачуњена на намерну превару. Ја сам до сада видео много бестидних ћифта (Cockney), а и слушао сам о њима; ну никад не очекивах чути: да један блесан (coxcomb) иште 200 гинна (guinea = 2625 дин.) за то што публици баца у очи лонац боје“. Под утицајем овако снажних речи, изговорених од једнога таког ауктoритета какав беше Раскин, слабији човек од Хвислера осећао би се поражен и уништен. Ну Хвислер, одличан стратег у борби живота, користи се слабостима, које Раскин беше у своме гневу на видик изнео, па за ове и неке друге увреде позва Раскина пред суд. Њему не беше стало до тога, да се увреде врате натраг или да заштити „пијачну вредност својим производима“, колико до тога да обори Раскина. За њега беше право задовољство, да јасно изнесе свету, како и тај велики човек, на кога цела Енглеска гледаше са страхопоштовањем, може да се покаже слаб и смешан.

У целој Енглеској праћен је процес са највећом пажњом. Суд у Вестминстеру беше заузет питањем, да ли је Хвислерово сликарство само рђава шала или је одиста уметност. Слика Хвислерова, која беше узрок овој парници, беше донесена у дворницу за суђење, а први уметници у сликарству енглеском беху позвани, да у овој ствари даду своје стручно мишљење. Цео ток суђења показа се пак само као триумф Хвислеров над његовим противницима. Оштроумним одговорима својим, који беху у исто време и одбрана и напад, он је доводио у теснац и државнога правобраниоца и судије и сведоке — уметнике. Као доказ ништавне вредности Хвислерове слике свима је служило то, што боје на њој беху без икаквог реда набацане. Хвислер признаде, да је слику радио највише дан-два. Државни правобранилац, запрепашћен једним таким признањем, обраћа се Хвислеру најзаједљивијим тоном: „За рад од два дана, дакле, ви тражите две стотине гинна“ — „Не“ рече Хвислер, у свако доба спреман на одговор, „ја их тражим за знање од целога

[1] Слика беше откупљена за 200 гинна (5250 дин.).

једног живота". Не мање духовит беше одговор његов на ово питање правобраниочево: „Мислите ли, е можете учинити, да увидим лепоту те слике?" Док суд у тишини очекиваше Хвислеров одговор он ћуташе неко време, проматраше лице државнога правобраниоца, гледаше на слику, па ће, после краткога размишљања, рећи: „Не. Бојим се, да би то било за мене исто тако безнадежно, као за музичара, који би хтео своје ноте улити у уши глуха човека". Највише је могло једити Хвислера, што Едуард Берн-Џонс (E. Burne-Jones), један од најгласовитијих сликара тога доба, позван да даде своје стручно мишљење, беше све своје исказе одлучно дао против Хвислерова дела: „Према моме мишљењу", рече Берн-Џонс, „једна слика требала би да се одликује оним, што се кроз векове сматрало за савршено", на шта Хвислер веома згодно одврати: „Једна је слика савршена, кад се више ништа не може учинити, да се поправи".

И поред сјајне одбране и неоспорне победе Хвислерове на суду, његова уметност беше, после два дана необичне дебате, истина прећутно ну ипак, осуђена. Раскин је имао да плати Хвислеру само један фасинг (farthing, четвртина једног пени, = $2^1/_2$ паре) оштете и да накнади свеколике судске трошкове, који изношаху више од десет тисућа динара. Цело јавно мнење стаде на страну Раскинову и за кратко време јавни прилози, који са свих страна притицаху, омогућише Раскину, да своје огромне трошкове исплати. Од тога доба носио је Хвислер стално на ланчићу од свога часовника онај добијени фасинг као трофеј: он је за њ значио пораз једнога од највећих аукторитета енглеских у то доба. Хвислер постаде човек, о коме се оних дана на све стране врло много говорило. Његове слике стекоше наклоности многих људи, који, истина, нису могли потпуно ценити његову уметност, али се за то дивљаху његовој одважности и оштроумљу његову.

Овај процес даде Хвислеру материјала за први од памфлета, којима он чешће занимаше енглеску публику. „Хвислер против Раскина. Уметност и критичари" беше наслов овога памфлета. Нешто доцније унесе он целу ову ствар у свој чудновати спис: Племенита вештина стећи себи непријатеља (The gentle art of Making Enemies). Човек би, по натпису судећи, мислио, да је ту изнета на видик мудрост једнога много искуснога човека, који је дубоко студирао свет и прозрео му душу. Ну у место тога писац нас уводи у своје личне разми-

рице са разним „ауктори тетима“, са којима се у животу имао борити. На све стране размахује он ту својим заједљивим досеткама, дели грубе ударце и пакосно се смеје непријатељу, кога излаже порузи. Човек се чисто чуди оноликој грубости осећања. За чувену Собу са Пауном (Peacock Room) имађаше Хвислер да изради њену сопственику Leyland-у декорације. Ове су требале да стоје у складу са чувеном сликом Хвислеровом La Princesse du Pays de la Porcelaine, која беше намењена овој соби. Скупоцена шпанска кожа, којом беху обложени зидови ове собе, хармонирала је већ врло лепо својом црвеном бојом са бојама ове слике. Према свему овом требало је удесити остале декорације. Хвислер склони Leyland-а, да се за неко време удаљи од места његова рада, па са једним помагачем настаде грозничаво, да скупоцену шпанску кожу обоји плавом и златном бојом. Кад се Leyland врати натраг, нађе да је вредност саме коже, која на овај начин беше злоупотребљена износила читавих тисућу фуната (pound). Љутит због самовоље Хвислерове, он му рече, да његових хиљаду гинна (26250 дин.) хонорара своди на хиљаду фуната (25000 дин.) Хвислер, расјљућен, што му се хонорар смањује, користи се једаред одсуством Leyland-овим, па наслика на једноме зиду два пауна: једног угушеног у пљуску од шилинга, другог, како се разбацује у тријумфу. Кад је све довршио, он исposла на све стране позивнице и позва публику да разгледа собу. Leyland је морао отпутовати из своје рођене куће и бити одсутан за све време, док је соба била отворена посети публике. Па и доцније беше он изложен непријатности, да пред очима беспрекидно има једну карикатуру, које се није могао отрести. Ну Хвислеру не беше довољно оволико освете. Он у поменутоме спису немилосрдно шиба свога Мецену и излаже га јавној порузи.

У својој полемици не презаше Хвислер од најнедопуштенијих средстава, само да би доскочио своме противнику. Кад једаред нападе он писца једног чланка, што тобож беше написао „Ја не бих хтео да разумем (understand) радове Хвислерове“, убрзо се обелодани, да је реченица у ствари гласила: „Ја не бих хтео да потцењујем (understate) радове Хвислерове“, да је Хвислер, дакле, рђаво прочитао. Сваки частан човек сматрао би за дужност, да се због оваквога поступка извини. Хвислер се пак не само не правда, већ наноси писцу чланка читав низ нових увреда: „Да, штампарска се погрешка,

доиста, не може опростити. Ја и слагач требали смо знати, да је код дотичнога господина и њему равних увек реч само о потцењивању, а никад о разумевању једне ствари". Многи су се после оваких испада правдали пред публиком, што су се толико заборављали, те су, ма и за тренут, Хвислера озбиљно узимали. Ретко се ко с тога упуштао у полемику с њим. Једини се Oscar Wilde усуди, да се пусти с њим у препирку. У писмима, која су и један и други наизменично упућивали на уредништва појединих дневних листова, водили су они очајан бој, у коме игра речи беше најмоћније оружје. Oscar Wilde беше својим оштрим пером не само дорастао Хвислеру, него га је отменим начином писања далеко надмашавао. „Популарност је једина погрда, коју му још нису прикачили" писаше он о Хвислеру. Победа беше одлучно изневерила Хвислера. Тада се он хвата једног недопуштеног средства и напада на веома дрзак начин једну личну махну свога противника. Хвислерова сигнатура беше често пута лептир. И он би се сâм могао згодно упоредити са оном врстом лептира, чија дивна, нежна, шарена крила прикривају отровно тело осице, која често извлачи своју жаоку.

Са шумом и праском протекао је на тај начин Хвислеров живот. Изгледало је, као да је за сваки лист ловорова венца његова морао он извојевати нарочиту победу. А када му пут не беше довољно трновит, он сам стављаше бране на своју стазу. Обдарен високим дарима он је хтео утрошити драгоцене часове својих радних дана на нападање критичара, врло често својих пријатеља и сродника. Он је шибао и Краљевску Академију, што га је занемаривала. У њему беше крви једнога диктатора. Он није смео никада немати права. За бој имађаше он доста духа. Никада се не би он у битку упустио, док много моћнији непријатељ не би доспео у положај, који спутава његову снагу. Против моћи другога уводи он у бој своје оштроумље и не допушта да се овај опорави од првог ударца пре него што он сам буде од јавнога мњења крунисан победом.

Не мање чудњак беше Хвислер и у приватноме животу свом. Са блиставим наочарима, са дугом палицом од треске, са свиленим шеширом равних обода, са дугим рукавицама иђаше он улицом, са демонским осмејком на уснама, ходом петла, који се спрема за бој. Његова заједљива мала фигура беше махом фантастички обучена, увек пак кицошки, подједнако у атељеу, при раду, и у салону, у средини најотменијега дру-

штва. Једну белу коврчицу, која се више чела демонстративно кочоперила усред његове црне косе он је нарочито неговао и због ње је био веома поносит. Не обзирући се на друштвене прописе, он беше закон сам себи. Он прави своје најнапорније излете у ципелама за играње и са овима се пуза уз стене на морској обали, а одаје, у којима станује, зијају на посетиоца својом празнином. Осем постеље у њима не беше другога намештаја. „Ако желите угодност", рекао би он своме посетиоцу, смејући се, „а ви изволите у постељу". Интелектуалан рад не беше за њ. Он је имао мало књига, а још је мање читао. О религији је мало водио рачуна. Он је хтео, да што више ужива живот. Људе је махом упознавао по њихову ћаскању и њихову оштроумљу.

И у саобраћају са људима он је мало обраћао пажње на конвенционалне форме. Долази посетилац и куца на врата његова атељеа. Врата остају затворена, ну за то почиње да одјекује с оне стране врата весело звиждање. Узалуд чека посетилац дуго времена. Најзад бива принуђен вратити се натраг, огорчен, што је не само узалуд чекао, већ и што је намерно остављен, да на пољу чека. Једна отмена дама, коју Хвислер портретираше, морала је из дана у дан долазити њему. Кад јој он једаред одреди, да дође опет другога дана, она му се пожали, како то дуго траје и како она мора тако много да жртвује, док јој слика не буде готова. „Поштована Госпођо", одврати Хвислер, пола са патосом, пола иронично, „то ипак није ништа упоређено са оним, што ја ради Вас жртвујем. Погледајте само!" и при томе показа па читав пакет још нераспечаћених писама. „Док ја Ваш слик радим, моја коресподенција чека узалуд да дође на ред". Своје пријатељство онима, који га тражаху, даваше он по цену, да се одреку саобраћаја са људима, које он није могао трпети. Често пута, уз много извињавања, тражио би он натраг коју слику од њена притежаоца. После више година забринути притежалац обраћа му се и ипте своју ствар. „Јесте ли Ви пали на теме!" узвикује Хвислер „за пуних десет година ви сте имали повластицу да живите у друштву са овим ремек-делом, па Вам сада још пада на памет, да га иштете натраг!"

Овај овако ексцентричан човек носио је у себи душу једнога од највећих уметника, које је енглеска раса показала. Његове очи беху отворене лепоти мајсторских дела јапанских сликара

и тесноме сродству закона̂ боје са законима музике. Нада све то оне са обожавањем беху подигнуте пут великога сликара шпанског Веласкеса. Под утицајем ова три фактора (Веласкес, јапански сликари, сродност музике и сликарства) створи Хвислер једну оригиналну уметност, која му у историји уметности обезбеђује веома угледно место.

Он се иначе разликује од својих школских другова импресиониста. Обоје су, истина, ишли у школу код великога мајстора шпанског Веласкеса, ну док су се Мане (E. Manet) и његова школа на Веласкесу научили својој сопственој техници, дотле се Хвислер трудио да великога Шпанца модернизује. Онима је Веласкес био само подстицај, Хвислеру позајмљује он тихи и свечани тон своје уметности. Хвислер никад није сликао у мрљама и тиме се разликује од неомпресиониста. Техника ових састоји се у томе, да се светлост разложи у боје једне призме. Боје се стављају једна поред друге као тачке већих или мањих димензија. На ретини ока треба ове мрље од боја̂ да се стопе у ефекат светлости. Боје се, дакле, не мешају још на палети, већ се примењују чисти тонови призме. Оку гледаоца оставља се, да оно само учини најпогодније мешање ових чистих боја.

Уметност Јапанаца учини његово око веома осетљивим за боје. То најбоље показује његова слика La Princesse du Pays de la Porcelaine. Једна је боја на његовим сликама обично кључ целе композиције боја. Остале су боје унете само као споредни тонови и као потребна допуна скале, коју имађаше пред очима. Као главни тон служи му на сликама, сликаним масним бојама, увек црна боја, а на сликама водених боја бела хинеска боја. Он беше тако фрапиран слагањем закона̂ музике са законима боја̂, да је за своје слике врло често узимао музичке термине. Он везује своје боје у хармоније и симфоније, као што један музичар везује своје тонове. Кад он једној слици даје име Хармонија у Црном и Сивом, онда то значи, да су Црно и Сиво главне боје на његовој слици, као што је у једној симфонији само један тон главан. Тиме пак нису остале боје искључене. Слично музичару, који према главноме тону подешава остале тонове тако, да овај остане увек у превази и Хвислер бира само таке боје, које не кваре склад са његовим главним бојама. Кад је била изложена слика Хвислерове мајке, која беше означена као Аранжман у Црном и Сивом, хтели

су неки критичари поласкати синовљој љубави Хвислеровој и на основу ове слике истаћи племенит карактер његов. Ну за Хвислера тако што не беше ни мало ласкаво. Он сам вели: „Узмите на пр. слику моје мајке, која је у Краљевској Академији изложена под насловом: Аранжман у Црном и Сивом. Она управо и није ништа друго до то, што је означена. За мене има она нарочиту вредност као слика моје мајке; ну како се може и сме публика интересирати за личност оне, која је престављена?“ За њ беше само спољашња страна слике главна ствар.

О ма којој од његових слика нема се, према томе, много што шта рећи. Код њих се још може говорити о оном расположењу душевном, које оне у нама изазивају. Као што музички тонови дају душевном расположењу слушалаца извесну боју, тако и боје на Хвислеровим сликама изазивају извесне тонове у души гледалаца:

Ево на пр. слике Карлајла (Karlyle). Пред сивим зидом у скоро сасвим празној соби седи у профилу овај велики човек. Лице му испијено, болан израз уста, тужан поглед. Он седи на црној столици, а на коленима држи велики црн шешир свој. Тело му изгледа као укопано у пространој црној хаљини, са дубоким борама прекрштене ноге ишчезавају испод тешкога горњега капута, који је стављен више њих. Мртвачка бледа глава малаксало је клонула на лево раме. Неочешљана брада и дуга коса су седе; очи пола затворене, а пола будне; у цртама лица огледа се озбиљна резигнација, из које веје дах сете. Све, што окружује Карлајла, складно се допуњује са меланхолијом, преливеном на његову лицу. Дан је суморан и мрачан, као магла, која се диже из Темзе. На зиду виси један бакрорез у црном оквиру, сличан посмртној листи, опиченој црним линијама. Боје (слика је означена као аранжман у црном и сивом) својим распоредом тако утичу на гледаоца, да се чини, као да сетно и у молу одјекује жалосни погребни марш.

Слика Хвислерове мајке врло је лепо описана код једног Француза: „Жена седи у једној просто намештеној соби, у коју продире последњи зрак вечерње светлости. Она је окренута профилом, непомична и утонула у снове, у једној од оних пауза, које изгледају с поља тако тихе, ну које су изнутра снажно помућене успоменама целог једног живота.“

„На овој мирној, благој жени и око ње има много што

шта туробног и мрачног. Завеса, ишарана цветићима; столица; оквир што виси о зиду; други један оквир, од кога се види само мало ивица; обућа на обема ногама, које, састављене, почивају на једној клупици; пространа хаљина; све је то црно, црно као туга, црно као мртвачка опрема, црно као оквир на посмртним картама. Ну живот је нашао прибежишта у овим тужним украсима, живот једнога топлог срца и једнога ведрога духа. Обе руке губе се у маншетама стављене преко једне мараме са чипкама што се у крилу налази; мршаво, фино, замишљено лице спуштено је земљи, док се очи дижу невидљивим ну познатим визијама. Ове руке и ово лице су веома нежни, коже тако мекане и тако нежне каку је још само могао на платно пренети један уметник прожет љубављу према старости, која је сачувала грацију младости — ту красну успомену на лепоту.“

„Ова грација, ова лепота, ова младост находе се ту свугде: оне су присутне у вијугама упалих уста, у дубокоме погледу, у ружичастом цвету који још цвета на измршавелим образима. Ова ружа обасјава ове зидове, ове застире, ово одело, на којима се скупило тако много помрчине, још више него ова сребрнаста и румена светлост, која испуњава собу. „„Од како постоје сликари,““ писаше д' Оревили тако изредно, „„зар најнежнија ружичаста боја не бива увек растрљана на црној палети?... Љубав, младост, први заноси у животу, све је то тако лепо, кад га више није; све се то тако зарумени у нама, кад нам црна ноћ падне на главу...“

„Тако дивно значење има ова слика, из које расипа зраке једна проста, хармонична уметност, уметност великих линија, која се може упоредити само са уметношћу највећих уметника: једна тако индивидуална и тако нова уметност. Дивно, хармонично дело, озбиљна, пуна дубине слика, где се геније Севера сија у полутами са највећим поносом и са бескрајном умиљатошћу. Она није само портрет материнства, какав могаше зачети син рођен од ове жене, који је постао велики уметник, већ је она у исто време једна изванредна поема у славу жене. Човек је, можда, и сувише упућен, да за свој сликк бира како младо и лепо створење, у полету снаге, па да га на платну изложи дивљењу публике. Хвислер је показао, да је њему исто тако лако узети ово створење и онда, кад његово витко и еластично тело постаје тромо и млитаво у своме држању, кад ње-

гова коса поса постаје сребрнаста, а она дражесна ружа на образима остаје дражесна, њу постаје тако меланхолична, кад је уресила већ дотрајало тело и прибежиште старачких мисли“.

Портрет леди Campbell, један од најпознатијих салика Хвислерових, (означен као: Хармонија у бледо-црвеној и сивој боји) описује други Француз исто тако лепо:

„...један портрет нас нарочито плени. Модел је једна жена висока раста, лака и танка; она корача, као да би хтела удаљити се од гледаоца иући дубоко у слику; ми је видимо у профилу, у тренутку, кад окреће главу натраг, да би бацила последњи поглед пре него што ишчезне. То је леди Campbell, једна од најлепших жена у Енглеској. Портрет је показује веома живу, у свој дражи њеној, са њеним витким стасом, са плавом, свиластом косом њеном, — која се лепрша, са њеним веома нежним цртама, са њеним влажним очима и дубоким погледом. На лице јој је уметник ставио израз лаког презирања, који јој веома доликује, јер једној овакој лепотици ништа лепше не стоји него извесно сажаљење према толико ружних посетилаца, који долазе да је посматрају, сажаљење према спротим људима, исто тако ружним и рђаво насликаним, чији су портрети прикачени о зидове у њену суседству. Техника, композиција, колорит ове слике потпуно су оргинални и оштро одскачу од целе околине. Сива хаљина је стављена на црну основу; сива боја костима и црна боја основе комбинују се и чине хармоничну целину; техника је смела; композиција је у великим цртама, а уз то необично проста; слика је пуна ваздуха, а позађе је натраг повучено. Осећа се, како модел живи, корача, креће се. Ако моји појмови о уметности нису погрешни, чини ми се, да су овде остварени сви услови, који се траже од једнога великог уметничког дела. Оригиналност форме, проналазачки дух у садржини, простота извођења; живот, кретање, који се осећају на платну; — све добро познате карактерне црте једног мајсторског дела. И, доиста, овај је портрет од г. Хвислера“.

Лепоту ноћи ретко је ко тако осетио, као Хвислер. У његовим многобројним Ноктурнима то се најбоље показује. Он сам о томе пише на једном месту: „... кад вечерња магла облачи речне обале у поезију као у вео, а бедне кровињаре потпуно ишчезавају у мрачним облацима, што су се спустили на земљу, кад дугачки димњаци постају звонаре, а стоваришта робе изгледају палате; кад цео град виси о небу, а пред нама се отвара

земља бајки: тада путник хита кући; радник и културом углађен човек, научник и човек што лети за уживањима престају мислити, као што су престали видети; а Природа пева своју изврсну песму једино уметнику, њеном сину и њеном мајстору — њеном сину, у колико је он воли, њеном мајстору, у колико је он познаје“.

На другој једној грани уметности Хвислер је остао до сада ненадмашан. Вештини гравирања иглом (Radirung) он је отворио нове путеве, а њену технику толико усавршио, да је у том погледу, управо изрекао последњу реч. Нарочито су му чувени радови ове врсте које је радио у Венецији и у Холандији. Свака цртица ма и пола милиметра дужине, има ту своју вредност. Поједине црте, које не достижу ни један сантиметар дужине, сугерирају често у једноме пејзажу Хвислерову ове врсте терен, што заузима простор од неколико миља и то тако убедљиво, да ни најсавршенија фотографија не би могла боље. Прецепти, које је Хвислер овој грани уметности поставио, сматрају се данас у њој за јеванђеље.

Живот Хвислеров био је мање више номадски. Рођен 11. јула 1834. године у Lowell-у у Масечусетсу (Massachusetts) он остаје у својој домовини само девет година. 1843. видимо га у Петрограду, где заједно са својим родитељима беше дошао. Његов отац био је војни инжењер, те с тога беше од руске владе позван, да узме учешћа у грађењу железничке пруге између Москве и Петрограда. У петнаестој години остаје Хвислер без оца и са својом мајком враћа се натраг у своју домовину. Тамо ступа он у седамнаестој години својој у војно училиште, у коме се и његов отац васпитавао. Ну он осећаше мало наклоности према војничком позиву. Он брзо иступа из овог училишта и у двадесетој својој години напушта домовину, да више никад не стане ногом на њено земљиште.

Са ентузијазмом младога уметника упути се он у Француску и 1855. год. настани се у Паризу. Овде ступи у школу код Marc Gleyre, романтичног сликара осредњега талента. Друговн му беху у истој школи садашњи стубови француског сликарства: Degas, Fantin-Latour и др. У двадесет петој години својој пресели се Хвислер у Лондон. Год. 1860. шаље он своју прву слику у Краљевску Академију: На пијану (At the Piano), а 1862. год. своју слику Темза у леду (The Thames in ice). Год. 1863. шаље он у Салон у Париз своју слику White Girl, ну она му беше од-

бијена. Исту судбину дељаху тада и Manet, Cazin, Degas и др. Салону одбијених (Salon des Refusés) произведе ипак слика Хвислерова велику сензацију. Овај неуспех с једне стране, а, на против, успех с друге беху за њ веома поучни. Још тада се беше у њему распалила искра нападачкога духа, који се руга ауктори тетима и баца им ударце у лице. Од њега беше том приликом духовито казано, ако би му био отказан приступ у Небо, он ипак не би за то осећао у себи мање духа, па да би се хтео сићи ниже. Он би своје сопствено Небо поставио преко пута од врата св. Петра, па би могло бити зло, кад би најодабранији свет појурио у њ.

Год. 1866. и 1867. посети Хвислер Валпараизо (у J. Америци) где постадоше неколика ремек-дела. Год. 1867. шаље он Академији своју Симфонију у Белом № 3. Том приликом Hamerton, добро познати писац у Енглеској, ког Хвислер, поред свега тог, назива „известан Господин Hamerton“, учини кобну примедбу, да ова слика и није управо симфонија у Белом, пошто су на њој и друге боје заступљене. То даје повода Хвислеру да га нападне: „Да ли је он склон веровати, према његовој нечувеној логици, да симфонија F у музици не садржи никакву другу ноту, већ је само беспрекидно понављање FFF? Будала!“ Овој слици следоваху друге слике, на којима се опажа утицај јапанских сликара: La Princesse du Pays de la Porcelaine; The Little White Girl, једна од најлепших слика Хвислеровнх и The Balcony.

Год. 1872. беше у Академији изложен сдлик његове мајке после једне бурне сцене, чија је последица без мало хтела да буде кобна по Хвислерову слику. Да би се задовољио други један сликар, који Хвислера није трпео, ова је слика требала да буде одбијена. Доцније је овај потрет откупљен за Луксембуршки Музеј по незнатну цену од сто шест фунти (2650 дин.).

Год. 1874. беше изложен Карлајл и један од повећих портрета детињих Miss Alexander. Карлајл беше прва слика, која Хвислеру донесе хиљаду фунти. Miss Alexander је један од најдивнијих портрета детињства, који су икад људске руке насликале. Суптилна атмосфера детињих година мајсторски је ухваћена. Са неспретном грацијом њених година стоји пред гледаоцем, тако живо преставл.ена, ова девојчица.

Год. 1877. изложи Хвислер у Grosvenor Gallery своје ноктурне, од којих један даде повода фамозноме процесу против

Раскина. Год. 1879. видимо Хвислера у Венецији. Овде постаде чувена серија слика изрезаних иглом (Radirung). Год. 1884. изложи он у Grosvenor Gallery чувени салик Lady Kampbell, а исте године беше изабран за члана Краљевског Удружења британских уметника. Год. 1885. држаше он своје гласовито предавање о уметности у Лондону, Оксфорду и Кембрицу, коме даде назив Ten o' clock према часу, у који га је држао (десет часова у вече). Предавање произведе велику сензацију. Исте године изложи он салик чувенога музичара Сарасате, који му беше један од најинтимнијих пријатеља. При крају исте године изиђе у Свету (The World) Хвислерово писмо, у коме веша о велико звоно познати догађај са Leyland-ом односно Собе са Пауном. Год. 1886. беше Хвислер изабран за председника поменута друштва. Он употреби ову прилику, да ово удружење оживи. Колико је његова љубав према друштву ишла далеко, види се већ и по томе, што он узе на себе да изради таблу, која је служила као фирма овога друштва. Он је обоји црвено, стави на њу натпис златним словима а уз то наслика на њој златна лава и лептира. Ну год. 1888. подиже се читава бура против њега и он беше принуђен одрећи се председништва. Хвислерови противници беху толико озлојеђени на њ, да униште све трагове, који би могли на њ подсећати. Отровни лептир на поменутој табли беше укаљан, а златан лав црно обојен. Исте године угледа света његов Ten o' Clock, а Минхенска га Академија изабра за свога члана.

Год. 1892. изложи он своје Ноктурне и Марине. Његова репутација беше већ обезбеђена. Он путује по Британији, за тим иде у Париз. 1895. враћа се се натраг у Лондон. 1896. излази серија дивних литографија Темзе из његове руке. Исте године умре му жена, коју је он необично волео. Он се беше сувише доцне оженио, ну брак ипак беше срећан. Жена му се одликовала и знатним уметничким талентом.

Год. 1898. установи се у Лондону Међународно Удружење скулптора, сликара и гравера. За његова прва председника беше изабрат Хвислер. Год. 1899. изиђе Хвислеров памфлет Eden versus Whistler. The Baronet and the Butterfly. За салик жене Eden-ове, за који је Хислер требао да изради само скицу, била је уговорена цена између 2500 и 4000 динара. Хвислер не изради скицу, већ потпун салик. Eden предаде Хвислеру у руке у затвореном писму 2500 динара. Хвислер га за то позва

пред суд, ну изгуби парницу. Он се за то сада свети овим памфлетом. Као прави Терзит сипа он на све стране заједљиве речи и обасипа противника погрдама. Он се ту понаша као човек, који је навикао да убија лавове, па се осећа понижен, кад му падају шака створови нижега калибра.

У почетку лета 1903. год. разболе се Хвислер, а 17. јула исте године издахну он у седамдесетој години живота.

Један круг сликара у Енглеској наставио је његов правац, ну са мало среће. Они веома много изостају иза нео-импресиониста с ове стране канала.

Као један од мало уметника, који су о бићу уметности дубоко размишљали, Хвислер заслужује, да се његовим погледима на уметност поклони пажња. „У уметности је ревност невоља, не врлина; сваки траг њен је један недостатак у делу, а не његово добро својство“. „Дело мајстора не мирише на зној његова чела, не подсећа ни на какав напор и још од почетка је савршено.“

„Ремек-дело треба да изгледа једном сликару као цвет, савршен у своме пупољку као и у пуноме развоју своје крунице, без разлога, који би имао објаснити његово присуство, без икаког задатка, који би имао испунити, радост за уметника, илузија за филантропа, загонетка за ботаничара, један случајан пример за осећање и алитерацију за литератора.“

Из ово неколико реченица лако је увидети једнога одсудног противника онога правца, који Хатс у уметности заступаше. То још јасније избија у овим речима:

„Уметност би требала да буде независна од свих опсена, она би требала да почива сама на себи, да се обраћа само оку и уху, а да се не меша са емоцијама, које су овима сасвим стране, као што су на пр. вера, сажаљење, љубав, родољубље и т. д. Све оне немају ни најмање посла са уметношћу.“

„Имитатор је бедно створење. Кад би уметником био човек, који слика дрво, цвет или иначе само што пред собом види, онда би фотограф био краљ међу уметницима. Уметнику приличи да чини нешто више од овога. При сликању портрета мора он нешто више на платно пренети а не само лице, са којима се модел дотичнога дана показује; он мора да слика човека, а не само његов изглед.“

Од нарочитог су интереса мисли, које Хвислер излаже у своме предавању Ten o' Clock. Оне су управљене против есте-

тицизма, који оних дана беше захватио целокупни духовни живот енглескога друштва. Најмоћнији изданак овога естетицизма беху Прерафаелити у сликарству, а у поезији Свинберн. Романтика, жедна лепоте, болешљива разнеженост, нервозна усхиђеност карактерне су црте овога правца. Предавање беше непосредно управљено против естетичара што су хтели подржавати друштво у водама овога уметничкога правца. Према њима је све требало да буде прожето уметношћу, јер ова оплемењује народ.

„... Уметност је оклеветана“ вели Хвислер. „Она нема ништа заједничкога са овим задацима, који јој се намећу. Она је богиња отмених мисли, у понашању уздржљива, противна свакој наметљивости: она и не покушава да друге поправи. Она је заузета једино са својим сопственим усавршењем, без жудње да ма о чему поучава, јер она тражи и налази лепо свугде и у свако доба, као што на пр. чињаше њен првосвештеник Рембрант, кога плењаше живописно величанство и племенито достојанство јеврејске махале у Амстердаму, а не беше уцвељен због тога, што није имао пред собом Грке. Као Тинторето и Паоло Веронезе... као што на двору Филипову чињаше Веласкес... ови велики људи не беху реформатори, не беху поправљачи других људи. Њих занимаху једино њихови производи — испуњени поезијом њихова знања они не осећаху жудњу да утичу на њихову околину.“

„Уметност је чедо случаја — ниједна колеба није од ње сигурна, никакав владалац не може је подјармити, најопсежнија интелигенција не може њу изазвати, а ситничарске тежње, да се она учини општим добром, само су комедија и изигравање. Тако мора бити и сви напори, да се то измени, имају извора празноме бенетању незналица и у жестини уображених. Граница се показује јасно и видно. Далеко је од мене, да преко ње подигнем мост и туда преведем мучени народ. Не. Ја бих хтео да га ослободим даљега мучења, хтео бих му помоћи, хтео бих му са плећа скинути ову утвару уметности. За што му се сада, после толико векова слободе и апатије од стране слепих хоће она да натура на врат, и то све дотле док изнурен и збуњен не буде једном научио, како треба да једе и пије, како треба да стоји и да седи, чиме треба да се одева, а да се о уметност не огреши.“

Влад. Р. Петковић

Три песме од А. Ч. Свинберна

ПРЕВЕО С ЕНГЛЕСКОГ

СВЕТ. СТЕФАНОВИЋ

ПРОЗЕРПИНИНА БАШТА

Овде где цео свет је мир,
Овде где изгледа сваки крет
Кô валу мртвог ветра додир,
Кроз снове снова, сумње сплет,
Ја чувам младе сепокосе
За жетеоце за косаче
За доба жетве, за оштре косе,
Сањивих струја један свет.

Сит сам већ сваког смеха и плача
И људи што плачу и смеју се,
Нит марим шта све судба јача
Спрема за човека што сеје да жње.
Не марим за часе, нити за дане,
За неплодне пупољке покидане,
За наде и моћи, моћи жељкане,
Ни за шта друго до ли за сне.

Ту живот кô друг уза самрт седи,
Овамо невидно, нечујно броде
Ветрови влажни, таласи бледи
И слабе лађе духови воде;
Ал залуд, насумце плове само,

А куда оду то не знамо
Јер нема ветра да душе амо,
Ни овде таке ствари роде.

Не цва ту цвеће поља млади',
Вињага, нити маховина
Већ мак без цвета овде сади
И грожђе зелено Прозерпина.
Ту шумне метле садови бледи,
Ту лист што не цвета нит црвени,
До онај из кога она цеди
За мртва нуде смртна вина.

Бледи, без имена и броја туна
У бесплодним пољима жита и мака
По сву ноћ сањају сагнутих круна,
Док не дође зора пуна зрака.
И слично духу касном, полаком
Што нема у рају, ни у паклу друга,
Скривено паром и облаком
Јутро се рађа ту из мрака.

И да је снажан кô њих много
Са смрћу би морô становат свако,
У небо не би крилима могô,
Нит би у паклу од мука плакô.
Лепотом да је сличан ружи,
Лепота му се губи и вене,
Нек љубав му је, да све јој служи
На крају није јој добро тако.

Бледа с круном од лишћа стоји
Више сводова и над луком
Она што скупља све смртно и броји
Збира га хладном, бесмртном руком.
За људе, што се из свих времена
И места разних мешају пред њом,
Слађа су влажна уста њена
Нег што је љубав са слатким гуком.

Све људе што се игда роде,
Све и свакога она ту чека,
Не мари за мајку земљу, за плоде,
За воће, нити за жита мека.
Усеви, ласте, пролеће и цвеће
За њоме шири крила и леће
Где песма лета тупо звони,
Где цвеће презор кида и рони.

Овде је љубав уморних крила
И љубав она која вене,
Времена што су прошла и била
И ствари кобне, тајанствене.
Пропалих дана наде мртве
И дивље лишће што ветри однеше,
Пупољци слепи, сметова̂ жртве,
Срушеног пролећа тлапње црвене.

Камо нам радост дуга и трајна?
Од бриге камо нам поуздан лек?
Што ј' данас сутра је прошлост вајна,
Људском се мамцу не клања век.
И љубав вене, малаксава,
Уздише уснама полу-покајним,
Очима плаче пуним заборава,
Што сваке љубави пролази јек.

Љубав живота мени не гове,
Слободан страха, изгубив наду,
Ја хвалим хвалама кратким богове,
Штогод су да су и штогод даду:
Кад ником нема живота вечна
Кад мртви никад ускрснут неће,
Кад и најтромија вода речна
У неко море се сигурна креће.

Тад неће бити ноћи ни дана,
Ни звезда нити сунчева сјаја,
Ни жубора вала узбуркана,
Нит каквог шума ил уздисаја,

Ни пролетњег лишћа, нити зимског,
Ни ствари што пролазе као дан —
Остаће само вечни сан
У вечној ноћи, сан без краја!

БАЛАДА О ЗЕМЉИ СНОВА

У гнездо од ружа срце сам своје скрио,
Далеко у хлад, где не стиже сунца сјај;
Нег меког снега, мекши му почивак мио,
Ја сакрих срце под руже, у крај.
Па што не спи? не стиша откуцај?
Кад ни лист не дрхти на стаблы ружиној?
Шта гони ода њ крилатог санка рај?
Само скривене птице пој.

Рекох му: Ћути! ветар је крила свио,
У меком лишћу мре зрака задрхтај;
Ћути, јер на мору ветар је уснио,
Немирнији но ти што си несмир тај!
Па рани л' те мисли бодљив насртај?
Што очи отвара санак твој?
Дави л' те наде суров загрљај?
Само скривене птице пој.

На мапи нико није забележио
Земљу кô лепи тај зелени гај;
Нит плод њеног воћа игде је био
Ко роба на тргу за продај!
Ту лете ласте сна кроз мрачан крај,
Ту шуми сан на грани лиснатој;
Не буди дивљач паса лавеж и грај —
Само скривене птице пој!

У свету снова сам изабрô себи крај,
Да спим где нећу чути живота рој,
Ни веру љубави, ни невере вај —
Већ само скривене птице пој.

MATER TRIUMPHALIS

Мајко људских кроз време нагрнулих чета,
Ноздрва њиних дах си, срца им крви,
Бог на богови ти од целог слављена света,
Светлост на светлошћу, закон од свију први.

Твој лик је као мач што сече љути
Сени и ланце и силу ма ќаква била,
Пред тобом море је немо, гром заћути,
А ужа су небеса од твојих крила.

Анђеле и богове држиш, духове и тела,
Кô капље росе у десној ти руци, пал' их
Кô тврђе и храмове времена, речи и дела
Рушиш да подигнеш нове уместо палих.

Сви смо ми сишли са пута твог и скрили
Очи пред славом твојом. Залуду речи
Залуд нас зове труба ти, залуд нас били
До ра̂на бичеви збора твог и речи.

Ми смо те знали, ми смо стојали уза те,
Стопама твојим ишли и пили даха твог.
Волели, славили те и клетве бацали на те
Кô да си нам била ти неки други бог.

„Пусти нас час тек, рекосмо, да смемо спа̂ти —
Сав дан је служисмо ми, ко да јој ноћу стражари?
Не знајућ тебе, не знајућ лица твог, Мати,
Ти сјају, од ког се и ноћ кô дан зажари,

Издала ниси оне који те издали,
И ра̂се што те не знаше ти си њих знала.
Народе будила си, што беху кô поспали,
Пред твојим божанством идолска божанства су пала.

Све старе приче што лик ти заклањају,
О, душе моћни и тајни! све људске басне
И вере што их људи за тебе ткају
Кô вела су тек, хаљине л' теби красне.

Без избора се свак у теби спасе,
Ког лажни мир ил борба до несвести зане,
Ти Бог и човек, живот си ти и спасе
И васкрсење нам у теби сване.

Ти крилма сенчиш воде; засија тама
Од ока твог и ужас помрчинâ;
Под ногом твојом светлијом од плама
Засветле мраци земљиних јазбина.

Смрт ти је робиња, пукла је пакла стега,
Где трајеш ти ту сија неба зрак.
И ко је за те глув, време је глуво за њега,
Том име тек је безимен, мртав знак.

Бесмртна биће том смрт, без имена име,
Без звезда биће живота његова сумрак.
Пакленом ватром ће срам се разбуктати над њиме,
Кад умре смртну утонуће у вечни у мрак.

Године рухо су твоје, низ векова је
Кô прашина пала с твојих брзих сандала.
Време ти служи кô неко, ком награда сва је
Тек горак прекор ил слатка реч ил хвала.

Ти кажем „Добро“ и столећа засјаје
Ил „Даље ми испред очију“ рекнеш љуто,
И с лица људских сва светлост клонула је
И векови су кô стакло препукнуто.

Ноћ је кô печат на челу тог људског сина;
Чиј' мрачни лик не прима светлости нити
Дубинама је даје страшних тамнина,
Слепи ти телом су ноћи обавити.

Њине су душе змије смрзнуте, круте,
Крај ногу ти срам им ко звери питоме, смерне;
Усне им хладне прашину ждерући жуте,
Лажима грде тебе и твоје верне.

Ал тад кад време претрчи дане њине,
Сјај твога чела изненад откривени,
Помрачи јутро и твоја рука скине
Веб ноћи и дана и ваздух пун страшних сени.

И свет девички чист и сјајан стоји,
Го кô девојка истом новорођена,
Небо ти лишено чисто свију зракова своји'
И земља све љубави своје чисто ослобођена.

Јер земља сва је твоја, небеса цела,
Твоје су све дубине, твоје висине;
Пред тобом сенке су ства́рӣ и векова̂ вела
Кô краљи људски без своје краљевине.

Кроз гвоздене године, столећа тучних врата,
На прагу векова што улазак сваки брани,
Од вечери чекали смо све до јутарњих сата,
Хоће л' твој срећни крок одјекнут по дворани.

По дворишту по ком не крочи сунчев зраче,
По поду ноћи ког звезде нису такле.
Има л' унутри сјаја? Гле, тугом се мраче
Гостију главе, губе се, већ су измакле.

Свој блесак губе главе крунисане,
Свањује јутро и гуши гозбу гласну,
Гаси дан добе тек буктињом обасјане,
Пред твојим царством царевине гасну.

Зар оно неће доћи? Сумњај, пореци!
А није л' то сад већ на вису муња твоја?
И нада мном затвара очи, реци,
Зар они да дрхте који те воле кô ја?

Ја сам, о Мати, харфа у руци твојој,
Све жице ми љубав за те затегла је,
Ми двоје се рвемо у љубави својој
Кô ветар с морем, што моћи се његовој подаје.

Ја нисам дворанин твој са смерном платом,
Који за малу плату и воле мало,
Нити је мени до ветра, до мача ми за вратом,
До стопљених круна, и до грехова твојих стало.

Грешила јеси некад за то без греха сва си,
И мрљати те, за то ти без мрље све је
Душом ти човек сродан ал без рода си,
Ти, којој Време разно у утроби семење сеје.

О страшна мати! штеди ме, ја нисам рекô,
Већ молим те, не штеди милости твоје,
Јер како би мени било да други неко
Пред тобом узме ми ово место моје?

Ја сам труба на твојим устима, фрула
Твога звука пуна и звонка твојим дахом,
Јазбине пузавих душа и веру што поста трула
Гром твога суда пуни самрти прахом.

Ти си на оргуљи свирач што изводи громе,
А ја под ногом ти педал гордо худи,
Кô зрак си ти пред којим се раздрте ноћи сломе,
А ја му одблесак ношен на твоји груди.

Згорећу пред тобом, пропасти, нестати ме
Кô магле пруга над морем што пред сунцем црвена пада.
Ал ти ћеш од јутра све до мрака волети ме.
Мисли моје и душе од којих ми душа сјала.

Јер између ноћи и дана преплашене,
Птичице оне што кроза сутон лете,
С цвркутом, гле, у подне свака њих вене,
Моћнога неба крајности страх је плете.

Ја немам духа тог да затежем жице
Ил попуштам их кад ми се како рекне.
На руци ни царској не знам да цвркућу птице
Нит знадем песме која се златом стекне.

Ја сам твој галеб дана мрака и таме,
Твој галеб у пени, која ти барку диже,
Кроз ноћ и олуј, луци; ослушни на ме,
Мој глас пре него шевин на небо стиже.

Песма је моја у магли, што јутро крије,
Мој глас за тобом рани пре ране зоре,
Ја сам те чуо, видео, објавио прије
Нег точкови твоји разделише небо и море.

Доћи ће птице лепшега гласа и боје,
Да виде у лето, што ја у пролеће ћути',
Ја имах ока и срца за громовништво твоје,
А оне нек имају језик да певају ти.

Волим те бар без страха, нит скретох игда,
С твог пута на ком нема брода ни крила,
Ти оклеваш, али ја те не порекох нигда,
Нит сумњах у дан твој док си у ноћи била.

Твој славопој ће певати мраци зори,
Брег ће га брегу одгрмети, доља дољи,
И Сафина песма у гласу славуја се ори
И крилма у ветар шуме Есхила орли!

Певана од моћних синова и кћери дана
Из ноћи наше тек једну ћеш песму чути,
Од које је дубока вода Канала уздржана,
Чијем, кô сунце божјем, ти пођe позиву ти.

Дођи! па нека све небо над тобом пламти,
Да видик рашчисти нек дође смрт преда те
И који те волимо, лик твој покажи нам ти,
Ма убила нас, устај и дај нам да мремо за те!

ВИЗАНТИЈСКА УМЕТНОСТ

(НАСТАВАК)

IV

— — — „Соломоне, ја сам те надмашио!...“
(Јустијан о св. Софији).

Црква св. Софије подигнута је за непуних шест година (23. фебруара 532 — 26. децембра 537). Већ само то кратко време показује, са коликом је журбом и енергијом зидана. Павле Силенцарије, чији списи — поред све претераности једног савременог византијског панегиричара — садрже највише извора и података о св. Софији, вели: да је њеним зидањем руководило стотину архитекта и предузимача, од којих је сваки имао под собом по стотину аргатина; а свих тих десет хиљада људи радило је по плану који је један анђео донео цару у сну! Цар је лично, убрађене главе и са штапићем у руци, надгледао грађење, и није се ретко дешавало да се између њега и архитекта изроди несугласица. Тако су се једном препирали око тога, да ли на зачељу црквеном (апсиди) треба пробити један или два прозора, док се није анђео појавио и препоручио им три прозора. Из ове, и сличних, анегдота види се, како су огромни послови и разгранат рад око подизања св. Софије утицали на машту простога света, који је увек склон да оно, што превазилази границе његова сазнања, припише невидљивој сили и заодене у одећу шарених чаролија. Ту судбину деле готово сва велика техничка предузећа, о којима пук најрадије испреда своје наивне бајке. Општи памети и кулучења, која су тада

неизбежна, диже до врхунца интересовање за такво дело у свима слојевима друштвеним. Тако је било и са св. Софијом. На њеном је грађењу суделовала цела Византија, све покрајине пространога царства морале су дати свој прилог. За њен амвон само причало се, да је вредео толико колико је износио годишњи приход једне провинције. Ни у једној згради — судећи по описима хроничарâ — није се никад стекло у толиким количинама злата и драгога камења, као у њој. Олтар, табернакел, балдахини, крстови — све се угибало под златом и бљештило као на сунцу. Све врсте мермера — бели с ружичастим влакнима, из Фригије; зелени, из Лаконије; плави, из Либије; црни келтски, с белим влакнима; бели с црним влакнима, са Босфора — беху утрошене на декорисање унутрашњости и на стубове. Очевидци свију времена не умеју довољно да се нахвале јединствене хармоније, у коју су се слиле те разноврсне боје мермера. Скупоцени мозаици, сложени из разнобојних стаклених коцкица на златном позађу, покриваху сводове и оближње површине зидова, придружујући своје чаробно шаренило и блистање мермерној инкрустацији којом је била обложена сва црква изнутра. Многи од тих, по богатству материјала, углађености укуса и по брижљивости израде, ненакнадивих примерака у тој врсти уметности, пропали су у току времена или су намерно упропашћени. Највећа је штета за велики мозаик, који се налажаше у средњем делу кубета и приказиваше Христа као судију светова. Од мозаика који су до данас сачувани, најлепша су горостасна обличја херувимâ, на латицама (пандантивима) испод кубета, и једна сцена на полукружном пољу (tympanon-у) изнад главног вратника који из припрате (нартекса) води у цркву: на раскошном престолу седи Христос. Десницу је подигао благосиљајући, а левом руком придржава на колену расклопљену књигу, на којој пише: „Мир вам! Ја сам светлост света!“ С обе стране престола су ликови богородице и арханђела Михаила у виду медаљона; а пред Христом — и верно прописима византијског церемонијала — метанише Јустијан. На глави му је диадема од перла, а на себи има тунику с дугим набраним рукавима, и дугачку, перлама извезену, далматику. Овај мозаик[1] спада,

[1] Bayet држи да је тај мозаик из доцнијег времена, и да онај цар није Јустинијан (v. L'art byzantin, p. 50). Многи мисле да је то Ираклије или Василије I (упор. Hertzberg: Geschichte der Byzantiner, I књ., p. 82).

поред оних неколико у цариградској цркви Mone tes choras, солунској св. Софији и чувеном Сан Витале у Равени, међ најлепше те гране уметности, која је у Византији била све до XIV в. јако омиљена и с успехом обрађивана.[1]

Црква св. Софије, после које византијска уметност — нешто због материјалних неприлика, а највише због беспрекидних трзавица у земљи — није била кадра створити веће уметничко дело, остала је до данашњега дана у главном онаква иста, какву је знаменито и творачко време Јустинијаново завештало човечанству. Пред њеном узвишеношћу устукивало је увек бесниво заслепљених гомила, па су је чак и хорде турских занесењака донекле поштеделе. Кад се маја 558 године — 22 године после првога освећења — срушио усљед земљотреса источни део кубета, наредио је Јустинијан да се појачају лукови-подупирачи (Widerlager) и да се кубе издигне за 25 стопа. На Бадњи дан 563 г. — по Салценбергу[2] — извршено је затим друго освећење. Од тога доба нису ни буре политичкога живота ни елементарне непогоде ништа нахудиле овом непролазном споменику византијске мудрости и поноса царског. Чак ни преобраћање цркве у џамију, после пада Цариграда 1453 г., није богзна колико изменило првашњи јој облик. Једино се унутарњи распоред, који је дотле одговарао потребама хришћанскога богослужења, морао прилагодити одредбама Корана. Због тога беху и мозаици сви до једног премазани. Тек када је 1847 г. талијански архитекта Фосати (Fossati) предузео репаратуру цркве, разгрнио је — у колико су то прописи мухамедове вере допуштали — не само мозаике, већ и сав остали накит од мермера, ослободивши и споља грађевину од многих кашњих незграпних дозидака, којима су је разни султани (Мухамед, Селим II, Мурат III) унакарађивали. На тај је начин Фосати вратио у

[1] Прокопије, велики савременик Јустинијанов, у своме чувеном делу о Јустинијановим грађевинама (De aedificiis, у шест књига) описује један мозаик из царске палате, који представља повратак Велизаров с ратничког похода у Италији. Из овога се види да је у Византији био и у профаним грађевинама у моди мозаик, као што је данас у Европи тапет.

[2] За студију византијске уметности задржало је до данашњега дана Салценбергово дело „Altchristliche Baudenkmale Konstantinopels vom V. bis VIII. Jahrhundert. Berlin, 1854“ најактуелнију важност. У њему су подвргнути стручној критици наводи старих писаца о византијској уметности и на основу дугогодишњих личних истраживања изведени закључци, са којима су се сви доцнији византолози сагласили.

многоме св. Софији њен првобитни сјај и ону јасноћу облика̂, са којом су је били снабдели њени први архитекти: енергични и ђенијални Антемије из Трала, и Исидор из Милета.

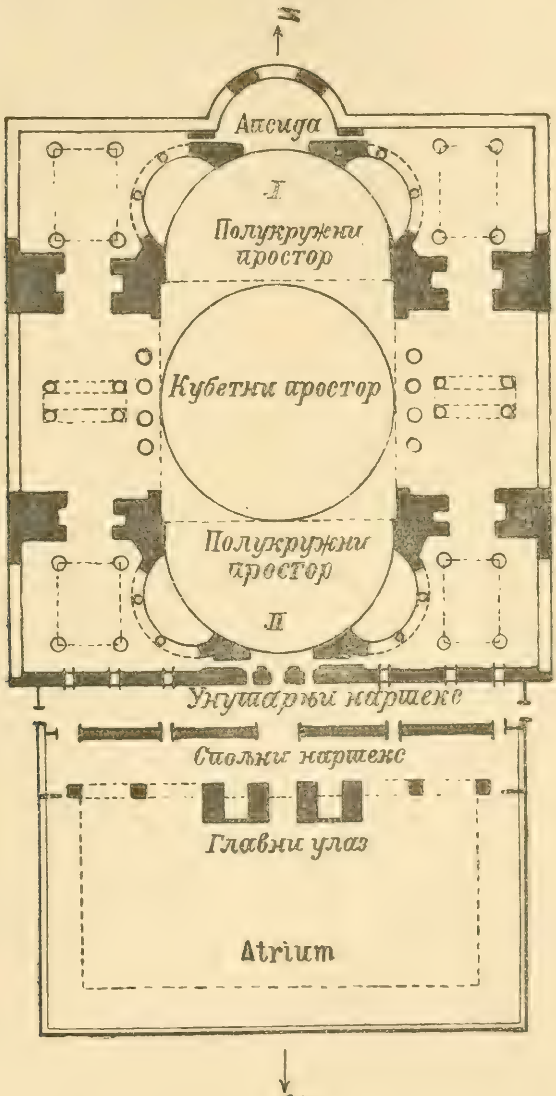

Основни план св. Софије.

Црква св. Софије занимљива је у конструктивном погледу због очевидне тежње њених архитекта, да помире централни

план грађевине са системом василике. То су постигли тиме што су, паралелно с главном осовином црквеном, подигли лево и десно по два спрата, која кроз аркаде гледају на главни простор, над којим се извија кубе; и од којих је горњи кат био намењен женскињу (gynaeceum). Овим је поступком извршена привидна подела главнога одељења — храма — црквеног на три брода, као што је био обичај у старо-хришћанским василикама. Цела грађевина која је у основи четвороугаона, дугачка је 77 метара, а широка 76 м. 70 см. Простор, над којим се кубе издиже, има облик правилног квадрата, и тако је ту математички решен проблем везе кубета с квадратом. Кубе се одмара на четири широка лука, које опет подупиру четири снажна, рогљаста дирека (пфајлери) на угловима квадрата. Пречник кубетов износи 32 метра, а висина од тала до темена 56 метара. Западно и северно налази се по један полукружни простор; оба су засведени полукубетима, која се ослањају на лукове из квадратнога простора. У тим полукружним просторима има на обема странама по једно мање полукружно издубљење, са два стуба по среди (Säulennische): кроз њих се улази у споредне просторије црквене. На истоку је апсида, а на западу су деветора врата, која из храма воде у унутарњи и спољни партекс. Осим ових партекса, црква св. Софије имала је, по примеру старо-хришћанских василика, још и свој atrium, са бунаром у средини.

На супрот унутарњем раскошу и блеску, спољашњица цркве св. Софије врло је сиромашна. Зидана је од опеке и занимљива је само у толико, што се на њој, као и код римских грађевина, доста јасно оцртава унутрашња подела зградина. На све стране пење се поглед с нижих делова ка вишим, док се не заустави на кубету које све надкриљује. Многобројни прозори, од којих су се четрдесет сврстали у виду венца око доњег круга кубетовог, оживљавају спољашницу и пропуштају широке млазеве светлости у све просторије црквене.

V

Први утисак који црква св. Софије изазове, толико је изненађујућ и засењив, да посматрачу треба доста времена док се не разабере и не усуди да је критикује. У тој моћи, да својим материјалним сјајем управо опчини људе, лежи обја-

шњење онога дирљивог одушевљења, са којим су је савременици описивали. Павле Силенцарије вели у једној песми, да је њена унутрашњост лепша од звезданога неба, и да око људско и не осети умор прелетајући све њене дивоте. Али — Павле Силенцарије био је Византинац, и имао је поглед који, као и код свију источњака, лепрша само по површини! Јер црква св. Софије, у суштини својој, и поред свега тога што је прототип византијске архитектуре, није оригинално уметничко дело. Ни један конструктивни мотив није у њој нов, ни за један грађевински облик не би се могло рећи, да је дело искључиво византијске изналазачке способности или да је поникло из маште једнога византијског архитекте. У једној држави у којој је слобода мишљења и делања била тако спутана, као у Византији, и у којој је васколик друштвени живот био укалупљен у строга и неумитна правила — није ни људски осећај за лепо у стању да се, слободан од сваке формалности, искаже у новим и независним облицима. Тако се дошло до тога, да је на свима пословима човечјега духа творачку моћ и полет заменио студен, готово еснафски, пропис и прорачуни, а фантазији људској остављено још само толико слободе, да се инспирише оним што већ постоји. То се већ у велико и на св. Софији види. Она је збир архитектонских искустава ранијих времена; а величина је њених архитекта у томе, што су они та искуства хладно проверили и вешто их сложили у један нарочит грађевински систем, који је први пут ту онако доследно и сјајно примењен.

Утицај који је црква св. Софије, у архитектонском и орнаментаљном погледу, вршила кроз сва времена на византијску архитектуру, био је јак и дуготрајан не само у Византији, него и у земљама које су стајале с њом у политичким и културним везама (Русија, Србија, Бугарска, Италија и Немачка за време Каролинга). Али је при свем том доцније измењен у неколико основни план цркава, ма да није никад напуштана тежња за подражавањем св. Софији. Та измена јавља се као природна последица новчане оскудице и општег назатка уметности, који је наступио услед вечитог политичког и верског трења у земљи. Размере тих цркава нису више онако велике и импозантне, као на св. Софији, а по унутарњем богаству украса нису јој ни из далека дорасле. Њихов план има облик грчкога крста (gammada), који је на западној страни ипак нешто дужи. Над простором

где се секу уздужни и попречни крак кростов (раскршће — Vierung), издиже се главно кубе, које сад више не почива непосредно на луковима, већ на т. зв. тамбуру. Исто су тако и споредни рукавци крстови, нартекс и предверја већином покривени омањим кубетима.

Од цариградских цркава доцнијега времена најзнаменитије су: црква Мајке Божје (Hagia Theotokos), коју је око 900. године подигао властелин Константин Липс, и горе поменута црква Спаситељева (Mone tes Choras). Нарочито прва пада у очи због спољне живописности, коју има да захвали многим кубетима (с онима над нартексом има их дванаест) и зидовима који су, по доцнијем византијском начину зидања, подигнути у слојевима од цигаља и камена.

Д-р Божидар С. Николајевић

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

— Допустићете да се догодило нешто изузетно!

Швирски стаде опонирати и доказивати „да су оне све такве“, и да све више воле меру кројачку него меру Фидијеву, али поступно стаде долазити до равнотеже и признаде да госпођица Кастели може бити изузетком, те рече:

— Сећате ли се што сам вам говорио, кад сте питали о Броничовима; нема у њих ни принципа, ни карактера, духови скоројевића и ништа више! Он је био глупак, а њу већ знате... Сам ме Бог спасао, јер су оне онда знале да ја имам тих глупих пергамената, које они немају, не би се пућиле и жестоко бих се провео!... Сад овако, каквог ме видите, идем на страну са Завиловским, јер ми је овога већ и одвише.

Платише и изађоше. На улици Швирски запита:

— А шта ћете ви сад?

— Идем да тражим Завиловског.

— Где ћете га наћи.

— Тамо, мислим, у дому за умоболне; код његовог оца а ако не буде тамо, чекаћу га код своје куће.

Али у том часу се приближавао хотелу Завиловски главом. Швирски га опази први и још из далека.

— Ево га! — рече.

— Где?

— С друге стране улазе; познао бих га на два километра само по његову лицу. Хоћете ли му одмах све казати? Онда да идем. Сведока вам не треба.

— Добро — рече Полањецки.

Видећи их Завиловски и сам пожури и стаде пред њима, укусно одевен, чисто пролепшао и с веселим лицем.

— Оцу ми је боље — повика задихано, пружајући им руке; — имам један сахат времена и отићи ћу до Летњиковца.

Али Швирски га само стеже крепко за руку, па оде не рекав ни речи. Младић погледа за њим зачуђено, па рече:

— Да се није чиме нашао увређен господин Швирски?

Он погледа и у Полањецкога и тек тада опази и на његову лицу неки озбиљан, чисто суров израз.

— Шта значи то? — упита; — да се није што догодило?

Полањецки га узе за руку и рече гласом узбуђеним и срдачним:

— Драги мој Игњате, сматрао сам те увек као изузетни таленат, али и као изузетни карактер. Имам да ти саопштим страшно неповољне гласове, али сам убеђен да ћеш имати довољно снаге и да нећеш посрнути у несрећи.

— Шта је било? — упита Завиловски, а у тренутку се сав промени у лицу.

Полањецки махну главом на кочијаша, па рече Завиловском:

— Седи!...

После се обрати кочијашу и викну:

— На мост!

Затим извади писмо Основскога и пружи га Завиловскому.

Младић брзо отвори коверт и стаде читати. Полањецки веома дирнут обгрлио га беше руком око паса и не спушташе очију с његова лица, на којем се постепено са читањем огледала сумња, неверица у то што чита, вртоглавица, а пре свега бескрајни страх. Лице му пребледело као крпа, али се ипак видело: и ако осећа несрећу, не схвата сву њену обилност и не разуме је потпуно, јер погледа у Полањецкога некако глупо и запита загушеним тихим гласом:

— Како?... како је могла?...

Затим скиде шешир и стаде пролазити руком кроз косу. Полањецки пак поче:

— Не знам шта ти је написао Осповски, али је тако!... На што ствар умањивати. Имај снаге да речеш сам себи: било и битисало. Само она губи, јер ти вредиш много више, него сви они. Има људи који тебе истински цене и воле. Разумем да је то велики удар; ни рођену брату не би те било жалије. Али сад је све свршено! Драги мој Игњате! Они су отишли Бог зна куда. Осповски исто тако. Тамо сад нема никога. Појмим како је теби сад у души, али ти је сад пред тобом боља будућност, него што би била са госпођицом Линетом. Теби је Бог назначио веће ствари, и зацело ти је дао и већу снагу него другима. Ти си со земљи! Ти имаш изузетне обавезе и у погледу на себе и према људима... Знам да је тешко одједном само макнути руком и одвојити се од оног што се волело, те и не тражим то од тебе, али теби не иде одати се очајању као макар ко. Драги мој, уцвељени мој Игњате!

Полањецки је говорио дуго и силно, јер је био потресен. Али је у даљем говору говорио не само срдачно него и паметно: да је несрећа у том што стоји на једном месту, а човек, хтео не хтео мора ићи на сусрет будућности, те се све више од несреће удаљује. Истина за човеком се вуче конац бола, али је тај све тањи, јер је снага у том што је јутро старије од дана... Све је то била сушта истина, али је била једна много ближа, много стварнија, опипљивија, а то је оно што је било у писму Осповскога. Иза тога факта постојали су само празни звуци, који су споља ударали у уши и од њих се одбијали, али били су тако неразумљиви, и, за Завиловскога, тако лишени свакога смисла као онај тутањ по железничком мосту, којим су сада прелазили он и Полањецки.

Завиловски је могао схватити и мислити све као кроз најгушћу маглу, али је ипак некако осећао: прво, да је оно што писмо вели просто немогуће, па ипак је било, и друго, да се он с тим никако не може измирити и да нигда и неће — што ипак не значи ама ни колико црно под ноктом. Ни за што друго није било места у његовој глави. Чак није могао појмити ни шта све губи осим Линете, ни сав бол, ни тугу, ни пропаст, ни потпуну усамљеност, ни губитак свих наснова живота; осећао је само да му нема Линете, да га није волела, да га је напустила, да је отишла с Коповским, да је његова женидба уни-

штена, да је остао усамљен — и да он на то не пристаје као на ствар лажну, неможну, и страшну.

Па ипак се то догодило.

Преко моста прешавши кола иђаху полако, мимоиђоше целеп волова што иђаше ка граду и усред њиховог тешког топота говорио је Полањецки даље. О уши Завиловскога одбијале су се ове речи: „Швирски, прêко, Италија, вештина“. Али он није разумео да му то „Швирски“ значи једног његовог познаника, „прêко“ — одлазак на страну; а „Италија“ да је једна земља... У том је тренутку он говорио госпођици Линети: „Лепо, али шта ће са мном бити? Како си могла да не помислиш на то: да те ја тако мало волим?

У тренутку му се учини: кад би је видео, кад би само могао да јој рече: да с људским болом треба рачунати, да би му она сама обисла о врат.

— Нас толико ствари веже — говорио је он њој даље — јер сам ја онај исти, твој...

И наједаред му се осуше грчеви по лицу, очи замаглише од суза. Полањецки, човек необично мека срца, мислио је да га је узбудио, загрли га и сам узбуђен и поче љубити у образе. Али ово осећање не остаде дуго код Завиловскога, јер се врати осећању стварности. „Не могу јој то никад рећи — мислио је — јер је нећу ни видети више, пошто је отишла са својим вереником — с Коповским.

И на ову помисао лице му се опет укочи. Сад је почео осећати сву тежину своје несреће. Сад му први пут дође на ум: да је Линета умрла, мањи би удар био за њега. Растанак помоћу смрти оставља наду, у оних који верују, да ће се са својим драгим састати на оном свету, онима који не верују, наду на заједничко небиће, а затим наду на заједничку ...... и спајање. Уз то смрт нема силе над љубављу, која иде и иза гроба; она нам може узети милу душу, али не може нам забранити да је волемо, не може је уништити — него шта више облачи је у божанску светлост те је не само још више волимо него и обожавамо. А Линета одузевши Завиловскому себе саму, то јест њему најдражију душу, одузела му је у исто време и наду, и право вољења, и право туговања и право на меланхолију и право обожавања; тиме што је сама отишла оставила је претерано онакажену успомену. Сад је Завиловски осетио јасно: ако не престане волети је тим самим да ће постати несрећна а осећао

је да то неће моћи да учини. И од тог часа осети сву пустош ружну своју сву тегобу.

А Полањецки му је и даље говорио:

— Иди са Швирским у Италију, драги мој; преболуј то!.. друге ти нема. Али је свет широк. Толико има човек да види, да заволи. Пред тобом је све отворено. И ни пред ким није тако као пред тобом. Свет од тебе много очекује, али имаш и ти права да толико исто од њега тражиш. Иди драги мој; у путу је живот; живота има свуда; доћи ће нови утисци, којима се нећеш противити те ће обратити твоје мисли, олакшавати твоју бољу. Нећеш се само вити око једне једине успомене. Швирски ће ти показати Италију. Видећеш само какав је то другар и какве ће ти све он хоризонте отварати. Уз то ти велим: да човек, као ти што си мора имати ту снагу, коју има бисерна шкољка, и да све промените просто на просто у бисер. А сад чуј шта ти вели истински пријатељ. Иди и то одмах. Обећај ми да ћеш ићи! Само да да Бог да мојој жељу срећно прође ова нејакост, на пролеће ћемо и ми тамо. Видећеш како ће нам тамо дивно бити. Шта је, Игњате, хоћеш ли ми обећати, је ли? — Јесте — одговори Игњат чујући последњу реч, али не знајући шта је онај рекао.

— Е баш хвала Богу! повика Полањецки. — Хајдмо сад назад у град да проведемо заједно вече. Ја имам посла у канцеларији и дошао сам на два дана.

Он то рече, заповеди кочијашу да окрене натраг јер је већ и сунце било на заходу. Био је диван дан, један од оних којих има при крају лета. Над градом се подигла златно жута магла; кровови, а особито црни велики торњеви сијали су се на обалама као ћилибар и оцртаваху се чисто на хоризонту у ваздуху, да их се сит нагледаш.

Ишли су тако неко време ћутећи.

— Куда волиш, да идемо мојој кући или твојој? — упита га Полањецки, кад стигоше у град.

Као да онај покрет у граду отрезни Завиловскога, он погледа тужно и рече:

Од синоћ нисам био у стану, ноћио сам код оца; хајдмо мојој кући; можда ће бити какво писмо за мене.

И добро је предвиђао. Чекало га је писмо од г-ђе Броничове из Берлина. Грозничаво поцепа коверту и стаде читати. Полањецки је гледао у његово лице које се мешало и мишљаше: и Бог и душа, у њему се крије још нешто наде.

Ту му паде на памет онај млади доктор, који му говораше некада о госпођици Краславској: — Знам је каква је али не могу душе своје од ње да одвојим....

Завиловски доврши читање, наслони главу на руке и стаде несмишљено гледати у хартије по столу. Кад се тrже предаде писмо Полењецкому, па рече: — Читај.

Полањецки узе писмо и прочита ово:

„Знам да сте ви веровали у истини у ваше осећаје према Линети, и да ће у првим трепуцима учинити вам се ово што се догодило правом несрећом; верујте ми пак, да ни мени ни њој није било лако одлучити се на овај корак. Ви може бити нисте добро познали Линету (мушкарци толико ствари не могу оценити), али је ред био да је познате у толико да би знали: колико њу стаје, кад мора учинити ма и најмање горчине другому, чак и непознатому. Али шта ћете; таква је божја воља, коју би грех био не послушати. Ми обе чинимо то што нам савест казује — и Линета је живела у праву, јер како би могла дати вама своје срце кад вам не би била истинито одана. То што се догодило не само да се потпуно слаже с божјом вољом него и са вашим добром и с добром њеним; јер кад би постала вашом женом, а не би вас довољно волела, како би се могла одупрети искушењу, на коју таква жена може да наиђе у овом свету. Сем тога ви имате свој талент, имате нешто. Линета само срце које би у таквом животу просто препукло; а ако бисте ви држали да је она вас обманула, промислите само савесније: чија је кривица већа? Ви сте силно нахудили Линети, јер сте јој оковали њену вољу и нисте јој допустили да пође за оним што јој ум заповеда, а том силом жртвовали сте ви или би готови били жртвовати и то вашој себичности њено срце, па и живот а у том случају ја сам убеђена да она не би преживела ни годину дана. Нек вам то Бог опрости онако, као што вам и нас две праштамо и знајте да смо данас нарочито дали одслужити једну мису нарочито за вас и ту смо се помолили Богу за вас у цркви св. Јадвиге.

Имајте доброту прстенчић послати у вилу Осповских а ваш прстен, пошто Осповски нису дома, добићете преко госпођице Ратковске. Још једном нек вам Господ све опрости и задржи вас у својој милости“.

— Ово је нешто нечувено! — рече Полањецки.

Завиловски одговори тако тужно да човека душа заболи:

— Као што видите и са истином се може оно исто учинити што и са љубављу, а нама то ни на ум није падало.

— Чуј ме, Игњате, то је питање не само твоје несреће, него и твојега достојанства. Трпи колико мораш трпети, али мораш имати снаге да се покажеш као да те се то ништа не тиче.

Настаде дуго ћутање. Само Полањецки, кад му падне на ум ово писмо, тек понови:

— То је да човеку памет стане!

Најзад се обрати Завиловскому:

— Вечерас Швирски долази из Бучника и у ноћ биће код мене. Дођи и ти да проведемо заједно вече, па се поразговорите и о путу:

— Не — одговори Завиловски — кад се вратим од виле Основских морам ићи до оца; обећао сам му да проведем с њим ноћас. Сутра ћу рано доћи до вас и видети се са Швирским.

Тако је рекао само за то што је хтео остати мало на само. Полањецки се није противио томе да он проведе ноћ у заводу над болесним оцем, јер ће се од тога уморити и заспати. Али се реши да га допрати до завода.

Опросте се на самом улазу заводском; али Завиловски за мипут два распита у вратара о очеву стању, па изађе и оде крадом кући.

Он запали свећу, прочита још једном писмо госпође Броничове, покри лице рукама и стаде размишљати. И поред писма Основскога, и поред свега што му је причао Полањецки, у његовој је души било нешто сумње, нешто надања. Знао је да се догодило, али је по који трепут у њему било осећање као да то није стварност, него као неки ружни сан. Тек је писмо госпође Броничове допрло до некојега кутића његове душе, који није хтео веровати, и спалило му и остатак заблуде. Да! Нема више Лињете, нема будућности, нема среће. Све је то сад било у Коповског, а њему је остала самоћа, понижење и страшно ништавило. Остао му је такав утисак: кад би му Лињета могла узети и онај таленат о којем говори госпођа Броничова, она би му и њега одузела и дала га Коповскому. Шта је он за њу поред Коповскога?! „Ја то одиста никад нећу моћи да разумем — помислио је — али је тако!...“ И почео је размишљати, чега има у њему тако беднога, да га тако немилосрдно жртвују, тако без икаква обзира, да се с њим не обрачунају.

што се не чини ни са најјаднијим надничаром. „По чему она воли Коповскога а не мене, кад је увек говорила да ме воли?“ И сећао се како му је некада дрхтала на рукама кад се с њом праштао оне вечери о веређу. А сад исто тако дрхће на рукама Коповскога. И на ту мисао извади убрисачу и поче је гристи зубима да не би закукао од бола и бесила. „Шта је то? Због чега је то било?“ Било је времена кад он њу није волео, што тада није пошла за Коповског? Шта јој је требало да га тако баци под ноге без икакве потребе?

И опет узе писмо госпође Броничове у некој нади да ће наћи одговора на та страшна питања. Прочита још једно место о вољи Божјој и о том како је он био крив, да је он причинио силног зла Липети, и о том да му она прашта и о миси, која се за њега дала у цркви св. Јадвите, а кад доврши стаде гледати у свећу, мрдати очима и говорити:

— Како?... зар је могуће тако?... У чему сам ја то скривио?...

И наједаред осети да га почиње издавати понимање: шта је истина а шта лаж, шта је зло а шта добро, шта право а шта неправо. Отишла од њега Липета, однела му себе саму, његову будућност и сад се почеше једна по једна измицати све наснове будућности и разум и осећање и живот... Знао је још да је он ту своју Липетицу преко мере волео, више него живот свој, и да јој није имао ама ничим нахудити, али сем тог утиска све што чини некога мисаоним створем по њему је летело вихорем, у том огромном оркану од несреће.

Па ипак је волео. Сад му се Липета разделила на пређашњу и садашњу. Стао се опомињати њенога гласа, лица, светло-златне косе, њених црних очију и њених уста, њена висока стаса, руке и оне топлине, коју је толико пута од њих осећао уснама. Његова силна машта створила је готово живу, те он виде да је не само волео ту своју некадању, него да је и сада воли безгранично и да страда прекомерно што је губи.

А кад то виде почѐ јој опет говорити:

— Како си могла помислити да ја то могу преживети?

У том тренутку није ни најмање сумњао да, на пример, Бог то зна врло добро. Дуго је тако преседео ћутећи и свећа беше без мал до пола догорела, кад се тргао.

Али сад се учини нешто необично с њим.

Учинило му се да отискује лађу од обале, и учинило му

се, што се увек чини да се не удаљује он од обале него сама обала на којој је до тада био. Све што је састављало њега, његово биће, све мисли, наде и амбиције, циљеви, планови, чак и љубав, па и госпођица Линета, и губитак ње, и то врзино коло и ти болови које је препатио, све му се учинило да је не само одвојено од њега, него да је нешто стрепио, и да припада само тој обали тамо. И поступно нестајаху, топљаху се, час више час мање.... час више налик на сан; а он се удаљава све више, осећајући да се неће више враћати том друштву, да не може, и да све што је од њега остало припада оному простору, који га је примао у се и отворио се пред њим — неизмеран и тајанствен...

XV

Четири дана доцније, на сам дан Успења Свете Дјеве Марије, који је био у исто време и имендан госпође Полањецкове, Бигјелови и Швирски дођоше у Бучинек. Марину не застадоше дома, јер је била отишла заједно са госпођом Емилијом на вечерњу у јасмјењску цркву. Чувши то госпођа Бигјелова са пола туцета Бигјелчића упути се право за њима. Оставши сами људи су се разговарали о случају, о којем је неколико дана говорио цео град, то јест о покушају самоубиства Завиловског.

— Био сам код њега данас трећи пут — рече Бигјел, али послуга госпођице Јелене има наредбу да не пушта никога другога до лекара.

— И ја тако данас први пут нисам могао бити код њега али пређашњих дана проводио сам поред њега по неколико часова. — Жени причам да седим у канцеларији због послова — рече Полањецки.

— Кажи ми како је то било? — упита Бигјел, који је хтео знати све ситнице, да то после његовски са сваке стране разгледа.

— Ето како — одговори Полањецки. — Игњат нам каже да иде у завод за умоболне због оца. Било ми је мило, јер сам мислио да ће га то отргнути од размишљања. Отпратио сам га ипак чак до капије и обећа ми да ће сутрадан доћи к мени. Међутим испало је тако да је хтео мене да обмане, да би могао просвирати себи тане кроз главу.

— Ти га ниси први нашао?

— Не, нисам ни помишљао да може бити таквог чега, и чекао бих га до сутра. На срећу госпођица Јелена дође на сам глас о поквареном верењу...

— Ја сам јој то јавио — прекиде га Швирски — и она је то тако примила к срцу, да сам се зачудио — као да је слутила тако нешто!

— Красно је то створење — рече Полањецки. — Нисам могао дознати, како је било; доста то да га она прва нашла, она му прва пружила помоћи, она позвала читаво туце лекара и наредила да га пренесу у њен дом.

— А да ли лекари држе да ће живети?

— До сад управо ништа не знам о том. Мора да је при пуцању искривио цев тако да је тане пробило чело, пошло навише и задржало се под теменом. Нашли су га и извадили доста лако; али да ли ће остати жив, и ако остане да ли ће остати и при свести, не зна се. Један од лекара боји се да не изгуби говор, али за сада је сва брига да остане жив.

И ако се за овај случај већ знало у опште, и ако су га новине свакодневно описивале, учинио је ипак силан утисак, да се неколико минута само ћутало.

Швирски, који је при свој атлетској мускулозности имао меко срце, пребледе мало па викну:

— И то за такве почерке!

Професор Васковски седео је уз њега. Он рече:

— Оставите их божјем милосрђу.

— Ама молим те — окрете се Бигјел Полањецком — ти ниси ништа посумњао?

— Ни па ум ми није падало, да ће он то учинити. Видео сам да се бори сам са собом. У једном му се, за наше вожње, стаде трести брада, као да би хтео бризнути у плач, али је то попосита душа. Ипак се уздржао и привидно умирио. Главно је то да ме превари обећањем да ће сутра доћи к мени.

Мало после настави:

— Знате ли шта се мени чини? Држим да је чашу препунило оно писмо госпође Броничове. Игњат ми га је дао да прочитам: писала му да је то била Божја воља, а да је он крив, што је био егоиста, а оне да иду за гласом савести и истине, да му праштају и моле Бога да и он њему опрости, једном речи чудо нечувено! Видео сам да је то учинило на

њега очајни упечатак, и замишљам шта је могло бити са човеком тако окривљеним а тако бујне маште, кад је уз то још видео: да њега криве, кад је разумео да се све може изопачити, извркнути, да се може метути под ноге разум, истина и најобичније његове правице, па се после заклонити за Бога. Мене то прво није дирало, али кад сам опазио тај цинизам, и оно потпуно одсуство морала одмах сам се запитао: да ли ја нисам полудео, и да ли нису истина и честитост на овом свету само једна обмана.

Ту Полањецки стаде нервозно чупати браду, толико га узбудила и сама помисао на писмо госпође Броничове. Швирски пак рече:

— Сад, само, ако верујеш у Бога, сада можеш слободно пљунути на живот.

Васковски стаде трти руком чело, па поче као сам за се:

— Да. Виђао сам их и таквих... Има људи који верују не из љубави, него можда једино зато што је атеизам банкротовао... као из неког очајања. Ко уобрази да тамо негде, иза овог света, нема оца милосрдног, који ставља руку на сваку несрећну главу, него неко неприступачно, непроницаво и равнодушно биће, онда је све једно као кад би веровао у нирвалу; тада би он био само појам, а не љубав, не би га могли волети, тада се пљује на живот.

— Лепо, лепо одговори прзница Швирски — али сад Завиловски лежи с разбивеном лобањом а оне лепо отишле на море па живе по вољи.

— Од куд ви знате да је њима лако? — упита Васковски.

— Зар је побожан бедан!

— А ја вам опет велим да су то несрећна створења. Не може се истина бацити некажњиво под ноге. Оне ће убеђивати једна другу у различите ствари, али неће постићи уједно да се убеде да су поштовања достојне; почеће се у тајности радити. И, најпосле она оданост коју имају једна према другој претвориће се у скривену одвратност. То мора доћи — Зар су побожни бедни? — понови Швирски.

— Милосрђе је Божје за рђаве, а не са добре — заврши Васковски.

Дотле се Бигјел разговарао са Полањецким о госпођици Завиловсковој и дивио се њеној доброти и срчаности.

— Ала ће свет да оштри језик због тога! — рече.

— Не води она рачуна о том — одговори Полањецки. — Не води она рачуна о том шта ће ко рећи, јер од света ништа не тражи. То је такође поносито створење. Она је Игњату била увек изузетно одана, и његов учин морао је силно заболети. Знате ли?... Оно што и с Плошовским?

Добро сам се знао с њим — рече Швирски. — Његов ми отац први у Риму рекао да ћу избити на површину. О госпођици Јелени говорило се да је верена за Плошовског.

— Вереница му никад није била али га је вероватно потајно волела. Таква му је била срећа... Поуздано је да се после његове смрти потпуно променила. За женско онако побожно његово самоубиство морало је бити страшан удар, али каква је то само тешкоћа кад се неко не може ни Богу молити за онога који јој је драг био!... Сад опет Игњат!... Ако ико, то ће она учинити све само да га спасе. Кад сам био јуче тамо, изашла је преда ме, сушта вејка — бледа, заморена, неиспавана. А има ко да га негује. Госпођица Ратковска ми рече да је за та четири дана спавала цигло један сахат.

— Госпођица Ратковска? — упита живо Швирски.

— Да! Заборавио сам вам рећи: прочитала у новинама о томе и истога још дана преселила се код Јелене да бди над Завиловским. Кукавно девојче и она је постала пре сенка, него човек.

— Госпођица Ратковска!... понови Швирски.

Од стаде механички тражити у капуту бележник, у којем је држао њено писмо.

Сад се сетио њених речи у писму:

„Решила сам се на друго, и ако никада не будем срећна, нећу да имам бар доцније да себи пребацујем е нисам била искрена.“ Сад је потпуно разумео и значај и стварну трагедију тих речи. Дакле у пркос свим светским погледима, не марећи шта ће рећи зли језици она је отишла да негује овога самоубицу. Шта је то могло да значи? Ствар је била јасна као дан. Истина је Коповски отишао с другом, али је она говорила отворено шта мисли о Коповском, а да је према Завиловском била равнодушна не би ишла да га чува крај постеље његове.

— Изгледа да сам ја магарац! — прогунђа Швирски.

Али није био то једини исход, до којега је дошао пошто е ствар добро расмотрио. Наједаред га спопаде нека туга за

том девојком, жаљаше што није било оно што је могло бити, и бескрајно сажаљење над њом. „Опет си пропао, матора момчино — говорио је даље себи — тако ти и ваља! Али би при том ваљан човек осећао сажаљење а ти си стао шкрипати зубима: осуђивао си је због љубави према глупаку, због тога што се прави да има аспирације, што је просто по природи; оговарао си је пред госпођом Полањецком и пред њим самим; кривио си то умиљато а несрећно девојче не због тога што те њено одбијање сувише заболело него просто због повређеног ти славољубља. Тако ти и треба! Ти си магарац, ниси достојан ње и тако ћеш се самохран скитати као мандрил иза гвозденик шипака у менажерији...

У том пребацивању било је и истине. Швирски се није озбиљно заљубио у госпођицу Ратковску, али њено одбијање заболело га је јаче него што је он сам признавао, па како није умео савладати своју бољу, ударио је у опште теорије о женскињу, наводећи госпођицу Ратковску као пример, на рачун ње саме.

А сад је увидео колико вреде такве теорије. „Све су ми упропастиле те глупе синтезе — размишљаше он сад. — И женскиња је индивидуа, као и људи и општи појам: женско не објашњује ништа. Постоје тако госпођице Кастели, госпођа Основска у којима признајем да има извесног неваљалства, за што, у осталом, немам доказа, али ето има госпођа Полањецки па госпођа Бигјелова, па сестра Анђела, па госпођица Јелена, па Стевка. Јадно дете — тако ми и треба! Она сирота у тајности цркава, а ја овамо шкрипим зубма. Ако, вала, таква девојка није сто пута боља од мене, онда ни сунце не вреди више од моје луле! Са свим је била у праву што је дала корпу таквом мазгову, као што сам ја. Идем на запад и квит! Нигде нема такве светлости, као што је има у Египту!... Али како је то красна девојка! Она ми је учинила добро са тим својим одбијањем, јер сам помоћу ње дошао до убеђења: да ми све своје теорије о женскињу ваља обесити мачку на реп. Али да госпођица Јелена постави пред својим вратима читав пук драгона, ипак морам отићи до њих, те да тој кажем шта мислим о њој.

Сутра дан он право оде кући госпођице Јелене. Нису га хтели пустити, али он тако навали, да га најзад примише. Госпођица Јелена је мислила да њега амо гони искључиво при-

јатељство и брига о рањеноме, уведе га чак и у собу, у којој је овај лежао. Ту, у мраку због спуштених ролетна, виде он Завилскога, од којега је из далека ударао мирис од јодоформа, главе увезане и испалих јагодица, и крај њега оне две девојке, уморне и с ватром у образима од несанице, које су биле готово сенке. Завиловски је лежао с отвореним устима, ни налик на онога познатога Завиловског, постарео, да га просто не познаш. Њега је Швирски био заволео, и имао према њему толико исто осећања, колико и Полањецки, или Основски, али га ипак немило дирну оно што је онако поружњао. „Овај се жестоко погрдио!" — помисли, па се окрете госпођици Јелени и полугласно је упита:

— Још није дошао к себи?

— Не — одговори му ова.

— Шта вели лекар?

Госпођица Јелена само рашири своје помршале руке: у знак да се још ништа не зна на чисто, па поново прошапута:

— Већ пети дан...

— А ватра је мања — додаде госпођица Ратковска.

Швирски хтеде понудити своје услуге око чувања болесника, али му госпођица Јелена очима показа на младога лекара, којега он није могао одмах опазити онако у мраку. Лекар је седео у фотељи крај стола на којем је стајао умиваоник од мѐди и пакет вате са јодоформом и дрхтао од умора, чекајући да му дође заменик.

— Имамо их два — прошапута госпођица Ратковска, а поред њих имамо и болничаре, који надгледају болесника.

— Али сте ви ипак на грдну терету.

— Па то је болесник!... — одговори она, бацивши око на болесникову постељу.

Швирски пође оком за њеним погледом. Његове се очи већ биле навикле на мрак те сад јасније видеше лице Завиловскога како лежи непомично, са уснама модрим као чивит. Његово дуго тело такође је било непомично, само се прсти омршале руке, која је такође била непомична на покривачу, мицали тако као да чупају покривач.

— За дан два оде он, или данас није дан! — помисли он, сећајући се онога својега колеге што се ранио у главу и за два дана свршио.

Али је хтео ипак да да мало наде девојкама, те рече у пркос својему убеђењу:

— Ране ове врсте или су одмах смртне, или се излече.

Госпођица Јелена не одговара ништа, само јој се лице стаде стезати а усне бледети. Јасно је било да се у њеној души тајила мисао да и он може умрети, а она то не би хтела да буде. Доста јој је било оно самоубиство, а у исто време стало јој било до нечега вишега него што је спас Игњатова живота.

Швирски се стаде праштати. Овде је ушао био са готовом беседом за госпођицу Ратковску, којој се решио исповедити да је без икаква права осуђивао, исказати сву пошту, коју гаји према њој и молити је да му буде пријатељ; али пред стварном трагедијом ове две девојке, пред страхотом ове смрти и овог, већ готовог леша, одмах је увидео да је неупутно и мало све што је намеравао рећи, и да за такве личне и сањарске ствари није ту време.

Он само ћутећи притисну на усне руку госпођице Јелене, а затим госпођице Ратковске, изађе из те собе препуњене мирисом јодоформа и несреће, и дубоко одахну.

У његовом сликарском уображењу сад се јасније оцрта Завиловски, промењен, старији за десет година, с увезаном главом и поцрнелим уснама.

И поред све симпатије, коју је гајио према њему, спопаде га наједаред одвратност.

— Лепо чова пробио себи чело, упропастио таленат, па ни мукајет! А оне се сиње кукавице тресу, падају на нос од умора и цепте као лист од трепетљике.

После овлада њим нека саревњивост, неко туговање над самим собом и стаде сам са собок разговарати.

— Е, моја матора момчино! А да си ти гурнуо у твој таленат залогај олова, нико поред тебе не би ишао онако на прстима!

Даљи му разговор прекиде пан Плавицки, који га срете на углу улице, задржа и отпоче разговор:

— Ја сад баш из Карлових Вари. Господине мој! Колико је ту само красне женскадије! Сад идем у Бучинек... Видео сам се већ са Полањецким и знам да ми је ћи здрава; али ми он некако скучен изгледа.

— Имао је једа! Јесте ли чули о Завиловском.

— Чуо сам, чуо! Шта веле жене? Шта мислите ви о том?

— Несрећа, па то вам је!

— Да; али је још и то, што данас нема ничега. Све некакви нови изналасци, ти ваши атеизми, хипнотизми, социјализми. Нема ничега у младежи, ето то је!...

XVI

Под утиском ове катастрофе Поланецки беше сасвим заборавио на обећање дато Осповском, да ће му писати: како је Завиловски поднео вест о уништењу његових нада и одласку госпођице Кастели. Кад је Осповски дознао из новина о оном што се догодило, окупи из дана у дан питати депешама о стању болесникову, и даде се у грдну бригу због тога.

По штампи и у јавности кружили су гласови све супротнији један од другога. Неке су новине писале како је стање без икакве наде, друге опет да је на путу брзога оздрављења. Дуго ми Поланецки није нигде могао казати ничега поузданога, и тек после две недеље посла депешу, да се болесник престао колебати између живота и смрти и да лекари јамче да ће скоро оздравити.

Осповски одговори дугим писмом у којима је јављао разнолике новости из Остенда.

Нека вам сам Бог плати за ту лепу вест. Је ли дакле сад минула свака опасност. Не умем вам казати колики ми се терет скинуо с душе и мени и жени. Кажи Игњату, да смо, не само ја, него и моја жена, примили са сузама у очима вест о његову оздрављењу. Она сад не говори ни о ком другом, него о њему. Ах, господине, какве су то само женске душе. Књигу читаву да напишем о том. Али Анета моја просто је изузетак, и вероваћете, да је поред свега запрепашћења, туге и симпатија, Игњат још већи постао у њеним очима самим тим поступком. Њима је понајчешће стало до романтичности, и то толико, да је и у Коповски Анета, која има сву дубину његове глупости, сад види аутора те несреће, нечега демонскога. Али пре свега, хвала Богу за оздрављење Игњатово! Нека живи на славу нашега друштва, и дао Бог да нађе душу према себи. Из ваше депеше видим да је под окриљем госпођице Јелене. Нека јој Бог да свако добро за тако добро срце. Истина она нема ни-

кога ближега на свету, и замишљам да јој је Завиловски, због успомена на Плошовскога, још дражи.

„А сад пошто сте ме обрадовали вешћу да он остаје у животу, да вам кажем штогод о тетка — Броничовој и о Линети. Можда сте чули да су оне овде, а и Коповски. Прво су отишли у Швенинген, али дознаду да тамо владају мале богиње, те утекну у Остенде, не знајући да смо ми тамо. Срели смо се неколико пута у курсалону, и чинили смо се да се не познајемо. Коповски је чак оставио код нас карту, али му нисмо вратили походу, и ако је он у том најмање крив, како лепо вели моја жена. Тек кад сам примио депешу у којој ми јављате о потпуном оздрављењу Завиловскога, држао сам да је ред да је и њима пошљем па сам тако и урадио. Њима је овде врло тешко, јер се познаници туђе од њих. Хтео сам да знају барем да немају на души живот једног човека, у толико пре што је Линета јако осетила тај поступак Игњатов. Оног петог дана дошли су нам у походу, и моја их је жена примила. Право она вели да је зло морална болест, а у болести није ред своје напуштати. Уопште тај први састанак био је и за нас и за њих и мучан и тежак. О Игњату нисмо ни речи проговорили. Коповски се овде појављује као вереник, али ни не изгледају тако срећни, и ако је, право да кажем она некако ближа њему, него Игњату што је била, те по том све што се догодило можемо узети за чисту Божју вољу. А од других дознајем да тако држи и тетка Броничова. Не треба ни да вам ту вазда дуљим колико ми је досадно то уплетање Божјег имена у сваки посао. Вести и то преко неких који су се овде бавили: да је она покушала да протумачи онај прекид тиме што у Игњата није било религијских осећаја; другима је опет причала о његовом деспотизму и неслању с Линетом. Све је то обмањивање и света и себе самога. Пунећи и другима и себи главу тиме да је Линета узвишена карактера, тетка је најзад почела и сама у то веровати, али се сад осећа да је обавезна заклањати је, измишља буди Бог с нама шта њој у одбрану, и превија се као луда, али у њој се зачело осећање да се обманула, и држим да је то страшно једи, јер је грдно омршала. Види се да им је много стало до тога да наставе односе с нама; они мисле да ће их то некако довести у везу са светом; али и ако их је моја жена примила, наши се односи не могу више вратити у стари колосек, ја сам не бих могао то допустити.

с обзиром на то што сматрам за дужност да нађем за жену друштво, које је према њој. Свадба Линете и Коповскога биће вероватно кроз два месеца у Паризу. Разуме се да ми нећемо тамо бити. У осталом моја жена гледа на то врло скептично. Расписао сам се овде на дуго и на широко у нади да ћу на тај начин обвезати вас да ми тако исто опширно пишете о свима појединостима о господину Игњату. Кад Игњату допусти стање здравља загрлите га у име моје и кажите му да ће он и на даље имати у мени најсрдачнијега пријатеља, који ће му бити од срца одан“.

И ако је било већ позно госпођа Марина је становала још у Бучинику, а Полањецки кад доби то писмо у канцеларији, показа га прво господину и госпођи Бигјел, код којих је био на обеду.

— Једно ме само теши — рече госпођа Бигјелова, када писмо прочита — и то баш што она полази за тога Коповскога. Иначе бих се бојала да Игњату нешто опет не падне на ум те да се по оздрављењу не врати опет к њој.

— Не би: у Завиловскога је силан карактер и држим да се ни у којем случају не би вратио к њима — рече Бигјел. — Шта мислиш ти, Сташо, о том?

Бигјел се тако навикао да за свашта припита Полањецког у радњи, да се и у овим разговорима обраћао тако њему.

— Ја држим да би пре оне, кад би увиделе шта су учиниле, лепо се вратиле к њему; а што се тиче њега: доста сам проживео и доста видео невероватних ствари, да ни за кога не бих могао стајати добар.

У тај мах Полањецком опет падоше на ум речи: „Ја знам каква је она, али не могу душе своје отргнути од ње.“

— А да си ти на његовом месту би ли се ти вратио? — упита Бигјел.

— Држим, да не бих, али не стојим добар ни за себе сама Пре свега не бих се гађао у чело. У осталом не знам ништа.

Он је то говорио с великом зловољом, јер му је било на уму: ако ико други, то он нема права да јамчи за се.

Али госпођа Бигјелова стаде говорити:

— Не знам шта бих дала само да могу видети Игњата, али за цело је лакше отворити тврђаву, него до њега доспети. И не знам зашто га госпођица Јелена склања од људи, чак таквих његових пријатеља као што смо ми.

— Она га склања од људи зато што је лекар казао да мора имати безусловну тишину. У осталом, од кад је дошао к себи присуство ма и најближих пријатеља тешко му пада. А то се разуме само по себи. Прво он не може с њима да говори о своjем поступку, а види да свако ко му се приближи не мисли ни о чем другом до о том.

— А ви често идете к њему!

— Мене пуштају, јер сам се ја некако затекао у тој ствари још од почетка. Ја сам му први и донео вест о прекиду са онима — и као да сам га подбоо на ово.

— Да ли он још помиње ту девојку?

— Питао сам о том обе госпођице и Јелену и Ратковску, и рекле су ми да је никако не помиње. И сам преседим тако с њим по читаве сахате и нисам никако то чуо. Чудна је то ствар: присебан је, зна да је рањен, зна да је болестан, али изгледа да ништа не памти од онога што је пређе било, као да прошлост за њега није ни постојала. Лекари тврде да ране у глави производе такве врло занимљиве појаве. Он у осталом познаје свакога ко му се приближи. Показује се веома захвалан госпођици Јелени и Ратковској. Страшно воли Ратковску и већ тужи за њом кад се за тренутак одмакне. Али обе оне, тако су красне, да се не може описати.

— Мене највише дира госпођица Ратковска — рече госпођа Бигјелова.

А Бигјел се уплете:

— Кад све онако узмем у обзир долазим до закључка да се она заљубила у њега.

— Није требало да узалуд трошиш време на размишљање одговори Полањецки — јер је то јасно као дан. Она кукавица крила то у себи све док се није догодила ова несрећа. Стога је одбила онакву партију, као што је Швирски. Ја то не кријем јер сам Швирски прича о томе где стане, где седне. Њему се учинило да је дужан да јој се извини што је држао да се она заљубила у Коповскога. Кад је Завиловски пуцао на себе десила се она код њене рођаке госпође Мјељницке, камо је отишла по одласку Осиповских, и кад чује да је госпођица Јелена однела Игњата својој кући, дошла је к њој и замолила је да допусти да може и она ту остати. Сви знају како то ваља разумети, али она слабо о том води рачуна, као и госпођица Јелена.

Ту се Полањецки обрати госпођи Бигјеловој:

— Ах, госпођо, вас највише дира госпођица Ратковска, а да знате само како је трагична слика та госпођица Јелена. Завиловски је бар жив, а Плошовски боље погодио, и по њеном схватању њему нема опроштаја ни на оном свету. А она га воли. То је тек положај! Па уз то још поред оног једног убиства ово друго, што раздра све ране, освежи све успомене. Може бити да госпођица Ратковска може човека да дарне, али она, њој је живот сломљен једном за свагда, никакве наде, само очајање.

— Да, да! Али мора да је и она прионула уз Игњата, кад га тако чува...

— Ја разумем што она то тако чини. Она тим хоће да измоли у Бога милости за Плошовскога.

— Може бити — рече Бигјел. — Ако зна да се Завиловски не ожени с госпођицом Ратковском, чим оздрави потпуно.

— Ако заборави на ону: ако се не преломи; ако оздрави.

— Како то ако оздрави? Па је ли сам рече да је то ван сумње.

— Несумњиво је да ће живети, али је питање да ли ће бити онај некадањи Завиловски. Све да није пуцао на себе то би опет тешко било. Казати да ли такав прелом не би сломио човека, и још тако егзолтованога. А додај још рану у глави! То мора да се плати. Ко га зна шта ће бити доцније, али сад, на пример, рекао би човек да је присебан, да паметно говори, а тек по који пут запне и не може да се сети ни најобичнијега израза. Пређе није никад тако застајкивао. И то је за дивно чудо: сад имена ствари памти, али ако се тиче радње, он понајчешће ту запне, па или се с муком сети или баш и никако.

— А шта на то вели лекар?

— Нада је у Бога да ће то проћи — и лекар је не губи. Али ето, колико синоћ, чим ја уђох он рече: „Госпођа...“ па ни маћи даље. Мора да је мислио на Марину, које се у тренутку сетио, али није умео да пита о њој. Истина сваки дан све више говори, само док дође к себи потпуно има још доста времена да протече, а какве последице још могу остати.

— Зна ли Марина о свем том?

— Све сам држао у тајности догод се не показаше изгледи да ће остати, али сам јој волео сам казати. Разуме се да сам

то учинио сасвим опрезно. Даље би врло тешко било одржати у потпуној тајности. О том се и сувише говори, те сам се побојао да не чује са стране. Казао сам јој да се само ранио и да нема никакве опасности, али да лекари забрањују да га походе. Па и тако је силно била потресена.

— А кад ћете ви њу да водите у град?

— Догод је овако лепо више волим да седи на селу.

Даљи разговор прекиде писмо, које Полањецкому предаде слуга. Писмо је било од Машка и гласило је:

(Наставиће се)

ПУШКИН И РУСКИ ПЕСНИЧКИ РЕАЛИЗАМ

—

II

ПОГЛЕДИ РУСКИХ ПЕСНИКА И КРИТИЧАРА НА ЗАДАТКЕ УМЕТНИЧКОГ ПЕСНИШТВА[1]

Руска поетичка књижевност XIX столећа заузима својом садржином — предметима које обрађује и друштвено-етичком рефлексијом која ју прожима — нарочито место у скупу европских књижевности. Док се ове, појединим својим епохама, појединим (често врло угледним) представницима, држе или чисто естетичког, психолошког, научно-експерименталног итд. правца, те служе као нека врста отмене забаве или као допуна научном изучавању човека и друштва и тек једним својим делом служе етичким и друштвено-политичким проблемима, — дотле је руска литература, од најранијих почетака у средњем веку, а нарочито од половине XVIII века — дидактична, поучна, моралишућа, док у другој четвртини XIX века не постаје проповедничка, пропагаторска, политичка, често аскетски сурова, не губећи при том никад из вида уметничких захтева, које она скоро увек у високој мери задовољава.

[1] Овај одељак расправе објављен је, у скраћеном и измењеном виду, као увод у писчев оглед о Антону Чехову, који је пролетос изашао у „Срп. Књиж. Гласнику". Но како је пети одељак у самој ствари органски саставни део расправе о Пушкину и његовим односима према руском песничком реализму те је, као такав, неопходно потребан да би се могли како треба разумети и оверити писчеви погледи на питање, које нас овде занима, то се он овде поново штампа у свом првобитном, исцрпнијем и опширнијем виду. То је потребно већ и стога, што је врло лако могућно да је оглед о Чехову већини читалаца овога часописа остао непознат. — П.

Узрок превлађивању тог поучног, „грађанског“, етичког елемента у руској уметничкој литератури не лежи само у томе, што је она своје темеље зидала при непосредном, живахном утицају француске моралне философије и поезије XVIII века, но се тај узрок мора тражити и у самој суштини рускога душевног живота, чији је превлађујући елеменат потреба Бога и Богу угодног живота.

Кад бисте запитали ма ког руског ратара-хаџију, који на обалама Црнога Мора, често и у радно доба године, чека лађу да путује на поклоњење гробу Господњем у Јерусалим — кад бисте га запитали: како је могао оставити кућу и своје, често још несређене, усеве, он би вам, погледавши вас кротко и врло озбиљно, одговорио: „Бога сам се зажелео, рођени!“ или: „Треба и о души помислити!“ Ти одговори лебде на уснама хиљадама хиљада руских хаџија-богомољаца, који од средњег века па до данас не престају озбиљно и упорно тражити Бога и приближавати му се. И тај њихов Бог није никаква нејасна, педантски замршена творевина богословске схоластике — њихов је Бог онај сладосни, заносно лепи образац истински човечанског, то јест, на правди и љубави основаног живота, који је тако просто и јасно насликан у Јеванђелију.

Ту, у тој супстанцијалној црти руског душевног живота, треба тражити објашњење поменутог искључиво етичког, друштвеног правца руске поетичке, а с њом и критичке литературе. Та религиозно-етичка црта у животу руског народа потекла је, у првом реду, из благе, етичком идеализму наклоњене словенске природе; но што је она дошла до савршенства, можда јединственог у светској историји, мора се приписати и начину како је у руски народни живот унесена идеја хришћанства. Иста је донета из Византије X века, одакле је са новом вером пренет и строго аскетски живот црквених људи и књижевност, која је имала увек религиозан, а често и аскетски, „подвижнички“ карактер. Такозвани Несторов „Летописац“ и Кијевопечерски Патерик пуни су дирљивих повести о иноцима руским, којима ни степски шргови и шумске испоснице нису биле довољно усамљене и од светских саблазни удаљене, и који траже још већу усамљеност, док се не зауставе у подземним, мрачним пећинама („печерама“), где тело не добија ништа, а дух се уздиже у верски занос, из кога годинама не излази. У првим руским хришћанским општинама — манастирима — било је много праве рели-

гиозности, која је одатле преношена у народ. Кад је у средњем веку, за време татарских најезда и ропства, народ често остајао без хране и склоништа, манастири су свагда драговољно узимали на себе хришћанску дужност да свет нахране и душевно окрепе. Изишавши нахрањен и утешен из манастира и вративши се на своја попаљена и порушена огњишта, народ је удешавао свој живот према обрасцу, који је видео у манастирима. У обичан и грађански живот уношена су монашка правила и манастирски обичаји, а поред њих поче у руску душу широким и бујним струјама улазити и истинита хришћанска религиозност, које је од увек у изобиљу било у руским манастирима и која мало по мало обузе читав народ и све слојеве друштвене. Уздизање у област Божју, у царство верских идеала постаде мало по мало руска суштаствена, етничка особина, а потреба Бога и Богу угодног живота постаде прека и од саме бриге за насушни хлеб. Аскетство, неопажање земаљских блага, потреба страдања и бола, одушевљено праштање увреда, детињска незлобивост, способност баснословног жртвовања за другог, за веру, за мисао — постадоше стални атрибути правог руског човека. Толстојев Јелисије у „Два старца“, Тургењевљева Лукерја (Живе мошти), Лиза (Племићко гнездо), Достојевскога старац Зосима (Браћа Карамазови), сестра и мати Раскољникова, Островскога Катарина, Љесковљев војник Постњиков и Чеховљева Зинаида (Прича непознатог човека) — нису само лепе поетичке слике, којима руски песници казују друштву како треба живети, но су то у исти мах и констатације истине, указивање на факта, којих има тако много у руском друштву, да се с правом могу назвати његовим типским обличјима.

Појмљиво је да је народ са таком душом оберучке прихватио идеју уметничке литературе, кад је она, заслугама Ломоносова, Державина, Карамзина, Жуковског и најзад Пушкина, унесена у Русију. Руски практички дух одмах је осетио да ће му поезија — у којој је живот човекових осећања полазна и излазна тачка — бити неодољиво силно оруђе за стварање религиозног и етичког сазнања, за ширење виших духовних начела у друштво и народ.

Руска практичност, једна такође битна особина руског душевног живота, била је од пресудног утицаја при опредељивању и грађењу садржаја и правца књижевности која се заснивала. Тај је национални практички дух учинио да се, при уношењу

идеје уметничке поезије у руски живот, одмах погодило шта је у истој битно, шта формално, спољашње, и поезија постаде на руском земљишту служитељком — додуше свагда уважаваном и веома паженом служитељком — етичких, друштвених, политичких итд. потреба. Чиста уметност, „апстрактна" поезија, која би била сама себи сврха, која би већма волела служити идеји чулне лепоте, но вишим наравственим потребама, није се у Русији нигда могла одржати на дуже време.

Као пример таког сматрања руског друштва и књижевности на задатак песничког стварања може послужити следећи редак и веома поучан случај, који се пре неколико година десио на земљишту руског књижевног живота. Руски песник и признати књижевни критичар, Д. С. Мережковски, не будући задовољан равнодушним пријемом, који је од стране руске читалачке публике указан његовим романима: „Смрт богова" и „Васкрс богова"[1], даде превести оба та своја производа на француски и постара се да их једна позната париска издавачка фирма изда на свет. Последица тога беше та, да су оба та дела у свету, који је песнику туђ, за врло кратко време постигла успех, који је несравњено виши био од успеха, постигнутог у отаџбини. Романи, који су у песниковој отаџбини били читани сасвим равнодушно, као обична творевина извежбаног песника другог или трећег реда, — исти ти романи, кад доспеше у руке француских читалаца и пред суд француске књижевне критике, бише поздрављени као несвакидашња књижевна појава, као дело које носи на себи печат крупног талента и читали су се на све стране са великим ентузијазмом. Нашавши се пред том занимљивом и несвакидашњом појавом, руски се критичар Евгеније Соловјев пита, како да се разуме та необична, на изглед парадоксна појава, где песник мора да прибегава иностраној публици да би стекао признања својим песничким производима? Као узрок те појаве сматра критичар ту околност, што је суштина оба та романа (као и уопште сва поетичка делатност Мережковскога) искључиво естетичке природе; што његови романи, описујући не руски и не савремени живот[2] и имајући у виду чисто уметничке сврхе, — не дају одговора на (у Русији свагда отворена)

[1] Оба романа изашла су за последње 2—3 године у „Бранкову Колу".

[2] Време радње тих романа су прва столећа после Христа и средњи век, а земљиште — Италија.

питања друштвеног, моралног, политичког, мисаоног живота. Написани у том правцу, романи Мерешковскога не могоше постићи скоро никаквог успеха у руској књижевности, у којој се при стварању песничких дела више гледа на морални и мисаони, но на естетички моменат. А што је песник са истим тим делима постигао у иностранству, и специјално у Француској, онакав одлучан успех — има се приписати једино томе, што се тамо поетском стварању стављају сасвим друкчији захтеви, једном речи, што се у Француској од поетичких продуката тражи да служе лепоти, да су мајсторски написани и занимљиви, а не да служе расправљању дневних друштвених питања. „Г. Мерешковски, — вели Соловјев [1], — употребљава сву своју снагу да нас забави, да порази нашу уобразиљу страхом или тугом, да изазове осмех, и све му то, у већини случајева, полази за руком“. Но руски читалац, узимајући у руке песнички производ, а нарочито роман, не тражи ништа од свега тога. „Руски читалац, — вели даље Соловјев [2], — није размажен. Њега су, у самој ствари, мало забављали и увесељавали. Литература, у творевинама својих најбољих представника, није никако ни помишљала на забаву и увесељавање: она је учила, водила, указивала пут и то у прилично тешком облику... Што се тиче боја и ефеката, у нашој књижевности доиста влада ригоризам, некаква стидљивост, могло би се скоро рећи: девичанска... Сад, јесмо л' ми у праву, или не, то је врло велико питање, али је несумњиво да нас је баш сама наша књижевност научила да ценимо њену вољу, њену тежњу к животу, а не само посматрање живота. У том се и састоји особеност наше књижевности“. Критичар затим примећује, да се у Русији од књижевности, у току целог њеног живота, захтевало да служи социјалним и моралним моментима живота, који су прва и најважнија ствар („самое важное“) руског духовног живота. „Стотине и хисуће дела, — вели Соловјев, — посвећиваху се том „најважнијем“; оно је — то најважније — стварало репутације и уништавало их; оно је подчинило себи естетику, постало душа књижевне критике; шта више — код Толстоја се оно одлило у читав философско-религиозни систем. Књижевност постаде дело, ствар, постаде друштвеном службом“.[3]

[1] Журналъ для всѣхъ, 1902, II, 232.

[2] На наведеном месту.

[3] Наведени чланак, страна 235.

Услед таких захтева, који се стављају пред поетичке творевине, случајеви, као овај, што је мало час наведен, нису ретки у руском књижевном животу, они су, може се рећи, типски. У руском књижевном животу није никаква реткост, да какав таленат другог и трећег реда са утилистичким правцем својих производа (Григорович, Рјешетњиков, Горки) — у очима публике, па чак и критике далеко више значи, но неки првокласни таленат (Тјутчев, Фет Шеншин), који се ставио у службу естетичком начелу.

Горња карактеристика руског уметничког песништва не односи се само на савремену поезију, но се с пуним правом може применити и на целокупно руско књижевно песништво од његових првих, слабих и несигурних, почетака у делима сатирика Кантемира до данашњега времена. Стицајем разних фактора, који су већином производ или последица народног карактера, од песничког се стварања, већ при првој појави његовој на руском земљишту, тражило да служи и не уметничким потребама у животу појединаца и целога народа. То се види не само на првим песничким производима XVIII столећа, чији су писци већином били лишени правог песничког талента (Кантемир, Тредјаковски, Ломоносов, Сумароков, Херасков), но и на делима тако даровитог песника, као што беше Гаврило Државин (1744—1815). Одарен ретким песничким талентом, способан да ствара високо уметничке описе природе, људи, савремених прилика, он у ретко ком од својих производа остаје при чисто песничким мотивима, но скоро увек увлачи у своје оде и таке предмете, који се иначе обрађују у беседничкој прози, новинарском чланку, научној расправи. Писци, који су се после њега појавили, иду у том погледу и даље, и чисто поетички производи су, све до Жуковскога и Баћушкова, велика реткост у руској поетичкој књижевности. Сва литература, која се развијала од половине до пред крај осамнаестог века и у којој су видна места заузимала дела Катарине I, Фонвизина, Новикова и Радишчева — служила је практичким сврхама: исправљању друштвених мана, увођењу хуманих, правичних начела у државни, грађански, породичан живот. „Руска Академија“ која се основа у то време и чији је задатак био да научно испитује руски језик и историју и да се стара о развитку националне литературе, израдила је била Поетику, која полазаше од основног

принципа: да је лепо само оно што је морално. Као потпуно уметнички производ признавао се, по начелима те Поетике, „само онај производ, који подједнако делује и на ум и на срце. И сврх свега тога, нова естетичка теорија, дајући превенство срцу над свим осталим странама човековог духовног живота, тврдила је чак, да као главан задатак лепих уметности треба признати: нарочито развијање у човеку таког високо моралног осећања, које би уносило у срце љубав према добру, а мржњу према злу“. Истичући то естетичко начело, Руска Академија није у сазнање друштвено унела ништа ново и страно: она је само својим ауторитетом дала снаге и угледа начелу, које је својствено руском гледању на свет и које се доследно примењивало на уметничким производима руским, почевши од прастарих билина о Илији Муромцу па преко средњевековне аскетске литературе до најновијега времена. Што су после утилистичке поетичке делатности осамнаестога века, после Фонвизинових и царичиних комедија, после Криловљевих басана, Радишчевљева „Путовања од Петрограда до Москве“ и после оштрих сатира Измаилова, Долгорукова и Д. Горчакова дошли служитељи чисте непримењене поезије, као што беху Богдановић, Жуковски, Баћушков и Пушкин — то се ништа не противи општој поучној тежњи литературе, но је, у извесним обзирима, и то служило њеним сврхама. Да би поетичка књижевност у деветнаестом веку, кад се јави велики Гогољ са својом школом, могла што јаче и успешније служити социјалним и моралним принципима, потребно је било да се уметнички, спољашњи, стилски део поетичке вештине потпуно усаврши, како би се после „руска поезија могла употребити као израз сваког правца, сваког гледишта на свет, без бојазни да ће (вршећи тај не строго уметнички посао) престати бити поезија и прећи у сликовану прозу...“ (Бјељински, II, 133.) Да би се то извело, потребно је било да три тако велика талента, као што беху Жуковски, Баћушков и Пушкин, потпуно напусте социјалну и етичку страну песништва и да се са свим посвете усавршавању уметничке, спољашње стране поезије. И они су тај историјски потребан и важан посао тако сјајно извели, да је одмах после њих руска поетичка књижевност могла помишљати на стварање светски великих песничких производа, у којима би и садржајна и стилска страна поезије била подједнако велика. И доиста, после припремних радова Пушкинове епохе, така се

дела доиста и јавише у производима Гогоља и његове школе, коју представљаху уметници светскога гласа: Тургењев, Гончаров, Достојевски и Толстој.

Сви су нам ти писци, поред својих великих песничких производа, оставили и по који, већи или мањи, састав, у коме расправљају о начелима песничког стварања. У том погледу има највећих заслуга Гогољ. Он је у својој „Преписци са пријатељима“, у својој „Ауторској исповести“, „Портрету“, „Мртвим душама“, у својој огромној преписци веома често са истинским даром анализе и генијалним проницањем говорио о поетичкој уметности, о задатцима приповетке, романа и свега песничког стварања. Па како су његови погледи на задатак поезије од савремене му и потоње књижевности потпуно усвојени, држим да неће бити сувишно, да неке од тих погледа, који Гогоља највећма обележавају, овде саопштим.

У свом писму песнику Н. М. Језикову, Гогољ се овако изражава о задатцима песништва:

„Садашње је време као створено за лирског песника. Сатиром се данас ништа учинити не може; простом сликом свакидашњег живота, коју је уочило и описало око савременог светског човека, никога нећеш разбудити: јуначки је заспао данашњи век. Не, него ти нађи у прошлости догађај сличан садашњици, прикажи нам га јарко и јасно и поразн га пред очима свију, као што је кадгод био поражен од гњева Божјег; у прошлом удри садашње и двоструком ће се снагом опасати твоја реч: услед тога ће живље изаћи пред нас прошлост, а садашњост ће, од бола, до неба проиштати... Ти имаш за тако што и оруђа и средства: твој стих има снагу — и ону што коре, и ону што подиже. А сад је потребно и једно, и друго...

Обрати се, у виду лирског поклича, к прекрасном, али заспалом човеку. Баци му са обале даску и викни му, колико те грло носи, да спасава своју јадну душу. Јер он је већ далеко од обале, њега већ носи и носи таштина „вишега света“, носе га ручкови, ноге играчица, свакидашње опијање које га и морално успављује; он се и нехотице облачи у тело и већ је сав постао тело, а душе у њему скоро и нема. Завапи вапајем и изнеси пред њега вештицу-старост, која му иде у сретање, од које је и железо милосрдније и која ниједно изгубљено осећање лепе младости не враћа назад. О, да можеш да му кажеш оно, што треба да каже мој Пљушкин, ако само кад доспем до треће књиге „Мртвих душа“!

Осрамоти у гњевном дитирамбу најновијег капшара

садашњих времена и његову проклету раскош, и скрпаву жену његову, која је кинђурењем и крпама упропастила и себе, и мужа; осрамоти презрени праг њихова дома и гнусни ваздух, којим се тамо дише, да, као од чу̂ме, све од њих побегне у сав мах и без освртања.

Уздигни, у свечаној химни, скромног, незнаног трудбеника, који се, на част високе расе руске, налази посред најдрскијих подмитљиваца; који не прима мито ни тада, кад сви око њега примају. Уздигни и величај и њега, и породицу његову, и племениту жену његову, која већма воли носити старинску капу и бити код других предмет подсмевања, но допустити да јој муж чини неправду и подлост. Изнеси на видик њихову дивну сиротињу тако, да као светиња засија у очима свију, па да сваки зажели и сам бити сиромах.

Прослави химном онога исполина, који се рађа само на руском земљишту, који се наједаред буди од срамнога сна, постаје наједаред други: пљунувши пред целим светом на своја гадила и најгнуснија пороке, постаје први борац за добро. Покажи како се свршава то јуначко дело у правој руској души; али покажи тако, да у сваком и нехотице затрепти његова руска природа, па да све живо, чак и груби нижи слој, викне: „Тако, јуначе!“ — осетивши, да би и он могао тако што учинити!“[1]

Дајући така упутства своме пријатељу, Гогољ вели да би мотиви, које он у свом упутству спомиње, били подесни предмети за лирског песника. Но под речју „лирски“, „лирика“ — Гогољ не подразумева толико врсту поезије, колико онај ступањ одушевљења и патоса, који треба да загреје сваку добру поезију, а нарочито ону, која се бави анализом и критиком друштва и стварањем животних идеала. Да је тако, види се и по томе, што Гогољ у горњим цитатима и сам вели, да ће, све то што саветује Јазикову, и он сам учинити, ако кад доспе до треће књиге својих „Мртвих душа“.

У зрелом добу свога стварања, одмах после првих представа „Ревизора“ (1835), у време кад је градио план за „Мртве душе“ и издао прву књигу тога романа, Гогољ је на песничку производњу гледао као на таку делатност људску, чија је виша сврха да учи човечанство добру и истини, и да га исправља. Говорећи у својој „Ауторској исповести“ о постанку свог великог дела „Мртвих душа“, Гогољ вели:

[1] Сочиненія Н. В. Гоголя. Изд. 12-ое. Редакція Н. С. Тихонравова. Спб. 1894. — Т. V., стр. 77—80. („Преписка с пријатељима“).

„Ја увидех јасно да више не могу писати без плана, потпуно одређеног и јасног, да треба прво самоме себи добро објаснити циљ свога дела, његову истиниту корисност и неопходност, услед чега би се сам писац распламтео истинитом и силном љубављу према свом делу... једном речи, ја увидех да је неопходно потребно, да сам писац осети и убеди се, да, стварајући своје дело, он испуњава управо онај дуг, за који је и дозван на овај свет, за који му је и дата снага и способности, и да, испуњавајући тај дуг, он у исто време служи својој држави исто тако, као и када би био у државној служби...

Што сам више размишљао о своме делу, све сам више осећао да оно може доиста донети корист. Што сам више мислио о свом делу, све сам јасније увиђао, да ја у њега не смем уносити карактере, који ми случајно дођу под руку, но да морам изабрати само оне, на којима су се јасније и дубље изразила права руска, коренита наша својства. Хтео сам да у свом роману иставим у првоме реду она виша својства руске природе, која још сви не знају како треба да цене, и нарочито оне наше ниске особине, које нису како треба од свих исмејане и поражене...

Ја сам мислио да ће ми лирска снага, које је у мене било задоста, помоћи да тако насликам та преимућства, да их сваки Рус страсно заволи, а сила смеха, којим сам ја такође у довољној мери располагао, помоћи ће ми да тако јасно и јарко насликам те недостатке, да их читалац мора омрзнути, па ма их баш и код себе самог нашао...[1]"

Размишљајући о бићу и сврси поетског стварања и расправљајући о томе у многобројним приликама, Гогољ се једном дотиче и таких песничких производа, који из свог програма искључују расправу социјалних и моралних проблема и једино се старају да задовоље естетичким захтевима: да описана ствар одговара истини и животу и да је описана поетично и занимљиво. Таким производима Гогољ не признаје право на живот, и у свом писму о суштини руског песништва, Гогољ о њима овако вели:

„Поезија је наша пробала све акорде, васпитавала се на литературама свих народа, слушала је лире свих песника, израђивала себи некакав светски (песнички) језик за то, да би све (потоње песнике) спремила на значајну службу. Сад се већ не може више говорити о оним ситницама, о којима још свеудиљ несташно и неозбиљно ћућори савремено младо (песничко) поколење, које не

[1] Сочиненія, Т. V, стр. 275—277. („Авторская исповѣдь".)

води рачуна ни о чем што ради; не може се више служити ни самој уметности, ма како да је иначе дивна та служба, док се не схвате и не појме више сврхе саме уметности и док сами себи не одредимо: на што нам је дата та уметност; не треба непрестано понављати Пушкина. Не, од јако нам не сме Пушкин, или ма ко други, бити образац: друга су сад времена настала! Данас се ничим не може победити — ни оригиналношћу ума, ни сликовитошћу карактера, ни гордошћу својих покрета: хришћанским вишим васпитањем мора се васпитати данашњи песник!

Друга времена наступају за песништво. Као што је оно, у младићско доба народа̂, служило на то, да народе позива у бој, будећи у њима ратоборни дух, тако ће сад морати позивати човека на други, важнији бој — на бој не за прелазну, времену нашу слободу, но за нашу душу. Велики посао очекује данас поезију — да враћа у друштво оно, што је доиста лепо и узвишено, а што је изгнато из њега садашњим бесмисленим животом."[1]

Није потребно да наглашујем да се Гогољ, при изради својих генијалних творевина, строго држао начела̂, која је проповедао у својим књижевно-теоријским чланцима, својим писмима и у појединим песничким производима. Држећи се принципа да је песников писаћи сто амвон, са кога се друштву држи пропoвед о добром животу, Гогољ је, са урођеном му одлучношћу и издржљивошћу, ишао тако далеко, да је чак и свој рођени уметнички таленат сузбијао и обуздавао, бојећи се, да читалац, наслађујући се сувише јако истакнутим уметничким делом приповетке, романа, комедије, не би заборавио на онај етички елеменат, који лежи у основи дела и који је Гогољу био прва и најглавнија ствар у свакој поезији.

„Од оно доба, — пише Гогољ у својој „Преписци с пријатељима", — како су ми почели говорити да се ја смејем не само недостатку, него и целокупном човеку, код којега се налази тај недостатак..., ја сам опазио да писац са својим смехом мора бити обазрив, — тим пре, што је смех заразан, и понеки пут је доста, да се онај који је оштроумнији подсмехне само једној страни ствари, па да се после онај што је тупљи и глупљи, подсмехне или смеје свима странама ствари. Једном речи, ја увидех јасно, као два пута два четири, да док прво

[1] Соч., т. V, стр. 232. (Чланак „У чем је најзад суштина руског песништва и у чем је њена особеност?")

сам себи јасно не одредим шта је високо а шта ниско у нашој природи, шта су наше добре стране, шта ли мане, — ја не могу приступати раду" — тј. не могу давати маха својој стваралачкој, поетичкој, комичкој моћи.

И то признање песниково није само одломак из његова дневника, сведоџба тренутног колебања и пољуљане вере у свој таленат, — но је то појава, која се потпуно слаже са природом Гогољева талента, са његовим погледима на задатке песничког стварања. Цео је живот Гогољев дирљива историја тражења религиозно-моралног и социјалног идеала и мучне борбе за достојно оваплоћење тог идеала у уметничким творевинама. И у тој борби он је тако строг и немилосрдан према својим производима, да их се одмах и без икаква колебања одриче, чим увиди да недовољно служе оном високом идеалу, до кога је сам у даном моменту дошао у свом сопственом моралном развићу. Први свој штампани песнички производ, „Ханс Кихелгартен", почео је Гогољ, ускоро после појаве његове на свет, откупљивати од књижара и, као ствар незрелу, спаљивати. О новим издањима својих, етички и социјално незначајних, приповедака из малоруског живота („Сорочински вашар", „Вij", „Мајска ноћ" итд.) говорио је као о греху, који ће он искупити ваљаношћу и корисношћу потоњих својих дела, којима ће човечанству и отаџбини бити од несумњиве користи. — Други део „Мртвих душа", у који је хтео унети сву своју високо развијену душу, уништавао је неколико пути, док му и последњу редакцију није спалио дан, два пред своју смрт, налазећи да му творевина није пошла за руком!

Слично умеравање и сузбијање естетичког, а истицање на прво место етичког и социјалног елемента постаје, после Гогољевог великог примера, обична појава у историји руског уметничког стварања. За то су класични примери: Достојевски, Глеб Успенски, Некрасов, Шчедрин, Лав Толстој. Ако читалац узме у руке ма који роман Достојевског, он ће на првим страницама видети како је ту уметничка форма често само стилско оруђе, а главно је социјални и етички моменат. У најважнијем роману Достојевскога, у „Браћи Карамазовима", непоетички, филозофски, социјални елеменат често се у таквој мери прелива преко окрајака уметносвога сасуда, да понеке главе романа чине на вас утисак пре публицистичког чланка или ученог трактата, но уметничког производа.

„Достојевског узнемирује живот, његова материјална страна, његови етички проблеми. Он као да се уклања од лепоте, отмености, насладе. Живот — то је страшно озбиљна, страшно тешка, чак немилосрдна ствар. Коме ту још може бити до љубљења и миловања, или до описивања пољубаца и миловања. Живот је задатак, дуг, обавеза, борба, после које ће и ноге и руке у крв утонути. Отуд у делима Достојевскога ви нећете наћи ни очаравајућих описа природе, ни заносних љубавних сцена, састанака, пољубаца, ни необично лепих женских типова. Све то Достојевски одриче у принципу. У свом роману „Бесови“, у лицу Кармазинова, Достојевски је исмејао Тургењева због његове страсти, да црта, на пр., пољупце не онако како они бивају код свег света, но тако да у близини расте жутилова или каква било друга трава, о којој морате да се обајашњавате у ботаници, при чем и на њој мора да буде неизоставно некакав љубичаст пресенак, који, наравно, никад нико није видео, а дрво, под којим седи тај занимљиви пар, мора свакојако бити некакве наранџасте боје. — Тај је пуризам, очигледно, долазио од сувише озбиљног, сувише мисаоног држања према животу, који је за Достојевског био пре свега — религиозни проблем“.[1]

Н. К. Михаиловски, указујући на уздржљивост, с којом је Глеб Успенски свесно обуздавао своју урођену наклоност ка смешним ситуацијама и хумористичким фигурама, вели да је он то чинио „из бојазни да не профанише жалосне мотиве несрећних социјалних прилика руских“. Читајући „Обичаје Растерјајеве улице“ или „Власт земље“ Гл. Успенскога, ви осећате да је пред вама писац, који уме да ствара високо уметничке производе и рођена га природа неодољиво вуче томе, но он се не дâ, неће да дâ маха уметности над собом, и ствара јединствено мрачне, аскетски сурове, бригом за народну судбу испуњене — пола приче, пола социолошке трактате, помажући се при томе поетским стилом као нечим, што читалац може сасвим и не опажати.

Исто то намерно избегавање чисто естетичких ефеката и јака наклоност обрађивању етичких и мисаоних мотива својствено је већини руских песника и критичара друге половине деветнаестог века. „Све наше напредно уметничко стварање скроз је проникнуто моралним питањима“ вели Евг. Соловјев у напред поменутом чланку о Мережковском.

[1] Евг. Соловьевъ: Очерки изъ исторіи русской литературы XIX в. Спб. 1903, стр. 481—2.

Из неколико одломака, који говоре о Пушкиновим односима према песничком реализму а који су наведени у првој глави ове расправе, читаоци су се могли у неколико упознати и са погледима руске критике после Бјелинскога и Гоголя на задатке песничког стварања. Следбеници и ученици Бјелинскога — Валеријан Мајков, Чернишевски, Добролюбов, Писарев, Н. К. Михаиловски, Пипин, Скабичевски, ових дана преминули Евг. Соловјев и др. захтевали су од поетичке књижевности да буде „реална“ тј. да се осврће на потребе и питања времена не само за то, што ће услед тога поетички производ као такав бити занимљивији, што ће тако естетички ефекат бити тим сигурније постигнут, но су тражили од поезије да директно служи потреби и „злоби дана“ као својој крајњој и мал' те не јединој сврси; тражили су од ње да, не губећи ипак из вида естетичке обзире, нигда не заборавља да је уметнички моменат у њој не крајња сврха, но лепо, згодно, неопходно средство за постигнуће у овај мах важнијих, пречих — етичких, мисаоних, социјалних сврха. Један типски песник те епохе, говорећи о облику и природи своје музе, вели:

„Не, ја не знам да сам кад над собом чуо умилну песму дивне, милогласне музе! У небесној лепоти, нечујно као дух, слетајући са висине, она није мој детињски слух учила чаробној хармонији и није крај моје колевке оставила своју свиралу... Не, него ме рано сташе притискивати окови друге, немиле и невољене музе — тужне сапутнице тужних сиротана, који су рођени да се муче, да се пате, да вуку окове — оне Музе, што плаче, тугује и пати, која је увек свега жељна те понижено проси... Она ме је научила да осетим њене патње и благословила ме да свету о њима јавим“.[1]

Мање више, сви су руски песници и романсијери деветнаестог столећа били за таку поезију. И то је гледиште, мало по мало, постало чврсто скалупљен принцип, постало је закон, кога се сваки писац морао држати, ако је рачунао да му производи буду опажени и у памћењу народном чувани. Руска се литература, и поетичка и критичка, тако строго држала тога практичког гледишта, да су често несвакидашњи, вишег реда таленти, нпр. Фет-Шеншин, Аполон Мајков, Ф. И. Тјутчев, који се у својим песничким производима нису хтели дотицати дневних друштве-

[1] Н. А. Некрасовъ: Муза.

них и моралних питања, остајали у позадини свеопште пажње, док су обични, осредњи, далеко мањи од њих таленти, који су својом музом служили грађанским интересима, „дневној злоби“ — били предмет не само опште пажње (Д. В. Григорович, Ф. М. Рјешетњиков), но чак и неке врсте обожавања (Максим Горки).

Но држање целокупне новије руске литературе и њених представника према естетичком елементу у поетичким производима најјасније илуструје појава „великог писца руске земље“ — Лава Толстоја, с којим ћу и завршити овај овлашни покушај карактеристике руског уметничког песништва.

Познато је да је код Толстоја у седамдесетим годинама прошлога столећа наступила криза у његовим погледима на смисао и сврху живота, а у исти мах и на огледало и регулатор живота — на уметност и поезију. У животу, а још више у облику садржини и правцу у књижевних производа Толстојевих, опажа се темељна промена. У уметничким производима философа-песника нема више оног мирног, самозадовољног задржавања код „поетичких“ мотива, као што то видимо у „Козацима“, у „Сечи шуме“, „Севастопољу“, па чак и у „Ани Карењиној“ и „Рату и миру“. Уметник се сад код „поетичких“, етнографских, чисто психолошких мотива или нимало не задржава, или то чини само за тренутак, па да брже, као са неком журбом, пређе на питања о смислу живота. Њега више не занима, као пре, истина конкретних чињеница, но истина јеванђелска. Тачне описе конкретних чињеница, ако из истих не зрачи јеванђелска истина, Толстој проглашује за лаж; а измишљене невероватне ствари, ако само довољно и примамљиво илуструју какву истину Христовог учења и читаоца за њу задобијају, Толстој проглашује за истину. Поезију конкретних чињеница, неосветљену и незагрејану религиозним начелом, па ма она по савременој естетици била врхунац уметности — Толстој обележава као лаж и рђаву уметност, и обратно: очигледно измишљене, навијене и удешаване чињенице, ако су кадре заразити читаоца добрим, човекољубивим осећањем — проглашује за производе „добре уметности“.

„Истину ће дознати, — вели Толстој, — не онај ко дозна само оно што је било, што је сад и што уопште бива, но онај ко дозна, *шта треба да буде по вољи Божијој*.

„Написаће истину не онај ко само опише *како* је била нека ствар и шта је учинио овај а шта други човек,

него ће истину написати онај ко покаже кад људи раде добро, тј. сагласно са вољом Божијом, а кад рђаво, тј. против воље Божије.

„Сви су књижевни производи и добри и потребни не онда кад описују шта је било, но кад показују шта треба да буде; не онда кад причају оно што су људи радили, но кад оцењују добро и зло, кад показују људима једини узани пут воље Божије, који води у — живот.[1]

„Оцењивати производ уметности по ступњу његове реалистичности, истинитости саопштених подробности, исто је тако чудновато, као и судити о храњивости јела по спољашњем изгледу истога. Кад реалистичношћу одређујемо ваљаност производа, тим показујемо само то да говоримо не о производу уметности, но о имитацији уметности“.[2]

И тога се начела Толстој држи у свем свом песничком стварању са урођеном му издржљивошћу и нескретањем у страну. Он налази да свака уметничка или песничка творевина треба да је задахнута хришћанском идејом, или, бар, да просто, сваком разумљиво описује не искључива, сталешка, но свим људима заједничка осећања, која ће их зближавати и учити да су деца заједничког, небеског Оца. Како Толстојева дела до приповетке „Од шта људи живе?“ (1881) нису била писана у том смислу, но су веома често била „уметност ради уметности“, умовање због самог умовања, служила изучавању душа разних људи, које изучавање, ма оно како било сјајно и духовито, очигледно ни на мрву није унапређивало људско религиозно и етичко сазнање — Толстој их се одрекао и стално их у својим чланцима оглашује за производе рђаве, ружне уметности. Па не само да их осуђује, но се од њих толико одбио, тако их сматра као нешто туђе, нешто бескрајно далеко од своје данашње личности, да их овда онда и исмева! „Верујте Богу, — говорио је Толстој 1902 године једном свом посетиоцу, — све су то лудорије, гатке. Просто ме стид у мојој седамдесетој години почети измишљавати и описивати осећања неке даме које никада није ни било, и разговор њен са господином кога такођер никада није било — ни разговора, ни господина... Од тих лудорија бива и штете. Ето у породици N., (ту Толстој спомену једну познату му породицу), — неке шипарице-госпођице читале оном̀ад „Рат и

[1] Сочиненія гр. Л. Н. Толстаго. Москва 1887. Ч. XII, стр. 740. (Предговор једном зборнику прича и поука за народ.)

[2] Л. Н. Толстой: Что такое искусство? Москва, 1898 г.

мир", па сад непрестано фантазирају о баловима и излазима... Ја сад, после болести, нарочито јасно сазнајем у чему је једини и главни смисао живота. И то треба исказивати правце, без увијања, а не измишљавати гатке..."

Није потребно нарочито доказивати да нове уметничке творевине Толстојеве, писане у том утилистичком, практичком правцу, нису нашкодиле ни гласу, ни уметничком угледу великог писца. Толстојева „Два старца", „Где је љубав, тамо је и Бог", „Ода шта људи живе?" „Газда и слуга" јасно сведоче до поезија, стављајући се у службу религиозно-етичким и социјалним питањима времена, ништа не губи од своје важности.

Питање о уметности, на коју се у свету троши толики новац, толико умне и физичке снаге и од које религиозно-морални и социјални напредак човечанства тако много очекује, заинтересовало је Толстоја толико, да је идеју уметности (музике, сликарства, поезије) и начин њеног примењивања на унапређење правог прогреса човечанства дуго година свестрано проучавао. Као плод тога рада појавио се 1898 г. необично брижљиво израђен спис Толстојев — „Шта је уметност?" Доказавши у њему својом гвозденом и неодољивом аргументацијом ништавост па чак и неморалност савремене уметности, велики писац синтезира погледе руске литературе XIX столећа и своје сопствене на уметност уопште и на уметничку („лепу") књижевност посепце[1] и каже:

„Уметност је једно између оруђа општења, па стога и прогреса, тј. кретања човечанства напред. ...Она омогућава да људи потоњих поколења могу осећати сва она осећања која су пре њих осећали људи, а у њихово време осећају најбољи напредни људи. И као што бива еволуција знања, тј. истинитија потребна знања изгоне и заме-

[1] Општи смисао Толстојевог учења о задатцима уметничке, песничке књижевности налази се јасно и тачно исказан још код Гогоља у његовом „Расплету Ревизора" (1846), „Одабраним местима из преписке са пријатељима" (1847) и још у неким делима. У исто време и мало раније писао је слично томе и В. Г. Бјељински. Из њихових списа прешли су ти утилитаристички захтеви за поезију и у дела других уметника-писаца и критичара (Валеријан Мајков, Чернишевски, Доброљубов, Писарев, Н. К. Михајловски итд.) и иду без прекида, као превлађујући руководећи принцип, све до данас. Толстојев геније све те оделите струје прима у себе, прерађује их у научни систем и износи своју теорију, која се у исти мах, с правом, може назвати уметносном теоријом читавог руског друштва и литературе.

њују погрешна и непотребна знања, тако се исто збива и еволуција уметности: бољима и за људско добро потребнијим осећањима изгоне се осећања нижа, мање добра и за људско добро мање потребна. И стога је уметност по својој садржини у толико боља у колико више испуњава тај свој задатак, и у толико гора у колико га мање испуњава. А оцена осећања, тј. признавање ових или оних осећања за више или мање потребна за добро људско, врши се на основу религиозног сазнања извесног времена...[1]

Уметност је духовни орган човечанског живота и она се не може уништити, и стога, крај свег усиљавања људи виших класа, да сакрију онај религиозни идеал којим живи човечанство, људи све више и више сазнају тај идеал и он се све чешће и чешће, посред нашег поремећеног и поквареног друштва, исказује дѣлом у науци, дѣлом у уметности. С почетка XIX столећа јављају се све чешће и чешће у литератури и у сликарству производи више религиозне уметности, прожети правим хришћанским духом, а исто тако и производи свима доступне и појмљиве уметности. Тако да данас и сама уметност зна прави идеал нашега времена и тежи му. Најбољи производи уметности нашега времена саопштавају осећања која позивају људе на сједињење и братство — така су дела Дикенсова, В. Ига, Достојевскога...[2]

Религиозно сазнање нашега времена, које за сврху живота признаје сједињење људи, доста је већ разјашњено и на чисто изведено, и људи нашега времена треба само да одбаце лажну теорију лепоте, по којој се као циљ уметности признаје наслада, и тада ће религиозно сазнање, сасвим природно, постати руководноцем уметности нашега времена...[3]

Садржај уметности будућности биће — не изражавање искључивих осећања: сујете, туге, пресићености и сладострашћа у свим могућим формама, која су приступачна и занимљива само људима који су себе насиљем ослободили од рада, но ће она бити израз осећања која осећа човек, живећи животом својственим свим људима, и која проистичу из религиозног сазнања нашега времена или из осећања доступних свим људима без изузетка...[4]

Уметност није наслада, провод или забава,

[1] Сочиненія гр. Л. Н. Толстаго, ч. XV. („Что такое искусство?“) Изд. первое. Москва, 1898. Стр. 174.

[2] Ibid., стр. 208.

[3] Ibid., стр. 209.

[4] Ibid., стр. 216.

уметност је велика ствар. Уметност је орган живота човечанства, који разумно сазнање људи преноси у осећање. У наше је време религиозно сазнање људи — сазнање да су људи браћа и сазнање да ће бити добро ако се они сједине и збрате. Права наука треба да укаже различне начине примене тога сазнања на живот. Уметност пак треба да преноси то сазнање у осећање."[1]

Ступивши на тај нови терен, Толстој неустрашно иде даље и, не водећи ни најмање рачуна о непрегледној провалији која ће настати између његових погледа на уметност и савремене светске уметности, не страшећи се чак ни тога што тиме пориче и спаљује плодове свог дугогодишњег уметничког делања, он продужује:

„Задаћа је уметности огромна: права уметност, помоћу науке руковођена религијом, треба да учини да се ово мирно сажитељство људи, које се данас одржава спољашњим мерама — судовима, полицијом, добротворним уредбама, надзором радова итд. — постизава слободном радосном делатношћу људи. Уметност треба да одстрањава насиље.

И само уметност то може учинити...

Та кад се уметношћу могло саопштити осећање поштовања према икони, према причешћу, према особи краљевој; кад се уметношћу могао улити у људе стид због издајства отаџбине, оданост застави, неопходност освете за увреду, потреба жртвовања своје зараде за зидање и украшавање храмова, обавеза заштите своје части или заштите отаџбине, — иста та уметност кадра је изазвати поштовање и према достојанству сваког човека, према животу сваке животиње; кадра је изазвати стид и одвратити људе од раскоши, од насиља, освете, од користовања за своје задовољство предметима који су неопходна потреба других; она може довести људе дотле да слободно и радосно, и не опажајући то, жртвују себе на службу људима...

Можда ће у будућности наука пронаћи за уметност још нове, више идеале, и уметност ће их остваривати; но у наше је време задатак уметности јасно одређен. Задатак је хришћанске — тј. наше — уметности: остварење братског сједињења људи".[2]

Тим речима завршује Толстој један од најдубљих и најважнијих својих списа. Полазну је тачку за та своја излагања узео Толстој, као што сам горе рекао, из духа и тежњи цело-

[1] Ibid., стр. 231.

[2] Ibid., стр. 231—233.

купне руске лепе и критичке књижевности XIX века, а нарочито из Гогоља, Бјељинског и Доброљубова — но велики је писац силом свог необичног духа све то представио тако јасно и примамљиво, да је тек после тог његовог списа и уметничких производа, писаних у том правцу, постало јасно да уметност и њена најглавнија грана, поезија, може и мора бити хришћански наравствена и општеразумљива, ако је рада да служи задаћи која произлази из њеног бића.

Држање тако важних представника руске литературе — Гогоља, Бјељинског, Достојевског, Гљеба Успенског и Толстоја — према идеји уметничке поезије држим да је довољно упознало читаоце са погледима руске лепе књижевности на свој сопствени задатак. Па, пошто смо се на тај начин упознали са назорима најзнатнијих представника руског песништва и критике о бићу и задаћама песничког стварања, добили смо мерило, критериjум, на основу кога ћемо моћи испитивати и оцењивати одношај Пушкинових песничких производа према лепој књижевности, која се појавила после смрти песникове. Да би се то последње могло извести, да бисмо могли утврдити могућност утицаја Пушкиновог на потоњу руску песничку књижевност и ступањ зависности ове последње од Пушкина, ја ћу у следећим одељцима овога састава разгледати и испитати морални и социјални моменат оних дела Пушкинових, која су, према својој природи и садржини, могла са потоњом руском поезијом обрађивати иста или сроднаградива. Ту спадају Пушкинове лирске, епске и дидактичке песме, које је сам песник обележавао заједничким именом „Стихотворенія“, под којим се се називом оне и данас штампају. Осим тога ту спада и већина Пушкинових поема, затим песников чувени роман у стиховима „Евгеније Оњегин“ и најзад „Приповетке Бјелкина“, у којима се песник мање или више дотицао истинског, свакидањег живота. Како су „Стихотворенія“ у хронолошком погледу прва на реду и како је песник у њима, као што ћемо одмах видети, често имао прилике да се и сам изјасни о бићу и сврхама песништва, то ћу ја излагање својих погледа на Пушкинову поезију и на њено књижевно-историјско значење отпочети том врстом песникових производа.

Др. Јован Максимовић

ИЗ ЕНГЛЕСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

РОСЕТИ. СВИНБЕРН. БРАУНИНГ. КИТС. ВАЈЛД.

I. Општи поглед

Захваљујући љубазности госп. уредника овога часописа слободан сам одазвати се овде једној, на добро српске књижевности, а моју нарочиту радост, већ живо осетној потреби наше читалачке публике да се с главним представницима енглеске новије поезије што исцрпније упозна. На добро српске књижевности рекох, јер није потребно доказивати да свако ближе упознање наше с неким од главних представника енглеске, прве у свету поезије може само добра донети нашој књижевности, у публике развијајући укус и осећање за лепо, у песника смисао, проширујући хоризонт творачки према великим узорима. На моју нарочиту радост рекох за то, што сам био у том завидном положају да уведем неке од тих великана поезије у нашу књижевност, што сам их према својим смерним силама представио српској читалачкој публици. Огромни део вредности тога посла припада дабоме самим тим песницима и великој вредности њихових песничких дела. Ја сам био само веран и одан слуга у једном величанственом храму.

Намера ми је овде приказати неке од првака новије енглеске поезије — не у потпуним портретима него у главним цртама, у ужем оквиру краћих есеја. Изнећу ту оно што сам критичкога прочитао о њима и оно што сам сâм о њима пресудио у себи, јер ваља знати, и то желим истаћи, да сам се са сваким од тих песника бавио најпре ја по својим личним симпатијама,

па сам тек накнадно тражио критичког и бијографског обавештаја о њима.

Како о овим новијим песницима енглеским нема говора у Теновој историји енглеске литературе, то нека ми је допуштено — поред историје енглеске литературе од Edmonda Gosse-a, из које се добија врло јасан преглед и појам о значају појединих знатнијих писаца, — препоручити онима који би се желели детаљније упознати с поменутим писцима исцрпне, критичке монографије из Morley-jeве колекције English men of letters, где је о Росетију врло лепу и озбиљну књигу написао Benson, а о Browning-y Chesterton и о Keats-y Colvin. О Свинберну има добар есеј у издању избора његових песама у Tauchnitz-овој колекцији, у којој су изашле и две књиге Росетија, четири књиге Браунинга. На немачком — поред Wülker-ове историје енглеске књижевности, у којој ти најновији песници заузимају тек последњих неколико страна — написао је баш о њима врло лепу, нешто магловиту, али пуну идеја књигу Rudolf Kassner: „Die Mystik die Künstler und das Leben“ (издање Diederichs-a у Leipzigu), у којој сам и сам нашао доста потврде за своја опажања, а и нека нова драгоцена опажања. Ко би желео познати енглеске песнике у немачком преводу могао би то постићи у преводима Хаузеровим: Rossettis „Haus des Lebens“, Leipzig, Diederichs; Swinburne's: Gedichte, Baumet & Ronge; Wilde Gedichte (у штампи). Од Браунингових дела изишла су на немачком нека у познатом Inselverlag-y где је изашла и Вајлдова Саломеа и The House of Pomgranates. Драме овога изашле су на немачком у издању Max Spohr-a, као и роман Dorian Gray. — Књига есеја „„Jntentions“ изашла је у издању J. C. C. Bruns-a, у Minden-y, Westf, а познати Wiener Verlag припрећује превод целокупних дела Вајлдових.

Књига енглеске књижевности, коју је издала прошле године „Матица Хрватска“ и која би нам била најближа са свим је слаба, без личног пишчевог критеријума, нетачна у детаљима, непоуздана у оцени нарочито баш ових најновијих песника енглеских. За прву општу информацију о енглеској књижевности она може поднети — али то јој је све, што се добро може рећи за њу).

Пре него што бих прешао на говор о сваком поједином од песника, рећи ћу нешто у опште о модерној поезији, којој је Китс први апостол, Браунинг велики магус, Росети екстатични, вечно очарани свештеник, Свинберн пламени, снажни освајач, истаћи јој значај и одлике које су бациле светлост сазнања и на удаљеније епохе, тако да под њиховим сјајем читаве, скоро заборављене епохе добијају боју живота, и друге добијају друкчији, нешто потамнели сјај.

Шта је модерна поезија и у чему се она тако битно разликује од раније, од старије, да захтева нарочито обележје? И ако је лако опазити огромну разлику модерне поезије према старијој у мотивима, у изражају — ипак је тешко те разлике систематисати. Да оне постоје ништа толико не потврђује као тај факт да је модерна поезија свугде где год се појавила могла освојити тек после упорне борбе са затеченом поезијом, са оном која се пре ње петрифицирала, постала конвенционална. Као што је први појав њен у Енглеској значио протест против конвенционалности у уметности — у сликарству и у поезији — тако она и по том свугде има да издржи ту борбу, која је негде заоштренија, негде се свршава у блажијој форми са нежнијим прелазима, негде има облик буре, револуције духова. Несумњиво је пак то да је она узела џиновске размере, да је прешла целу Европу имајући свуда карактер једне рекао бих религије уметности, која има своје апостоле предане и верне, и убеђене као апостоли првог хришћанства. Из смерне клице посејане у органу Росетијева прерафаелитског браства, из Germ-а покренутог око половине прошлог столећа, она се развила у богату жетву једне нечувено раскошне баште лепоте. Не само да је богате књижевности она обогатила новим благом, њена је заслуга већа од те. Она је сиромашним књижевностима дала нечувено благо. Непознате књижевности, народи код којих је душевна, књижевна култура изгледала као заспала, угушена пробудили су се под сјајем новог сунца и почели задивљавати свет. Белгијска и холандска култура као пример. За Белгију каже згодно сад већ и у нас познати г. О. Хаузер, који је као ретко ко посматрао и пратио развијање модерног духа кроза све народе, те је и ретко позван да о том суди: „И белгијска култура лежала је кроза столећа мртва. — Река културе долазила је истина из Француске преко границе, али благодати њене беху мале. Она је донела одвише песка, па се добре клице, које лежаху скри-

вене у белгијској земљи и народу, нису могле развити. Тек много доцније, када је вода отекла, разлила се, земља поста плодна; али као земљиште, које се много година одмарало, донесе она сад двоструки, троструки род". Наводим ове речи из г. Хаузерова есеја о „белгијској песничкој плејади" у Literarische Warte за ову годину и напомињем само то, као довољно, да је у чланку реч о једном Роденбаку, можда најсуптилнијем, најлепшем изразу познате Верленове пароле „Pas de couleur, rien que nuance!" даље о Метерленку најинтересантнијем проблему модерне књижевности; па о Ферхерену великом рапсоду, „највеличанственијем лиричиру од свих што су икад писали на француском језику"[1] како каже г. Хаузер.

Слично се опажа и на многим другим књижевностима. Али и тамо где је нова струја могла донети само нова блага да их дода, наслаже уза стара, она је по обиму тога новог блага, по драгоцености његовој равна најјачим, најбогатијим у том погледу струјама светске књижевности. Е. Гос у наведеној историји енглеске књижевности, говорећи о значају Росетија и Свинберна употребљава израз „једна врста нове ренесансе". И са свим тачно погађа тим не само значај нове струје, него и њено биће, њен карактер.

Јер ако се у ренесанси види окретање уметности од чисте спекулације ка физичкој лепоти, ако се у њој душа приказује у телу и кроз тело онда се у том смислу и уметности коју инаугуришу ови уметници мора придати то обележје. „У свима њима, и у самој светитељској Христини (сестри Данте Габријела) био је врло снажно развијен инстинкат физичке лепоте" (Gosse, lib. c. p. 381). Benson биограф и критик Росетијев цитирајући значајне Росетијеве речи:

Whose speech Truth knows not from her thought
Nor Love her body from her soul
(Нити љубав зна њено тело осим душе
(Love-Lily).

налази у њима, са свим правилно, израз уметничке вере Росетијеве и есенцију његова посланства, његова месијства. (Benson.

[1] Леп избор песама ових и других знатних белгијских песника дао је г. Хаузер у својој антологији „Belgische Lyrik 1880—1900" изашла код Baumert & Ronge Leipzig као и остале његове антологије. А преводио их је и Stefan George, апартни немачки песник у својој серији „Zeitgenössische Dichter", коју издаје Georg Bondi, Berlin.

D. G. Rossetti, p. 79.) Тим речима је изражено биће нове уметности, која се с нарочитом љубављу задржава у оним крајевима душе где се у далеком хоризонту небо са земљом уједно слива, где иматеријално добија облик материје, где празно, оно што не постоји добија изглед плавог фирмамента, где се душа осећа, види, чује као нешто конкретно. Те речи једним крајем својим додирују царство мистерија, док другим крајем претварају реални свет у свет симбола. У њима лежи и објашњење оне тежње ка мистичном, која тако одликује нову уметност и она значајна црта, по којој је та уметност симболистичка.

Веома је значајно да је William Blake, велики мистичар енглеске поезије исказао ту исту мисао, мал' те не истим речима: „Man has no body different from his soul" (човек нема тело различно од своје душе), као што је значајан факт да симболистичка уметност почива на том сазнању. Душа је мистицизма да човек реално, непосредно осећа оно што је нереално, небитно; да своје тело, своја чула направи примчивим за бестелесни, ванчулни, надчулни свет. Није то уништавање свога тела, него оваплоћивање бестелесног света. Најпримитивнији има тај карактер. Тиме је омогућено да се осети и оно што нема утицаја на наша чула; и оно што је етерично постаје интензивно, непосредно осећање, конкретно осећање.

У супротном правцу опет свако осећање добија карактер нечег конкретног, свако осећање постаје доживљај. Свакоме ко је прочитао Росетијеву „Блажену деву" та етерична, небесна песма бива јасна као слика, јаснија од слике, јасна као доживљај. Све је у њој, до најситнијих детаља чисто виђено, чуто, осећано — све је чулно. Одмах у првој строфи имате за то класично леп пример, у оним речима, које се свугде истичу:

„Очи јој беху дубље нег воде
Вечерњих тишина"
Her eyes were deeper than the depth
Of waters stilled at even.

(The blessed Damozel).

Нема ту баналне, јер нереалне фигуре „дубоке као ноћ" ил слично што у жанру старије поезије, што у ствари ништа не казује. Овде је фигура конкретна, непосредна, чулна.

Тако је и са осталим фигурама од оне о златној огради небесних висина која се загрејала од груди девице наслоњених на ограду, до оних кринова, који су од чежње њене чисто као

занети, уснули полегли по њеној руци, или до оног ваздуха, оног зрака око ње, који је пун анђела задрхтао на крају њена говора.

Леп је пример који за ово наводи Каснер (lib. cit. p. 136): „Струје дана и ноћи", та слика је од првог постанка природне лирике постала већ несносно опште место. Али чујмо Росетија:

Jt lies is heaven, across the flood
Of ether, as a bringe.
Beneath the tides of day and night
With flame and darkness sidge
The void, as low as where this earth
Spins like a fretful midge.

Ко неки мост преко реке етра
Лежи у небу самом
Под њиме струје дана и ноћи
Браздају сјајем и тамом
Празнину до доле где се земља врти
Ко залудна муха за пламом.

The blessed Damozel).

„Апстрактна фраза постала је овде конкретном сликом." Росети у свакој фигури изражава нешто лично, конкретно, свака слика му постаје жива и као живот стварна, реална. Слично у Свинберна, у кога је свака строфа, сваки стих, свака реч конкретна. „Љубав је спустила своју бесану главу на постељу ружичну трновиту" (Love laid her sleepless head on a thorny rosy bed); или

J shall burn up before thee, pass and perish
As hase in sunrise on the red sea line
Ја ћу сагорети пред тобом, пропасти, пестаће ме
Ко магле у исходу сунчеву на црвеној линији морској".

(Mater triumphalis)

И безброј таквих примера. Управо цела се та поезија састоји из таквих слика, све је у њој конкретно, лично чулно. И то је оно што даје тој поезији нарочити карактер, то је њен, то је тај нови стил. Јер најзад оно што даје једној уметности обележје то је стил, не дабогме онај површни стил спољашње форме, него стил „као начин на који уметник свет у себе прима и изражава га". Ми смо истакли на који начин ови уметници примају свет у себе и како га они изражавају, ми смо тиме обележили њихов стил, стил њихове уметности. Њине су слике покретне, њихова су осећања, реална, чулна и за то стварна, конкретна, њина су осећања слике, симболи.

Морамо се овде мало више задржати, јер се у нас нови стил и симболизам на један нарочити начин погрешно схватају. До нас је симболизам дошао од Француса, и то онда кад је он код њих почео губити свој прави првобитни значај и претворио се у тражење пластичног ефекта, бираних речи. Није чудо. Кад свако осећање, свако стање душе бива чулно, конкретно, пластично, онда се долази дотле да и свака реч као израз неког осећања постаје чулна, конкретна, постаје пластична, слика. Тиме стил губи свој дубљи, унутрашњи значај и постаје обични површни стил. Он није више начин на који уметник свет лепоте у себе прима и изражава, него начин на који артиста изражава мање више утврђене преставе укуса. Свет лепоте је променљив, његова скала огромна. Прави уметник схвата тај свет у његовој промењивости, свестан како Каснер лепо каже, моћи тога спољашњег света и своје тек трепутне, релативне независности од њега" (lib. cit. 125). Артиста се све више затвара у свет својих престава, њега се све мање тиче оно што изазива осећање од самог осећања, оно што је изван њега губи значај према оном што је у њему, у његовој души, што је он. Артист је увек у односају према свету — често према имагинацији — а не свет према њему, за то он не прима у себе свет у његовој целини односно у деловима његове скале, него га он прекраја према свом артистичком осећању, често га прелива јући својим сензацијама које с њим немају никакве свезе. Извесним речима се да нека артистичка престава и онда се свет удешава према тој представи, према тој речи. Лепо и врло карактеристично каже Хаузер за Вајлда, који је од енглеских песника још највише артиста, а поводом Вајлдова „Сонета слободи": „То у многом — in some things — показује целог Вајлда, који никад није могао у једној ствари сав утонути, него је увек са њом само у толико, у колико она има за њ момената лепоте". (Види „Die Nation", број 52 од ове године).

У Француза је убрзо овладало то артистичко схватање симболизма, и према том је и симболистички стил у њих постао онај спољашњи стил речи, који се у њих развио до чудне виртуозности како кажу његове присталице, до апсурдности како кажу његови противници. Ваља истаћи да је нова струја код њих у опште била површнија, плића, што донекле лежи у самој природи француској, и за то се лако и изгубила, усахнула, у површини душе као вода у површини земље, одајући се по

некој чудној светлости, чудним преливима боја. Сетимо се да је и прва права ренесанса имала у Француза један специфичан артистички карактер, и док је она у Енглеза кулминовала у Шекспиру, чије име све казује, она је у Француза кулминовала у тзв. псевдокласицима. Историја се понавља и тако је и нова ренесанса имала сличну судбину као и стара. Култура истина изглађује противности, нивелише врхове, ћошкове, али она не мења корен, биће. У Француза је превладао и опет артизам.

Друкчије, а слично шекспирском моменту њине књижевне историје било је у Енглеза. Кô што се за Шекспира каже да је најпотпуније изразио целог човека, тако се за нову струју без поговора може слично тврдити. Нигде иначе није нова поезија била поред или баш помоћу свег идеализма и мистицизма, толико људска, толико широко човечанска као у Енглеза. Од дубоке интимне религиозности Росетијева „Ave“, до смела атеизма Свинбернова; од мистичне екстатичности Христине Росетијеве до оних као крв црвених, земаљских строфа Свинбернових песама „Satia te sanguine“ и „Les noyades“; од болећиве сажалости према оним одбаченим, изгнаним из људског друштва изражене у Росетијевој Jenny — најлепшој песми што је о једној блудници икад испевана, или у Вајлдовој снажној „балади о редингшкој тамници“ до дитирамбских, револуционарних химни слободи као што је Свинбернова Mater triumphalis или Messidor — од недогледних дубина Браунингова „Парацелзуса“ или његове „Помпилије“ до меких кô душа детиња дечјих песама Свинбернових — читава, пространа скала света и душе људске звони у енглеској поезији.

И тај широко-људски карактер енглеске поезије приказује се на први поглед као одјек демократизма. Чудно заиста. Док се поезија Француза, тог политички најдемократскијег народа ограђује у неки аристократизам форме; поезија Енглеза тог конзервативног, претежно аристократског народа пуна је битних црта демократизма, што истиче и Gosse у својој историји. Од Langlanda у чијој се „Визији Петра орача“ први пут јавља она величанствено-демократска мисао о Христу Богу, који слази међу људе да с њима живи и ради — коју је Тургењев тако просто лепо употребио у једној својој „песми у прози“; па све до Росетија и Мориса који држе предавања лондонским радницима о уметности и Свинберна који пева слободи свију смелије него ико.

Истакавши нови стил и широко-људски карактер нове поезије у Енглеза, истакли смо оно, што је најбитније. Али пре него што бисмо прешли на поједине песнике, морамо се задржати на још једној црти нове струје, о којој владају разноврсна често са свим супротна мишљења и криво разумевање. Реч је о mediaevilismy њихову, о њиховој нарочитој љубави према средњем веку, према мотивима средњега века. Неки иду тако далеко да на пр. за Д. Г. Росетија кажу да се требао родити у 16 или 17 веку. Нема сумње да је Росети претежно обрађивао мотиве из прошлости, и ако и мотиви из садашњости нису у њега тако ретки како би се по том могло мислити. С друге стране Свинберн који је обрађивао средњевековне мотиве, изашао је баш на глас својом класичном драмом Atalanta in Calydon, док је у лирским песмама сав у садашњости. Браунинг је врло често својим идејама давао само рухо средњега века. И кад при свем том постоји међу њима душевно сродство — то онда није медиевилизам, није нека нарочита симпатија према средњем веку, него једна симпатија модерне људске душе једне према другој. Та модерна душа, то је оно што њих спаја, што кроз савремене и средњевековне и класичне мотиве тражи свог израза, тражи себи сродну душу. Ништа ми не изгледа погрешније него тврдити за некога од њих да се требао родити у ком од прошлих векова. Сви они сваки на свој начин, а увек са душом модерног човека прелазе векове прошлости, будећи гробове својом душом, задахњујући мртве векове својом душом.

Свет је људски тако незнатан део општега света, овај живи свет чак незнатан део великог историјског света. И сваки појединац и у том малом свету тако је усамљен, тако осуђен сам на себе. А душа је општа, душа је пространа до бескрајности, у њој су читави светови, мртви и живи, угашени и још нерођени. Како да стане та велика душа у узани оквир једне личности? Она ствара себи светове, њена чежња оживљава мртве својом симпатијом, својом потребом за симпатијом. Та чежња за симпатијом бескрајности, то „осећање бескрајности“ — то је једно пуно специфично осећање модерног човека. Он оживљава мртву природу, он буди у њој симпатије за себе, за своју душу, и како да не потражи симпатије у оним световима прошлости, који су осећали, и то осећали можда слично као ми, који су можда имали сличну оваку чежњу за симпатијом као ми! Има

у тој тежњи њине уметности да нам приближи далеке епохе, људе који нам се чинили без икаква односа према нама — баш нечега дубоко модерног, нечега што иде из дубине душе модерног човека. Ти уметници, нарочито Росети и Браунинг освојили су за нашу модерну душу средњи век, тај тамни, непрозрачни средњи век, они су у њ унели своју душу, то јест васкрсли у њему душу, која за нашом чезне. Тај век није за нас више мртав. И док је тај век старија романтика обрађивала на један чудан начин, као засебан свет чуда, као чист продукат маште, нешто изван човека, што са животом нема никакве везе — ови уметници, ти новоромантици довели су тај свет у везу са животом, они су и њега оплодили својим стилом, они су како лепо каже Каснер за прерафаелите „стилизовали романтику“. Јер у том и јесте развитак уметничког стила, што он доводи уметност у везу са животом, што уметност постаје један израз живота. Уметност није више једно засебно царство маште, у којем је душа са свим одвојена од тела, духовни свет од физичкога. Напротив она је свет у ком је душа најинтимније везана са телом, и духовни свет са физичким. Тим сазнањем освојен је средњи век, њиме је и класична старина постала интимна модерном човеку и стари фатум, који је изгледало да је једна немогућност за новога човека постао је овом интиман, јер га је он нашао у себи, у својој души.

И кад Росети, или Браунинг или Свинберн обрађују средњевековне или класичне мотиве или библијске мотиве — они их осећају том својом душом модерног човека. „Блажена Дева“ је у свом прерафаелитском оквиру и украсу тако блиска нашој души, она је доживљај свакога од нас. Браунингова „Помпилија“ у свом мрачном колориту — није ли као извађена из најимпулсивнијег, најстварнијег живота! Свинбернова „Аталанта“ у својој класичној сценерији нема ли пуно тајни из наше рођене психе?

При том ваља имати и то на уму да се ни једна нова истина не јавља одмах и у новом облику, него мора прво да освоји форме, норме, које су се затекле. Тако се и нови стил појавио најпре кроз облике који су се били затекли. Јер у том и јесте сваки прогрес, па и прогрес уметности. Кад би се свака истина, свака новина, сваки нови стил појавио свету у новом облику — свет га не би могао сагледати, он за њ не би ни постојао, јер се душевне очи света навикле да виде оно што се

затекло. За то свака новина мора да уђе у затечене форме, мора да дође према њима у неки одношај. Тада свет опажа разлику. Што је до јуче изгледало стално, утврђено, гле, данас прожето новом душом, обасјано новом светлошћу са свим друкчије изгледа!

Кад смо видели како нам затечене форме средњег века, како нам средњи век задахнут душом Росетија Браунинга и Свинберна са свим друкчији поета него пре, видели смо да мора бити неки нарочити начин, на који уметници изражавају тај свет, да нам тако изгледа. Тај нови начин, тај нови стил — постао је тада јасан, али је он онда освојио нашу душу па њиме изражавамо и оно што пре није било на неки други начин изражено, што у опште није било ни изражено. Новим стилом, којим је од њих изражен класични и средњевековни свет — Свинберн у свом пуном развитку изражава и овај живи свет, који још и данас и после његове обилне, богате поезије тражи још свога пуног песничког израза.

И ако су дакле ови уметници с нарочитом љубављу обрађивали мотиве средњег века, то није неко искључење реалног живота, то није узмицање испред живота. Напротив то је потреба живе душе модерног човека да приближи себи и најудаљеније епохе, као и најудаљеније светове мртве природе: то је потреба новога стила који мора најпре да се прикаже у утврђеним облицима па да освоји свет и који, као што рекосмо, једним крајем свога бића пошире у мистицизам, у тај мал те не специфични продукат средњег века, помоћу кога је људска душа обогаћена једном читавом скалом осећаја.

Ко је год прочитао Арнолдов есеј о „паганском и средњевековном религијском осећању", тај је морао осетити каквим је благом обогатио људску душу средњи век. И ко о мистицизму говори с неком мином осуде тај је осиромашио за једно од најдубљих осећања људских и тај свакојако није достојан судија уметности која се у свом најдубљем бићу додирује с мистицизмом откако је света и уметности.

Јагодина, августа 1905 год.

Светислав Стефановић

ХРОНИКА

Прешернова прослава у Љубљани

Словенски народ приредио је недавно прославу која је одјекнула по свем словенском свету и показала да и словеначки народ има књижевних великана, којима се може поносити. Августа 27. ове године свечано је откривен у Љубљани споменик највећем словеначком песнику Фрањи Прешерну. То је био не само акт признања заслуга песникових, него и културна прослава словеначког народа и величанствена манифестација заједнице словенских народа, у којој су узели учешћа сви словенски народи сем Бугара и Пољака. На ту прославу, поред осталих словенских народа, позвани су и Срби. Београдска општина узела је на себе иницијативу да на ову прославу одведе из Београда и из Србије што више гостију. И Срби су се, нарочито из Београда, у лепом броју (близу 80 учасника) одазвали братском позиву љубљанске општине и на тај начин достојно одужили заслугама Прешерновим.

Мислим да се не би могао довољно појмити значај ове, врло лепо изведене прославе, ако се не би и читаоци „Дела“ што боље упознали са животом и радом овога великога песника, те ћу укратко изнети биографију и значај рада Прешернова, ма да је он у нас и из раније познат, нарочито по спису проф. А. Гавриловића „Писма о Словенцима“. Литература о Прешерну код Словенаца доста је велика, а приликом прославе изашла је лепа и кратка популарна књижица „Slava Prešernu!“ од Е. Гангла и критичко предавање о Прешерновој поезији од Dr. И. Пријатеља,

које ће бити ускоро и штампано, поред других ситнијих прилога о Прешерну у „Slovenskom Narodu„, „Slovencu“, „Ljub. Zvonu“, „Dom in svetu“.

Фрања (Франце) Ксаверij Прешерн родио се 3. декембра 1800. год. у маленом селу Врби, у оном лепом крају словеначке земље, кроз који протиче бистра Сава, а окружују га Караванке и Јулиски Алпи и чувено Бледско језеро.

Његов отац Симон Прешерн био је имућан сељак, а имао је осморо деце: пет кћери и три сина. Фрања је био најстарији међу синовима. Своје детиње године провео је Прешерн у своме селу, које он доцније у једној песми помиње:

„O Vrba, srečna, draga vas domača,
Kjer hiša[1] mojega stoji oceta!“

Кад је Прешерну било седам година пошље га отац своме ујаку Јосифу Прешерну, свештенику у Копању на Доленском, који је и потпомагао Фрању за све време школовања, док није стао на снагу. Како у Копању није било школе, деда га пошље у Рибницу ка своме пријатељу Бонавентури Хумљу, који је био рибнички декан, да под његовим надзором иде у школу. Ту је остао годину дана, а за тим га пошље у Љубљану, где је ступио у други разред основне школе.

У јесен 1813. године уписао је Прешерн у љубљанску гимназију. Овде је био одличан ђак, а одличне су ученике одликовали похвалницом на крају године. У свих шест разреда гимназије био је Прешерн други или трећи ђак по учењу и владању. За тим је учио и два разреда тако зване „мудрости“, па је 1821. године завршио своје школовање у Љубљани. Помиње се да се Прешерн често пута љутио на своје професоре у гимназији што нису били правични према њему, већ су давали прву награду Шајхенстуелу, сину намесничког саветника, и ако је Прешерн био најбољи. Сви су га ученици волели, јер је био не само најбистрији, него и према свима добар, љубазан и друževан. Најбољи су му другови били: Матија Чоп и Андрија Смоле, доцније заслужни књижевници словеначки.

У правни факултет бечкога Универзитета уписао се Прешерн 1822. године. Што се могао школовати има да захвали своме

[1] Кућа.

деди Јосифу, који га је и даље помагао. Али је поред тога и сам Прешерн давао часове у неким заводима и поучавао сина некога грофа, с којим је доцније путовао по Моравској. 27. марта 1828. године положио је докторат и штампао тезу из правне струке. Бављење Прешерново у Бечу значајно је не само зато што је добио докторат, већ и стога, што се ту упознао са Анастасијем Грином, Франчиском Ладиславом Челаковским и Јернејем Копитаром. Грину је био Прешерн учитељ грчке и римске историје. Овај доцнији славни немачки песник веома је ценио својега учитеља Прешерна и био му је увек искрен пријатељ. Челаковски је био велики чешки књижевник и он је пробудио у Словенцу Прешерну љубав према свима Словенима. Све до Прешернове смрти остале су међу њима јаке пријатељске везе. Копитар је био у то време чувар дворске библиотеке и сматран је као одличан познавалац словенских језика. Он је први почео употребљавати име Словенац у ширем значењу. Прешерн је сам причао, да је као правник у Бечу дао Копитару да прочита збирку својих песама. Копитар му је саветовао, да те песме не штампа, него да их доцније прочита и поправи. Прешерн је примио тај савет, али је све те песме спалио. Копитар је био доцније велики противник Прешернов, јер се Копитареви погледи нису слагали са слободним духом Прешерновим. Копитар је утицао на владу, те је забранила излажење неких Прешернових песама. Због тога је Прешерн био љут на Копитара и жалио се на њега у једном свом писму Челаковском.

Прва Прешернова песма изашла је 12. јануара 1827. год. у „Illyrisches Blatt“ у Љубљани на словеначком језику и у немачком преводу. Тада је баш Dr Људевит Гај удесио словеначки правопис, који је одмах прихватио Прешерн, а чему је био главни противник Копитар. Тај је правопис уведен службено 1848. године; а прву је књигу словеначку гајицом написао Станко Враз.

Кад је свршио науке врати се млади доктор Прешерн у Љубљану да би добио службу; али није има среће. 1829. год. добио је Прешерн за бесплатног практиканта у тадашњој комарној прокуратури у Љубљани. Исте године био је у Целовцу расписан стечај за практиканта с 300 фор. годишње плате Прешерен је молио за то место, али, поред свих препорука, није добио. И друге године опет је био расписан стечај за то место, он се опет јавио — и опет је био одбијен. Тако је било све до новембра

1831. године. Молио је за адвокатско место у Целовцу и кад му нису дали, Прешерн је тражио да га отпусте из државне службе, јер није могао живети без плате, а дуг му се све више увећавао. Једва су га отпустили из службе.

У првој половини 19. века биле су у тим земљама врло тешке прилике за младе слободоумне Словенце. Још је био велики утицај немачки, а Љубљана је била права немачка варош. У друштву и у литератури водило је прву реч католичко свештенство. Због тога песме Прешернове не само да нису цењене, него их је духовништо сматрало као неморалне.[1] Прешерн је, као наш Јакшић, био човек отворена карактера и нападао је своје противнике, те се због тога замерао многима. На сваком кораку правили су му сметње и због тога није могао добити адвокатског места, него се целог живота борио с оскудицом и бедом.

Почетком 1832. године положи Прешерн правозаступнички испит и ступи као писар у адвокатску канцеларију свога пријатеља Dr Хробата у Љубљани. Ту је остао четрнаест година као вредан и спреман радник. Тада је почео скупљати народне песме и проучавати списе Валентина Водника, првог словеначког песника.

Прави јавни књижевни рад Прешернов почиње још у Љубљани, кад је био бесплатни практикант у коморној прокуратури. Тада је у опште врло јако оживела сва словеначка књижевност, почео је интензивнији рад у свима словеначким покрајинама. Почели су се јављати људи, који су писали на словеначком језику и будили на још необделаном књижевном пољу.

Да би помогли тада занемареном уметничком песништву оснује Матија Чоп с пријатељима, 1830. године, у Љубљани „Kranjsko Čbelico“, збирку песама итд., у којој је у првој години њеној изашао Прешерн са својим песмама. Али, на жалост, Словенци нису поздравили Прешернове песме с великим одушевљењем. Тада су против „Čbelico“ устали многи, а међу њима и Копитар, који су хтели сузбити „Čbelico“. Прешерн је тада доста нападан, али се он није поплашио, само се жалио Челаковском на тешке прилике у својој земљи. У то је време највише општио са Станком Вразом. Чини се да је поступно почео попу-

[1] Па и сад му не дају мира, него му бискуп Јеглић замера што му на споменику муза, нагих прсију, меће венац на главу!

штати у мржњи према свештенству, што се види у највећој песми „Krst pri Javici“, коју је штампао 1836. године. Као да је том песмом хтео Прешерн стишати ону борбу коју је свештенство, због „ранијих грехова“ водило против њега.

Тада је био већ у јеку илирски покрет, који је предводио Станко Враз. Ма да је Прешерн био његов пријатељ и с њим се дописивао, ипак се није одушевљавао том идејом. То се објашњава великом љубављу Прешерновом према свом народу. Али је он ипак волео словенство, но не и илирство, које је било утопија, као што се доцније увидело.

Број се Прешернових искрених пријатеља од године 1839 све већма смањивао. Најпре је умро Коритко, за тим Чоп, па најзад Смоле. За све то време он још није био свој господар. То га је веома болело и због тога се жалио у писму своме пријатељу Челаковском. У Крањској је било тада дванаест адвокатских места. Више пута је по које било упражњено и Прешерн се јављао, али је све било узалуд. Прешерн је био знатан човек, поштен од главе до пете, потпуно извежбан у својој струци, неуморно вредан радник, па и поред свих тих лепих особина његове су молбе биле безуспешне. Тада се жалио својим пријатељима: „Глава ми се бели, а ја још нисам адвокат!“

Тако је трајало до 1846 године. Тада су установљена још два места адвокатска у Крању. Прешерн се опет јави и тек тада буде изабран и 18. августа исте године постављен за адвоката у Крању, где се одмах настанио. До почетка године 1848 Прешерн је добро радио. Много је зарађивао, да је могао исплатити раније дугове. Ради његове правичности и доброте поштовали су га варошани и сељаци, које је заступао. Сиромахе је више пута потпомагао, а нарочито су га волела деца, јер их никад није дочекивао празних руку. Његово су друштво сви тражили. Он је био искрен човек, његова је судбина била врло истинита, његова реч врло мудра. У друштву је био духовит и весео.

Године 1847 скупио је Прешерн своје песме и штампао у књизи „Poezij“, коју је поделио у шест одељака. Велика већина није познавала значај и богаство те „Poezije“. Године 1848 изашла је пета свеска „Kranjske Čbelice“ и у њој је Прешерн штампао своју последњу песму, којом је пропратио значајну 1848 годину, желећи живот и слободу целом Словенству. У „Kranjsko Čbelico“ је Прешерн отпочео а у њој је и довршио свој песнички рад.

Немиран и несталан живот убио је његову телесну моћ. У Љубљану је дошао последњи пут септембра 1848 године. Био је слаб и тако изнемогао, да су га једва познали. Кад се вратио у Крањ, било му је све горе и горе. Није могао изаћи никуда из собе, а од болова није могао у постељи ни седети ни лежати. Није било наде да ће оздравити. Сам је Прешерн то увиђао, али није губио веселости и духа. Пријатељима, који су га походили, више пута је говорио: „Кад умрем, напишите ми на гробу: „France Preširen — doctor nemiren!" У последњим часовима био је код њега исповедник крањски декан Дагарин. 7. фебруара 1849 било му је врло тешко и молио је Бога, да га опрости мука. Свести није губио до последњег тренутка. 8. фебруара, око 8 часова у јутру, повиче: „Подигните ме — хоће да ме загуши!" Кад је то изговорио, мирно умре.

Одмах је јављен тужан глас о смрти Прешерновој у Љубљану. По свима црквама објавише звона, да је умро Словенцима највећи песник. „Словенско Друштво" у Љубљани нарочитом посмртном листом позвало је све Словенце да укажу последњу почаст овом славном човеку. Око самртног одра Прешернова били су сакупљени љубљански студенти. Спроводу је присуствовало врло много народа из Љубљане, Крања и других околних места. Сахрањен је у Крању. После три године подигнут је на његову гробу споменик, на коме су исписане и ове речи:

„Ena se tebi je želja spolnila,
V zemlji domači da truplo leži."

*

„Водник је описао сам свој живот; ја не бих свога могао. Сам мој живот тако је прост, тако свакидашњи, да ничега особитога не бих могао испричати". Тако је говорио о свом животу сам Прешерн: али из овога што је речено о његову животу види се, да је у његову животу било доста занимљивога и жалоснога, и да је Прешерн самога себе ценио врло скромно.

Његов се живот огледа у његовим песмама, које су изникле из његовог унутрашњег живота. У њима се огледа дубина, искреност и лепота Прешернове песничке душе. Кад човек позна његов живот, мора се чудити, да је Прешерн могао у онаким приликама певати таке песме. То се не би могло разумети, да није Прешерн био велики, прави песник, кога је гонила унутарња песничка моћ да излива своје осећаје у бесмртне песме.

Прешернова је поезија многоврсна и различна. Од најнежнијег сонета до оштре сатире, од веселе песме до тужне баладе и романсе разлива се и расцветава чаробност његове поезије. Прешерн није тражио предмета својим песмама на другом месту: диктовало му је његово срце, узимао их је из несреће своје домовине. Несрећа домовине и његова лична несрећа били су главни предмети свих његових песама. Између Водника и Прешерна прошло је само десет година, али каква је разлика међу песницима у мислима, језику и облику!

Прешерн је лирик, у његовим песмама огледају се ударци срца, из њих севају мисли и осећаји племените душе. Његове су песме одјек свега што је у њему живело. Прешерн је песник чисте љубави. Љубав та поступно прелази у родољубље, а затим се разлива у љубав ка човечанству.

„Прешерн је краљ у лирској поезији и у сонету" рекао је 1863. год. проф. Мацун. Сонетни је венац тесно везан с важним временом живота Прешернова, с временом љубави његове. Та је љубав извор најлепшим сонетима песниковим. У Љубљани је у то доба живео богат трговац Примиц. После своје ране смрти, оставио је жену и кћер Јулију. Тада је Јулија била најбогатија девојка у Љубљани. Била је то мала плавојка, лепог белог лица и врло нежног састава. Поред обичних женских радова (шивења и плетива) Јулија је доста читала, а говорила је само немачки. Прешерн у једном свом сонету, који је испевао 1833. године, сам казује, да му је Јулија била прва љубав. Међу тим она, као богата девојка, није хтела поћи за сиромаха песника, већ се удала у својој двадесетчетвртој години за богатога Шајхенступена, друга Прешернова из гимназије. Због тога је Прешерн у већини својих песама опевао неверство женско.[1]

Прешерн је први обогатио дотле сиромашну словеначку књижевност свима главним песничким облицима које имају други народи. Он је први дао словеначком песништву савршену уметничку целину. Зато је он творац словеначког песништва, а његове су песме к л а с и ч н е песме за Словенце. До тога успеха није њега довела само духовитост и таленат. Он је за све време свога

[1] Доцније се Прешерн заљубио у девојку Ану Јеловшек, која је била гувернанта код Д-р Хробата, адвоката, и с њом је имао кћер. Та кћи Прешернова, Ернестина Јеловшек, у књизи „Spomeni na Prešerna" тврди, да је Прешерн волео само њену матер, а да му је Јулија Примчева била песничка љубав.

живота непрестано учио и знао је литературе других народа: грчку, латинску, талијанску, француску, енглеску, немачку и словенску, а познавао је и лепоту народне песме словеначке.

*
* *

Још године 1897 образован је у Љубљани одбор за подизање Прешернова споменика, и одмах је упутио проглас на народ за скупљање прилога. Одбор је састављен из људи који припадају словенској либералној странци, која у јавности представља „Slovenski Narod“. Председник је одбора љубљански жупан Иван Хрибар, а потпредседник д.р Иван Тавчар, вођа либералне странке. Споменик се почео градити 1900 године. Кад је био потпуно довршен, општина љубљанска позвала је на прославу и остале словенске народе, те је то била не само народна словеначка, него и свесловенска прослава.

Ми, Срби, кренули смо се на прославу као на Косово: једни раније, други доцније, без нарочитог плана, не знајући ко нас предводи, јер председник београдске општине, која је узела на себе иницијативу, није с нама дошао, него тек после нас на сам дан прославе. Пут смо провели у пријатном разговору, од Загреба до Љубљане још и у разгледању дивне околине брдовите Крањске, кроз коју протиче бистра Сава, а испуњавају је величанствени огранци Јулиских Алпа. Стигли смо у Љубљану 27. августа у један час по подне. На станици железничкој није било великог дочека можда зато, што припређивачки одбор није знао време нашега доласка ни колико ће нас бити. Жупан љубљански Хрибар са још неколико чланова из одбора дочекао нас је и поздравио, а на то му је у име Срба одговорио прота Марко Петровић. Тада тек дознадосмо да је прота Марко овлашћен да нас представља. За тим је отпочело размештање гостију по хотелима, и већином, по приватним становима. Са станице смо се разишли без икаква договора за доцнији састанак тако, да смо цело после подне лутали по Љубљани без икаквог плана, и тек тада један од другога дознавали, да ће у вече бити заједнички састанак у „Narodnom Domu“.

Љубљана је лепа и чиста варош, има до 40.000 становника са лепим зградама, међу којима је и чувена трговачка академија, има електрично осветљење, трамваје и канализацију. И

ако у њој има и Немаца, ипак су Словенци успели, да својој вароши даду словенско обележје, у чему се одликује од Загреба. Још је дивнија околина љубљанска; уз саму варош налази се лепо уређен парк, као наш Топчидер (разуме се тако велики, али не и тако уређен). Недалеко од Љубљане, железницом се за кратко време долази до романтичног Бледскога језера и чувене постојинске Пећине. У Љубљани има и Срба, који су створили и читаоницу у „Narodnom Domu“.

Целог дана и ноћи у очи прославе долазили су возови са свих страна; гостионице су биле пуне, а свет је врвео улицама до неко доба ноћи. Варош је била окићена заставама: словенским, града Љубљане и аустриским (на државним зградама). Истога вечера држао је у Месном Дому предавање о Прешерну д-р Иван Пријатељ. Он се зауставио највише на љубави Прешерновој која је изазвала многе његове песме, доказујући да је Јулија била идеална љубав његова, док је права била Ана Јеловшек. Д-р Пријатељ, као и д-р Мурко професор градачкога универзитета, млад је човек и бави се словенском филологијом и литературом, ради чега је студирао на неколиким универзитетима. — У башти хотела „Илирије“ учитељи и учитељице словеначке приредили су леп концерат. Лепо је било чути женски хор састављен од близу сто учитељица.

Срби су се тога вечера искупили у великој башти „Narodnoga Doma“, где су провели пријатно уз лепу песму Београдског певачког друштва. Међу присутнима био је и председник општински Хрибар.

Свечани дан 28. август (10. септембар) освануо је у магли што се врло често дешава у Љубљани. Али се око 10 часова почело ведрити и сунце се појавило у потпуном сјају. У то време почеле су се скупљати корпорације и изасланици у башти и пред „Narodnim Domom“. Тек око 11 часова могао се кренути овај величанствени спровод. Сви учесници били су или у народном оделу, или у нарочитим униформама или у салонском оделу. Напред су ишли љубљански „Соколи“ на коњима. За њима редом у колима: изасланик града Београда прота Марко Петровић, изасланик града Прага д-р Владимир Срб, заступник чешког универзитета у Прагу чувени књижевник Јарослав Врхлицки, заступник клуба младочешких посланика у Бечу д-р Херолд, изасланик града Загреба д-р Милан Амрум, заступник и председник југославенске академије зна-

ности и уметности Таде Смичиклас, заступник петроградскога универзитета Петар пл. Заболотски и заступник српског универзитета проф. Павле Поповић.

За колима је свирала љубљанска музика, а за њом су ишли дуги редови словенских „Соколова“ у витешком оделу, за тим ђачка и студентска словеначка друштва, и за њима учитељи и учитељице. За тим су се низале разне корпорације и изасланици, најпре из Београда и Србије, а после из Загреба и Крањске, Корушке, Штајерске, Истрије, Хрватске, Далмације, Чешке. По том разне словеначке читаонице и културна друштва, и, на послетку, певачка друштва са својим заставама. Пред сваком корпорацијом ношене су табле са називом те корпорације. У најлепшем реду стигла су сва изасланства у 11 и по часова на Маријин трг, где се налази споменик Прешерну. И на путу, и на тргу, као и на мосту речице Љубљане, и по улицама које су се ту стицале, била је непрегледна маса света да се рачуна на 20.000 душа.

Уз пут су поједине корпорације и изасланици дочекивани узвицима: „Живели!“ „На здар!“, а нарочито је била одушевљено дочекана наша група Срба из Краљевине. Кад смо пролазили с венцима писаним ћирилицом, дочекивали су нас узвицима „Живели Срби!“ Миле Словенкиње бацаху цвеће са прозора и балкона. Ми смо и овом приликом били сведоци велике љубави словеначког народа према Србима. У тим тренуцима сваком од нас пуниле су се очи сузама при помисли на судбину наше браће.

Сва та огромна маса поређала се око споменика, док су гости са стране заузели места на нарочитој трибини. Мало постоја па љубљанска певачка друштва „Slavec“, „Ljubljana“, „Merkur“ и мушки збор „Glasbene Matice“ под управом хоровође проф. Матије Хубода запеваше громко Антон-Недведову кантату „Slava Prešernu“. Песму су поздравили узвици „Слава Прешерну!“ За тим је ступио на говорницу потпредседник одбора Д-р Иван Тавчар и као одличан говорник језгровито је обележио значај Прешернова рада... „Прешерн је створио песнички језик и открио све небројене лепоте тога језика“. Овим чином словеначки народ одужује се само своме песнику. Изјављује захвалност свима онима који су прилагали да се овај споменик подигне, а нарочито женскињу које је показало да жели имати своје међу радницима за народну ствар. „Зато је данашње

откривање споменика прослава словеначке моћи, словеначке јавности и нашех нада у словеначку будућност! Зато је данашње откривање још и прослава свесловенска... При свем том наша је прослава у својој основи словеначка и у најтешњој вези са земљом у којој живимо. Та је земља у којој је пустио Франце Прешерн дубоке жиле и дух његов лебди од Саве до Драве, од Триглава до Ичке Горе.“ ...... „Увек имајте у свести, да је тај споменик подигао словеначки народ и да су га Љубљани подарила словеначка срца..... Он ће бити чувар словенског обележја ових крајева....“

.... „Био је песник и због тога је био пророк! И своме је народу задахнуо мисао, да ће му се некад судбина разведрити Да то време што пре дође, то је жеља коју гајимо дубоко у својој души у садашњем тренутку кад овај споменик откривамо.

У тај мах се размахнуше завесе и показа се споменик Прешернов, небројено цвеће поче падати са свих страна на њега, а из хиљаде грла се орило: „Слава Прешерну.“ У том тренутку запеваше певачка друштва „Хеј Словени!“ а ту је песму механички понављао сав онај свет сакупљен око споменика. Музика је за тим свирала „Naprej zastava Slave“.

Споменик је радио словеначки академски вајар Иван Зајец, а стаје 71.000 круна. На високом постаменту са кога се у вис подиже стена седи муза песништва, од бронзе начињена, и држи у руци лаворов венац. Муза је до прсију нага, а даље покривена велом. Испод музе стоји бронзани кип Прешернов, висок 3½ метра. Лик је правилан, направљен по слици Голденштајновој, са идеалним изразом. Са стране споменика су два рељефа. Првом је узет мотив из Прешернова „Рибича“, а други представља призор из „Крштења на Савици“. Постамент је начињен од гранита.

За тим су представници појединих словенских народа излазили на говорницу и сваки је на свом језику држао поздравни говор. Најпре је говорио у име руског народа изасланик петроградског универзитета Петар пл. Заболотски. У име српског народа поздравио је прота Марко Петровић и положио на споменик сребрни венац београдске општине. Појаву руског а нарочито српског представника поздравио је народ одушевљеним клицањем: „Живели Руси! Живели Срби!“ У име Чеха говорио је прашки жупан Д-р Владимир Срб и положио на споменик лаворов венац. Његов громки говор пропраћен је узвицима, а

у исто време поздрављен је и велики песник чешки Јарослав Врхлицки, који је ту био као представник чешке академије наука и прашког универзитета. Најзад је у име Хрвата говорио загребачки градоначалник Д-р Милан Амруш, положивши на споменик хрватско цвеће.

После свршених поздрава изашао је на говорницу гимназиски директор Сенековић и у име одбора предао споменик општини љубљанској. Примајући споменик жупан Хрибар рекао је, да бела Љубљана радосно прима споменик човека, који је својом поезијом највише учинио за буђење словеначког народа и народне свести, за ширење словеначког језика, који је некад био потиснут у сеоске кућице и колибе, а сад господари у Љубљани, а и за подизање саме Љубљане, која је постала отада знатно културно средиште.

После тога прилазили су редом изасланици и на споменик полагали венце појединих друштава и установа. Највише је падао у очи венац нашег Професорског Друштва од алуминијума са дивним тракама, и са ћириловским натписом. За то време љубљанска певачка друштва певала су лепу Прешернову песму „Струнама“ (у српском преводу „Зујте струне“). Кад се утишаше усклици народног одушевљења, кренуо се овај свечани поход кроз варош, и обишавши многе улице стигао је око 1 часа по подне пред „Narodni Dom“, одакле се разишао.

После подне у 2 часа приредила је општина љубљанска банкет гостима у великој дворани „Narodnoga Doma“, у коме се, поред те дворане, налазе и многе друге собе и дворане за поједина хумана, литерарна и гимнастичка друштва у Љубљани. За време ручка поздравио је госте жупан Иван Хрибар, изговоривши поздраве присутним изасланицима словенских народа на њихову језику. Србе је поздравио овим речима: „Ослобођена нас Краљевина Србија, којој ми сви сваке среће и сваког напретка од свег срца желимо, послаше к нам толико и тако многобројних депутација, да нас управо задиви. Ценити знадемо овај доказ братских осећаја тим више, пошто се је јуче у престолном Београду светковало проглашење престолонаследеоника за пунолетног. Зато и градоначелник Београда, којег је његово часно звање задржало у Београду, пораби прву згоду а да на крилима братске љубави полети међу нас.

Браћо Срби! По Вуку, Копитару и Миклошићу дошли сте на душевном пољу у додир са словенским народом; по вашим

дивним народним песмама ми смо вас почели загрљавати. Данашњи дан нека утврди побратимство наше".

Још су говорили и наздрављали Dr. Карел Трилер, адвокат у Љубљани, Dr. Херолд, младочешки посланик, Коста Главинић, председник београдске општине, Dr. Милан Амруш, градоначелник загребачки, Dr. Шукић, равнатељ обртне школе у Љубљани (наздравио вајару Зајцу), Габријела Прасова, чешка списатељица. Али је најодушевљеније поздрављен говор хрватскога књижевника Љубе пл. Бабића — Ђалског, који је одао хвалу словеначком народу, што је подигао диван споменик ономе који му је створио красни песнички језик. Он је нарочито нагласио да је тај споменик подигао народ својим знојем, одвајајући од уста својих, а својим живим учешћем показао је да нас све мора удружити један етички моменат, који је оличен у демократисму. Последњи је говорио жупан града Крања Шавник. Најзад је жупан Хрибар захвалио свима на учешћу и банкет је завршен у 5 часова по подне.

Од Срба су били на банкету: председник београдске општине са свима одборским изасланицима, председник крагујевачке општине са тројицом одборника, неколико одборника општине шабачке и параћинске, изасланици: Српског Универзитета, Српске Књижевне Задруге, Професорскога Друштва, Уметничког друштва „Ладе", Адвокатскога удружења, Инжињерског Удружења, Грађанске Касине, Учитељског Удружења, Савеза новинарских сарадника, Београдског певачког друштва, универзитетског студенског друштва „Побратимства", Трговачкога Удружења, Литографско-штампарског еснафа, кафанско-механског еснафа, обућарског еснафа и т. д. Од књижевних листова били су заступљени: „Дело", „Српски Књижевни Гласник", „Српски Народ", „Словенски Југ" и „Српска Застава".

Тога дана у вече били су конгреси у баштама хотела: „Лојда", „Новога Света", „Илирије" и „Народног Дома". У њима је било толико света, да се једва могло проћи и седети. Због тога се није могао ни извести програм, да на тим конгресима говоре говорници одређени од стране приређивачкога одбора. Много би боље било да се место тога приредио на једном месту заједнички састанак за изасланике свих народа ради упознавања. То би било потребно ради утврђивања и одржавања јачих веза са појединим словенским радницима на политичком и културном пољу, што и треба да је циљ овим састанцима.

Зато смо ми доцније веома жалили што се нисмо довољно упознали са представницима словеначког народа, јер је међу нама било људи из књижевних, чиновничких, трговачких и занатлиских редова. У највећем расположењу и у песми провело се у свима гостионицама до после поноћи. Око нашег Београдског певачког друштва у „Народном Дому“ било је сакупљено много света да чује српску песму.

Цео онај дан био је највећа свечаност за Љубљану. Куће су биле окићене заставама и цвећем. Гдегод се пређе, чује се песма и звекет чаша. По улицама су продаване слике и књиге о Прешерну, споменице од месинга, а оба словеначка политичка листа: Slovenski Narod (либерални) и Slovenec (клерикални) изашли су у свечану руху и посвећени Прешерну.

Многи су се гости почели још те исте ноћи разилазити кућама, а сутра дан већ су се сви кренули из Љубљане. Срби су се враћали једни преко Загреба, други преко Трста и Ријеке, а трећи преко Граца и Пеште. Утисци које су понели с ове прославе били су јаки и пријатни и нико није жалио што је у Љубљану долазио. Љубљана је већ сутра дан почела узимати пређашњи мирни изглед, али су се још видели по улицама трагови свечанога дана.

Мил. А. Костић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

La Macedoine pendant les dernières cinq annnées 1899. Македония прѣзъ последното петлѣтие. 1903. Echelle 1:400.000.

Као и све бугарске ствари о македонском питању није ни ова карта беспристрасна. Али је ипак од значаја по своме главном циљу, јер нам износи борбу македонских комита за четири године од 1899—1903.

Борбе комита су на карти подељене у три дела: 1) сукоби пре устанка, 2) сукоби после устанка и 3) атентати. Првих сукоба било је свега 135, и то највише између Тахинског Језера, Охридског и Преспанског и северно од њих; мање је било око Пирина и на граници Источне Румелије и Македоније. Ови сукоби обележени су плавим, неиспуњеним троуглом. Других сукоба, сукоба после устанка, било је свега 198, и они су обележени плавим испуњеним троуглом. Највише их је било у битољском вилајету, а појединачно у целој Македонији и Старој Србији. Атентата је било 16; обележени су плавом бомбом која се распрскава. Сви су, изузев три, на железничкој прузи.

Црвеним, усправним шрафама, на карти су означени крајеви који су се дигли на устанак; а црвеном бојом, заузете области. И први и друге находе се у битољском вилајету.

Р. Д.

N. Vulić, Zur Inschrift von Aïn-Wassel (Sonderabdruck aus den „Wiener Studien“ 1905).

Писац доказује да овај чувени римски натпис из Африке није копија извесног lex Hadriani, како је мислио гетингешки унивезитетски професор Dr. A. Schulten, даље тумачи извесна места у њему и емендира друга друкчије но тај научник.

М.

БЕЛЕШКЕ[1]

РАЗНО

Dragutin N. Anastasijević, Die paränetischen Alphabete in der griechischen Litteratur. (Докторска дисертација). München 1905, 8⁰, стр. 1—92. Писац је овде обрадио све познате старо-грчке (свега три) и византијске (тридесет и три) паренетичке алфабете, т.ј. песме морално-религиозне садржине са стиховима који почињу словима по азбучном реду (правом или обрнутом). Он говори о њиховој садржини, њиховом метру, њиховом аутору, њиховом литерарно-историјском месту и т. д. На крају се налази известан број општих закључака о овој интересантној врсти поезије у старих и средњевековних Грка. Расправа је израђена солидно, на основу темељне студије материјала и с лепим текстом, а написана је научним језиком и стилом.

Дан. — У Сарајеву покренули су неколико младих људи један књижевни лист под горњим именом. Уредник му је Саво Миладиновић. Већ је изишао и први број.

Le vilayet d' Adrianople en 1903. — Echelle 1:450.000 **Одринско прѣз** 1903. — Истим знацима као и на пређашњој, представљене су и на овој карти борбе комита. Сукоба пре устанка догодило се 8, после устанка 34 и атентата 5. Заузете области и крајеви који су се дигли на устанак налазе се на СИ Једренског Вилајета, између Црнога Мора и бугарске границе, где су и борбе вођене.

Проф. Дејан Михајловић, Критика на Општу Историју. Средњи Век, од Л. Зрнића. — Држ. Штамп., 1905, 8⁰, стр. 1—23. (Прештампано из Просв. Гласника). — У овој критици писац износи велики број погрешака, међу њима и принципијелних и крупних, из Зрнићеве Историје Средњег Века.

Мински радови у српско-турском рату 1876. год. (Одштампано из „Ратника“). 1905; 8⁰, стр. 32. — Интересантно.

С. М. Лозанић, Извештај о огледима с вештачким ђубретом у Србији 1904 године. Београд, Држ. Штамп. 1905.

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

8⁰, стр. 23. Цена 0·25. (Издање Главног Савеза. Срп. Земљор. Задруга).

Учитељски гласник. — Орган млађих учитеља. Власник и уредник Милорад М. Петровић. 1905. Година I, бр. 1.

Michael Gorski, Ljudi obični i neobični. Pripovitke. Zagteb 1905, 8⁰, стр. 103. На ову књигу гледаћемо да се вратимо.

Раја Павловић објављује да ће за који дан издати II коло Одабраних срп. нар. песама за певање и клавир. Песама ће бити педесет. Цена 4 дин.

Д-р Драг. Аранђеловић: 1) Неколико речи о миразу, спреми и удомљењу по нашем грађ. законику (Београд, 1905, 8⁰, стр. 35, цена 0·60) и 2) О оштећењу преко половине код теретних уговора (Laesio enormis) (Одштампано из „Бранича“, 1905, 8⁰, стр. 22, цена 0·50).

Kurt Breysig, — Der Stufeubau und die Gesetze der Weltgeschichte. 1905. Ову духовиту књижицу препоручујемо онима који се баве о историји и који је радо имају.

Рад. Космајац, Војничка Библиотека. — Св. 1—6 (1—2 и 3—6 уједно). Београд, Нар. Штамп. 1905, мала 8⁰, стр. 96. Цена 0·25 д. (1—2: 0·05 д., 3—6: 0·20 д.). Једна богата збирчица лепих, махом патриотских, топло и просто написаних прича и песама. Књижица је намењена војницима, али може згодно послужити и као лектира простијег света.

Nastavni Vjesnik. Књ. XIV св. 2. Luko Trgovčević, Paraphoxinus B l k r. i Teheites Bonap. u vodama Like i Krbave. 4. Scheydela, o didaktičkoj etc. (наставак). A. Bazola, Filosofija etc. наставак). 1. Milcetić, Prilosi etc. (наставак). A. Schneider, Prilosi etc. (наставак). Vladoje Dukat, Dvije tri o „Korijenima Latinskoga jesika“ (Radica latinae linguae.) Остале четири рубрике као и у свесци 1.

Читаоцима

У редакцији *Дела* може се добити „Дело“ из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за пр у. 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)